

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ
TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ VE
SEKTÖR ANALİZİ (OTOMOTİV)**

**Hazırlayan
Coşkun ÇILBANT**

**Danışman Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Hüseyin KARAKAYALI**

Manisa - 2006

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu:

Üniv. Kodu:

Tezin yazarının

Soyadı: ÇILBANT

Adı: COŞKUN

Tezin Türkçe Adı: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi (Otomotiv)

Tezin İngilizce Adı: Impacts of Foreign Direct Investment on the Turkish Economy and A Sector Analysis (Automotive)

Tezin Yapıldığı

Üniversite: CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Enstitü: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ **Yılı:** 2006

Diğer kuruluşlar:

Tezin Türü: 1- Yüksek Lisans
2- Doktora
3- Tıpta uzmanlık
4- Sanatta yeterlilik

Dili: Türkçe
Sayfa sayısı: 297
Referans sayısı: 256

Tez Danışmanının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: Hüseyin

Soyadı: KARAKAYALI

Türkçe anahtar kelimeler:

- 1- Sermaye Hareketleri
- 2- Doğrudan Yabancı Yatırım
- 3- Çok Uluslu Şirket
- 4- Yatırım Ortamı
- 5- Otomotiv Sektörü

İngilizce anahtar kelimeler:

- 1- Capital Flows
- 2- Foreign Direct Investment
- 3- Multilateral Corporations
- 4- Investment Environment
- 5- Automotive Industry

Tarih:
İmza :

ÖZET

Dünya günümüze kadar üç küreselleşme evresi geçirmiştir. Birincisi 1492 yılında Yeni Dünya'nın keşfidir. İkincisi Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi ile gelişmiş ülkeler kitle üretim yöntemine geçmişler ve artan hammadde ve işgücü ihtiyacı için deniz aşırı ülkelerde sömürgeleştirmişlerdir. Sömürgeleştirmeler, aynı zamanda artan üretim için yeni pazarlar anlamına da geliyordu. Üçüncü ve son küreselleşme dalgası ise 1970'ten sonra yaşanmıştır. Çok hızlı bir şekilde gelişen teknoloji sayesinde ulaşım ve haberleşme olanaklarındaki akıl almaz iyileşmeler dünyayı küresel bir köy haline getirmiştir. Son küreselleşme evresinin dikkat çeken özelliklerinden biri de çok uluslu şirketlerin, ulus devletlerin egemenliğini kısıtlamaya başlamalarıdır. Bu küreselleşme hareketi 1989 yılında Doğu Bloku'nun parçalanması ile kendini iyice göstermiştir. Çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımların hacmi yıllık bir trilyon doları aşmıştır.

Türkiye yıllarca bu büyük pastadan ancak %0,1 oranında pay alabilmiştir. 2002 yılına kadar yılda ortalama bir milyar dolar yabancı yatırım çekebilen Türkiye'nin yılda 20-30 milyar dolar yabancı yatırım çekme potansiyeli vardır. 2003 yılında doğrudan yabancı yatırım kanununun çıkarılması ile birlikte yatırım ortamını iyileştirmek için yapılanlar ve AB müzakere sürecinin başlaması yabancı yatırımcıların Türkiye'ye ilgisini artırmış ve yıllık doğrudan yabancı sermaye girişi 10 milyar dolar sınırına yaklaşmıştır. Şu anda Türkiye, yatırım ortamı açısından dünyanın en liberal ülkelerinden biri konumundadır.

1999 yılından itibaren yabancı sermayeli şirketlerin ihracatında gerçekleşen artışta, otomotiv sektörünün payı oldukça fazladır. Bu yıla kadar ağırlıklı olarak iç pazara satış yapmayı hedefleyen sektördeki yabancı sermayeli şirketler, 1998 yılında başladıkları büyük tutarlı yatırımları tamamlayarak çeşitli pazarlara ihracat yapmaya başlamışlardır. Sektörde gerçekleşen ve 2003'ten sonra hızını iyice artıran bu dönüşüm sürecinde A.B.D., Fransa, İtalya ve Japonya merkezli şirketlerin aldıkları kararlar etkili olmuştur. Bugün otomotiv sektörü, 17 ana ve 190 yan sanayi firmasıyla, ekonomide lokomotif sektör özelliğini korumaktadır.

ABSTRACT

The Earth has passed over three globalization phase until today. The first was exploration of "New Earth" in 1492. The second was Industrial Revolution. Developed countries has passed mass production method and constituted colonies in the overseas countries for requirements of surplus raw materials and labor force by Industrial Revolution. Colonies also has meant new markets for surplus production. The third and the last globalization wave has been lived after 1970. Inconceivable improvements of on the intercommunication and communication facilities by courtesy of rapid developing technology, have returned The Earth as a global village. One of the important characteristics of the last globalization phase is that multinational corporations have started to affect of territorial sovereignty of nation states. This globalization conduct has got itself on the disintegration of Eastern Block in 1989. Volume of foreign direct investments which was carried by multinational corporations, exceeds over 1 trillion US \$ annually.

Turkey is share is no more than %1 of this world wide capital flows. Turkey reserved on average 1 billion US \$ foreign investment per year up to year of 2003, but it can potentially get 20-30 billion US \$ annually. Accompanied by the issuance of Foreign Direct Investment Law in the year of 2003, executed which for improving investment environment and started the negotiation with EU, has been increased foreign investment's interests and entrance of foreign direct investments reached nearly 10 billion US \$ limit. Currently, Turkey is one of the most liberal country of the world for investment environment.

The share of automotive industry is fairly too much, on the increase of exportation of companies with foreign capital as the year of 1999. Up to that year, companies with foreign capital which are aiming at effecting sale to domestic markets, have begun to export into various markets after they completed big and consistent investments which they have started in the year of 1998 in. This process of transformation which has eventuated in the sector and speeded up thoroughly after 2003, decisions which has been token by American, French and Japanese companies, have became effective. Today, the automotive industry is protecting its characteristic of to be a leading sector by 17 main companies and 190 related industries.

Doktora tezi olarak sunduğum “*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi (Otomotiv)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2006

Coşkun ÇILBANT

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / / tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü Öğretim Yönetmeliği'nin 8. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Programı öğrencisi Coşkun ÇILBANT'ın "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Sektör Analizi (Otomotiv)" Konulu tezi incelenmiş ve aday / / tarihinde saat 'da/de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☐	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☐
DÜZELTME yapılmasına	☐ *	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	☐ **	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Evet

Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
YEMİN METNİ	V
TUTANAK	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ	XIV
GRAFİKLER LİSTESİ	XVII
KISALTMALAR LİSTESİ	XVIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI AÇIKLAMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1.1 ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ	7
1.1.1 Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri.....	9
1.1.2 Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	9
1.2 YABANCI SERMAYE	10
1.2.1 Yabancı Sermayenin Tanımı	10
1.2.2 Yabancı Sermayenin Kısa Tarihçesi	11
1.3 DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	14
1.3.1 Tanımı.....	14
1.3.2 Doğrudan Yabancı Yatırım Şekilleri.....	17
1.3.2.1 Şirket Birleşmeleri (Şirket Evlilikleri)	17
1.3.2.2 Özelleştirme Yoluyla Gerçekleşen Yatırımlar	19

1.3.2.3 Ortak Girişimler (Joint Venture).....	19
1.3.2.4 Stratejik Birleşmeler	20
1.3.2.5 Lisans Anlaşmaları	20
1.3.3 DYY'nin Özellikleri ve Portföy Yatırımları ile Karşılaştırılması	21
1.3.3.1 Portföy Yatırımları	22
1.3.3.2 Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar...	23
1.3.4 Çok Uluslu Şirketler	25
1.3.4.1 Çokuluslu Şirketlerin Üretim Faaliyetleri.....	29
1.3.4.2 Çokuluslu Şirketlerin Özellikleri	29
1.3.4.3 ÇUŞ'ların Faaliyet Nedenleri.....	30
1.3.4.4 ÇUŞ'ların Dünya Ekonomisindeki Yeri	31
1.4 KURAMSAL YAKLAŞIMLAR.....	34
1.4.1 Geleneksel (Klasik) Dış Ticaret Kuramları ve Eleştiriler	34
1.4.2 Yeni Uluslararası Üretim Kuramları	36
1.4.2.1 Ürün Hayat Dönemleri Kuramı (Vernon Modeli).....	37
1.4.2.2 Hymer-Kindleberger Kuramı.....	40
1.4.2.3 Piyasaların İçselleştirilmesi Kuramı.....	43
1.4.2.4 Knickerbocker'in Lideri İzle Kuramı	45
1.4.2.5 Farklı Para Bölgeleri Kuramı	46
1.4.2.6 OLI Paradigması-Eklektik Paradigma.....	47
1.4.2.7 Kojima'nın Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımı (Makro Ekonomik Yaklaşım)	49
1.4.2.8 Yatay ve Dikey Entegrasyon Yatırım Kuramı	50
1.4.2.9 Bilgi Sermayesi Kuramı.....	51
1.5 DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN ETKENLER	52
1.5.1 Ekonomik Faktörler.....	52
1.5.1.1 Pazar Büyüklüğü	52
1.5.1.2 Ucuz Üretim Faktörü	53
1.5.1.3. Yan Sanayinin Varlığı	54
1.5.1.4 Mali Teşvikler	55
1.5.2 Siyasi İstikrar Faktörü	55
1.5.3 Psikolojik Faktörler	57

1.5.4 Kurumsal Faktörler	57
1.5.5 Ahlaki ve Moral Değerler	59
1.6 DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİYE ETKİLERİ	61
1.6.1 Yatırımlara ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi.....	61
1.6.2 Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi.....	63
1.6.3 İstihdam Etkisi	66
1.6.4 Uluslararası Ticarete ve Ödemeler Dengesine Etkileri	67
1.7 ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE DYY.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİŞİMİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ YATIRIM ORTAMININ İYİLEŞTİRİLMESİ VE TEŞVİKLER

2.1 DÜNYA'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	71
2.1.1 Tarihsel Süreç	71
2.1.1.1 1950 Sonrası Dönem	72
2.1.1.2 1990-2000 Dönemi.....	75
2.1.1.3 2000 Sonrası Dönem	81
2.2 DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ NİTELİĞİ	83
2.2.1 Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etki Eden Unsurlar	88
2.3 TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR.....	90
2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi	90
2.3.2 Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yılları.....	91
2.3.3 1920'den II. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem	93
2.3.4 II. Dünya Savaşı-Planlı Dönem Arası	94
2.3.5 Planlı Dönem	99
2.3.6 1980-2000 Dönemi.....	101
2.3.7 2000 Sonrası Dönemde Türkiye'de Yabancı Sermaye	105

2.3.7.1 Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı	108
2.3.7.1.1 Yabancı Sermaye İzinlerinin Sektörel Dağılımı.....	108
2.3.7.1.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörel Dağılımı.....	109
2.3.7.2 Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı	111
2.3.7.2.1 Yabancı Sermaye İzinlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	111
2.3.7.2.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı.....	111
2.3.8.2 Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Firmalar	112
2.3.8.2.1 Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörel Dağılımı	114
2.3.8.2.2 Yabancı Sermayeli Firma Sayılarının Sektörel Dağılımı	115
2.3.8.2.4 Yabancı Sermayeli Firmaların Ülkelere Göre Dağılımı	116
2.3.8.2.5 Yabancı Sermayeli Firma Sayılarının Ülkelere Göre Dağılımı	117
2.3.8.2.6 Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüklerine Göre Dağılımı	119
2.3.8.2.6.1 Sermaye Büyüklüğü Açısından Sektörel Dağılım	119
2.3.8.2.6.2 Sermaye Büyüklüğü Açısından Ülkelere Göre Dağılım	120
2.3.8.3 Özelleştirme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	121
2.4 TÜRKİYE’DE YABANCI SERMAYE MEVZUATI.....	122
2.5 YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ ULUSLARARASI ANLAŞMALAR	124
2.6 YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÖDEMELER DENGESİNE VE İSTİHDAMA ETKİSİ	126
2.6.1 Ödemeler Dengesine Etkileri.....	126
2.6.2 İstihdama Katkısı	127
2.7 TÜRKİYE’NİN YATIRIM ORTAMI	128
2.7.1 Yatırım Ortamının İyileştirilmesine Yönelik Faaliyetler	128
2.7.1.1 Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) Çalışmaları	128
2.7.1.2 Yatırım Danışma Konseyi.....	129
2.7.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Yatırım Teşvikleri.....	129
2.7.3 Yatırım Ortamının Değerlendirilmesine Yönelik Endeksler	131
2.7.3.1 Dünya Rekabetçilik Endeksi.....	131
2.7.3.1.1 Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksi	132
2.7.3.1.2 Mikro-Ekonomik Rekabetçilik Endeksi	135

2.7.3.1.2.1 Uluslararası Rekabet Gücü Araştırması	136
2.7.3.2 Ekonomik Özgürlük Endeksi	137
2.7.3.3 Küreselleşme Endeksi.....	138
2.7.3.4 Yolsuzluk Algılama Endeksi	140
2.7.3.5 Şeffaflık Endeksi	141
2.7.3.6 Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Güven Endeksi	142
2.7.3.7 Dünya Rekabet Gücü Yıllığı.....	144
2.7.3.8 Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu (Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksi)	145
2.7.3.9 Türkiye'nin DYY Çekme Potansiyeli ve Performansı	145

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE OTOMOTİV SEKTÖRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1 OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN TANIMI VE KAPSAMI	148
3.1.1 Otomotiv Sektörünün Tanımı	148
3.1.2 Otomotiv Sektörünün Kapsamı.....	149
3.2 TÜRKİYE'DE OTOMOTİV SANAYİNİN GELİŞİMİ.....	150
3.2.1 Türkiye'de Otomotiv Sanayinin Tarihçesi	150
3.2.2 Planlı Kalkınma Yıllarında Otomotiv Sanayi.....	152
3.2.2.1 1963-1980 Dönemi	152
3.2.2.2 1980-1990 Dönemi	156
3.2.2.3 1990 Sonrası Dönem	158
3.3 OTOMOTİV SANAYİNİN YAPISI.....	160
3.3.1 Faaliyette Bulunan Otomotiv Firmaları.....	160
3.3.1.1 Firmalar Hakkında Genel Bilgiler.....	160
3.3.1.2 Otomotiv Sanayinde Piyasa Yapısı	163
3.3.1.3 Firmaların Üretim ve Pazar Payları.....	164

3.3.2 Otomotiv Sanayinde Üretim Yöntemi ve Teknoloji	167
3.3.3 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde Otomotiv Sanayinin Yeri.....	170
3.3.4 Üretim.....	172
3.3.5 Dış Ticaret.....	174
3.3.5.1 İthalat	174
3.3.5.2 İhracat	175
3.3.6 Otomotiv Sanayinde Yatırımlar	177
3.3.7 Otomotiv Sektörünün Türkiye Ekonomisine Katkıları	178
3.3.7.1 Satış Hasılatı ve Katma Değer	178
3.3.7.2 İstihdama Katkısı.....	179
3.3.7.3 Vergi Gelirleri	180
3.3.7.4 Hammadde ve Yan Sanayiye Ödemeler	181
3.3.7.5 Teknoloji Düzeyi.....	181
3.3.8 Otomotiv Ana Sanayinde Yabancı Sermaye	182
3.4 TÜRK OTOMOTİV YAN SANAYİİ.....	185
3.4.1 Genel Özellikleri	185
3.4.2 Yan Sanayinin Gelişimi.....	186
3.4.3 Ekonomideki Yeri ve Önemi	188
3.4.4 Küreselleşmenin Türkiye'deki Otomotiv Yan Sanayi Firmalarına Etkisi	189
3.4.5 Otomotiv Yan Sanayinde Yabancı Sermaye	190
3.5 EKONOMETRİK YÖNTEM.....	191
3.5.1 Zaman Serileri Analizi	191
3.5.2 Durağanlık Kavramı	192
3.5.2.1 Durağanlığın Belirlenmesi Yöntemleri.....	193
3.5.2.2 Durağanlığın Sağlanması Yöntemleri	195
3.5.2.3 Birim Kök Testleri.....	195
3.5.2.4 Nedensellik Analizi	197
3.5.2.5 Eşbütünleşme (Co-integration)	198
3.5.2.6 Hata Düzeltme Modeli (ECM).....	199
3.5.2.7 Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi	200
3.6 UYGULAMA	201
3.6.1 Araştırmada Kullanılan Veriler ve Tanımlayıcı İstatistikler	201

3.6.2 Model Denemeleri.....	206
3.6.3 Birim Kök Testleri	209
3.6.3.1 Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi	209
3.6.4 Model 1.....	211
3.6.4.1 Özet İstatistikler	211
3.6.4.2 Durağanlık Analizi	212
3.6.4.3 Granger Nedensellik Analizi.....	214
3.6.4.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli.....	214
3.6.5 Model 2.....	216
3.6.5.1 Özet İstatistikler	216
3.6.5.2 Durağanlık Analizi	217
3.6.5.3 Granger Nedensellik Analizi.....	219
3.6.5.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli.....	219
3.6.6 Model 3.....	220
3.6.6.1 Özet İstatistikler	221
3.6.6.2 Durağanlık Analizi	221
3.6.6.3 Granger Nedensellik Analizi.....	223
3.6.6.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli.....	223
3.6.7 Model 4.....	224
3.6.7.1 Özet İstatistikler	225
3.6.7.2 Durağanlık Analizi	226
3.6.7.3 Granger Nedensellik Analizi.....	227
3.6.7.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli.....	227
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	229
KAYNAKÇA.....	238
EKLER.....	261

T A B L O L A R L İ S T E S İ

Tablo-1: 1914 Yılına Kadar Yabancı Sermaye Yatırımları	12
Tablo-2: 1913 ve 1938 Yıllarında Yabancı Sermaye Yatırımları	12
Tablo-3: Tarihsel Gelişim Sürecinde Yabancı Sermayenin İlgi Alanları	13
Tablo-4: DYY ile Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar.....	24
Tablo-5: Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri.....	33
Tablo-6: İşletmelerin Uluslararasılaşma Stratejileri (Mülkiyet Avantajı veri)	49
Tablo-7: Ükelere Göre Bürokrasi Derecesi ve Maliyetler (2005).....	58
Tablo-8: Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri.....	60
Tablo-9: 1914 Yılında DYY Stoku (Milyar \$).....	72
Tablo-10: Bölgeler İtibariyle Dünyada 1990-2000 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri (Milyar Dolar).....	78
Tablo-11: Ülkeler İtibariyle Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyon Dolar).....	79
Tablo-12: Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelerin GSYİH'sı İçindeki Payları (%)	80
Tablo-13: DYY Akımları (2000-2005) (milyar dolar)	83
Tablo-14: 1910 Yılında Yapılan Dolaysız Yabancı Yatırımlar	91
Tablo-15: 1954-1960 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye (Milyon\$)	96
Tablo-16: 1960-1979 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye (milyon \$)	100
Tablo-17: Türkiye'de Yıllara Göre Yabancı Sermaye (Milyon \$).....	106
Tablo-18: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Fiili Girişler)	107
Tablo-19: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (milyon \$).....	109
Tablo-20: Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı.....	110
Tablo-21: Yabancı Sermaye İzinlerinin Ükelere Göre Dağılımı	111
Tablo-22: Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ükelere Göre Dağılımı	112
Tablo-23: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayısı	112
Tablo-24: Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Sermayeli Firmalar	113
Tablo-25: Yabancı Sermayeli Firmaların Kuruluş Türleri Açısından Sektörlere Göre Dağılımı.....	114
Tablo-26: Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörel Dağılımı	115

Tablo-27: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı.....	116
Tablo-28: Yabancı Sermayeli Firmaların Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	117
Tablo-29: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayısının Ülkelere Göre Dağılımı.....	117
Tablo-30: Yabancı Sermayeli Firmaların Kuruluş Türleri Açısından Ülkelere Göre Dağılımı.....	118
Tablo-31: Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüğü Açısından Sektörlere Göre Dağılımı	120
Tablo-32: Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüğü Açısından Ülkelere Göre Dağılımı.....	121
Tablo-33: Özelleştirme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	122
Tablo-34: 500 BF ve 500 BF İçindeki YSF'ların İstihdamı	127
Tablo-35: Yabancı Sermayeli Firmaların Yatırımlarına Verilen Teşvik Belgeleri.....	130
Tablo-36: Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı	131
Tablo-37: Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye	132
Tablo-38: Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksini Oluşturan Değişkenler ve Türkiye'nin Konumu.....	133
Tablo-39: Teknoloji – Makro-Ekonomik Çevre ve Kamu Kurumları Endekslerinin Alt-Endekslerinde Türkiye	134
Tablo-40: Mikro-Ekonomik Rekabetçilik Endeksinde Türkiye (2002).....	135
Tablo-41: İş Ortamı Rekabet Gücü Endeksi	136
Tablo-42: Ekonomik Özgürlük Endeksinde Türkiye.....	137
Tablo-43: 2001 – 2002 Küreselleşme Endeksi.....	139
Tablo-44: 2002 Yılı Yolsuzluk Algılama Endeksi	141
Tablo-45: Şeffaflık Endeksinde Türkiye.....	141
Tablo-46: Uluslararası Doğrudan Yatırım Güven Endeksi.....	143
Tablo-47: Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksi.....	145
Tablo-48: Çeşitli Ülkelerin DYY Performans Endekslerine Göre Sıralamadaki Yerleri	146
Tablo-49: Faaliyette Bulunan Otomotiv Firmaları	161
Tablo-50: Otomotiv Firmalarının Lisansları	162
Tablo-51: Faaliyetine Son Vermiş Otomotiv Firmaları.....	163
Tablo-52(a): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1997 Yılı Üretimleri (Adet).....	165

Tablo-52(b): Otomotiv Sanayi Firmalarının 2005 Yılı Üretimleri (Adet).....	165
Tablo-53(a): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1990-1997 Yılları Üretim Adetleri	166
Tablo-53(b): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1998-2005 Yılları Üretim Adetleri	166
Tablo-54: 500 Büyük Firma İçinde Otomotiv Firmaları.....	170
Tablo-55: BBF Arasında Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sayısı ve İstihdam Durumu	171
Tablo-56: BBF'nın İhracat (milyon \$) ve Karlılık (milyon YTL) Durumu.....	172
Tablo-57(a): Otomobil ve Ticari Araç Üretimi (1993-1998).....	173
Tablo-57(b): Otomobil ve Ticari Araç Üretimi (1999-2005)	173
Tablo-58: Ülke Grupları İtibariyle İthal Otomobil Satışları (%).....	175
Tablo-59: 1990-2005 Yılları Arasında Taşıt Araçları İhracatı.....	176
Tablo-60: Otomotiv Sanayi Yatırımları (1992-2004) – (Milyon Dolar)	178
Tablo-61: Otomotiv Ana Sanayinde İstihdam Durumu (Adet).....	180
Tablo-62: Otomotiv Sanayinde 2001 ve 2004 Yıllarında Ödenen Vergiler (Cari Fiyatlarla-YTL).....	180
Tablo-63: Otomotiv Sanayinde 2001 ve 2004 Yıllarında Hammadde ve Yan Sanayiye Ödemeler (Cari fiyatlar-milyon YTL)	181
Tablo-64: Türk Otomotiv Ana Sanayinde Yabancı Sermaye	183
Tablo-65: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İmalat Sanayi (milyon \$)*	184
Tablo-66: Otomotiv Sektöründe (Ana ve Yan Sanayi) Doğrudan Yabancı Yatırımlar	184
Tablo-67: Otomotiv Yan Sanayinde Üretim ve Satışlar (Milyon \$)	188
Tablo-68: Otomotiv Yan Sanayinde Yabancı Sermayeli Firmalar.....	190
Tablo-69: Değişkenlerin Açıklamaları.....	201
Tablo-70: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	210
Tablo-71: GSYİH ve Otomotiv Satış Değerleri	211
Tablo-72: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)	213
Tablo-73: Nedenselliğin Yönü	214
Tablo-74: Ortalama Satış ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri	216
Tablo-75: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)	218
Tablo-76: Nedenselliğin Yönü	219
Tablo-77: Ortalama İstihdam ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri	221
Tablo-78 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)	222

Tablo-79: Nedenselliğin Yönü	223
Tablo-80: Ortalama Otomotiv İhracatı ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri	225
Tablo-81: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)	227
Tablo-82: Nedenselliğin Yönü	227

G R A F İ K L E R L İ S T E S İ

	Sayfa
Grafik-1: Dış Borcun GSYİH'ye Oranı.....	202
Grafik-2: Yurtiçi Tasarrufların, Dış Ticaret Açığının ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH'ye Oranı.....	202
Grafik-3: Otomotiv Sektöründe İstihdam ve Değişimi.....	203
Grafik-4: DYY'nin Toplam Sabit Sermaye Yatırımları ve GSYİH İçindeki Payı	204
Grafik-5: Otomotiv Sektöründe Satış Değeri, Toplam Gelir ve Katma Değer....	204
Grafik-6: Otomotiv İhracatı ve Yüzde Değişmeler.....	205
Grafik-7: Otomotiv İthalatı ve Yüzde Değişmeler.....	205
Grafik-8: Otomotiv İhracatı ve İthalatı.....	206
Grafik-9: Zaman Yolu Grafikleri.....	207
Grafik-10: Zaman Yolu Grafikleri.....	209
Grafik-11: GSYİH (1987 Fiyatları).....	211
Grafik-12: Otomotiv Satış Değerleri ve Yüzde Değişmeler.....	212
Grafik-13: Otomotiv Satış Değeri ve GSYİH.....	213
Grafik-14: Doğrudan Yabancı Yatırım (1987 Fiyatları).....	217
Grafik-15: Otomotiv Satış Değeri ve DYY.....	218
Grafik-16: Otomotivde İstihdam (adet ve %).	221
Grafik-17: Otomotivde İstihdam ve DYY.....	222
Grafik-18: Otomotiv İhracatı (1987 Fiyatları).....	225
Grafik-19: Otomotiv İhracatı ve DYY.....	226

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
BBF	Beşyüz Büyük Firma
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DÇM	Dövize Çevrilebilir Mevduat
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
DYY	Doğudan Yabancı Yatırım
ECM	Hata Düzeltme Modeli
FIAS	Yabancı Yatırım Danışmanlık Hizmetleri
GATT	Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSUH	Gayri Safi Ulusal Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IFC	Uluslararası Finans Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISIC	Uluslararası Standart İmalat Sanayi Sınıflandırması
İSO	İstanbul Sanayi Odası
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KKO	Kapasite Kullanım Oranı
KP	Kalkınma Planı
MAI	Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
MIGA	Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
MMO	Makine Mühendisleri Odası
MST	Montaj Sanayi Talimatnamesi
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OSD	Otomotiv Sanayi Derneği

s.	Sayfa
SDR	Özel Çekme Hakları
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
TAYSAD	Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneği
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TUIK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNIDO	BM Sanayi Kalkınma Teşkilatı
v.b.	ve benzeri
VAR	Vektör Ardışık Bağımlı Regresyon (Vektör Otoregresyon)
WAIPA	Dünya Yatırım Geliştirme Ajansları Birliği
WIR	Dünya Yatırım Raporu
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
YASED	Yabancı Sermaye Derneği
YDK	Yatırım Danışma Konseyi
YKTK	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması
YOİKK	Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu
YSF	Yabancı Sermayeli Firma
YSGM	Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

Özellikle 20. yüzyılda ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanda ortaya çıkan değişimler hızla yayılarak yeni bir dünya düzeninin kurulmasına neden olmuştur. Dünya genelindeki kaynakların kıtlığı, özel teşebbüsün doğasında var olan daha çok kâr elde etme güdüsü ve teknoloji alanındaki olağanüstü gelişmeler küreselleşme olgusunu ortaya çıkararak ülke ekonomilerini birbirine yaklaştırmış, kapalı ekonomi modellerini ortadan kaldırmıştır. Dünya ekonomilerinin bu bütünleşmesi öncelikle malların serbest dolaşımı önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamış, buna paralel olarak da sermayenin serbest dolaşımı sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, ticaret ve yatırım, ekonomik bütünleşmenin gerçekleştiği en önemli iki etken olarak ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve sosyal boyutlarıyla etkili olan ve kazanç ve kayıp hesaplamaları temelinde sorgulanan bir olgudur. Modern tarih açısından Batı'nın dünyaya genişlemesi olarak adlandırdığımız küreselleşme olgusunun, gelişmekte olan diğer ülkelerden kendine doğru genişleyen bu yapıdaki en önemli kazançları sermaye ve teknoloji sahibi ülkelerin kendi ülkelerinde yaptığı yatırımlardır. Özellikle de sıcak para diye adlandırdığımız kısa vadeli portföy yatırımlarının dışında kalan orta ve uzun vadeli sermaye ve teknoloji getiren Doğrudan Yabancı Yatırımlardır (DYY).

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesini, yatırımların artırılmasını, uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılmasını, daha fazla istihdam olanağı yaratılmasını ve teknolojik gelişmenin sürekli hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dünya genelindeki liberalleşme ve küreselleşme eğilimleri karşısında, gelişmekte olan ülkelerin mevcut kaynak potansiyellerini artırmaya çalışmaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle yapısal darboğazları olan ve sermaye birikimi yetersizliği çeken

ülkelerdir. Tasarruf açığı bulunan bu ülkeler için dış finansman kaynaklarından yararlanmak zorunlu ve vazgeçilemez bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Dış finansman kaynakları, resmi kalkınma kredileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olarak sıralanabilir. Ancak, bu alternatifler arasında gelişmekte olan ülkeler için en uygunu doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak değerlendirilmektedir. Çünkü, doğrudan yabancı sermaye yatırımları sadece finansman açığının kapanmasına yardım etmekle kalmamakta, aynı zamanda ülkenin teknolojik düzeyinin yükseltilmesine, daha fazla ve daha iyi istihdam olanaklarının yaratılmasına aracılık etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerin ekonomik ve siyasal olarak ayakta kalabilmelerinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde yatırım yapacak bakir alanlar çok azalmıştır. Yatırımlar daha çok rekabet seviyesinde daha güçlü konuma gelmenin altyapısının iyileştirilmesinde ön plana çıkmaktadır. Yabancı yatırımların en önemli unsuru sermaye girişi, teknoloji transferi sağlaması ve istihdam yaratmasının yanında ülke ihracatına getirdiği katkı olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin borç batağından çıkabilmelerinin en etkin yollarından biri, ihracatın artışına yönelik doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesidir. Aksi takdirde finans piyasalarından kredi ile borçlanarak bütçe açığının kapanması politikaları ile orta ve uzun dönemde bir borç ve faiz batağına düşülmekten kaçınılması mümkün değildir.

Dünyada uluslar arası kapitalist sistemin doğal olarak kar amaçlı bu ekonomik-strateji oyununda satılabilecek ürünlerin üretimi için yatırımın sağlanması ve etkin satımı için dış pazarların azami verim çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına en fazla ve en acil ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler olduğu halde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapma rekabetinde gelişmiş ülkeler de yer almaktadır. Öyle ki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bölümü gelişmiş ülkeler tarafından yine gelişmiş ülkelere yapılmaktadır. Özellikle son onbeş yılda, ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler küreselleşme sürecinin hızlanmasına, diğer taraftan bu alanlardaki maliyet düşüşleri daha önceleri verimli olmayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını da yapılabilir hale getirmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının

arz cephesindeki bu gelişmelerle eş zamanlı olarak Doğu Bloğu'nun çözülmesi talep cephesindeki rekabete yeni ülkelerin katılmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu ülkelerde, bu rekabet ortamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla pay kapmak için aktif yabancı sermaye politikaları izlemiş ve hızlı ilerlemeler sağlamışlardır.

Türkiye'de ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili ilk kararlı atılım 1954 yılında 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" çıkarılarak yapılmıştır. Ancak, 1980'li yıllara kadar bu konuda istenen düzeyde başarı sağlanamamış, 1980'den sonra uygulanan ekonomik politikalar bir ölçüde yabancı yatırımcıları teşvik etmek açısından etkili olmuştur. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yasasında yapılan iyileştirmeler, özelleştirme politikası ve bürokrasiyi azaltmaya yönelik düzenlemeler sonrasında Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımlar daha anlamlı düzeylerde gerçekleşmeye başlamıştır. Bunlara rağmen Türkiye'nin bugüne kadar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından kendi ekonomik gücüyle doğru orantılı bir pay aldığını söyleyemeyiz. Gerçekten, Türkiye'nin dünyada ki küresel doğrudan yabancı sermaye akımlarından aldığı pay %1'in altındadır. Bu performans zayıflığında, sadece doğrudan yabancı sermaye çekimi için yeterince çaba gösterilmemesi değil, aynı zamanda dünya konjonktürünün geçici olarak sunduğu kısa vadeli sermaye hareketlerinin (sıcak para) yarattığı rahatlık da önemli bir rol oynamaktadır.

Özellikle 2003 yılında yapılan düzenleme ile dünya genelinde yürürlükte olan en liberal Yabancı Sermaye mevzuatına sahip ülkelerden biri olan Türkiye, bir takım ekonomik ve siyasi göstergeler nedeniyle, birçok olumlu faktöre karşın hala beklenen düzeyde doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekememektedir. Ancak bu konuda çok büyük bir potansiyel taşıdığı herkes tarafından kabul edilen Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne aday ülke olması nedeniyle de doğrudan yabancı yatırımlar için en cazip ülkelerden biri olması beklenmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak sermaye hareketleri kısaca incelendikten sonra, doğrudan yabancı sermaye yatırımları kavram olarak açıklanmaya çalışılmış, ilgili kavramlara da yer verilmiştir. Ardından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Son olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi faktörlerden

etkilendiği ve genel olarak ekonomiye katkılarının neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünyada ki gelişimi özetlendikten sonra Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili mevzuat değişikleri incelenmiş ve yatırım ortamının nasıl olduğu araştırılmıştır. Son olarak da yabancı yatırımların Türkiye ekonomisine olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise ekonomimizin lokomotif sektörlerinden biri olan ve son yıllarda büyük bir gelişme gösteren otomotiv sektörünün mevcut yapısı incelendikten sonra doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay ve ekonomiye katkıları ekonometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI AÇIKLAMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Yatırımları artırarak mevcut üretim kapasitesini maksimum düzeye ulaştırmak, ister gelişmiş bir ülke, isterse gelişmekte olan bir ülke olsun temel hedeftir. Yatırımları artırmak ise bilindiği gibi ancak tasarrufta bulunabilmekle mümkündür. Zaten bu noktada da gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Bugünün gelişmiş ülkeleri yıllar önce tasarruf-yatırım dengesizliğini giderecek çareleri bulmuşlardır (tarihsel gelişim sürecinde ülkeler arasındaki dengesizliği doğal bir oluşum olarak görmek ve kabul etmek mümkün değildir. Çünkü geri kalmışlığın nedeni sömürgecilik döneminde yatmaktadır. Sömürgeleştirilen ülkelerdeki birikmiş değerlerin, sömürgeci ülkelere aktarılması ve işlendikten sonra aşırı karlarla geri satılması, artık değerın sömürgeci ülkelere kalmasına neden olmaktadır (Karakayalı, 2002: 373-374). Bu da bir nevi tasarruf hırsızlığından başka bir şey değildir). Gelişmekte olan ülkeler ise hala bu sarmalı nasıl çözebilir sorusunun cevabını aramaktadırlar. Aynı zamanda gelişmişlik farklarını en aza indirmek için yüksek büyüme hızını da yakalamak zorunda olan bu ülkeler, yatırımların finansmanında iç tasarrufların yetersizliği¹ nedeniyle bir kısır döngü içerisinde kalmışlardır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelerdeki iki önemli

¹ Toplam yurtiçi tasarruflar iki yolla artırılabilir. Bunlardan birincisi, özel tasarrufların artırılması; ikincisi ise kamu tasarruflarının artırılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin sıkıntısı buradadır. Çünkü bu ülkelerde fert başına gelir düşüktür. Düşük gelir düzeylerinde marjinal tasarruf eğilimi de düşüktür. Bu nedenle artan gelir artan nüfus tarafından emilmekte ve tasarruflar önemli ölçüde artmamaktadır. Kamu tasarrufları, kamu tüketiminin, hızlı nüfus artışı, eğitim, sağlık, tarım ve savunma harcamaları nedeniyle artması; vergi gelirlerinin, vergi kaçakçılığı nedeniyle arttırılmaması sonucu yeterli düzeye ulaşamamaktadır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde tasarruf düzeyinin hızla yükselmesini engelleyen yapısal ve kurumsal faktörler de vardır.

açığın –iç tasarruf ve teknoloji açığı- sanayileşmeyi gerçekleştirmede darboğaz oluşturduğu ileri sürülmüştür. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelere transfer edilecek sermayenin ve bu ülkelerde yapılacak dış yatırımların bu iki açığı kapatarak sanayileşmede ortaya çıkan darboğazları gidereceği vurgulanmıştır. Gerçekte sermaye transferleri, yalnızca iç tasarruf yetersizliğini gidermek için değil, fakat ödemeler bilançosunda ki cari işlemler açıklarının finanse edilmesi için de zorunlu görülmüştür (Alpar, Ongun, 1987: 99). İç tasarrufların yetersizliğinin temel nedeni kişi başına düşen gelirin az olması ve bu gelirin de büyük bir kısmının zorunlu tüketim harcamalarına gitmesidir. Gösteriş ve lüks tüketim kalıplarını cazip hale getiren ortam da buna eklenince ciddi bir finansman sorunu ortaya çıkmaktadır. Yatırımlar, dolayısıyla kalkınma² nasıl finanse edilecektir? (Han, Kaya, 1999: 58).

Dış finansman ihtiyacı başlıca iki kaynaktan karşılanmaktadır. Bunlardan birincisi özel ve resmi kaynaklardan sağlanan dış kredi ve borçlar, diğeri ise çok uluslu şirketler tarafından yapılan doğrudan yatırımlar için transfer edilen yabancı sermayedir. Dışarıdan sağlanan kaynaklar ise ithalat fazlasına dönüşecektir. Başka bir deyişle dış kaynak ihtiyacı, iç kaynaklardaki yetersizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve kendisiyle eş değerde bir dış ticaret açığı yaratmaktadır. Bu dengesizliğin temel nedeni de az gelişmişliğin kısır döngüsü biçiminde açıklanan tasarruf-yatırım-gelir yetersizliğidir (Alpar, Ongun, 1987: 100).

Dengeli ve bilinçli bir kalkınma sağlam kaynaklara dayanmalıdır. İç tasarrufların yetersizliği nedeniyle sermaye birikimini oluşturamayan ülkelerin önünde fazla alternatif bulunmamaktadır. İç ve dış borçlanma, vergiler ve emisyon gibi kaynakların kalkınmanın finansmanında yeterli çözümler olmadığı dikkate alınınca *yabancı sermayenin* önemi bir kat daha artmaktadır. Yabancı sermaye ihtiyacını doğuran tek neden yukarıda açıklamaya çalıştığımız “tasarruf açığı” veya “kaynak açığı” da değildir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacını doğuran ikinci neden “dış ticaret açığı” veya “ödemeler dengesi açığı”dır. Kalkınma için zorunlu harcamaların yapılabilmesi, ödemeler dengesindeki açığın kapatılması ile yakından ilgilidir (Tuncer, 1968: 4-11). Bununla birlikte, ekonomik kalkınmanın hiç dış borca

² Ekonominin üretim düzeyinin ya da GSUH'nin yıldan yıla artması kalkınmayı tam olarak ifade etmez. Kalkınma, ülkenin gelecekte kendi kendini besleyebileceği, içinde bulunduğu statik yapıdan kurtulabileceği dinamik bir düzene kavuşması, başka bir deyişle *yapısının değişmesi* demektir. Ekonomide yapı değişikliğini gerçekleştirecek temel araç ise yatırımlardır.

başvurmadan finanse edilemeyeceği gerçeği kadar, dış kaynaklara daha az ihtiyaç gösteren ve yurtiçi kaynakların artırılmasına olanak veren bir gelişme modelinin seçilmesinin önemi de gün geçtikçe açıklık kazanmaktadır. Bu bölümde ilk önce yabancı sermaye ile ilgili kavramları tanımlayıp, esas inceleme konumuz olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ayrıntılı olarak ele alacağız.

1.1 ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ

Son iki yüzyılda dünya; birincisi sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini izleyen ve mal ve finans piyasalarında kendini gösteren *-altın para standardının yaygın biçimde uygulandığı, liberal ve güvenli bir ticaret ortamının yüz yıla yakın bir süre yaşandığı bu dönemde uluslararası kredi hareketleri veya doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir yandan faiz oranları arasındaki farkları en aza indirirken, bir yanda da gelişmenin ve yeni teknolojilerin yayılmasını kolaylaştırmıştır-* (Üstünel, 1990: 296) ikincisi ise ulusal devletlerin bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen iki küreselleşme dalgası yaşamıştır (Yeldan, 2001: 14-19). Bu iki küreselleşme dalgasının da ortak özelliği uluslararası sermaye hareketlerinin akışkanlığındaki artıştır.³

Küreselleşme kavramı; genişleyen uluslararası ticaret, sınırları aşan finansal kaynak aktarımı, artan dış yatırımlar, büyüyen çok uluslu işletmeler ve ortak girişimler anlamına gelmektedir. Richard Lipsey bir ekonominin küreselleşmesini “birçok bireysel ülke ekonomisindeki finansman ve üretim sektörlerinin artan ölçülerde bütünleşmesi” olarak tanımlamaktadır. Dünyanın değişik ülkelerindeki fabrikalardan alınan parçaların nihai montaj için bir başka ülkede toplanması ve üretim sürecinin değişik aşamalarında finansmanının çeşitli ülkelerin sermaye piyasalarından sağlanması bu tanıma uygun bir örnek oluşturmaktadır (Akin, 2005: 114). Küreselleşme⁴, sermaye hareketlerinin

³ Erinç Yeldan’a göre ilk küreselleşme evresi kabaca 1870-1914 yıllarını kapsamakta olup, reel bir mal ile –altın standardında- düzenlenmiştir. İkinci evre ise 1970’ten sonra belirginleşmeye başlamış, kağıt paraların nominal değişim hareketlerine dayalı olmuştur. Yani ulusal paraların değişim değerlerinin altın veya benzeri reel hiçbir mal tarafından desteklenmediği, nominal birer büyüklükten ibaret olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Böyle olunca da ulusal paraların değişim değerlerindeki bu belirsizlik finansal sistemin işleyişi açısından bir yandan büyük riskler taşıırken, bir yandan da spekülatif nitelikli kazançları özendirilmekte ve finansal sermayenin akışkanlığını uyarmaktadır. Bazı yazarlar ise ilk küreselleşme evresinin dönem olarak Merkantilizmin, siyasi olarak da monarşilerin yönetim yapısının egemen olduğu yeni dünyanın keşfi olan 1492’yi göstermektedir.

⁴ Küreselleşme, siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları olan bir kavramdır. Bu noktadan hareketle J.H. Mittelman küreselleşmeyi, iktisadın, siyasetin, kültürün ve bir ülke ideolojisinin diğerine nüfuz etmesine olanak sağlayan değişik uluslararası süreçlerin ve yerli yapıların bir arada bulunması şeklinde tanımlamıştır (1995: 34). Rana EŞKİNAT’a göre ekonomik boyutu ile küreselleşme; üretim faktörlerinin,

önündeki engelleri kaldıracı bir etki yapmakta, liberal ekonomik politika ve finansal serbestleşme politika uygulamalarının da etkisiyle sermaye hareketleri hızlanmaktadır. Bu da özellikle gelişmekte olan ülke piyasalarının gelişmesine ve dış dünya ile entegre olmasına yardımcı olmaktadır. Ülkeler arasında sermaye donanımındaki dengesizlik bu yolla iyileşmekte ve dünya ekonomisindeki kaynak dağılımı da etkinleşmektedir. Finansal serbestleşme, dış piyasalardan serbestçe borçlanmaya, yabancıların da iç piyasalarda plasman yapmasına olanak sağlayarak ülkeye sermaye girişi ile ilgili kısıtlamaları ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda ülke sakinlerinin yurtdışına herhangi bir engel olmadan sermaye transfer etmeleri, yabancıların da iç piyasalardan borçlanmalarının yolu açılmıştır. Son olarak ülke sakinlerinin dövizle ilgili tüm işlemleri serbest hale gelmiştir. Bunlar, ödemeler bilançosunun sermaye hesabının serbestleşmesinin bir gereğidir ve finansal liberalleşmeyi (serbestleşme) doğurmaktadır (Kazgan, 1995: 90).

Küreselleşme ile hareket kabiliyeti artan uluslararası sermaye ülkeden ülkeye giderken değişik biçimler alabilmektedir. Birincisi, uluslararası sermaye akımları şeklinde olmaktadır. Kendi ülkesinde kar haddi düşen sermaye, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sayesinde, getirinin yüksek olduğu başka ülkelere rahatça giderek daha yüksek getiri sağlama olanağına kavuşmuştur. Gittiği ülkeler açısından bakıldığında ise, özellikle kısa vadeli sermaye akımları, sermaye piyasasının tam gelişmediği ülkelerde büyük mali istikrarsızlıklara sebep olabilmekte, spekülatif hareketlere ivme kazandırabilmekte ve sık sık ithalatın ve dış borçların artmasına sebep olabilmektedir. Bundan da makro ekonomik dengeler olumsuz yönde etkilenmektedir. İkinci olarak uluslararası sermaye başka ülkelere doğrudan yabancı sermaye şeklinde gidebilmektedir. Üçüncü yol borçlanmadır. Uluslararası sermayenin giriş biçimlerinden dördüncüsü ise özelleştirme yoluyla olmaktadır (Akgönül, 2000: 20-25).

Uluslararası sermaye hareketleri ticari amaçlı özel sermaye akımları, kalkınma amaçlı resmi sermaye akımları ve dolaysız (doğrudan) yabancı sermaye yatırımları olmak üzere üçe ayrılır. Uluslararası özel sermaye akımları, uluslararası para ve

mal ve hizmetlerin, yatırım ve yönetim bilgileri ile bilginin uluslararası engel tanımadan dolaştıkları bir dünyayı ifade etmektedir. Küreselleşme, sosyal, kültürel ve siyasal düzenlemeler üzerinde coğrafi engellerin kaldırıldığı ve iktisadi anlamda insanların kayıp ve kazançlarındaki farklılaşmanın şiddetinin arttığı; diğer bir deyişle dünya ölçeğinde ortaya çıkan nispi dengesizliğin daha da farkına varıldığı sosyal bir süreçtir (Kök, 2004: 2).

sermaye piyasalarından ticari koşullarla sağlanırlar. Resmi (Kamu) sermaye akımları dış yardım (hibe ve krediler) niteliğindedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise yabancı sermayedar tarafından doğrudan üretime dönük olarak yapılırlar (Seyidoğlu, 1999: 479). Uluslararası sermaye hareketlerini kamu ve özel sermaye hareketleri diye sınıflandıracak olursak daha genel bir ayırım yapmış oluruz. Kamu veya resmi sermaye hareketleri başlıca iki grupta toplanabilir; hibe olarak verilenler ve krediler. Diğer yandan günümüzde özel yabancı sermaye hareketlerinin büyük çoğunluğu doğrudan yatırımlar şeklindedir. Ayrıca, kaynakları kamu ve özel sermaye ile oluşturulan bazı uluslararası kuruluşlar da sermaye transferinde bulunmaktadır (Tuncer, 1968: 12).

Uluslararası sermaye hareketlerini süreleri bakımından bir ayırıma tabi tutacak olursak; kısa ve uzun vadeli diye sınıflandırabiliriz.

1.1.1 Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

Ödemeler bilançosunda cari işlemler ve uzun süreli sermaye hareketlerinde oluşan dengesizlikleri finanse etme işlevi gören ve vadesi bir yılın altında olan sermaye hareketlerine kısa vadeli sermaye hareketleri denir.

Kısa vadeli sermaye hareketleri, esas olarak uluslararası faiz oranı farkları ile döviz kuru dalgalanmalarına bağlı olarak ortaya çıkar. Ayrıca bazı dönemlerde, ülkelerin ulusal ekonomilerinde veya uluslararası ekonomide ki istikrar, kısa vadeli sermaye hareketlerinin dağılımını ve yönünü belirleyebilmektedir. Siyasi istikrarın olmadığı ülkelerde riskin fazla olması kısa vadeli sermaye hareketlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Kısaca, kısa vadeli sermaye, riski az kazancı bol olan ülkelere doğru hareket etme eğilimindedir. Bu yüzden, ödemeler bilançolarında kısa süreli dengesizlikleri gidermek isteyen ülkeler faiz oranlarını yüksek tutarlar.

1.1.2 Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri

Uzun vadeli sermaye, üretim faktörlerinin mülkiyeti ve yönetimi üzerinde kontrol kurma özelliğine sahiptir. Fakat, hammadde ve makine gibi üretim faktörlerinin uluslararası ticari hareketini uzun vadeli sermaye hareketleri ile karıştırmamak gerekir.

Uzun vadeli sermaye hareketleri, portföy yatırımları ve dolaysız yatırımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Portföy yatırımlarına dolaylı yatırımlarda⁵ denmekte olup, yabancı hisse senedi ve tahvil alım satımını ifade etmektedir (Bahçekapılı, 2000: 7-9). Dolaysız yatırımlara ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımları denmektedir.

1.2 YABANCI SERMAYE

1.2.1 Yabancı Sermayenin Tanımı

Kenan Bulutoğlu'na göre; “Yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını ödemeksizin dış ülkelerden sağladığı iktisadi kaynaklar” dır (1970: 5). Bu tanıma göre hibe ve bağış şeklindeki yardımlar da yabancı sermaye hareketinin kapsamındadır. Fakat günümüz dünyasında, başlangıçta insancıl amaçlarla yapılsa bile uluslararası hibe ve bağışlarda da uzun dönemli bir çıkar beklentisi olduğu gerçektir.

Buradan hareketle yabancı sermayeyi şöyle de tanımlayabiliriz: “yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere, başka ülkelerden kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği, mali ve (veya) teknolojik kaynaklardır” (Uras, 1979: 27-28). Mali ve (veya) teknolojik kaynak bir ülkeden başka bir ülkeye ya borç olarak ya da yatırım ve üretime katılma biçiminde gider. Birincisinde karşılık olarak ana para ve faiz ödemesi, ikincisinde ise rant ve kar şeklinde olur. Dolayısıyla ikinci tipte, mali ve teknolojik kaynak götüren ülkenin mülkiyet hakkı da doğar. Her ne şekilde olursa olsun yabancı sermaye, ekonomideki kaynakları kısa sürede artırmanın en önemli yollarından biridir. Bu açıdan bakılırsa yabancı sermaye, ekonomiye kısa sürede rahatlama yaratacak bir araçtır. Ekonomiye, kısa sürede var olan kaynakların üzerinde tüketim ve yatırım olanağı sağlar.

OECD'nin yabancı sermaye tanımı ise; yabancı yatırımcının şirketin dağıtılmayan ve yatırıma tekrar aktarılan kazançlardaki payını, yabancı yatırımcının nakit veya aynı sermaye yoluyla ana şirketten hisse ve borç senetleri alımını, yabancı yatırımcının şirkete sağladığı kredileri, yabancı yatırımcının şirketten nakit dışı makine ve üretim hakları alımlarını, yabancı yatırımcının sağladığı ticari ve diğer kredileri kapsamaktadır.

⁵ Yabancılar tarafından yeni ulusal borçlanma senetlerinin satın alımı, varolan tahvil ve bonoların satın alınması ve finansal kurumlar tarafında sağlanan orta ve uzun vadeli borçlanmalar dolaylı yatırımların temel biçimleridir.

Türkiye’de yabancı sermaye kavramı; -TCMB tarafından alım satımı yapılan konvertibl döviz ve efektif cinsinden nakdi sermayeyi,

-Yabancı sermayeli kuruluşlarda, yabancı gerçek ve tüzel kişilerin hissesine karşılık gelen kar, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri ile lisans, know-how, teknik yardım, yönetim ve franchise anlaşmaları karşılığında ödenecek tutarların dış kredi anapara ve faiz ödemelerinin transferi veya transfer edilebilir değerleri,

- Makine, teçhizat, alet vb. mallar, makine aksamı ve malzeme ile Hazine Müsteşarlığı’nın kabul ettiği diğer gerekli malları,

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların kambiyo mevzuatı çerçevesinde doğan her türlü mevcut ve alacaklarından, Hazine Müsteşarlığı’nın sermaye payı olarak kabul edeceği tutarları ve

- Patent ve ticari marka gibi fikri haklardan Hazine Müsteşarlığı’nca kabul edilenleri ifade eder (YSGM, 2003: 10).

Özel kişi veya kuruluşlarca ticari amaçlı olarak, bir ülkeden diğerine gönderilen kar amaçlı uluslararası kaynaklara da yabancı sermaye adı verilir. Sonuç olarak bütün bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi bir ülkeye yabancı sermaye akımları; portföy yatırımları, doğrudan yatırımlar, banka kredileri ve mevduatı, tahvil ihracı ve diğer krediler ile dış yardımlar şeklinde olmaktadır. Yabancı sermaye girişlerinden kredi ve dış yardımlar nitelikleri dolayısıyla ayrı tutulursa yabancı yatırım, yatırılabılır kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınmasıdır (Bayraktar, 2003: 5).

1.2.2 Yabancı Sermayenin Kısa Tarihçesi

1914 yılına kadar olan dönemde görülen yabancı sermaye akımlarının en önemli özelliği, kaynakların neredeyse tamamına yakınının özel sermaye niteliğinde olmasıdır. Bunun çoğunluğunu da portföy yatırımları oluşturmaktaydı. Doğrudan yatırımlar ise nispeten daha düşük bir orana sahipti. Örneğin, İngiltere’nin 1913 yılında ki yabancı yatırımlarının sadece %20’si doğrudan nitelikte olup, geriye kalan %80’i portföy yatırımları şeklindeydi. Bu dönemde yapılan doğrudan yatırımlar, çoğunlukla ihracat amacıyla hammadde üretiminde faaliyet gösteren kuruluşlara yapılmıştır (Tablo-1).

Tablo-1: 1914 Yılına Kadar Yabancı Sermaye Yatırımları

YATIRIMCI ÜLKELER	MİLYAR \$	%	YATIRIM YAPILAN ÜLKELER	MİLYAR \$	%
İngiltere	18.6	41.7	Avrupa	12.0	26.9
Fransa	9.0	20.2	K. Amerika	10.5	23.5
Almanya	5.8	13.0	G. Amerika	8.5	19.0
ABD	3.5	7.8	Asya	6.6	14.8
Diğerleri	7.7	17.3	Diğerleri	7.0	15.8
TOPLAM	44.6	100.0	TOPLAM	44.6	100.0

Kaynak: T. Güngör URAS, Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, İktisadi Yayınlar, İstanbul, 1979, s.31.

Bu dönemde yapılan yabancı yatırımların diğer bir özelliği, milli gelir içindeki oransal payının yüksekliğidir. İngiltere, o yıllarda milli gelirinin %4’ü kadar yabancı sermaye transfer ediyordu. Hatta bu oran 1912-1913 yıllarında %7’ye kadar yükselmiştir (Tuncer, 1968: 16-17).

Birinci Dünya Savaşı sırasında duraksayan yabancı sermaye akımları, 1950’li yıllara kadar Birinci Dünya Savaşı öncesindeki değerlere ulaşamamıştır (Tablo-2). Bu duraklamanın nedenlerinden biri hiç şüphesiz ki “Büyük Buhran” dır. Fakat bu duraksama hatta gerilemedeki tek neden buhran değildir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra artan bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri, yabancı sermaye yatırımları için bu ülkelerdeki güven ve istikrarı ortadan kaldırmıştır. Ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı borçlanmayı, yabancı yatırımlardan daha cazip hale getirmiştir.

Tablo-2: 1913 ve 1938 Yıllarında Yabancı Sermaye Yatırımları

Yatırımcı Ülkeler	1913		1938		Yatırım Yapılan Ülkeler	1913		1938	
	Milyon\$	%	Milyon\$	%		Milyon\$	%	Milyon\$	%
İngiltere	18,0	40,9	22,9	43,3	Avrupa	12,0	27,3	10,3	18,8
Fransa	9,0	20,4	3,9	7,4	Latin A.	8,5	19,3	11,4	20,7
Almanya	5,8	13,2	0,7	1,3	ABD	6,8	15,5	7,0	12,8
ABD	3,5	8,0	11,5	21,8	Kanada	3,7	8,4	6,6	12,0
Bel-Hol-İsv	5,5	12,5	7,7	14,6	Asya	6,0	13,6	11,2	20,4
Diğerleri	2,2	5,0	6,1	11,6	Afrika	4,7	10,7	4,0	7,3
					Oky. Ü.	2,3	5,2	4,4	8,0
TOPLAM	44,0	100,0	52,8	100,0	TOPLAM	44,0	100,0	54,9	100,0

Kaynak: Nuri YILDIRIM, Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama Uluslararası Şirketler, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1983, s.155.

1950 yılından sonra yabancı sermaye yatırımlarının hızlanmasında ABD’nin önemi büyüktür. ABD, ilk önce Kanada’da, ardından Güney Amerika ülkelerinde ve daha sonra da Avrupa ve Asya’da önemli yatırımlarda bulunmuştur. ABD’nin bu tekeli,

savaş sonrası toparlanmaya başlayan Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın katılımıyla yavaş yavaş sona ermiştir (Uras, 1979: 29-35).

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1950 yılından sonra yabancı sermaye yatırımlarında bir hızlanma görülse de 1970'li yıllara kadar önemli bir sıçrama yaşanmamıştır. 1950-1970 yılları arasında artan kamu kaynaklı yabancı sermaye transferi, 1970'den sonra yerini tekrar özel yabancı sermaye yatırımlarına, özellikle de "Çok Uluslu Şirketler" in yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bırakmıştır. 1960'lardan sonra az gelişmiş ülkelerde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artmasında IMF, GATT, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve Ortak Pazar gibi kuruluşların önemli etkileri olmuştur (Dunning, Gilman, 1973: 8). Buna rağmen II. Dünya savaşı'nın sona erdiği 1950'den 1990'a kadar geçen 40 yıllık süre içinde az gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bakışlarında sürekli bir çekinge vardı. Dış kaynaklara daha çok ihtiyacı olmasına rağmen az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler kadar yararlanamamışlar, hatta kısıtlama ve yasaklar getirmişlerdir. 1990 yılından sonra ise bakış açısı önemli ölçüde değişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekebilmek için sıkı bir rekabetin içine girmişlerdir. Hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili yasal düzenlemelerde değişikliklere giderek, yatırım ortamlarını daha cazip hale getirmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere akışında önemli artışlar olmuştur.

1800'lerde başlayan yabancı sermaye yatırımlarının günümüze kadar geçirdiği gelişim sürecinde tarımsal kaynaklardan nükleer maddelere kadar uzanan geniş bir sektörel yelpazesi bulunmaktadır (Bayraktar, 2003: 7) (Tablo-3).

Tablo-3: Tarihsel Gelişim Sürecinde Yabancı Sermayenin İlgili Alanları

DÖNEMLER	YATIRIM ALANLARI
1800-1890	Petrol, mineral, kauçuk, meyve, yün
1891-1940	Kimyasal maddeler, ilaç, yiyecek, motorlu taşıtlar
1941-1945	Ulaştırma, savunma
1946-1960	Finansal hizmetler, haberleşme, makine, otelcilik, mühendislik
1960-1985	Elektronik eşya, gıda, turizm, eğitim, sağlık, araştırma, temizlik
1985-	Turizm, bilgi işlem, otomotiv, telekomünikasyon, nükleer maddeler

Kaynak: Bayraktar, Fulya, Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü (GA/03-1-1), Ankara, Ocak 2003, s.7.

1.3 DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Uluslararası sermaye akımları ve yabancı sermaye ile ilgili olarak yukarıda yapılan genel açıklamalar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının literatürdeki yerini daha kolay belirleyebilmemize yardımcı olacaktır. Buna rağmen doğrudan yabancı yatırımın sağlıklı bir şekilde ölçülmesini ve karşılaştırma yapmayı engelleyen bir çok faktör⁶ vardır (İSO, 2002: 17).

1.3.1 Tanımı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY)⁷, bir ülkede bir firmayı satın alma veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama veya mevcut bir firmanın sermayesini artırma yoluyla o ülkede bulunan firmalar tarafından diğer bir ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte “teknoloji”, “işletmecilik bilgisi” ve “yatırımcının kontrol yetkisi”ni de beraberinde getiren yatırım olarak tanımlanabilir (Karluk, 1983: 14). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, DYY (Doğrudan Yabancı Yatırımlar), ülkeler arasında sermaye transferlerinin bir piyasa işlemi olmadan bir ülkeden diğerine aktarılması şeklinde olmaktadır. Bu tür yatırımlar gelişmiş ülkelerde kuruluş şirketlerin, gelişmekte olan ülkelerde kendilerine bağlı bir şube açmaları veya yeni bir tesis kurmaları şeklinde olmaktadır. Kurulan tesis tümüyle yabancı sermaye kuruluşu olabildiği gibi, yerli şirket ile ortaklık şeklinde de olabilir. Yatırım yapan şirketler genellikle sermaye olarak, bir miktar nakit, yatırım malı veya patent, lisans gibi maddi olmayan hakları transfer edebilmektedir. Aynı zamanda yabancı sermaye ile birlikte, çoğunlukla yönetici ve yukarı seviyede teknisyen niteliğinde personel de yatırım yapılan ülkelere gitmekte, buna karşılık diğer işgücü yerli kaynaklardan sağlanmaktadır (Tuncer, 1968: 33).

Daha genel ve kısa bir tanım vermek gerekirse DYY; çok uluslu şirketler veya girişimciler tarafından üretimin başka ülkelere yayılmasını ifade etmektedir. IMF ise,

⁶ Farklı ülkelerde farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Çapraz kurlardaki hareketlilik doğrudan yatırımın ölçümünü zorlaştırmaktadır. Şirket üzerinde kontrolü sağlayan asgari sermaye miktarı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Doğrudan yatırımın çıkış noktasını belirlemek oldukça zorlaşmıştır. Örneğin, Avrupa’da gerçekleşen Amerikan ve Japon menşeli doğrudan yatırımın büyük bir bölümü Hollanda veya Almanya’daki şirketlerin merkezleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bu sebeple yatırımcının menşesini belirlemede zorluk çekilmektedir. Son olarak sermaye yatırımları, geçmiş dönemde yapılmış tarihsel değerlemeler üzerinden hesaplanmakta, geçerli rayiç değer hesabı uygulanmamaktadır.

⁷ Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) yerine, hemen tüm dillerde kullanıldığı şekliyle “Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)” ı kullanmak uyum açısından daha yerinde olacaktır.

istatistiksel amaçlı çalışmalarda kullanılmak üzere, DYY'yi "uluslararası yatırımcının herhangi bir yerel şirketin sermayesinin %10'dan fazlasına sahip olması" şeklinde tanımlamaktadır (Efe, 2002: 4). Fakat, şirket üzerinde kontrolü sağlayan asgari sermaye miktarı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin, İngiltere'de 1997 yılında asgari sermaye kontrol miktarı %20'den %10'a çekilmiştir (İSO, 2002: 17). IMF'nin diğer bir DYY tanımı ise; "herhangi bir yatırımcının kendi ülkesi dışında, bulunduğu girişimin yönetiminde etkin bir konumda olmak amacıyla yaptığı uzun dönemli faaliyetler" şeklindedir (Kök, 2004: 5).

UNCTAD'a göre; doğrudan yabancı yatırım kapsamı içinde öz sermaye, yeni yatırıma dönüşmüş kazançlar ve şirket içi borçlanmalar gibi üç tip yatırım şekli ortaya çıkmaktadır. Öz sermayeye ilk yatırım da denmekte ve yatırımcının kendi ülkesi dışında bir şirketin hisselerini alması anlamına gelmektedir. Yeni yatırımlara dönüşmüş kazançlar, kar payı olarak dağıtılmayan doğrudan yatırımcının gelirdeki payını yani, doğrudan yatırımcı tarafından çekilmeyen kazançları kapsar. Şirket içi borçlanmalar, doğrudan yatırımcılarla ilgili yavru şirketler arasındaki kısa veya uzun süreli borç-alacak fonları anlamına gelmektedir (1999: 465).

Özetle; ekonomi literatüründe, "yabancı sermaye", "özel yabancı sermaye" ve "özel yabancı doğrudan sermaye" olarak kullanılan kavramlar arasında önemli bir anlam farkı yoktur. Türkçe literatürde de "yabancı sermaye yatırımı" ile "özel yabancı doğrudan sermaye yatırımı" kavramları birbirinin yerine kullanılabilir. İfadelerde geçen "*yabancı*" kelimesi bir ülkenin ulusal sınırları dışında olmak anlamındadır. "*yabancı sermaye*" ise, bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna, başka bir ülkenin sahipliğini ifade etmektedir. "*Özel*" kelimesi, ülkeye gelen yabancı sermayenin o ülkenin devletine değil, vatandaşlarına ait olduğunu göstermektedir. "*Doğrudan*" kelimesi ise, sermaye ile birlikte, yukarıda da belirttiğimiz gibi, değişen ölçüde teknoloji, know-how, kontrol yetkisinin de ülkeye geldiğini açıklamaktadır (Karluk, 2003: 485). Bu da yabancı sermaye yatırımlarını portföy yatırımlarından ayırmaktadır.

DPT, 2000 yılında yayınladığı DYSY Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda DYY'yi; "yabancı yatırım, yatırılabılır kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınmasıdır. Bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınmasını ifade eden portföy

yatırımları dışında kalan ve bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya birkaç firma ile ortaklık halinde gerçekleştirdiği yatırımlar” şeklinde tanımlamaktadır (2000: 1).

Ankara Ticaret Odası tarafından 17 Ekim 1996 tarihinde düzenlenen “Türkiye’de Yabancı Sermaye” konulu toplantıda SPK Başkanı olarak Ali İhsan Karacan’ın DYY tanımı ise; “Bir yatırımcının başka bir ülkede nispeten uzun dönemde ticari faaliyette bulunmak, yatırım ve üretim sürecini kontrol altında tutmak ve belli bir kar elde etmek gibi amaçlarla, bir firma kurması veya satın alması veya mevcut bir firmanın sermayesine katılması şeklinde ki yatırım” olarak belirtilmiştir (1997: 96-97).

DYY’ın geleneksel tanımı da, Merkez Bankası ödemeler dengesinde görülen sınır ötesi sermaye hareketleri şeklindedir. Bu tanım doğrudan yatırımların çok dar bir kesimini kapsamaktadır. Çünkü, DYY her zaman sınır ötesi sermaye yatırımı olarak gerçekleşmediğinden Merkez Bankası bilançosunda ödemeler dengesi kaleminde görülmeyebilir. Kısaca, yüksek enflasyon yaşanan ve enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı ülkelerde uluslararası yatırımcılar şirket sermayesini artırmak yerine, şirketlere borç vererek yatırımlarını gerçekleştirmektedirler. Bunun başlıca sebebi yüksek enflasyon nedeniyle sermayenin yıllar içinde erimesidir. Türkiye gibi yüksek enflasyonun süregeldiği ülkelerde bu uygulamaya sıkça rastlanmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen ancak doğrudan yatırım girişi istatistiklerine dahil edilmeyen yatırımların varlığı göz ardı edilmemelidir (İSO, 2002: 18).

OECD normlarına göre; DYY bir ülkede yerleşik kişi ya da kurumların (doğrudan yatırımcı) bir başka ülkede kalıcı ekonomik çıkar elde etme amacını yansıtmaktadır. Kalıcı çıkar kavramı yabancı sermaye yatırımcısı⁸ ile yatırım ve yatırımın kontrolü konularında uzun dönemli bağımlılığı ifade etmektedir. Bazı ülkelerde ise bir dizi unsurun aynı anda bulunması yatırım konusunun DYY olarak tanımlanması için gerekli sayılmaktadır. Bu unsurlar; yönetim kurulunda temsil, politika oluşturma sürecine katılım, şirketler arası somut ilişki, yerli ve yabancı personeller arası yer değişimi, teknik bilgi sağlama ve uzun dönemli borçların yatırım yapılan işletmeye mevcut piyasa oranlarından düşük oranlarda sağlanmasıdır. DYY genel olarak komple

⁸ Yerleşik olduğu ülkeden başka bir ülkede şube, büro, bağlı kuruluş ya da ortaklık biçiminde doğrudan yabancı sermaye yatırımına sahip olan şahıslar, şirketleşmemiş kamu ya da özel teşebbüsler, devletler, birbiriyle bağlantılı bireyler, birbiriyle bağlantılı şirket ve/veya şirketleşmemiş girişimcilerdir.

yeni yatırımlar ile şirket evlilikleri ve satın almalar olmak üzere iki biçimde gerçekleşmekte, her bir tanım kendi içinde farklı etkileri beraberinde taşımaktadır (Demircan, 2003: 1-3).

DYY'ye ilişkin tanımlar, 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” ile uluslararası normlara göre yeniden düzenlenmiştir (YSGM, 2005:1). 4875 sayılı DYY Kanunu, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının yanı sıra, yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları yabancı yatırımcı olarak tanımlamaktadır.

DYY, yabancı yatırımcı tarafından getirilen;

-TCMB tarafından alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,

-Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),

-Makine ve teçhizat,

-Sınai ve fikri mülkiyet hakları,

-Yurt içinden sağlanan, yeniden yatırımda kullanılan kar, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,

- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadi değerler aracılığıyla, yeni şirket kurmak ve şube açmak, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi, menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmak şeklinde ifade edilmektedir.

1.3.2 Doğrudan Yabancı Yatırım Şekilleri

Doğrudan yabancı yatırımlar çeşitli şekillerde ülkeye girebilir: Şirket birleşmeleri; özelleştirme yoluyla gerçekleşen yatırımlar; ortak girişimler (joint venture), stratejik ortaklıklar, lisans ve diğer yatırımlar; sıfırdan yapılan yatırımlar; mevcut operasyonların genişletilmesi.

1.3.2.1 Şirket Birleşmeleri (Şirket Evlilikleri)

Şirket birleşmeleri, iki veya daha fazla şirketin bir araya gelerek yeni bir işletme kurmaları şeklinde olabileceği gibi, bir işletmenin diğer bir işletme(leri)yi tüm

varlıklarıyla devralması yani satın alması şeklinde de olabilir. İlk durumda birleşen işletmelerin tüzel kişilikleri ortadan kalkmakta, ikincisinde ise kalkmamaktadır. Her ne şekilde olursa olsun işletmeleri birleşme kararına götüren bazı şartlar vardır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir (Çelik, 1999: 23-24):

-Uluslararası ve endüstriler arası rekabetteki artış ve teknolojik şartlardaki değişimler,

-Döviz kurlarındaki ve alım satımı yapılan mal fiyatlarındaki değişkenlik,

-Finansal faaliyetlerdeki yenilikler ile havayolu, bankacılık ve telekomünikasyon gibi alanlarda yeniden yapılanmalar,

-Son olarak; insan kaynakları yönetimindeki hiyerarşi mantığının katılımcı yönetim mantığı ile yer değiştirmesi.

Özellikle 1980'li yıllarda artan şirket birleşmeleri yoluyla gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarı 10-15 yıl içinde toplam küresel yatırımın yarısını oluşturmuştur. 2000'li yıllarda ise bu oran %90'lara ulaşmıştır. Şirket evliliklerinin büyük bölümü gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren şirketler arasında ve de özellikle sermaye piyasa yapıları birbirine benzeyen ülkeler arasında gerçekleşmektedir. ABD, İngiltere ve Japonya'da çok sık karşılaşılan şirket evliliklerine son yıllarda Fransa ve Almanya'da da ağırlıklı olarak rastlanmaya başlamıştır. Şirket birleşmesinde taraflar bağımsızlıklarını kaybederler ve yeni bir varlık oluştururlar (Zwart, 1987: 72). Şirket birleşmeleri yoluyla gerçekleşen yatırımlar çoğu zaman yerel şirketin yaşaması ve rekabet edebilmesini sağlarken geleneksel anlamda doğrudan yatırımın sağladığı bütün avantajları da⁹ beraberinde getirmektedir. Şirket birleşmeleri yoluyla yapılan yatırımda yatırımcının maliyetleri daha az olur, erişilmesi çok zor olan kaynaklara daha kolay ulaşır ve pazarlama faaliyetlerinde yerel şirketin tecrübelerinden faydalanır. Buna karşılık şirket evliliği ülke içindeki net yatırımda veya üretimde nadiren bir artışa yol açmaktadır. Hatta, uluslararası yatırımcı ile birleşen şirkette oluşacak sinerjilerden dolayı yatırımlarda bir azalma bile söz konusu olabilmektedir.

⁹ Teknolojiye, global pazarlama ve yönetim ağına kavuşma vb. gibi.

1.3.2.2 Özelleştirme Yoluyla Gerçekleşen Yatırımlar

Bu şekilde yapılan doğrudan yatırımlar Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika ülkelerinde çokça gerçekleşmiştir. Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve Türkiye özelleştirme kaynaklı doğrudan yatırımlarda önemli miktarlara ulaşmışlardır. Fakat, doğrudan yatırımlar içindeki özelleştirme gelirlerinin hesaplanmasında karşılaşılan başlıca sorun, özelleştirme yoluyla gerçekleşen yatırımların diğer doğrudan yatırımlardan ayrı olarak kayıt altında tutulmamasından kaynaklanmaktadır. Tüm yatırım şekillerinin detaylı olarak yansıtılmadığı toplam doğrudan yatırım tutarları, ülkelerin diğer ülkelerle karşılaştırıldıklarında hangi yatırım şekillerinde daha başarılı olduklarını inceleme imkanı vermemektedir. Ülkelerin doğrudan yatırım çekme konusunda başarıları değerlendirilirken yatırım şekilleri bazında bir inceleme yapmak gerekmektedir (İSO, 2002: 18).

1.3.2.3 Ortak Girişimler (Joint Ventures)

Doğrudan yabancı yatırımlar bazen yerel bir şirket(ler)le ortak girişim biçiminde olabilirler. Ortak girişimler, benzer hedeflere ulaşmak için en az iki şirketin tecrübe ve varlıklarını bir araya getirerek oluşturdukları bir organizasyon olarak tanımlanabilir (Schillacı, 1987: 60). Ortak girişimler, iki farklı ülkedeki yatırımcının üçüncü bir ülkede birlikte yatırım yapması şeklinde olabileceği gibi, ülkeye duyulan özel ilgi sebebiyle de olabilir. Aslında, ortak girişimler, bazen ev sahibi ülke tarafından zorunlu kılınan koşullar arasında yer alabilir. Ev sahibi ülke hükümetleri, yerli firmaların yabancılarla ortaklığa girerek bilgi ve deneyimlerini artırmalarını amaçlarlar. İki şirket ayrı ayrı zor yapabilecekleri işi, bir araya gelerek daha kolay başarabilirler. Yabancı ortak da ev sahibi ortak sayesinde piyasa koşullarına, standartlara ve sosyo-kültürel özelliklere daha kolay uyum sağlayabilir. Ortak girişimler yatırımların risk ve maliyetlerinin paylaşımını sağlar. Pazara uyum problemleri yerli ortak sayesinde azaldığı gibi yabancı ortak sayesinde de ülkeye yeni teknoloji ve yönetim bilgisi girmiş olur. Fakat ortaklar bilgi ve yöntemlerinin diğer ortak tarafından öğrenilmesini istemeyebilirler. Ayrıca kazançların paylaşımı ve politikaların uygulanması konusunda da anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir.

1.3.2.4 Stratejik Birleşmeler

Sınır ötesi stratejik birleşmenin en kolay yolu, iki firmanın hisse senetlerinin belirli bir bölümünü birbirleriyle değiştirmeleridir. Ama yalnız bu kadarı ile yetinilirse bu bir doğrudan yabancı yatırım değil portföy yatırımı niteliği taşır.

İkinci stratejik birleşme şeklinde ise taraflar hem hisse senetlerini değiştirir, hem de mal ve hizmet üretimi amacıyla ortak bir girişim kurarlar. Stratejik birleşmeler, özellikle ar-ge masraflarının yüksek olduğu ve piyasaya girişte zamanlamanın önem taşıdığı otomobil, elektronik, telekomünikasyon ve uçak sanayi gibi ileri teknoloji ürünleri için daha uygun bir yaklaşımdır.

Son olarak, ortak pazarlama ve hizmet anlaşmaları yapılır ve bir taraf belirli piyasalarda diğerini temsil eder. Fakat bu tür uygulamalar rekabeti sınırlandırıcı bir sonuç doğurmaktadır (Seyidoğlu, 1999: 672).

1.3.2.5 Lisans Anlaşmaları

Lisans anlaşmalarının DYY'ın bir türü olup olmadığı konusunda literatürde hala ortak bir görüş yoktur. Çoğu ekonomist tarafından dış ülkelere açılmada ihracat ve DYY arasında özel bir basamak olarak görülür. Teknoloji ihracı kabul edilen bu anlaşmalar bir nevi teknik bilgi yatırımı olarak da nitelendirilmektedir. Yüksek teknolojiye sınırlı olarak sahip olan firmalar için yabancı ülkelere girmenin başka bir yoludur. Lisans anlaşmalarında sermaye katılım zorunluluğu olmadığı için risk de çok azdır. Yabancı şirket, lisans anlaşması sayesinde söz konusu malı kendisine verilen teknik özelliklere uygun biçimde üretir. Mallar satıldıkça da kazançların bir bölümü, lisans sözleşmesinde belirtildiği şekilde, ana şirkete gönderilir. Lisans anlaşmasında ihracattaki gibi taşıma giderleri sorunu yoktur. Üretim yerel firma tarafından yapıldığından, doğrudan yatırım gideri de gerekmez. Fakat, yerel firma lisans anlaşmasıyla ürettiği malı üçüncü ülkelere ihraç eder ve ana firmanın satışlarını azaltabilir. Yerel firmanın ürettiği ürünleri kontrol edemeyen lisans sahibi ana şirket, piyasa da prestij kaybına uğrayabilir. Üçüncü ve son olarak da teknik sırların, yerel firmalarca rakip firmalara sızdırılabilme riski her zaman için söz konusudur (Seyidoğlu, 1999: 669-670).

1.3.3 DYY'nin Özellikleri ve Portföy Yatırımları ile Karşılaştırılması

Uluslararası özel bir sermaye hareketi olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının diğer sermaye akımlarından ayıran kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Üretime dönük olarak yurt dışında fiziki üretim araçları üzerine yapılan yatırımlar olarak bilinen DYY'nin en belirgin özelliği, kısmen veya tamamen yurt dışındaki işletmenin mülkiyetinin elde tutulmasının yanında, yönetiminin de denetim altında bulundurulmasıdır. DYY, risk ve girişimciliği de kapsar ve bu yüzden işletmecilik bilgisi ve teknik bilgi bir ülkeden diğerine transfer edilir (Caves vd., 1990: 203). DYY, yukarıda da belirttiğimiz gibi çoğunlukla bir ana merkezin denetimi altında, farklı ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerce -çok uluslu şirketler- yapılırlar. İşte bu çok uluslu şirket, yatırımını yabancı bir ülkedeki başka bir şirkete sermaye yatırarak gerçekleştirir. Bu şekilde yabancı ülkede edinilen ve orada faaliyet gösterecek olan ve aynı zamanda ana merkezin denetimi altında olacak işletmeye veya şirkete “yavru şirket”¹⁰ adı verilir. Yavru şirket, çoğu zaman ana şirketin elindeki teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri ve ticaret ünvanı gibi avantajlardan yararlanır. Bunun karşılığında ise, elde edilen karın tamamını veya bir kısmını ana şirkete aktarır.

DYY'yi diğer tüm dış kaynaklardan ayıran özellik, bu tür yatırımların doğası gereği yatırımcı ülkeleri ev sahibi ülke ekonomilerinde bir ölçüde de olsa, kontrol sahibi olmaya yöneltmesidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yatırımların yol açtığı en önemli gerginlik konusu da budur. Tüm olumlu yanlarına karşın, ev sahibi ülkeler doğrudan yabancı yatırımlara yatırımcı ülkelerin kendi ekonomilerinde kontrol sahibi olmalarına yol açtığı için alternatifler aramaktadırlar. Bu alternatifler arasında millileştirme, anahtar teslimi (turnkey) projeler, lisans vb. sözleşmeye dayanan düzenlemeleri içermektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar çoğu zaman sanayi sektörüne yönelik olarak ve yatay-dikey birleşmeler¹¹ şeklinde olur.

¹⁰ *Yabancı sermaye şirketi, tabii şirket-bağlı şirket veya şube* de denmektedir.

¹¹ Yatay birleşmelerde ana şirket ile ana şirketin yavru şirket aracılığıyla yabancı ülkede ürettiği ürün aynıdır. Dikey birleşme de ise üretilen ürünün geri ve ileri üretim işleri yavru şirket aracılığıyla yapılır.

1.3.3.1 Portföy Yatırımları

Portföy yatırımı, yabancı yatırımcının faiz ve dividant geliri elde etmek için uluslararası sermaye piyasalarından değerli kağıtlar almak suretiyle gerçekleşmektedir (Soytürk, 1988: 203). IMF'e göre portföy yatırımları ise, doğrudan yatırım ve rezervler dışındaki bir yıldan uzun vadeli tahvil ve hisse senetleridir (IMF, 1977: 136).

Sermaye piyasalarının gelişmiş olduğu sanayileşmiş ülkelerde portföy yatırımları ön plana çıkarken, dış fon akımları sağlam bir kurumsal temele oturmamış, zayıf ve çeşitlenmemiş sermaye piyasasına sahip ya da bu türden piyasaları hiç olmayan, ekonomisi ve firmaları uluslararası piyasalarda zayıf olan ülkelerde ise doğrudan yabancı yatırımlar ağırlık taşımaktadır (Berksoy vd, 1989: 1-2)

Portföy yatırımı yapan firmanın, yatırım yaptığı firma yönetiminde doğrudan bir etkinliği yoktur. Firma yalnızca, sahip olduğu hisse oranında söz sahibidir. Faiz, gelir ve amortismanların geri ödenmesi gibi koşulları önceden belirlendiği portföy yatırımları, temelde ülke açısından bir döviz borcu niteliğini taşır.

XIX. yy'ın sonları ile XX. yy'ın başlarında Avrupa ve ABD'den gelişmekte olan ülkelere hem doğrudan yatırımlar hem de portföy yatırımları şeklinde önemli sermaye akımları olmuştur. Bu dönemde portföy yatırımları genellikle gelişme sürecindeki ülke hükümetlerinin çıkarıp Londra, Paris ve New York piyasalarına sürdükleri tahviller şeklindeydi. Hatta portföy yatırımları öyle büyük boyutlara ulaşmıştı ki, bazı ekonomistler dünya ekonomisinde baskın sermayenin, sanayi sermayesi olmaktan çıkıp mali sermaye haline geldiğini bile ileri sürmüşlerdir. Birinci Dünya savaşı ve ardından 1929 Bunalımı portföy yatırımlarının duraklamasına, İkinci Dünya Savaşı ise tamamen durmasına neden olmuştur (Önertürk, 1986: 17-20).

İkinci Dünya Savaşı sonrası bu süreç neredeyse tamamıyla değişti. Doğrudan yabancı yatırımların portföy yatırımlarıyla karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan gerçek, uluslararası bankaların gelişme sürecindeki ülkelere verdikleri borçların 1960'ların sonlarında çok sınırlı olmasına karşın 1970'lerde çarpıcı bir büyüme göstermesi, 1975'ten sonra doğrudan yabancı yatırımları geçmesi ve hatta 1970'lerin sonunda doğrudan yabancı yatırımların iki katına çıkmasıdır. Bankaların verdiği bu borçların aslında önemli bir bölümü portföy yatırımı niteliğindedir (Oman, 1986: 131).

1.3.3.2 Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar

Genelde çok uluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından gerçekleştirilen ve özel bir sermaye akımı olan DYY, yine bir uluslararası sermaye akımı olarak nitelendirilen portföy yatırımlarından önemli farklarla ayrılırlar.

-En önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi konusunda kendini gösterir. DYY durumunda, yabancı ülkede kurulan şirket ana şirketin doğrudan denetimi altındadır. Çoğu kez bu şirketin üst yönetim kadrolarında ana şirket tarafından atanan yöneticiler yer alır. Başka bir deyişle doğrudan yabancı sermaye yatırımları denilirken, işletme yönetimindeki yabancı etkinliği ifade edilmektedir (Aydın, 1997: 7). Zaten, yukarıda da belirtildiği gibi yabancı sermaye yatırımının başındaki “doğrudan” sözcüğü işletme yönetimindeki bu yabancı yönetimini ifade etmektedir. İşletmedeki yabancı yönetim etkinliğinde ve denetim gücünde meydana gelebilecek bir değişme ev sahibi ülke yararına da olamayabilir. Şöyle ki, Krugman bunu “denetim değişimi bir krizin ortasında meydana gelirse bunun ev sahibi ülkedeki işletmenin lehine olmayacağı” şeklinde ifade etmiştir (Loungani, Razin, 2001: 7). Oysa, uluslararası portföy yatırımları durumunda bir şirkete ait hisse senedi yada tahvillerin satın alınması yatırımcıya şirketin yönetimine ve denetimine doğrudan katılma hakkı vermez. Yatırımın hisse senetlerine yapılması durumunda genel kurulda oy verme hakkına sahip olmak şirket yönetimini doğrudan kontrol etmek anlamına gelmemektedir.

-İkinci olarak, yabancı sermayenin doğrudan yatırım olarak gerçekleşmesi durumunda yabancı yatırımcı, sermayesinin yanında, genellikle üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de birlikte getirir. Yani, sermaye dışında kalan öteki üretim faktörlerinin de hareketliliği söz konusudur. Portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayesinden başka bir katkısı yoktur (Kök, 2004: 6).

-Üçüncü olarak, yatırımcıların kimlikleri de birbirinden farklıdır. Portföy yatırımlarını tasarruf sahibi gerçek kişiler de yapabilirler. Oysa, uygulamada, doğrudan yabancı yatırımları yapanların tamamına yakını çok uluslu şirketlerdir.

-Dördüncü fark, yatırımın ana para ve gelirlerinin geri ödenmesiyle ilgilidir. Portföy yatırımlarında gelir ve amortismanların geri ödeme koşulları bellidir. Doğrudan yatırımlarda genellikle belirli bir amortisman yoktur, transfer edilen karlar işletmenin

kazanç durumuna, piyasa koşullarına ve hükümetlerin koydukları kısıtlamalara bağlıdır (Efe, 2002: 5).

-Sıcak para hareketleri olarak da adlandırılan portföy yatırımlarının doğrudan yatırımlardan diğer bir farkı da çok daha kısa süreli bir yatırım süreci öngörmesi ve bu nedenle kriz dönemlerinde ani sermaye çıkışları sonucunda ülke ekonomisine olumsuz etkilerde bulunmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımların kısa sürede geriye dönüşü söz konusu değildir. Uzun vade özellikli olan bu yatırımlar doğal olarak uzun vadede politik ve ekonomik istikrarı gösterir (Aydın, 1997: 22).

-Doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımları arasındaki son bir farklılık da yatırımların sağladığı getirilerle ilgilidir. Portföy yatırımları da yatırımın tahvil veya hisse senetleri ile ilgili olmasına göre değişiklik göstermektedir. Eğer portföy yatırımları hisse senetleri ile ilgili ise, getirisi kar payı ve değer artışı biçiminde olacaktır. Tahviller ile ilgili ise, faiz ve anaparanın geri ödenme koşulları yukarıda da söylenildiği gibi önceden belirlenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlarda ise kar payı, sermaye kazancı, servis ücretleri, komisyonlar, transfer fiyatlandırması gibi çok sayıda getiri türü vardır.

Doğrudan yabancı yatırımlarla portföy yatırımları arasındaki önemli farklar aşağıdaki Tablo-4'te özetlenmiştir:

Tablo-4: DYY ile Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar

DYY	PORTFÖY YATIRIMLARI
-Yabancı ülkede kurulan şirket ana şirketin doğrudan denetimi altındadır.	-Yabancı şirket yönetiminin doğrudan denetlenmesi söz konusu değildir.
-Yabancı yatırımcı, ülkeye sermayenin yanında teknolojisini ve işletmecilik bilgisini de götürür.	-Yabancı yatırımcı sadece sermayesini götürür.
-Bu yatırımı yapanlar genellikle ÇUŞ'lardır.	-Gerçek kişilerde yapabilir.
-Ana şirkete kar transferi, işletmenin kazanç durumuna, piyasa koşullarına ve hükümet kısıtlamalarına bağlıdır.	-Gelir ve amortismanların geri ödeme koşulları bellidir.
-Ülke ekonomisinin gelişmesine daha çok katkı sağlarlar. Çünkü bu yatırımlar, yatırımcı firmanın yerli firmaya göre bilgi ve teknoloji yönünden üstün olduğu sektörlere toplanmıştır.	-Bilgi ve teknoloji aktarımı daha sınırlıdır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile çok uluslu şirketler arasında yukarıda da belirttiğimiz gibi portföy yatırımlarından ayrı olarak çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü, her ne kadar doğrudan yabancı yatırımları özel kişilerinde yapması mümkünse de bu

yatırımları yapanlar genelde çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketler uluslararasılaşma sürecinin sonucu ve aktörüdürler. Uluslararasılaşma, artan uluslararası faaliyetlere entegre olma yöntemidir. İşletmelerin uluslararası faaliyetlerindeki dış hareketleri belirlemede bu kavram kullanılmaktadır. Her işletmenin uluslararasılaşması, diğer bir deyişle uluslararasılaşma derecesi aynı değildir. İşletmenin dış satışlarının toplam satışlarına oranı hesaplanması en kolay yoldur. Fakat bu şekilde bir hesaplama yöntemi, işletmenin yapısı ve faaliyet alanları gibi unsurları dışarıda bıraktığından uluslararasılaşma derecesini belirlemede bazı gelişmeleri¹² de dikkate almak gerekmektedir (Mutlu, 2005: 84-85).

1.3.4 Çok Uluslu Şirketler

Gelişmiş ülkelerde ulusal bütünlüğünü sağlamış firmaların büyük ölçekli uluslararası faktör hareketleri yoluyla kendi ülkelerinin coğrafi ve hukuki sınırlarından kurtularak başka bağımsız ülke sınırları içerisinde yatırım ve üretim faaliyetlerinde bulunmaları çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) doğuşu ve yayılmasına yol açan faktörlerin başında gelir. Bugünkü anlamda ÇUŞ'ların ortaya çıkmasından önce uluslararası ekonomik ilişkiler politik sınırların ötesinde bir mal ve hizmet akımı çerçevesindeydi. Endüstriyel ve ticari faaliyetlerde bulunan büyük firmaların sahipliği de anavatana aitti. Bunun doğal sonucu olarak da yönetim ve karar yetki ve sorumluluğu yine bu ülkelerde toplanmıştı (Şatıroğlu, 1984: 11).

Çok uluslu şirketler,¹³ 1970'lerden başlayarak günümüze kadar gelinen süreçte, özellikle de son 15 yılda en çok tartışılan kavramlardan biri olan küreselleşmenin ana

¹² İşletmelerin uluslararasılaşma derecesi arttıkça, dış piyasalarda hizmet sunma şekillerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Uluslararasılaşma sürecinin henüz başında yer alan işletmeler, ihracat ve ithalatı tercih etmelerine rağmen, ilerleyen aşamalarda ortaklık kurma veya doğrudan yabancı yatırımlara yönelmeye başlamaktadırlar. Uluslararasılaşma derecesi arttıkça işletme, dış pazardaki rekabet gücünü artırmak için yeni ürün geliştirme veya bir ürünü iyileştirme yollarına başvurmaktadır. Uluslararasılaşma derecesinin artması hedef pazarların da daha uzak ve riskli bölgelere kaymasını kolaylaştırmaktadır. Son olarak işletme kaynaklarının güçlü olup olmadığı, finansal ve örgütsel yapısı da işletmenin uluslararasılaşma derecesinde önemli faktörler olarak sayılabilir. Uluslararasılaşma derecesi ile uluslararasılaşma aşaması kavramı olarak birbirine karıştırılmamalıdır. Uluslararasılaşma aşaması genelde altı bir ayırım ile verilir (Mutlu, 2005: 86-87). 1-Dış Talep, 2-Dış Satım Yöneticisi, 3-Dış Satım Bölümü ve Direkt Satış, 4-Satış Şubeleri ve Bağlı Kuruluşlar, 5-Dış Ülkelerde Montaj, 6-Dış Ülkelerde Üretim.

¹³ Yirmi birinci yüzyıla yeni girdiğimiz şu günlerde, en çok tartışılan konuların başında küresel dünyadaki "egemen güç" kavramı geliyor. Kimilerine göre, silah ve insan gücünü elinde bulunduran devletler "egemen güç" olacak. Sosyal bilimler ve ekonomi arasındaki ilişkileri araştıran Dr. Sayım Yorgun ise "egemen güç"ün "çok uluslu şirketler" olacağını iddia ediyor. Yorgun ayrıca, egemen güç konumuna gelecek olan "çok uluslu şirketler" in halen herhangi bir güç tarafından denetlenmemesini bu yüzyılı tehdit eden en önemli gelişme olarak yorumluyor (2003).

aktörleri ve sorumlularıdır. Bu dönem içerisinde uluslararası siyasi blokların çözülmüş, ekonomik ve siyasi sistemler arasında yakın zamana kadar süren mücadele bir tarafın kesin galibiyetiyle sonlanmış ve dünya ekonomisindeki bütünleşme eğilimleri iyice ivme kazanmıştır. Artık, küreselleşen dünyada siyasi sınırların fazla bir önemi ve gücü kalmamıştır. İşte, bu aşamaya gelinmesinde sorumluluk sahibi aktörlerin en başında şüphesiz çok uluslu şirketler gelmektedir. Gündelik hayatımızda kullandığımız içeceklerden otomobile kadar binlerce malı ya da hizmeti üreten bu şirketler, aynı zamanda yeni bir yaşam tarzının ve kültürün de taşıyıcısı konumundadırlar (Asomedy, 1999: 26).

Çok uluslu şirketler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı kapitalist ülkelerde doğmuş¹⁴, fakat giderek gelişmiş, az gelişmiş, kapitalist, sosyalist tüm dünya ülkelerine yayılmıştır (Erol Manisalı'ya göre; *“ÇUŞ'lar sadece Batı kapitalizminin içinde veya güdümünde olan büyük şirketlerdir. Denetimleri ve nihai olarak sağladıkları ekonomik yararlarından Batı faydalanmaktadır. “Karşılıklılık ilkesi” kesinlikle söz konusu değildir. Karşılıklılık ilkesi sadece, Batı içinde ve arasında söz konusu olmaktadır (Manisalı, 2004: 18)*). Hatta Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa gibi sosyalist ülkeler, 1990'dan önce bile kapılarını çok uluslu şirketlere açmışlar ve ileri düzeyde özendirici politikalar izlemişlerdir. Fakat, ÇUŞ'lar uygun alt yapı koşulları nedeniyle daha çok gelişmiş ülkeleri tercih etmektedirler (Seyidoğlu, 1999: 681). Kısaca, sermaye gelişmiş ülkeler arasında hareket etmekte, gelişmekte olan ülkelerin bu sermayeden pay almaları için ileri derecede ödünler vermeleri gerekmektedir.

¹⁴ Ticari faaliyetlerin uluslararasılaşmasının, sadece İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemle sınırlanmayacak kadar uzun bir geçmişi vardır. Örneğin XIV. Yy boyunca tüccarlar birliği, Alman tüccarların Batı Avrupa ve Doğu Akdeniz ticaretinin yönetimini örgütlemiş, bunların tarımsal üretim, demir madeni çıkarımı ve genel imalat gibi alanlara girmesini sağlamıştır. Aynı dönemlerde, bazı tüccarlar, İngiliz yün ve kumaşlarının diğer bölgelere satışı organize etmekteydiler. XVII. Ve XVIII. Yy'larda büyük kolonyal ticari firmaların kurulmasıyla devlet himayesi gelişti. Böylece, Hollandalılar ile İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyaları, Muscovy Kumpanyası, Kraliyet Afrika Kumpanyası ve Hudson Bay Kumpanyası ortaya çıktı. Bunlar en önemli koloni bölgelerindeki toptancı ticari faaliyetlere önyak oldular. Ancak, modern ÇUŞ'ların en açık belirtisi, endüstri devrimiyle birlikte uluslar arası imalatın gelişmesidir. Başlangıçta, çokuluslu üreticiler olarak İngiliz firmaları avantajlı durumdaydılar. Önceleri Amerika en uygun yatırım alanı iken, kısa bir süre sonra Afrika, Avustralya ve Asya'da buna eklendi. Bu yatırımların DYY sayılıp sayılmayacağı tartışma götürmekle birlikte, yerel pazarlar için üretimin bu şekilde başladığı da bir gerçektir. XIX. Yy'ın sonlarına doğru teknolojik ve örgütsel gelişmeler benzer ürünlerin birçok çeşidinin aynı firma tarafından hem yurt içinde hem de yurt dışında üretilebilmesini olurlu kılmıştır. Diğer yandan, madenlerin ve diğer hammadde ürünlerinin aramı işlenmesi de büyük oranda DYY çekmiştir. Fakat, modern kavramlar olan DYY ile portföy yatırımı ancak 1960'ların başında, çokuluslu şirket teriminin kullanılmaya başlandığı sıralarda geliştirildi (Hirst, Thompson, 1998: 44-46).

Çok uluslu şirket (işletme) kavramı ilk defa 1960 Nisan'ında David E. Lilienthal tarafından Graduate School of Industrial Administration'de verilen "1985'te Yönetim ve İşletmeler" konulu sempozyumda kullanılmıştır (Özalp, 1976: 11).

Çok uluslu şirket kavramının tanımı yapılırken iki ana unsur üzerinde durulmuştur. Konuyu inceleyenlerin bir kısmı sorunun finansman yanı üzerinde durarak, hisse senetlerinin birden çok ülkede sahiplerinin bulunması ögesini vurgulamışlardır. Diğer bir grup araştırmacı ise, şirketlerin çokuluslu şirket niteliğine sahip olması için, üretimin birden fazla ülkeye dağılmış olması gereği üzerinde durmuşlardır. Norbert Koubek'e göre bu şirket tipinin özelliği sınırları aşan faaliyetler göstermeleridir. Bu faaliyetler malların, yatırım sermayesinin ve personelin uluslararası transferini içine almaktadır. Bunlara üretim ve yönetim teknikleri de eklenmelidir. Tedarik ve satış fonksiyonlarının çok sayıdaki ülkelere yayılması yanında, bu faaliyetler her şeyden önce birçok ülkede üretimde bulunmaya yönelmiştir. Aynı özelliğe Avrupa Birliği Komisyonunun bir raporunda da işaret edilmiştir. Komisyona göre ÇUŞ, "birçok ülkede sürekli şekilde ekonomik faaliyet gösteren ve bunlar arasında koordinasyon sağlayan bir şirkettir" (Kutal, 1982: 17).

Dunning¹⁵, çok uluslu şirketleri; "herhangi bir piyasa işlemi olmadan, kaynakların bir ülkedeki faaliyetten başka bir ülkedeki faaliyete aktarılmasını sağlayan kuruluşlar" (Dunning, 1970: 18-21) olarak tanımlamaktadır. Yine Dunning "uluslararası ya da çokuluslu üretici girişim, birden fazla ülkede üretim sürecine (fabrika, maden, rafineri, dağıtım, büro, vb.) sahip olan ve onu denetleyen girişimdir" şeklinde de belirtmektedir. Carbaugh ise "belirli bir merkezden şubeleri yöneten, ara merkezleri bulunan şirketler" (İyibozkurt, 1995: 123) şeklinde basit bir tanım yapmaktadır. Çok uluslu şirket, birden çok ülkede üretim, satış ve pazarlama birimlerine sahip olan şirketi de ifade etmektedir (Ertürk, 1996: 83). Özalp'a göre ise, "Çok uluslu şirket iki veya

¹⁵ Dunning, ÇUŞ'ların geçirdiği evrimi beş başlık altında özetlemiştir: -Merkantilist kapitalizm ve Sömürgecilik (1500-1800); -Girişimci ve Finansal Kapitalizm (1800-1875); finansal yatırımların yapıldığı ve alt yapıların kurulduğu dönem. -Uluslar arası Kapitalizm (1875-1945); Doğal kaynak ve pazar arayan yatırımlarda hızlı artışların yaşandığı, ABD kökenli kartellerin egemen olduğu dönem. -Çokuluslu Kapitalizm (1945-1960); Çokuluslu şirketlerin ölçek olarak büyüdüğü ve doğrudan yabancı yatırımlarda ABD üstünlüğünün devam ettiği dönem. -Kapitalizmin Küreselleşmesi (1960-); Avrupa'nın ve Japonya'nın doğrudan yabancı yatırımlarda ABD'nin yanında söz sahibi olmaya başladığı dönem. Bu dönemde şirket birleşmeleri ve ortak girişimler artmış, teknoloji transferi, lisans anlaşmaları ve üretimde işbölümü yoğunlaşmıştır (Kaymakçı, 2001: 32-34).

daha fazla ülkede genel bir yönetim stratejisi altında işletme kaynaklarının ülkeye bakılmaksızın dağılımı ile mülkiyet ve üst yönetimin çok uluslu olmasıdır” (1976:16).

Çokuluslu şirketler uluslararası işletmelerin çok özel bir türüdür. Çokuluslu şirketler, tüm dünya genelinde yoğun ilişkiler içinde olan yüksek düzeyde gelişmiş bir uluslararası işletmedir, karar alma ve yönetim süreçlerinde küresel bir bakış açısına sahiptir. Çokuluslu şirket değişik ülkelerde yavru şirketler ve bayilerle faaliyet gösteren ve toplam satışları, varlıkları veya işgücünün %20’si ana ülke dışında olan bir işletme olarak tanımlanabilir (Tağraf, 2002: 337-338). Fakat bu tanımların hepsinin ortak özelliği, çokuluslu şirketlerin, doğrudan yabancı yatırımların sorumlusu olduğunu vurgulamasıdır. (Kurdoğlu, 1982: 48).

Bir ülkede ulus-aşırı ya da çok uluslu şirket aşamasına gelinceye kadar geçen süreçte, genellikle, şu gelişmeler izlenir: Birinci aşamada, şirket geldiği ülkede talebini geliştirmiş bir ülkeden, örneğin ABD’den ya da Japonya’dan, buraya yapılan dışsatım yoluyla karşılar. İkinci aşamada, şirket, dışarıdaki belirli pazarların ihtiyacını karşılamak üzere ülke dışında üretim kolaylıklarını geliştirir ve ana ülkeden yapılan dışsatım durur. Üçüncüsünde de yabancı üretim kolaylıkları yer aldıkları ülkenin yerel pazarlarından daha çok, başka ülkeler için üretim yapmaya başlarlar. Son olarak da, yabancı üretim tesisleri çıktıkları ana ülkeye (örneğin ABD’ye ya da Japonya’ya) ihracat yapmaya başlarlar. Türkiye’ye gelen, örneğin yabancı otomobil tesislerinin gelişme seyri de bu olmuştur. Önce ana ülkeden tanıtım amaçlı otomobiller getirilmiş, sonra fabrika kurulmuş (hatta ilk üretimde yabancı parça oranı çok yüksek olmuştur) ve yerel pazar için imalata başlanarak dışalım durmuş, daha sonra da dışarıya satış başlamıştır (Tümertekin, Özgüç, 1999: 39-40).

Dünya pazarlarına üretim yapan, gelişim çizgisini dünya ölçeğine göre planlayan ve değişen şartlara göre kendisini çok çabuk yenileyebilen bu dev kuruluşlar, doğal olarak karlarını artırabilmek için, işgücünün bol ve ucuz, vergilerin, vergi kontrollerinin ve kısıtlamaların az ve teşviklerin bol olduğu ülkelerde faaliyet gösterirler. Çoğu ülkenin GSYİH’sinden daha fazla satış rakamına ulaşan ÇUŞ’lar, sadece kendi çıkarlarını korurlar ve bağımsız hareket ederler (Sezaal, 2001: 105). Bunun yanında ÇUŞ’lar, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına iki alanda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Birbiriyle yakın ilgisi bulunan bu iki alandan biri teknoloji transferi,

biri de bu ülkelerin hammadde ihracatçısı olmaktan çıkıp mamul madde ihracatçısı durumuna gelmeleridir. Yabancı sermayenin sağladığı bu katkılar, gelişmekte olan ülkelere parasal kaynakların aktarılmasından çok daha önemli görünmektedir (Sezin, 1990: 102).

1.3.4.1 Çokuluslu Şirketlerin Üretim Faaliyetleri

ÇUŞ'ların üretim faaliyetleri üç grupta toplanabilir (Alpar, Ongun, 1987: 107-108):

1. Geriye Bağımlı Üretim Faaliyetleri: Bunlar daha çok doğal kaynakları (petrol ve kimyasal maddeler) işletmek için kurulmuş şirketlerdir. Özelliklerine göre kendi sınai üretimleri veya dünya pazarları için gerekli hammaddelerin çıkarılması, işlenmesi ve satışı faaliyetinde bulunurlar.

2. İleriye Bağımlı Üretim Faaliyetleri: Bunlar ya ana şirketin yabancı ülkelerdeki satış faaliyetlerini düzenlemek, ya da ana firmanın bulunduğu ülkenin pazarlarının sınırlı olması nedeniyle diğer ülkelerde yatırım yapmak zorunluluğunda bulunan çok uluslu şirketlerdir. Girdi ve aramallar ana ülkeden sağlanır. Bu duruma örnek olarak otomobil üretimi verilebilir.

3. Yatay Bağımlı Üretim Faaliyetleri: Son yarım yüzyılda en yaygın olan şirketlerdir. Yatırım yapılan ülkedeki bağlı şirkete, sermaye ile birlikte üretim için gerekli teknoloji, teknik yardım (know-how) ve işgücü transfer edilerek bağlı şirketin ana firmanın üretim stratejisi doğrultusunda üretim yapması sağlanır. Bu tip faaliyette temel amaç yabancı ülkelerin uyguladığı kısıtlayıcı engellerden (tarife) kaçmaktır. Bu nedenle bunlara tarife fabrikaları denir (İyibozkurt, 1995: 123). Genelde oligopolistik bir yapıya sahip bulunan ve yatırımlarıyla yabancı ülkelerdeki ucuz üretim faktörleri ve pazar olanaklarından yararlanmaya çalışan bu şirketin amacı, karlarını dünya ölçeğinde maksimize etmektir.

1.3.4.2 Çokuluslu Şirketlerin Özellikleri

-ÇUŞ'lar birden çok ülkede faaliyette bulunurlar. Yani, mülkiyet dağılımından ziyade faaliyet dağılımı daha önemlidir.

-Merkezi denetim söz konusudur. Şirket bölümleri birbirine uygun politika izlerler. Birbirine uygun yönetim genel olarak mali politika, yatırım politikası, hesaplama ve denetim politikası ve personel politikası gibi önemli kararların alınmasında öngörülmektedir. Böylece ana şirketin merkezi kontrolleri ile bütün şirket için ortak bir strateji tespit edilmektedir (Kutal, 1982: 18-20).

-ÇUŞ'ların güçlü bir sermaye yapıları vardır.

-Ana ilke, şirketin bütünlüğünün, karının ve ekonomik çıkarlarının artırılmasıdır.

-Modern teknoloji kullanırlar. Mal ve hizmet üretiminde ileri derecede uzmanlaşma söz konusudur.

-ÇUŞ'ların ulusal ve uluslararası istikrarsızlıklardan uzun dönemde etkilenme olasılıkları düşüktür.

-Üretim faktörlerinin uluslararası dağılımında şirket sistemi açısından rasyonellik ve optimallik sağlandığı için maliyetlerde tasarruf yapabilirler.

ÇUŞ'lar, ulusal ve uluslararası ekonomik, siyasal ve sosyal v.b. güçlükleri etkisizleştirerek, yaygınlaşan kapitalizmin günümüzdeki aşaması niteliğindedir (Şatıroğlu, 1984: 24-26).

1.3.4.3 ÇUŞ'ların Faaliyet Nedenleri

Değişik bölgelerde, çeşitli risklerle karşı karşıya olan çok uluslu şirketlerin faaliyette bulunma nedenleri şöyle sıralanabilir (Köksal, 1996: 219-222)

-Karlılığın azalması ve ülke dışında yeni fırsatların doğması,

-Ticaretteki engellerin kaldırılması ve yeni kuruluşlar,

-İşletmelerin aşırı büyümesi ve sermaye birikimi,

-Politik düşüncelerdeki değişme ve ekonomik zorunluluk,

-Araştırma-geliştirme faaliyetlerinin artması ve teknolojik yenilikler,

-Üretim faktörlerinin fiyatlarının farklı olması ve elde edilmesinin zor olması,

-Rekabet avantajlarını ihracatla değil doğrudan yatırım yoluyla kullanmak. Bu sayede uluslararası pazar payını korumak ve artırmak (Masca, 2000: 132).

-Kendi ülkelerinde çevre ile ilgili tepkilerle karşılaşınca üretimlerini bu konulara daha az hassas diğer ülkelere kaydırmak istemeleri,

-Yüksek gümrük duvarları ile korunan ülkelere eskiyen teknolojilerini taşıyarak hem gümrük duvarlarını içeride üretim ile aşmak hem de eski teknolojinin getiri süresini artırarak kar haddini yükseltmek istemeleri (Kazgan, 1995: 82-83).

1.3.4.4 ÇUŞ'ların Dünya Ekonomisindeki Yeri

Dünyadaki ilk modern çokuluslu şirket 1950 yılında Alman işletmesi Uni ve İngiliz İşletmesi Lever Brothers tarafından gerçekleştirilmiştir. İki işletme birleşerek Unilever ismini almışlar ve onlarca ülkede faaliyet gösteren, yüzlerce bayisi olan dev bir şirket haline gelmişlerdir (Tağraf, 2002: 38).

Dünya ekonomisinde ÇUŞ'ların uluslararası üretim ve ticaret alanında kapladıkları yer, ekonomik güçlerine ve üretimin yapısı ve coğrafyasındaki değişmelere paralel olarak, son derece büyük ve önemli hale gelmiştir (beş yüz en büyük ÇUŞ, dünyadaki doğrudan yabancı yatırımın yaklaşık %80'ini gerçekleştirmektedir) (Çalışkan, 2003). Diğer yandan günümüzün en büyük bin ÇUŞ'u, dünya sanayi üretiminin yaklaşık %80'ini gerçekleştirmektedir. Ayrıca ÇUŞ'ların ulusal ekonomiler açısından önemi de her geçen gün artmaktadır. Örneğin, İrlanda'nın toplam istihdamının hemen hemen yarısını, toplam hasılasının ise yaklaşık üçte ikisini yabancı firmalar sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme için en yaşamsal unsurlardan birisi olan teknolojiye de ÇUŞ'ların hakimiyeti söz konusudur. Uluslararası teknolojik telif hakkı ödemelerinin üçte ikisinin ana şirketler ile dışarıdaki yavru şirketler arasında oluşmuş olması bu şirketlerin teknoloji yaratımı ve kullanımı konusundaki önemini göstermektedir (Kök, 2004 6). Bütün bu gelişmeler özellikle 1980'lerden sonra büyük bir ivme kazanmıştır. ÇUŞ'ların bu denli hızlı gelişmelerinin temelinde, bütçelerinde arge için çok önemli miktarda kaynak ayırmaları ve ileri teknoloji ile çalışmalarını yatmaktadır. Öyle ki ÇUŞ'lar, tekelci güçlerinin başlıca kaynağını da bu ileri teknolojiden almaktadırlar.

Günümüzde ÇUŞ'lar etkinliklerini önemli ölçüde artırmış olup, ülkeler arasındaki sermaye, teknoloji ve know-how akımına aracılık etmekte, geniş kapasiteli üretim ve satış faaliyetleri ile dünya ticaretini yönlendirebilmektedirler. ÇUŞ'lar büyük ölçüde araştırma ve geliştirme çalışmalarına dayanan elektrik-elektronik, enerji, kimya-eczacılık gibi dallarda ileri teknoloji uygulayarak dünya çapında bir dinamik sanayi kurulmasına katkıda bulunabilmektedirler. Esas olarak, yabancı ülkelere yatırım yapan

firmaların ev sahibi ülkedeki rakip firmalardan iki açıdan farklılık göstermeleri beklenmektedir. İlk olarak; yerli firmaya özgü üstünlüğünü oluşturacak bir teknolojiyi de beraberinde getirmesi, onun yerel piyasa şartlarını ve tüketici tercihlerini daha iyi bildiği varsayılan yerel firmalarla rekabet edebilmesi için gerekmektedir. Diğer önemli bir unsur; ÇUŞ sistemi içindeki bağlı firmanın piyasaya girmesi piyasada varolan piyasa dengesini bozar ve yerel firmaları karlarını ve piyasa paylarını korumaya yönelik olarak önlemler almaya zorlar. Yerel piyasadaki bu değişimler yerel firmalarda da verimlilik artışlarına yol açabilen çeşitli dışsalıklar ortaya çıkarabilmektedir (Kök, 2004: 7).

Dünya ekonomisine hakim olan ve yön veren ÇUŞ'ların faaliyet alanları ve coğrafi kökenleri yıllar boyunca sürekli değişmiştir. 1920'li yıllarda dünyanın en büyük şirketleri gıda, dokuma ve metallerle ilgili sektörlerde yer alıyordu ve önde gelenlerde İngiliz ve Alman şirketleriydi. 1950'lerde ise ABD'nin bu konuda egemen ekonomik güç haline geldiğini görmekteyiz. 1960'lardan sonra Batı Avrupa'da ve 1990'lardan sonra da Doğu Avrupa'da Amerikan şirketlerinin etkileri genişlemiştir. Fakat 1990'lardaki genişleme 1960'lardaki genişlemenin çok gerisinde kalmıştır. Çünkü bu yıllarda Amerika'nın karşısına Japonya başta olmak üzere ciddi rakipler çıkmıştır. Günümüzde çok uluslu şirketler ABD, Avrupa ve Japonya üçgeninde yoğunlaşmış olmakla birlikte özellikle Güneydoğu Asya'da ve Latin Amerika'da ki bazı gelişmekte olan ülkeler de kendi çok uluslu şirketlerini kurmuşlardır (Gür, 2003).

Küreselleşme ile birlikte iyice büyüyen çok uluslu şirketler, Doğu Bloku'nun çözülmesiyle çok sayıda bağımsız ülkenin ortaya çıkması ve bunların da kapılarını açmaları sonunda yeni pazarlara kavuşmuşlar ve etki alanlarını iyice artırmışlardır (Tümertekin, Özgüç, 1999: 52-56). Yani, çok uluslu şirketler, siyasal rejim, gelişmişlik ve ulusal sınır farkı gözetmeksizin, faaliyet alanlarını tüm dünya olarak belirlemişlerdir. 1960'ların sonlarında 7 bin dolaylarında olan çokuluslu şirket sayısı 1990'ların sonlarında 63 bini, bugünde 65 bini ve bunlara bağlı şube ve temsilciliklerin sayısı da 1990'ların sonlarında 800 bini, bugün de 850 bini aşmıştır. (Asomedy, 2002: 23).

ÇUŞ'ların boyutları hakkında fikir sahibi olmak için, en büyük 50 çok uluslu şirketin satış rakamlarının, çoğu gelişmekte olan ülkenin GSYİH'den daha büyük olduğunu söylemek yeterlidir. Aşağıdaki Tablo-5'te en büyük 30 çok uluslu şirketin satış rakamları verilmektedir.

Tablo-5: Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri

G500 SIRASI		ŞİRKET VE MERKEZİ	FAALİYET TÜRÜ	SATIŞLAR MİLYAR\$
1998	2004			
4.	1.	Wal-Mart Stores, ABD	Genel mağaza	288,0
19.	2.	BP, İng.	Petrol rafine	285,1
8.	3.	Exxon Mobil, ABD	Petrol rafine	270,1
11.	4.	Royal Dutch/Shell Group, İng.-Hol.	Petrol rafine	268,7
1.	5.	General Motors, ABD	Otomobil	193,5
2.	6.	Daimler-Chrysler, Almanya	Otomobil	176,7
10.	7.	Toyota Motor, Japonya	Otomobil	172,6
3.	8.	Ford Motor, ABD	Otomobil	172,2
9.	9.	General Electric, ABD	Elektronik	152,9
-	10.	Total, Fransa	Petrol rafine	152,6
-	11.	Chevron, ABD	Petrol rafine	148,0
-	12.	Conoco Philips, Hollanda	Elektronik	121,7
15.	13.	Axa, Fransa	Sigorta	121,6
23.	14.	Allianz, Almanya	Sigorta	118,9
17.	15.	Volkswagen, Almanya	Otomobil	110,6
16.	16.	Citigroup, ABD	Mali işlemler	108,3
28.	17.	ING Group, Hollanda	Sigorta	105,9
18.	18.	Nippon Telegraph & Telephone, Jap.	Haberleşme	100,5
-	19.	American Inti. Group, ABD	Sigorta	98,0
-	20.	Inti. Business Machines, ABD	Bilgisayar	96,3
22.	21.	Siemens, Almanya	Elektronik	91,5
-	22.	Carrefour, Fransa	Genel mağaza	90,4
24.	23.	Hitachi, Japonya	Elk-elektronik	84,0
39.	24.	Assicurazioni Generali, İtalya	Sigorta	83,3
26.	25.	Matsushita Electr. Industrial, Japonya	Elektronik	81,1
-	26.	McKesson, ABD	Sağlık	80,5
38.	27.	Honda Motor, Japonya	Otomobil	80,5
-	28.	Hewlett-Packard, ABD	Bilgisayar	79,9
-	29.	Nissan Motor, Japonya	Otomobil	79,8
-	30.	Fortis, Belçika-Hollanda	Bankacılık	75,5

Kaynak: The 2005 Global 500, <http://www.fortune.com/fortune/global500> - 24.08.2005

Yukarıdaki Tablo-5’de son yıllarda petrol ve sigorta şirketlerinin büyük bir gelişme gösterdikleri görülmektedir. 1998 yılında ilk 25 çok uluslu şirket içerisinde 3’er adet petrol ve sigorta şirketi varken, 2004 yılına gelindiğinde bu sayı 4’e çıkmıştır. Bu faaliyet dallarında çalışan şirketlerin sadece sayısı artmamış, sıralamada da yukarılara tırmanmışlardır. 1998 yılında ilk 3 şirket otomobil şirketi iken, 2004 yılında ilk 4 şirketin üçü petrol şirkettir. Sonuç olarak en büyük 10 ÇUŞ’un 4’er tanesi petrol ve otomobil, birer tanesi de mağaza ve elektronik dallarında faaliyet göstermektedir.

İlk 5 şirketin toplam cirosu 1,3 trilyon dolar, ilk 10 şirketin toplam cirosu ise 2,1 trilyon dolar, 500 çok uluslu şirketin toplam cirosu ise 8,3 trilyon dolardır. Dünyanın ikinci büyük ekonomisi Japonya'nın yıllık gelirinin 4,1 trilyon dolar, üçüncü büyük ekonomisi Almanya'nın ise yıllık gelirinin 2,1 trilyon dolar olduğu göz önüne alınırsa, ÇUŞ'ların dünya ekonomisindeki yerleri daha da rahat anlaşılabilir.

1.4 KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Yabancı sermayeli firmaların neden başka bir ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımı dolayısıyla üretim yaptığı¹⁶, ülke seçiminde hangi ölçütlere dayandığı, yatırımı nasıl ve hangi biçimde yaptığını açıklamaya yönelik çok sayıda teorik çalışma vardır.

1.4.1 Geleneksel (Klasik) Dış Ticaret Kuramları ve Eleştiriler

Merkantilist yaklaşımda zenginliğin kaynağı ülkenin sahip olduğu değerli maden stokları ile açıklanmaktadır. Ulusal bazda refah artışı uluslararası ticaretle özdeş kabul edilmiş ve uluslararası üretim ile zenginliğin sağlanamayacağı düşüncesi kabul görmüştür. Yani, ticaret yapan işletmeler, bu alanlarda kazandıkları güçleri ülkenin ekonomik kaynaklarından elde etmektedirler. Merkantilist yaklaşıma göre gelecekte dünya ekonomisinin yönünü ulus devletlerin ve çok uluslu işletmelerin ortak çıkarları çizecektir. ÇUŞ'ların ve gerçekleştirdikleri DYY'nin miktarı arttıkça ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıkları azalacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geleneksel (ortodoks) dış ticaret teorilerinin temelini oluşturan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi¹⁷ ve Heckscher-Ohlin Modeli (Faktör Donatım Teorisi)'nde¹⁸ ele alınmamıştır. Faktör Donatım Teorisi uluslararası mal hareketlerini açıklayabilmek açısından önemlidir. Örneğin, gelişmiş ülkelerin sermaye yoğun malları ihraç ederek, emek yoğun malları ithal etmeleri şeklindeki davranışları bu teorinin yardımıyla açıklanabilir. Ancak teori, benzer faktör donatımına sahip ülkeler arasındaki mal hareketlerini açıklama konusunda yetersiz kalmakta ve DYSY'nin yapıma sebepleri ve uluslararası ticarete etkileri hakkında

¹⁶ Bir firmanın ihracat yapmak veya lisans vererek üretimi uluslararasılaştırmak yerine neden doğrudan yabancı yatırım yaptığı sorusuna şu şekilde cevap verilebilir: -Pazar genişliği ve dış ticaret politikası.

¹⁷ "Her ülke göreceli olarak hangi malları daha ucuza üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır."

¹⁸ "Her ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse bu faktörü yoğun biçimde kullanacağı mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder, yani onları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır."

herhangi bir açıklama getirmemektedir. Mundell¹⁹, uluslararası faktör hareketlerinin önündeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla uluslararası ticaretin bundan olumsuz etkileneneğine vurgu yapmış ve bir uluslararası sermaye hareketi türü olan DYSY'nin ticareti ikame edeceğini ima etmiştir (Göver, 2005:4). Geleneksel modelin varsayımlarını eleştiren ve üretim faktörleri ticaretini ticaret kuramına sokmayı amaçlayan bir çalışma da Baldwin'e aittir. Baldwin'e göre, ülkeler arasında mal ve faktör akımlarını iki grup koşul belirler. Birincisi, ülkeler arasında faktör donatımı, teknoloji ve zevklerin farklılığı; ikincisi ise mal ve faktörlerin taşıma maliyetlerini etkileyen unsurlardır. Baldwin, özellikle taşıma giderlerine önem verir ve bu giderlerin bir bölümünün de firmanın dış pazarlar hakkında bilgi edinme giderleri olduğunu belirtir. Baldwin'e göre, üretim ve yönetim teknolojilerinde ortaya çıkan ilerlemeler, ulaşım ve haberleşme alanlarındaki gelişmelerle beraber, sermayenin, teknik bilgi ve personelin potansiyel hareketliliğini çok yükseltir. Baldwin, teknolojik bilginin firma açısından en etkin uluslararası aktarım yolunun doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu savunmaktadır. Böylece, dış yatırım ve üretim; taşıma, haberleşme ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmelere bağlanmaktadır (Yıldırım, 1983: 14-16).

Uluslararası üretimi ve sermaye hareketlerini kar oranlarındaki farklılıklara dayanarak açıklayan portföy teorisi ise Keynezyen okulun savucularından Tobin ve Markowitz tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre, firmaların yatırımlarını farklı ülkelerde yapma isteklerinin temelinde kar maksimizasyonu ve toplam riskleri en aza indirme güdüsü vardır (Lizondo, 1995: 88). Hymer²⁰ ise, 1960 yılında portföy teorisinden yararlanarak, portföy yatırımları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında önemli farklar olduğunu vurgulamış ve doğrudan yabancı yatırımların bu teoriyle açıklanamayacağını ileri sürmüştür. Daha sonraları da Dunning, Lucas ve Zebregs

¹⁹ Heckscher-Ohlin Modeli'ne katkı yapan Mundell'e (1957) göre, eğer ülkeler, emeğin ülkeler arasında hareketliliğini kısıtlamaya devam ederken uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları azaltırlarsa, sermaye daha yüksek getiri oranlarından yararlanabilmek için sermaye bakımından zengin olan ülkeden, sermayenin kıt olduğu ülkeye doğru hareket edecektir. Aynı şekilde emeğin hareketliliği üzerindeki kısıtlamalar azaltıldığında da ters yönlü bir faktör akımı olacaktır. Bu süreç devam ettiğinde serbestleşen uluslararası faktör akımları her iki ülkenin de aynı faktör donatımına sahip olması sonucunu doğuracaktır. Bu durum ise, uluslararası faktör fiyatlarının eşitliği anlamına gelecek ve dolayısıyla ülkeler birbirlerine göre daha önce sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükleri kaybedeceklerdir. Sonuç olarak üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliğinin serbestleştirilmesi uluslararası ticaretin yerini almış olacaktır.

²⁰ Modern uluslararası üretim teorisinin kurucusu olan Hymer, DYSY'nin tam rekabet şartlarında portföy yatırımlarından daha maliyetli olduğunu belirtmiştir. Sermaye hareketlerini incelerken neden daha maliyetli olduğu halde DYSY'nin portföy yatırımlarından fazla olduğunu araştırmıştır.

portföy yaklaşımına benzer eleştiriler getirmişlerdir. Teknolojinin bütün ülkeler arasında homojen bir şekilde yayıldığı ve girdi olarak sadece sermaye ve emeğin kabul edildiği Neo-klasik yaklaşıma göre; en fakir ülkelerin en yüksek sermaye getiri oranına sahip olmaları ve DYY'yi en çok çeken ülkeler olmaları gerekmektedir. Kısaca, doğrudan yabancı yatırım kavramını geleneksel uluslararası ticaret teorisi kapsamı içinde incelemek mümkün değildir. Sermayenin daha çok kar edebilme olanağı olan bölgelere doğru kaymasını savunan Marksist görüş, bu alandaki geçerliliğini yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar korumuştur. Fakat 1920'li yıllarda ABD'de artan DYY faaliyetleri Marksist görüşün geçerliliğini sorgulamaya başlamış ve zamanla da ortadan kaldırmıştır. Çünkü 1930'lu yıllarda sermaye, fakir ülkelere değil, zengin ülkelere doğru akmaya başlamıştır (Arıboğan, 1998: 127).

1.4.2 Yeni Uluslararası Üretim Kuramları

-1960 yılına kadar çoğu iktisatçı, doğrudan yabancı yatırımı sadece bir uluslararası sermaye hareketi olarak kabul etmiştir. Bu yıllardan sonra ÇUŞ'ların da sayılarının hızlı bir şekilde artmasıyla, işgücü ve sermayenin ülkeler arası hareketliliği daha da artmış ve teorik altyapının eksiklikleri olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Başka ülkelerde yatırım yapanların bazen beraberlerinde sermaye götürmedikleri ve gittikleri ülkedeki yerel piyasadan borç alarak bu yatırımları gerçekleştirdikleri görülmüştür. İkinci olarak, doğrudan yabancı yatırım sık sık iki yönlü bir şekilde meydana gelmektedir. Yani Avrupa firmaları Amerika'da yatırım yaparken Amerikan firmaları da Avrupa'da yatırım yapmaktadırlar. Fakat doğrudan yatırım dışındaki uluslararası sermaye hareketleri tek yönlü meydana gelmektedir (faiz kazancı). Yani doğrudan yabancı yatırım, uluslararası sermaye hareketi olsa bile onun ötesinde ve ondan daha fazla bir şeydir (Şahin, 1975: 14-16).

-Yatırımları firma büyümesinin doğal sonucu olarak kabul eden iktisatçılar piyasa üzerinde durmakta, doğrudan yatırımın kar tarafından değil piyasalar tarafından uyarıldığını belirtmektedirler. Eğer firma piyasada belirli bir satış hacmini gerçekleştirebileceğine inanırsa, diğer bir ülkede yatırım yapmaktan kaçınmayacaktır. Çünkü yapılan yatırım, elde edilen kar ile karşılanacaktır. Bu görüşü savunan iktisatçılarda, piyasa genişledikçe firmanın piyasayı izleyerek büyümeye mecbur kaldığı inancı bulunmaktadır.

-Bir grup iktisatçı ise sermayenin firmaya maliyetine önem vermekte, karların firmada kalmasının, borç almaktan ve yeni hisse senedi çıkartmaktan daha ucuz olduğu görüşü üzerinde durmaktadır. Bu durumda firma, karlarını dağıtma yerine yeniden yatırıma yöneltmeli ve önce ülke içinde ve daha sonra da ülke dışında genişlemelidir. Fakat, doğrudan yabancı yatırım sadece daha iyi bir kullanım şekli olmayan karların yeniden yatırılmasını değil, sorumluluk altına girmeyi ve risk yüklenmeyi kapsamına alır. Eğer bütün sorun, karların dağıtılmayıp yeniden yatırılmasından ibaret olsaydı firma bunu portföy yatırımları şeklinde de gerçekleştirebilirdi (Şahin, 1975: 17-18). Böylece doğrudan yatırım, karların tekrar yatırıma yönelmesini de kapsamaktadır.

-Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tekeli rekabetin sonucu olarak yapıldığını ileri süren iktisatçılar da vardır. Stephen H. Hymer²¹ ve C. Kindleberger'in geliştirmiş oldukları teori ile, doğrudan yatırımların sanayi organizasyon teorisi ile daha iyi açıklanabileceği belirtilmiştir. Yabancı bir ülkede faaliyet gösteren bir firma, yabancı bir ortamda üretimde bulunduğu ve karar merkezinden uzakta olduğu için bazı risklere katlanmakta ve bu nedenle kendi ülkesinde kazandığından daha fazlasını kazanmak zorunda bulunmaktadır. Bu kazanç, şüphesiz yerli firma kazançlarından fazla olmalıdır. Doğrudan yatırımı yapan firma, yerli firmalara göre avantaja sahip olmalı ve kendi avantajı üzerinde de tekele sahip bulunmalıdır (Karluk, 1983: 16-17).

Yukarıda dört paragrafta özetlemeye çalıştığımız doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya yönelik teorik yaklaşımları biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

1.4.2.1 Ürün Hayat Dönemleri Kuramı (Vernon Modeli)

Vernon tarafından Hirsch'in yaklaşımı²² temel alınarak geliştirilen bu modelde ticaretin yapısını belirleyen temel unsurların; yeniliklerin zamanlanması, ölçek

²¹ Hymer, doğrudan yatırımların tipik olarak eksik rekabet piyasalarında üretim yapan firmalar olduğunu ve bu firmaların faaliyetlerinin oligopolistik firma etkinliği ile aynı olduğunu belirtmektedir.

²² Hirsch'in "ürün yaşam aşamaları yaklaşımı"nın hareket noktası "teknolojik uçurum" teorisidir. Bu teori, bir ülkede üretilen yeni ürünün (devrimci buluş ve keşiflerde üretilen mal) ne tür avantajlara yol açtığını incelemiştir. Teknolojik ilerleme sonucu birim maliyetler azalacaktır. Teknolojik uçurum teorisi daha sonra Hufbauer ve Posner tarafından zaman unsuru da eklenerek geliştirilmiş, Kuznets'de teoride ürün talep artışına açıklık kazandırarak bir adım daha ileri götürmüştür. Kuznets'e göre, yeni ürüne olan talep artışı ilk başta yavaş sonra hızlı daha sonra da tekrar yavaş seyrederek. Hirsch ise, bu teoriyi örnek ülkelerde uygulayarak yeni ürünün satış hacmi ile zaman arasında fonksiyonel bir ilişki tespit etmiş ve üç aşama belirlemiştir. Yenilik aşaması; birim maliyetler yüksek ve satış hacmi düşüktür. Gelişme aşaması; seri üretime geçilmiştir ve birim maliyetler düşmüştür. İlk aşamada emek-yoğun olan üretim sermaye-yoğun hale gelmiş ve talep canlanmıştır. Olgunlaşma aşaması; satış hacmindeki artış hızı zayıflamış hatta önceki aşamaya göre azalmaya başlamıştır.

ekonomilerinin etkileri, bilinemezlik ve belirsizlik gibi faktörler olduğu savunulmaktadır. Vernon'un kuramı, süreç içerisinde üretimin farklılaşması temeline dayanır. Kuram, hem mal piyasasında hem de faktör piyasalarında yetersizliklerin olmasını gerektirir. Vernon'a göre üretiminde yeni teknoloji kullanılan mallar yüksek gelir ve teknoloji düzeyine sahip ülkelerde (A.B.D.) üretilir, daha sonra doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat yoluyla diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yayılır (Aklan, 1997: 22). Modelin işleyişi kabaca şöyledir: Pazara sürülen yeni ürün teknoloji-yoğun bir üründür ve teknoloji de evrensel bir serbest (bedava) mal olmayıp firmaların özel mülkiyetinde bir maldır. İkinci olarak, yeni ürünün alıcıları daha çok yüksek gelir düzeyine sahip tüketiciler olacağı için, bu ürüne olan talebin fiyat esnekliği düşük olacak ve böylece yeniliği yapan firma için maliyetleri düşürme endişesi bu aşamada çok önemli olmayacaktır. Üçüncüsü, pazara yeni ürün süren firmanın, o pazarın yapısı, tüketicilerin zevk ve tercihleri, rakip firmaların tepkilerinin ne olacağı vb. gibi konularda geniş bilgisinin olması ve böylece girişimin riskini minimuma indirmesi gerekmektedir (Yıldırım, 1983: 17).

Yeni bir malı ilk üreten ve pazarlayan firma, kullandığı teknolojinin diğer firmalar tarafından bilinmeyişi ve yeni mala karşı özellikle yüksek gelir gruplarında talebin fiyat elastikiyetinin düşük olması nedeniyle, başlangıçta piyasada tekeli bir güce sahip olacak ve üretimin ilk dönemi –ortaya atılma (başlama)- olarak tanımlanan bu dönemde daha çok yerli pazarlar için üretimde bulunacaktır. Başlangıçta üretimin yalnızca iç pazarlara dönük olmasının nedenleri ise, dış pazarlara göre ulaştırma maliyetlerinin düşüklüğü, piyasa hakkında yeterli bilgiye sahip olmama ve iç talebin yeterli olmasıdır. Ürünün iç piyasada yeterince geliştiğine karar verildiğinde üretim miktarı artırılır ve ihracata başlanır. Yenilikçi firma, üretim teknolojisini bu aşamada da kendi elinde tutmayı tercih edecektir. Fakat ürünün taklitlerinin yapılmasının önüne geçmek bir hayli zordur. Bu yüzden üretim ağı taklitler çıkmadan önce yaygınlaştırılmalıdır.

Olgunlaşma dönemi ya da gelişme dönemi olarak adlandırılan ikinci aşamada üretim, maliyetin daha düşük olduğu ama önemli pazarların bulunduğu yerlere kaydırılmaktadır (Erkutlu ve Eryiğit, 2001: 10). Yani, bu aşamada talep arttığı ve belirsizlik azaldığı için maliyet hesapları önem kazanmaya başlayacak ve bu da, o ürünü üreten firmanın kuruluş yerini değiştirmesini gerektirecektir. Ürün teknolojisi diğer

firmalar tarafından öğrenildiği (patent süresinin bitmesi) için, yenilikçi firmanın iç ve dış pazarları tehlike altına girmeye başlayacaktır. Yenilikçi firmanın tekelci gücü kaybolacak, tüketicilerin mal ve piyasa hakkında ki bilgilerinin gelişmesi sonucu talebin fiyat elastikiyeti yükselecektir. Bu nedenle ihracat yapılan pazarlara yakın yerlerde üretim birimleri açma zorunluluğu doğar. Bu yeni pazarların, başlangıçta yenilikçi firmanın bulunduğu ülke ile benzer özelliklere sahip zengin ülkeler olması doğaldır. Ancak kısa bir süre sonra, dış pazarlardaki talebin yeterli bir düzeye ulaşması sonucu, bu kez de ihracat yerine doğrudan yatırımlar yoluyla mevcut pazarların elde tutulmasına çalışılacaktır (Alpar, 1977: 49). Bir nevi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ana ülke pazarlarındaki kar marjlarını korumaya yönelik savunma yatırımları halini alır. Olgunluk döneminde seri imalat ve kitle üretimi gerçekleşmiş, malın tanıtım ve reklam masrafları azaldığından maliyetler düşürülmüştür. Böylece, yeni ürün olgun ürün aşamasını yaşarken yenilikçi firma da ister istemez uluslararası bir firma durumuna gelmiş olur. Diğer yandan, söz konusu olgun ürünü diğer gelişmiş ülke firmaları da üretmeye başlayacaktır (Yıldırım, 1983: 17).

Üçüncü ve son dönem ürünün ve üretim teknolojisinin standart hale geldiği dönemdir. Bu dönemde malın üretim ve teknolojisi tam olarak standart hale geldiğinden, üretime ilk başlayan firmanın, artık mal farklılaştırması yoluyla diğer firmaların rekabetini önlemesi, yani oligopolistik davranışlara girmesi imkansızdır. Malın benzerleri hemen hemen aynı teknoloji ile tüm firmalar tarafından üretilmektedir. Böyle bir durumda bile yenilikçi firma üstünlüğünü hala devam ettirmek istiyorsa aynı malı üreten firmaları satın alacak yada yoğun fiyat rekabetini kabullenecektir. Çünkü talebin fiyat ve gelir elastikiyeti iyice artmış, daha geniş pazarlara ulaşmak için başka yol kalmamıştır. Sonuç olarak fiyatları düşürebilmek için firmaların kuruluş yerleri, vasıfsız işgücünün bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılır. Dolayısıyla daha düşük maliyetli üretim faktörleri önem kazanmaya başlamıştır (Erdost, 1982: 33-34).

Yenilikçi firmanın merkezinin bulunduğu ülke, artık hem yurt dışında lisans verdiği firmaların hem de yeni teknoloji içeren ürünün sahibi olan firmanın başka bir ülkede aynı ürünü daha düşük fiyata üretmesi nedeniyle yeni ürün için net ithalatçı konumuna gelmiştir. Sürecin sonunda yeni ürün, yenilikçi firmanın ülkesinde üretilmemekte, ülke bu ürüne duyduğu ihtiyacı tamamen ithalatla karşılamaktadır. İlk

aşamada teknolojik yenilik içeren ürün ise artık her yerde serbestçe üretilebilen bir mal haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra yeni teknolojilerin ve ürünlerin bulunması gerekmektedir (Göver, 2005: 4).

Sonuç olarak, “ürün hayat dönemleri” kuramına göre, ÇUŞ’ler yabancı ülkelerde üretim birimleri kurarak yeni buluşlarının kontrolünü ellerinde tutmak isterler. ÇUŞ’lerin yabancı ülkelere üretim birimleri kurmaları yenilikçi firmanın teknolojik üstünlüğünü ve tekelci avantajını koruma isteği ve potansiyel rekabet tehdidine karşı bir savunma reaksiyonudur (Yüksel, 1999: 126).

1.4.2.2 Hymer-Kindleberger Kuramı

Bu kuramın öncüsü Hymer²³ olmakla birlikte, daha sonra Kindleberger’de soruna benzer şekilde yaklaştığı için ekonomi yazınında Hymer-Kindleberger modeli olarak bilinir. Bu kurama göre doğrudan yabancı yatırımların temel belirleyicisi yabancı firmanın sahip olduğu tek el gücü ve kendine has üstünlükleridir. Zaten, piyasalarda tam rekabet koşulları geçerli olsaydı yabancı firmaların yerli firmalar karşısında şansları kalmazdı. Yerli firmalar kendi ülkelerinde faaliyet yapıyor olmalarından dolayı bir takım avantajlara²⁴ sahiptirler. Doğrudan yabancı yatırım yapan firmalar o ülkedeki firmalara göre daha fazla belirsizlik ve risk altındadırlar. Yabancı firmalar aynı zamanda genel merkezlerinden uzakta bulunmalarından kaynaklanan yönetim, haberleşme ve ulaştırma gibi dezavantajlarla da karşı karşıyadırlar (Selamoğlu, 1985: 16). Dolayısıyla maliyetlerinde de bir artışın olması doğaldır. Böyle olunca kar oranlarında da artışların olması gerekir. Çünkü, bu durumda kar, normal kar marjından çok belirsizlik ve risk faktörünü de içeren ekonomik kar niteliğindedir (Şatıroğlu, 1984: 117-118). Sonuç olarak, yabancı yatırım ve üretime yönelen firmaların yerli firmalarla dengeyi sağlayabilmek için bazı avantajlara sahip olması gerekmektedir. Bu avantaj veya üstünlükleri (tekelci ayrıcalıklar) şu şekilde sıralayabiliriz:

-Oligopolistik özellikler; mal ve fiyat farklılaştırması, özel pazarlama ve reklam yöntemleri, güdümlü fiyatlandırma sayılabilir. Mal farklılaştırmasının yapılabilmesi için malların markalı olması şarttır. İlaç, kozmetik, meşrubat gibi belli markalarla

²³ Bu fikir Hymer’ın 1960’da yazdığı doktora tezinde ortaya atılmış, fakat 1976 yılında tezin kitap olarak basımına kadar geçen sürede sadece 1969 yılında C Kindleberger tarafından dikkate alınmış ve savunulmuştur.

²⁴ Yasal çerçeve, kurumsal yapı, bölgesel tüketici zevkleri hakkında bilgi sahibi olma gibi.

özdeşleşmiş ürünlerde ve otomobil, lastik, kimya, elektrikli araçlar, elektronik parçalar ve büro araçları gibi ileri teknoloji gerektiren sanayi ürünlerinde mal farklılaştırmasını görebilmekteyiz. Modern pazarlama ve yönetim tekniklerinin farklı iş alanlarında kullanımı, firmaların başarılı olmalarını ve bunu sürdürebilmelerini sağlamakta, bu da onlara oligopolistik bir güç kazandırmaktadır. Bu oligopolistik güç ise, yerli firmalara göre daha geniş pazarları ele geçirebilmeyi olurlu kılmaktadır. Pazarlama yeteneğini kullanarak dış pazarlara açılmaya örnek olarak Kindleberger, ABD sigorta şirketlerinin 19. yy'ın sonlarında Avrupa'daki yayılmalarını göstermektedir. ABD şirketlerinin Avrupa şirketleri karşısındaki avantajları sona erdiğinde Avrupa'yı terk etmeleri de dış faaliyetlerin hangi şartlar altında gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir (Yıldırım, 1983: 28).

-Sahip olduğu ileri teknoloji; üretimde kullanılan teknolojinin yerli firmanın teknolojisinden üstün olması ve bu teknolojinin taklit edilmesinin patentler ile önlenmesi de yabancı firmaya büyük avantaj getirmektedir. Çünkü tekelleri güç, sahip olunan sermayenin büyüklüğünden değil, fiziki kapitalin niteliğinden, yani teknolojik bilgiden ileri gelmektedir (Alpar, 1977: 54).

-Faktör piyasalarındaki avantajlar; bu üstünlükler ise firmaların finansal kaynak sağlamadaki ayrıcalıkları, yöneticilerin bilgi ve yetenekleri ve sahip oldukları sınayi sırlardan kaynaklanmaktadır. Yabancı firmaların uluslararası ekonomik, siyasi ve mali kuruluşlardaki prestiji, yerel ve uluslararası piyasalarda uygun şartlarla kaynak sağlamada avantaj sağladığı için finansal yapılarını daha güçlü kılmaktadır.

-Büyük ölçekte üretim yapmanın sağladığı içsel ve dışsal tasarruflar; Firmaların yatay olarak birleşmesi, sermaye mallarının bölünmezliği ve iş bölümünün artması gibi sebeplerle içsel tasarruflar (ekonomiler) yaratır. Yatay birleşme firmanın fiyatları kontrol edebildiği noktaya kadar devam eder. Bu durumda, firmanın faaliyetini başka ülkelere yaymaktan beklediği fayda, daha düşük maliyetle daha fazla üretim yapmakta değil, fiyatı yükseltmektedir. Bunun yanında yatay büyüme, yönetim ve haberleşmede olumsuz (içsel ekşi) ekonomilerde yaratacaktır. Dikey birleşmeler ise firmaya önemli dışsal ekonomiler sağlayacaktır. Dikey birleşme sonucu kazanılan dışsal ekonomiler

bazı sanayi dallarında²⁵ o kadar önemlidir ki, bu sanayilerde doğrudan yatırım yoluyla üretimin çeşitli aşamalarında kararların uyumlaştırılması kural haline gelmiştir. Dikey olarak birleşmiş firmaların diğer şartlar ceteris paribus olmak üzere diğer firmalara üstünlüğü, akımlardaki kesintilerin ve stoklardaki birikmelerin en aza indirilmesidir (Şahin, 1975: 18-23).

-Ev sahibi ülkenin politikaları; ev sahibi ülkeler doğrudan yabancı yatırıma karşı çıkmıyorlarsa, üretimin yerli veya yabancı firma tarafından yapılması seçimine bir etkileri yoktur. Fakat ev sahibi ülke gümrük tarifeleriyle ithalata engel getiriyorsa, yabancı firmalar bu ülkeye mal ihraç edememenin çaresini, ev sahibi ülkede üretim yaparak aramaya çalışırlar. Ev sahibi ülkenin yabancı firmaların elde ettikleri kar ve lisans gelirlerinin transferini kolaylaştıran ve müdahaleleri en aza indiren politikaları da buna eklenince avantajlar iyice artar.

Eğer çok uluslu şirket, yatırımını geliştirmekte olan veya az gelişmiş bir ekonomide yapıyorsa, yukarıda belirttiğimiz ayrıcalıkların sınırı biraz daha genişletilebilir. Bu ekonomilerde, bir yandan tam rekabet şartlarını sağlayacak faktörlerin sağlıklı işleyememesi, diğer yandan uygulanan koruyucu dış ticaret politikası nedeniyle iç üretimin uluslararası rekabete karşı aşırı şekilde korunması, az gelişmiş ülkelerde ÇUŞ'ların teknelci gücünü artıran diğer nedenlerdir. Bu ekonomilerde, büyük şirketlerin çıkarlarına uygun ekonomi ve maliye politikaları da eklenince bu şirketlerin avantajları iyice artmaktadır (Alpar, 1977: 55).

Ev sahibi ülke firmaları karşısında yukarıda sıraladığımız avantajlara ve üstünlüklere sahip olan yabancı firmalar, bu üstünlüklerini doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla değerlendireceklerdir. Yabancı firmalar, DYY'yi, teknik sırların korunması açısından lisans anlaşmalarına tercih etmektedirler (Aklan, 1997: 2).

Hymer-Kindleberger Kuramı'nın doğurduğu bazı zorunlu sonuçlar vardır. Bunlardan en önemlisi, yabancı firmanın yukarıdaki avantajlardan dolayı artan teknelci karını yerli firmalarla paylaşmak istemeyişidir. Bu yüzden de yerli firmalarla ortaklık kurmaya yanaşmazlar. Yabancı firma ortak yatırıma karşı isteksiz davranırken, yerli

²⁵ Örneğin petrol endüstrisinde, geriye ham petrol kaynağına doğru, ileriye tüketici piyasalarına doğru, bütün faaliyetlerin dikey olarak birleştirilmesi, dışsal ekonomiler yarattığı için yaygın bir durumdur ve bu doğrudan yatırımın yapılmasını gerektirmektedir. Metal sanayi gibi bazı sanayi dallarında ise dikey birleşme sadece geriye hammadde kaynağına doğru yönelir.

firma ise ortak yatırım yoluyla firmanın tekeli karından pay almaya çalışacaktır. Bazı ülkeler (Hindistan gibi) böyle bir olasılığa karşı, yabancı firmanın ülkeye girebilmesi için hisselerinin %30 kadarını yerli firmalara satmasını ön şart olarak getirmiştir.

1.4.2.3 Piyasaların İçselleştirilmesi Kuramı

Temel işlevleri mal ve hizmet üretmek olan şirketlerin, bu fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için üretim sürecinin dışında diğer bazı faktörlere de ihtiyaçları vardır. Yönetim kadrosu, organizasyon, finansman, ar-ge faaliyetleri, işgücünün eğitimi, reklam ve pazarlama gibi fonksiyonlar, üretim sürecini etkileyen en önemli faktörlerdir. Şirketler faaliyet alanları arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak amacıyla, bu faaliyet alanlarını içeren piyasaları, şirket sistemi içinde toplarlar. Yani firmalar, faaliyette buldukları alan içerisinde kendi kendilerine her konuda yeterli olma ve dışa bağımlılıktan kurtulma çabası içindedirler. İşte bu yapı ve özelliği kazanabilmek için firmalar faaliyet alanlarıyla ilgili tüm piyasaları şirket sistemi içinde toplamak, başka bir deyişle faaliyet ve piyasaları içselleştirmek zorundadırlar. Bu içselleştirme hareketi, ulusal sınırların dışına taşıdığı anda ÇUŞ olgusu da kendiliğinden ortaya çıkar (Şatıroğlu, 1984: 121). A.M. Rugman'a göre, doğrudan yabancı yatırım yapılmak istenen uluslararası piyasalarda, ticaret ve yatırımların verimliliğine engel olabilecek problemlerin önceden tespit edilmesi, içselleştirmenin temelini oluşturur (Aklan, 1997: 3). Yapılan bu tahminde firmanın maliyet karşılaştırmalarının önemi çok büyüktür. Firmanın dışarıda üretim yapması için sabit maliyetler yüksek olduğu için, satış tahminleri beklenenin altında olursa firma ihracatı tercih edecektir. Aksi durumda ise firma ihracat yerine dışarıda doğrudan yatırım yapıp, üretimi seçecektir.

İçselleştirme ne kadar etkin yapılırsa firmaların dışa bağımlılıkları da o derece azalır ve eksik rekabet piyasası şartlarında çalışmanın avantajlarından da faydalanılmış olur. Bu zincirleme bir etki doğurur ve içselleştirme faaliyetleri daha kolay yapılmaya başlanır.

Buckley ve Casson tarafından geliştirilen bu kuramın başarılı olabilmesi bazı varsayımların varlığına bağlıdır:

-Firmalar karlarını tam rekabet koşullarının olmadığı piyasalarda maksimize ederler.

-Ara malları piyasalarında eksik rekabet olduğundan, firmalar iç pazarlar yaratarak kendi dışlarındaki tekelci ara malı piyasalarına ihtiyaç duymamaya, bir nevi tüm faaliyetlerin kontrolünü ellerinde tutmaya çalışırlar.

-Piyasaların uluslararası düzeyde içselleştirilmesi ÇUŞ'ları doğurur.

İçselleştirme kuramının firmaya sağladığı avantajlar, eksik rekabet ortamında çalışıldığından oligopolistik avantajlarla da birleştiğinden daha kuvvetli ve geniş etkili olur. Tabii ki içselleştirmenin de bir maliyeti vardır. Firmaların büyümesi, içselleştirmenin sağladığı faydanın maliyetine eşitlendiği noktada durur. Zaten her firma, faaliyetine başlamadan önce en düşük maliyetli yeri de seçer.

Firmaları içselleştirmeye ve bunu uluslararası boyutlara taşımaya iten faktörleri ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Şatıroğlu, 1984: 122-123):

-Uluslararası arenada risk ve belirsizlik olasılığının yüksek, dolayısıyla maliyetlerinde artma trendinde olması, bunların en aza indirilmesi için içselleştirmeyi (firma bünyesine katma) zorunlu kılar.

-İçselleştirme ile firma, mal ve hizmetin üretim aşamasından pazarlama aşamasına kadar her fırsat ve riski bütün olarak değerlendirebilme gücüne erişir.

Firmayı ara malı piyasalarını içselleştirmeye iten bu faktörlerin yanında, içselleştirmenin gerektirdiği ek bilgiler de piyasaların içselleştirilmesi sürecine bir sınır koyacaktır. Dikey bütünleşmeye giden bir firma, üretimin çeşitli aşamalarını çeşitli ülkelere, bu ülkelerin faktör donatımlarına göre yayacak ve böylece uluslararasılaşmış olacaktır. Aynı şekilde bilgi piyasalarının içselleştirilmesi de, bilginin ülkeler arasında çok kolay aktarılan bir faktör olması nedeniyle, firmanın dünyaya yayılmasını kolaylaştıracaktır. Kurama göre, iki temel içselleştirme sürecinden birincisi, çok aşamalı üretim sürecinin dikey bütünleştirilmesi, diğeri ise, firmanın üretim, pazarlama ve ar-ge²⁶ faaliyetlerinin bütünleştirilmesidir. Dikey bütünleştirmede ürünün her bir aşamasının nerede üretileceği “genel ortalama üretim maliyeti”ni minimize edecek şekilde optimal bir kuruluş yeri stratejisi seçilir. Üretim, pazarlama ve ar-ge'nin bütünleştirilmesi biraz daha karışıktır (Yıldırım, 1983: 36-37). Bugün birçok ÇUŞ,

²⁶ İçselleştirmede ve bu sürecin devamında en dinamik faktör ar-ge faaliyetleridir. Yeniliklerin kesintili olması firma bütünlüğünü tehdit eder. Piyasaların içselleştirilmesi ar-ge biriminde oluşan bilgi ve deneyim birikimiyle olurlu olmaktadır.

üretim, pazarlama ve ar-ge faaliyetlerinin her birini farklı farklı ülkelerde gerçekleştirmektedirler. Bunu yaparken de göz önünde bulundukları en önemli kıstas maliyetlerdir.

Kısaca, bu kuram, ÇUŞ'ların uluslararası piyasalarda birçok düzensizlikler ve gecikmelerle karşılaşabilecekleri görüşünden hareket eder. ÇUŞ'lar yabancı piyasalarda bulunan ve üretim süreçlerini olumsuz etkileyen piyasalardan kurtulmak için kendi üretim faaliyetleri ile ilgili olan bu piyasaları içselleştirirler (Aklan, 1997: 3).

1.4.2.4 Knickerbocker'in Lideri İzle Kuramı

Frederick Knickerbocker'e göre, ÇUŞ'lar oligopolistik-endüstriyel yapı içerisinde oldukları için yatırım kararlarında oligopolistik²⁷ bir rekabet halindedirler. Yani, firmaların doğrudan yabancı yatırımları coğrafi olarak belirli bölge ve sanayi dallarında toplanırlar ve yatırımların yapılma tarihleri de hemen hemen aynıdır. Firmaların bu eğilimleri, oligopolistik endüstrilerde rakip firmalardan birinin yabancı yatırım yapması halinde diğerlerinin de hemen onu izlemesine bağlanmaktadır. Bu nedenle bu yaklaşıma "oligopolistik tepki teorisi" de denmektedir. İlk yatırımı (saldırı yatırımları²⁸) yapan firma endüstride lider konumundadır ve diğer firmalarda (savunma yatırımları) onu izlemek zorundadırlar. Eğer diğer firmalar lider firmayı izlemezlerse ihracat yaptıkları dış pazarları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Lider firma, yabancı yatırım sonucunda üretim, pazarlama ve ar-ge alanında kazandığı bilgi ve deneyim sonucu iç pazarda bile rekabet üstünlüğünü bütünüyle ele geçirebilir. Bu da lideri takip etmeyen firmalar için piyasadan silinme anlamına gelmektedir. Onun için bütün firmalar sahip oldukları dış pazarları kaybetmemek, ölçek ekonomisinden kaynaklanan rekabet avantajlarını yitirmemek için genellikle de lider firma ile aynı bölge, sektör ve zamanda yatırım yapmaya karar verirler. Örneğin, Coca-Cola'nın yatırım yaptığı bölgelere Pepsi-Cola'nın da yatırım yapması, Japon firmalarının birbiri ardına ABD otomotiv sanayine yaptıkları yatırımlar "lideri izle" kuramının en tipik örnekleridir (Efe, 2002: 11).

²⁷ Oligopolistik piyasalarda az sayıda firma vardır ve bu firmalar arasında da karşılıklı bağımlılık vardır. Bir firmanın üretim, satış veya fiyat konusunda aldığı bir karar diğer firmaları da yakından ilgilendirmektedir.

²⁸ Knickerbocker, bir oligopolistik endüstride ilk dış yatırım yapan firmanın yatırımlarına saldırı, onu izleyen yatırımlara da savunma yatırımları demektedir.

Knickerbocker'e göre, bir endüstride yoğunlaşma (toplulaşma) ne kadar yüksekse, rakip firmaların lideri izleme eğilimi de o ölçüde yüksek olur. Ayrıca ürettiği ürün sayısı az olan firmalar çok ürünlü firmalara, teknolojisi düşük firmalar yüksek teknolojiye sahip firmalara oranla rakiplerinin dış yatırımlarını daha yakından izleyeceklerdir. Çünkü, az sayıda ürüne bağlı ve düşük teknolojili firmalar rakipleri karşısında daha az rekabet gücüne sahiptirler (Yıldırım, 1983: 42-43).

Bu kuram, liderin niçin dış yatırıma gittiğini değil, diğer firmaların niçin lideri izlediklerini açıklamaktadır. Ya ölçek ekonomilerinden yararlanmak ya da karlı olmadığı halde lideri izleyerek liderin piyasasını küçültmek ve firmanın ölçeğini pazar şartlarına uygun düzeye indirmek diğer firmaların amaçlarıdır. Çünkü yoğunlaşmanın yüksek olduğu oligopolistik nitelikli piyasaların en büyük sorunu atıl kapasitelerdir. Amerikan, Japon ve Avrupa otomotiv devlerinin birbirlerinin pazarlarında yatırım yapmalarının sebebi budur (Erdost, 1982: 36-37).

1.4.2.5 Farklı Para Bölgeleri Kuramı

1970 yılında Robert Aliber tarafından ortaya atılan bu kuram aslında yukarıda incelediğimiz Hymer-Kindleberger kuramına bir eleştiri niteliğindedir. Aliber, yabancı firmaların yerli firmalar karşısında sahip olduğu üstünlüklerin, firmaların tek tek kendi bireysel varlıklarına özgü olmayıp, belirli bir ulusal paranın geçerli olduğu ülkede faaliyet gösteren tüm firmalara has avantajlar olduğunu savunmaktadır. Aliber para değeri düşük olan ülkenin, para değeri yüksek olan ülkeden doğrudan yabancı yatırımları çektiğini belirtmektedir. Buna göre firma, kendi ülkesinin para değerinin yatırım yapacağı ülke parasının değerinden daha yüksek olduğuna inandığında, dış yatırıma girişmek için uygun zamanın geldiğini düşünecektir. Parası kararlı ve sağlam olanlar dış yatırımcı, diğerleri ise dış yatırımları çeken ülkeler olacaktır. Yani, yerli ve yabancı yatırım ayırımından söz edebilmek için farklı para bölgelerinin (buna farklı gümrükleri de ekleyebiliriz) olması gerekmektedir.

Yatırım yapan firmanın bulunduğu ülkenin para birimi, yatırım yapılan ülkenin para biriminden daha değerli ise ve bu yönde de beklenti varsa, yabancı firma yerli firmalardan daha düşük faizle borçlanabilecektir. Yerli ve yabancı firma açısından faiz oranındaki farklılık doğaldır ki yabancı firmaya avantaj sağlayacaktır. Doğrudan yabancı yatırımı para birimi ve faiz oranlarındaki farklılığın yanında, sahip olunan

patentin ve iç pazarın büyüklüğü ile yabancı yatırımın maliyeti de etkileyecektir (Yıldırım, 1983: 38-42).

1.4.2.6 OLI Paradigması-Eklektik Paradigma

1977 yılında çok uluslu bir şirketin doğrudan yabancı yatırım yapması için gerekli olan şartları ayrıntılı olarak açıklayan Dunning, DYY kuramının gerçek kurucusu olarak gösterilmektedir. Daha önce 1960 yılında yazdığı doktora tezinin 1976 yılında gün yüzüne çıkmasıyla kuramın kurucusu olarak Hymer kabul ediliyordu. Dunning, o zamana kadar geliştirilen kuramların bir sentezini yapmış ve birçok nokta üzerinde durarak, DYY'nin neden, nasıl ve nerede yapıldığına ilişkin sonuçlara ulaşmıştır. Dunning'in geliştirdiği bu kuram literatürde "Eklektik Paradigma" veya "OLI Avantajları"²⁹ olarak bilinir. Bu kuram ana hatlarıyla firmaların doğrudan yatırım, ihracat ve lisans işlemlerini yapma nedenlerini, bunlardan hangisine öncelik vereceklerini ve doğrudan yatırımların hangi ülkede yapılacağını açıklamaktadır.

Dunning, firmaların doğrudan yabancı yatırımı tercih etmeleri durumunda yatırım kararının alınması için gerekli olan şartları aşağıdaki gibi sıralamıştır (Dunning, 1979: 269-292).

-Firmanın diğer ülkelerin firmalarına karşı kendine özgü avantajları olmalıdır. Bu avantajlar mülkiyet (sahiplik) avantajları olarak ifade edilebilir. ÇUŞ'ların sahip olduğu firmaya özgü teknolojik üstünlükler, üretim yönetimi, organizasyon ve pazarlama stratejileri, ticari markalar, yenilik yapabilme kapasitesi, bilgi ve diğer üretim faktörlerine erişimdeki üstünlükler, ölçek ekonomilerinden yararlanabilme gücü, pazarlık gücü ve üretimdeki esneklik vs. ÇUŞ'lara diğer ev sahibi ve yabancı firmalar karşısında avantaj sağlayacaktır. ÇUŞ'ların bu tür mülkiyet avantajlarını elde etmesinde yatırımcı ülkenin ekonomik koşulları ve hükümet politikaları etkili olmaktadır. Örneğin, ÇUŞ'un ölçek ekonomilerinden yararlanmasında yatırımcı ülkede şirket birleşmelerinin ve endüstriyel yoğunlaşmanın serbest olması, ÇUŞ'un teknolojik üstünlük elde etmesinde hükümetlerin ar-ge çalışmalarına destek vermesi ve bu çalışmalar için gerekli insan kaynağının yatırımcı ülkede mevcut olması önemli bir etkiye sahiptir (Göver, 2005: 5).

²⁹ OLI (Ownership, Location, Internalization).

-Yukarıdaki mülkiyet avantajlarına sahip olan firmanın bu avantajlarını başka firmalara satmak veya kiralamak yerine kendilerinin kullanması daha yararlı olacaktır. Buna içselleştirme avantajı denir (Efe, 2002, 11). İçselleştirmenin yapılabilmesi için içselleştirmenin faydasının maliyetinden daha fazla olması gerektiğini yukarıda vurgulamıştık. İçselleştirme ile firma, ar-ge ve pazarlama maliyetlerinden tasarruf sağlar. Fiyat farklılaştırma olanağı ve birbiriyle ilgili faaliyetlerin beraber yönetiminin getireceği fırsatları yakalar. Hükümet müdahalelerinden kurtulma veya etkilerini en aza indirme olanağına kavuşur. Ev sahibi ülke firmaları ile lisans anlaşması yapmanın farklı bir hukuki ve idari yapıya daha kolay uyum sağlama, piyasaya giriş maliyetlerini düşük tutma gibi avantajları olmasına rağmen; ÇUŞ'lar tarafından lisans yoluyla kullanılan teknolojinin, taraflar arasında bir uyumsuzluk ortaya çıktığında lisans alan firma tarafından taklit edilebilme riski, lisans anlaşmasına konu olan teknolojinin veya know-how'un nitelikli işgücü tarafından kullanılması gerekliliği gibi faktörler nedeniyle DYY, lisanslamaya tercih edilebilmektedir (Göver, 2005: 6).

-Yukarıdaki iki şartın gerçekleşmesi durumunda firma, ülke dışındaki faktör maliyetlerinin düşüklüğü ve verimlilik artışı gibi yerel avantajları da elde etmiş olur. Buna yerleşim yeri (bölgesel) avantajı adı verilir. Bu, doğrudan yabancı yatırımın hangi ülkede yapılacağını belirleyen avantajlardır. Firmalar yatırım projesinin hangi ülke veya bölgede yapılacağına, yatırımın özelliklerini ve yatırım yapılacak yerin sağladığı üstünlükleri dikkate alarak kara verirler. Bu bölgesel avantaj veya özellikler;

- *Üretim faktörlerinin ve piyasaların coğrafi dağılımı,
- *Üretim faktörlerinin fiyatları, kalite ve verimliliği,
- *Yatırımcı ülkenin yatırım iklimi, verilen teşvikler,
- *Hükümet ve ekonomi politikaları,
- *Sosyal, kültürel ve ekonomik altyapı hizmetleri,
- *Uluslararası taşıma ve haberleşme maliyetleri, olarak sayılabilir.

-Sahiplik avantajları, içselleştirme avantajı ve yerleşim yeri avantajlarının eş zamanlı olarak gerçekleşmeleri gerekmektedir. Bu üç avantajı elinde bulunduran firmanın uzun dönemli yatırım stratejisi ile yabancı ülkede üretim kararı uyum içerisinde olmalıdır. DYY yoluyla bir firmanın yabancı piyasayı ele geçirmesi her üç avantajı eş-zamanlı kullanma yeteneğine bağlıdır. Örneğin, sahiplik avantajı veri iken

firma içselleştirme ve bölgesel avantajları elde edememişse ihracat, bölgesel avantajı elde edip içselleştirme avantajını yakalayamamışsa lisans anlaşması yolunu seçecektir. İçselleştirme avantajına sahip olup da bölgesel üstünlüğü ele geçirememişse dağıtım şirketi kurmak yoluyla uluslararası faaliyetine devam edecektir.

Tablo-6: İşletmelerin Uluslararasılaşma Stratejileri (Mülkiyet Avantajı veri)

	L-KONUMSAL AVANTAJ (-)	L- KONUMSAL AVANTAJ (+)
I- İçselleştirme Avantajı (-)	1-İhracat	3-Lisans Anlaşması
I- İçselleştirme Avantajı (+)	2-Dağıtım İşletmesi	4-DYY

Kaynak: GÖVER, Z. Tuğrul, Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslar arası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi, Hazine Müsteşarlığı Mat., Araştırma-İnceleme Dizisi No:40, Ankara, 2005, s.5.

Kısaca, bazı firmalar sadece kendilerine has özelliklere sahiptirler ve bunları satmak yerine içselleştirme yoluna giderler. Yabancı ülkedeki yerel özellikler de bu faktörlerin kullanımını daha avantajlı bir hale getiriyorsa firma, uluslararası üretim kararını verir.³⁰

1.4.2.7 Kojima'nın Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaklaşımı (Makro Ekonomik Yaklaşım)

Bu kuram, ABD ile Japonya'nın yapmış oldukları yabancı yatırımların farklılıklarını göstermesi açısından incelemeye değerdir. Bu yaklaşımda Amerikan tipi yatırımların ticaret engelleyici yatırımlar, Japon tipi yatırımların ise ticaret yaratıcı

³⁰ Örnek (Meksika Otomotiv Sanayi): Meksika, büyük ve kendi kendine yeten bir otomobil endüstrisine sahiptir, üretilen tüm otomobiller iç piyasada satılmaktadır ve yedek parçaların tamamı Meksika'da üretilmektedir. Fakat, otomobil üreten fabrikaların çoğu çok uluslu büyük Amerikan firmalarının yavru şirketleridir. Bu üretime iki alternatif vardır: ABD'de otomobil üretmek Meksika'ya ihraç etmek veya yerel Meksika firmaları tarafından otomobil üretimi yapmak. -Bir mal neden bir ülke yerine iki veya daha çok ülkede üretilir? (Yerleşim yeri) -Farklı yerlerdeki üretim neden birçok firma tarafından yapılmak yerine, aynı firma tarafından yapılmaktadır? (içselleştirme-uluslararasılaşma). Meksika'nın neden ABD'den otomobil ithal etmediğini açıklamak için, yerleşim yeri teorisine, Meksika'nın otomobil endüstrisinin neden bağımsız olarak kontrol edilemediğini açıklamak için ise uluslararasılaşma teorisine gereksinim vardır. Yerleşim yeri teorisine göre, üretim yapılacak yer, kaynaklar tarafından belirlenir. Örneğin, alüminyum madenciliği boksit madeninin bulunduğu yerlerde, alüminyum işlemesi ise elektriğin ucuz olarak bulunduğu yerlerde yapıldığında ekonomik olacaktır. Aynı şekilde, ulaşım maliyetleri ve ticari engeller üretim yerinin belirlenmesinde belirleyici faktörlerdir. Meksika otomobil endüstrisi, ithalat kotaları ve diğer ithalatı zorlaştırıcı önlemler nedeniyle varlığını sürdürebilmektedir. Bu önlemler de doğal olarak ülkeye otomobil ithalatını ekonomik olmaktan çıkarmaktadır. ABD firmaları da bu nedenle, ülkeye otomobil ihracatı yapmak yerine, bu ülkeye DYSY yapmaktadır. Diğer yandan, Meksika'da bağımsız, yani yerel oto üreticileri yoktur. Genellikle bir yavru şirketin çıktısı, bir başka yavru şirketin üretim girdisi olabilir; veya bir ülkede geliştirilen teknoloji diğer ülkelerdeki tabi şirketlerde de kullanılır. Ya da yöneticiler, pek çok ülkedeki fabrikalarının faaliyetlerini kolay bir biçimde koordine ederler. İşte bu işlemler, tabi şirketleri birbirine bağlar ve artık ÇUŞ'lar, bu ilişkileri ve işlemleri yürütmek için vardır (Oksay, 1998: 1-2).

yatırımlar olduğu belirtilmektedir. ABD tipi yatırımlar, firmaların oligopolistik ve teknolojik üstünlüklerinden doğan fiyat rekabetinden kaynaklanan yatırımlardır ve işletmeler düalitik bir yapıya sahiptirler. Firmalar, oligopolistik avantajlarını devam ettirebilmek için yabancı yatırım yaparlar (Lizondo, 1995: 101). Bu firmaların yaptığı yatırımlar savunma tipi değil saldırı tipi yatırımlardır. Kojima, bu tür yatırımları ticareti ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin işleyişini engelleyici yatırımlar olarak nitelendirir. Kojima, Japon firmalarının DYY yaparken yatırım yapacakları ülkede karşılaştırmalı üstünlüklerin olmadığı sektörleri seçtiklerini belirtmektedir. DYY, yatırım yapılan ülkenin karşılaştırmalı olarak dezavantajlı olduğu alanda doğmaktadır. Bu yatırımlar ABD'nin yaptığı geleneksel yatırımlardan farklıdır.

-Ülkeler arasında teknolojik farklar ne kadar az ise, DYSY'nin gerçekleşmesi için şart olan teknoloji transferi o kadar kolay olur.

-Çok uluslu şirketlerin ana ülkede veya yatırımcı ülkede tekel veya oligopol olma zorunluluğu yoktur.

Japon yatırımları, yatırımı yaptıkları ülkenin ihracat gücünü, ülkeye uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlük kazandırarak sağlarlar (Ongan, 1998: 66-67).

1.4.2.8 Yatay ve Dikey Entegrasyon Yatırım Kuramı³¹

Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı yatırım ile ticaret yapmak arasında seçim yaparken tek bir fabrikada üretim yaparak ölçek ekonomilerinden faydalanmanın getireceği üretim maliyeti avantajı ile pazara yakın olmanın ve ticaret nedeniyle karşılaşılan taşıma, gümrük tarifesi gibi maliyetleri azaltmanın avantajı arasında bir karşılaştırma yapmaktadırlar. Bu karşılaştırma sonucunda ÇUŞ yatırım yapmaya karar verirse yapılan yatırım yatay entegrasyon yatırımdır. Ticaret kısıtlamaları ve taşıma maliyetleri ne kadar yüksek ve yatırım önündeki engeller ne kadar az ise DYY ticarete o kadar çok tercih edilecektir. Pazara yakınlık sağlaması yatay entegrasyon yatırımlarının en önemli sebebidir. Bu nedenle yatay entegrasyon yatırımlarına ihracatı ikame edici yatırımlar³² da denmektedir.

³¹ İki ülke, iki mal ve iki faktör (nitelikli ve niteliksiz işgücü) varsayımına dayanır.

³² I. Horstman, J. R. Markusen ve A. Venables DYSY ile dış ticaretin birbirinin ikamesi olduğunu savunmaktadırlar.

Nihai malın üretim sürecinin birkaç aşamaya bölünmesi ve her aşamanın farklı bir ülkede gerçekleştirilmesi dikey entegrasyon yatırımlarıdır. Doğal kaynakların ve hammaddenin bol, işgücünün ucuz olması bu yatırımların sebepleridir. Ev sahibi ülke ile yatırımcı ülke arasında taşıma maliyetlerinin düşük ve dış ticaretin serbest olması da dikey entegrasyon yatırımlarını artırıcı faktörlerdir. Dikey entegrasyon yatırımlarında genellikle, üretim sürecinin emek yoğun olan kısmı, ucuz ve vasıfsız işgücünün olduğu ülkelerde, ar-ge, yönetim ve pazarlama gibi kısımları ise nitelikli işgücünün olduğu ülkelerde yapılmaktadır. Dikey entegrasyon yatırımları ticaret yaratıcı etkiye sahiptirler. Yani, bu tip yatırımlar ülkeler arasındaki ticareti ikame etmemekte, aksine uluslararası ticaret için tamamlayıcı³³ rol oynamaktadırlar (Göver, 2005: 7-10).

1.4.2.9 Bilgi Sermayesi Kuramı

Yatay ve dikey entegrasyon yatırım kuramlarının beraber değerlendirilmesi sonucunda ortaya konan bir kuramdır. Kurama göre, ticaret maliyetlerinin marjinal üretim maliyetinin %20'sini oluşturduğu varsayımı altında, yavru şirketlerin üretimi, yatırımcı ve ev sahibi ülkelerin ekonomik, demografik büyüklükler ve faktör donatımı açısından benzeşmeleri halinde en yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Benzer ülkeler söz konusu olduğunda ÇUŞ'lar yatay entegrasyon yatırımını tercih etmektedirler. Marjinal maliyet varsayımı korunarak, yatay entegrasyon yatırımı yapan ÇUŞ'ların toplam sabit maliyetlerinin birbirine eşit olması varsayımı modele eklendiğinde ekonomik büyüklükler ve faktör donatımı açısından birbirine benzer ülkeler arasında ÇUŞ'ların yatay entegrasyon yapmaya yöneldiği gözlenmiştir.

Ticaret maliyetlerinin düşük olduğu ve yatay entegrasyon yapan ÇUŞ'ların yerli firmalara göre iki kat toplam sabit maliyete katlandığı varsayıldığında, farklı faktör donatımına, dolayısıyla farklı faktör fiyatlarına sahip ülkeler arasında ÇUŞ'ların dikey entegrasyon yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle, faktör donatımları ve ekonomik büyüklükler yönünden benzer ülkeler söz konusu olduğunda doğrudan yabancı yatırım ve ticaretin birbirini ikame ettiği, farklı faktör donatımına sahip ülkeler arasında da bu ilişkinin tamamlayıcı olduğu söylenebilir (Göver, 2005: 10-11).

³³ Dış ticaret ile doğrudan yabancı yatırım arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu ileri süren yazarlar; R. E. Lipsey, M. Y. Weiss, E. M. Graham, S. L. Brainard, E. Helpman ve Krugman'dır.

1.5 DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN ETKENLER

Yatırımcı bir firma neden başka bir ülkede yatırım yapma isteği duyar? Büyük riskleri göze alacak kadar yabancı bir ülkede yatırım yapmaya sebep olan belirleyiciler nelerdir? Yatırımlar sadece başka ülkelerin sermaye ihtiyaçlarını karşılamak ve bu ülkeleri kalkındırmak amacıyla yapılmaz. Ama kesin olan bir şey vardır ki o da; yatırımcı firmaların, sermayelerini daima kazançlı buldukları yerlere yatırmaya özen gösterdikleridir. Fakat yabancı yatırım kararı alınırken sadece dışarıdaki üretimin karlılığını dikkate almakta yeterli değildir. Yabancı firmaların üzerinde önemle durduğu diğer bir konu, yabancı ülkede elde edilen karın kendi ülkesine transfer edilebilmesidir. Karın transferi mümkün değilse firma için yabancı ülkede yapılacak yatırımın fazla bir önemi kalmaz (Demircan, 1971: 94). Bu yüzden, yabancı yatırımcılar, orta ve uzun vadede bu amacı en kolay ve en düşük maliyetle gerçekleştirebileceği ülkeleri tercih etmektedirler. Bunun yanısıra, yabancı yatırımcılar yatırım yaptıkları ülkede kendi geleceklerini ve varlıklarını güvence altında hissetmelerini sağlayacak bazı koşulların varlığını aramaktadırlar (Akdiş, 1988: 67). Aslında bu faktörler ana amaç olan karı ve kar transferini sağlayan ve yabancı sermayenin varlığının ve geleceğinin güvencesini belirleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir

Yatırımcı firmaları kar dışında yabancı ülkelerde yatırıma iten etkenler; ekonomik fırsatların çeşitlendirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, dış ticaretteki engellerin aşılması, yeni pazarların açılması, var olan pazarların korunması, cazip yatırım koşullarını değerlendirme isteği, tekelci güç yaratılması veya arttırılması, yatırım ve üretim esnekliğinden yararlanma isteği, rekabet olanağı v.b. olarak sıralanabilir. Bunun dışında yabancı yatırımcıların ülke tercihini, ekonomik ve mali faktörler, politik faktörler ve kurumsal/kültürel faktörler etkilemektedir. Ancak, yatırım kararı aşamasında bu faktörlerin tamamı veya bir bölümü eş zamanlı olarak değerlendirilmektedir. Bu faktörler aşağıda sırasıyla incelenmektedir (Efe, 2002: 14).

1.5.1 Ekonomik Faktörler

1.5.1.1 Pazar Büyüklüğü

Pazar arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ev sahibi ülkedeki pazar genişliği, pazarın gelişme hızı, bölgesel ve küresel pazarlara erişim olanağı, ülkeye özgü

tüketici tercihleri, pazar yapısı ve yerel ticaretin gelişmişliği özel önem taşımaktadır. Günümüzde yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerin başında *pazar çekiciliğinin* geldiği söylenebilir. Yabancı sermaye yatırımcısının ürettiği mala karşı diğer ülkedeki talep fazlalığı, yabancı sermayeyi o ülkede yatırım yapmaya teşvik edecektir. Bütün yabancı sermaye yatırımlarını bu sebeple açıklamak mümkündür. *Pazar büyüklüğü*, karını azamileştirmek isteyen firmanın ilgisini çeken bir kriter olmaktadır. Çünkü yatırımdan sağlanacak gelir, pazarın genişliği ve üretilecek ürüne karşı olan talebin büyüklüğüne bağlı bulunmaktadır.

1.5.1.2 Ucuz Üretim Faktörü

Diğer bir önemli faktör de *doğal kaynakların bolluğu ve ucuzluğudur*. Bunlar arasında en önemlisi de, *ucuz işgücü* bulma kolaylığıdır. Bu şekildeki bölgeler, maliyetler açısından nisbi çekiciliğe sahiptirler. Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan ucuz işgücü imkanları ile yabancı sermayeyi kendilerine çekmiş ülkelerdir. Aslında yabancı sermaye yatırımlarının, başlangıçta sadece ucuz ve bol doğal kaynakları işletmek ve ana şirkete hammadde temin etmek için yapıldığı bir gerçektir. Yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin, Petrol Üreten Ülkeler, Meksika, Filipinler, Nijerya, Peru gibi ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımları bunun en güzel örnekleridir (Tuncer, 1968: 35). Genelde, yabancı yatırımcılar, maliyetlerini olabildiğince düşürmek, dolayısıyla karlarını maksimize etmek amacıyla bol ve kolay hammadde edinebildikleri, enerji-ulaşım-iletişim gibi altyapının yeterli düzeye ulaştığı ve işgücünün ucuz olduğu ülkelerde yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Çoğu gelişmekte olan ülke, zengin yer altı kaynakları ve büyük nüfusları nedeniyle bu açıdan doğrudan yabancı sermaye yatırımları için uygun bir ortam sağlamaktadır. Meksika, Brezilya, Şili ve petrol sahibi diğer ülkeler, doğalgaz yataklarına sahip bazı Orta Asya Cumhuriyetlerine yapılan yatırımlar kaynak arayan yatırımlara örnek verilebilir.

Ancak hızla emek tasarrufu sağlayan yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve bunların ÇUŞ'lar tarafından yoğun biçimde kullanılması sonucunda ucuz işgücü göreceli olarak önemini yitirmektedir. Toplam maliyetler içinde, işçilik maliyetinin yüzde 10-15 gibi düşük bir düzeyde seyretmesi de bu eğilimi destekler görünmektedir. Buna karşın, üst düzey yöneticilerin gelişmiş ülkelerdeki maliyetlerinin hızlı artışı, uluslar arası yatırımcıların iyi eğitilmiş insan gücüne sahip gelişmekte olan ülkeleri

tercih etmesine neden olmaktadır. ÇUŞ'lar dünya çapında rekabetin hızla arttığı ve ürün geliştirmesinde hizmet kalitesinin ön plana çıktığı bir ortamda, eğitilmiş ve yüksek becerili işgücüne sahip ülkeleri tercihe yönelmişlerdir (DPT, 2000: 5) Benzer şekilde, yerel piyasada üstünlük kurmaya çalışan ve hedef kitleyi yüksek tabaka olarak belirleyen DYY için işgücünün nicel büyüklüğünden öte kalitesi ve kalifiye olması önemli hale gelmiştir. Aynı durum İkinci Dünya Savaşı sonrası ÇUŞ'ların üretimini, sanayileşmiş ülke ekonomilerine arz sağlamaya ve ihracatın yapılamadığı pazarlara kaydırmalarıyla *hammadde sağlama kolaylığı* faktörünün de artık önemli bir avantaj olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. İşletmelerin üretimlerini hammadde kaynaklarının olduğu bölgelere kaydırmalarının temel nedeni, hammaddelerin ithalatında yaşanan siyasi ve ticari zorluklardır. Örneğin, çeliği Fransa'dan ithal edip Almanya'ya otomobil ihraç eden bir ABD'li otomobil üreticisinin bu iki ülkede fabrika kurması daha etkin olabilir (Roberts, 1994: 459).

Alt yapı tesislerinin yeterli düzeyde olması, para, kambiyo ve gümrük konularındaki serbestlikler de ayrı bir tercih nedeni olarak, özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki sermaye akımlarında etkili olmaktadır.

1.5.1.3. Yan Sanayinin Varlığı

Ev sahibi ülkenin DYY açısından cazibesini artıran başka bir faktör de, ÇUŞ'un yabancı şubesinin; teknik özellikler, ürün kalitesi ve zamanında dağıtım ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde *yan sanayilerin varlığı*dır. Bugün, ÇUŞ'ların yerel firmalarla ilişkileri önemli ölçüde değişikliğe uğramış ve taşeronluk ilişkisinin ötesine geçmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle, ÇUŞ'lar yeniden şekillenerek, “ağ firmaları” haline gelmiş ve yerel firmalar da bu ağın bir parçası olmuştur. Bazı sanayi kollarının ülkenin belirli bölgelerinde kendiliğinden veya devlet politikalarının sonucu olarak kümelenmesi ortaya “sinerji” çıkartabilecek ve yabancı firmaları da “mıknatıs etkisi”yle kendisine çekebilecektir. Rakipler, müşteriler ve tedarikçilerin coğrafi yoğunlaşması verimliliği ve uzmanlaşmayı arttıracaktır. Rakip sanayi firmaları, yakınlarında kurulu olan üniversitelerin Ar-Ge harcamalarına katılırlar. Rakipler, sanayi araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde birbirleriyle düzenli bilgi alışverişinde bulunabilir ve işbirliği yapabilirler. Sanayinin coğrafi yoğunlaşması,

doğrudan yabancı sermaye yatırımları kadar, yetenekli insanları ve diğer faktörleri de bu bölgelere çeker.

1.5.1.4 Mali Teşvikler

Yabancı yatırımcılara yönelik, belirli bir süre gelir vergisinden muafiyet, ithal ettiği ara malların gümrüklerinden indirimler, sübvansiyonlar vb. *mali teşvikler* yabancı yatırımcı nazarında ülkenin çekiciliğini bir ölçüde artırmaktadır. Oysa, yapılan araştırmalar, ekonomik kârlılıktan çok mali kârlılığı düşünen yatırımcılar istisna olarak değerlendirilirse, bir ülkenin politik, ekonomik vb. koşullar açısından cazibesi mevcut değilse mali teşviklerin bunu telafi edemeyeceği yönündedir. Mali teşvikler ancak bu koşulların en azından bir kısmı varsa tamamlayıcı bir rol üstlenebilecektir. Ancak, aynı alanda kendilerine yatırım çekmeye çalışan ev sahibi ülkeler aşırı şekilde mali teşvik araçlarını kullanabilirler. Bununla birlikte, böyle bir uygulamanın kamu finansmanı üzerine getireceği maliyet, projenin sağlayacağı faydayı aşabilir.

Yabancı yatırımcıların ülke tercihine etki eden diğer faktörleri; güçlü altyapı olanakları, kaliteli üniversiteler ve araştırma merkezleri, yeterli sayıda üniversite mezunu işgücü, serbest bölgeler ve organize sanayi bölgeleri, ulaşım imkanları ve enerji temini olarak sayabiliriz (Efe 2002: 16-17)

Ekonomik faktörler, yabancı sermaye yatırımları için ana unsur olmakta, ancak diğer faktörler de bu ana aracı desteklemekte veya engellemektedirler (Akdiş, 2003).

1.5.2 Siyasi İstikrar Faktörü

Yabancı sermaye yatırımcısının en fazla dikkat ettiği konu yatırım yapacağı ülkenin ekonomik ve siyasi istikrara sahip olmasıdır. Yabancı sermaye firmaları, genel olarak bir devletin politik durumunun yatırım kararlarını etkilediğini söylemektedirler. Pek çok durumda şirketler istikrarsız politik ortama sahip olan ülkelerde yatırım veya tekrar yatırım yapmaktan sakınılmaktadırlar (Frank, 1980: 130). Siyasi istikrar, ekonomik istikrarı da sağlayan bir unsur olduğundan yabancı sermaye yatırımlarını ayrıca etkilemektedir. Çünkü yabancı sermaye ilk önce, emniyet ve güven beklemektedir. Nitekim, gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı

ekenler mercek altına alındığında, başlıca ortak paydalarından birinin siyasi istikrar olduğu görülecektir (İSO, 2002: 25).

Burada “siyasi istikrar” ile ne kastedildiğinin altının çizilmesi gerekir. Bir ülkede, aynı hükümetin uzun yıllar iktidarda kalması nasıl o hükümet politikalarının hep aynı doğrultuda ilerleyeceği anlamına gelmiyorsa, aynı Şekilde bir ülkede hükümetin daha sık değişiyor olması da, o ülke politikalarının mutlaka büyük bir istikrarsızlık sonucu yaratacağı söylenemez. Dolayısıyla, doğrudan yabancı sermaye yatırımları kapsamında, siyasi istikrardan bahsedildiğinde dar bir çerçeveden ibaret olan politik istikrar değil, yatırımlar açısından çok daha büyük önem arz eden devlet politikalarındaki devamlılık ve tutarlılık anlaşılmaktadır.

Sermayenin, arsa, arazi, bina, makine ve ekipman veya üretim tesisi gibi kolaylıkla likide dönüştürülemeyen aktif değerlere bağlandığı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında, yatırım kararı uzun vadeli bir taahhüdü içermektedir. Dolayısıyla, kısa vadeli program, uygulama ve teşvikler, geleceğe dair belirsizliğin söz konusu olduğu ortamlarda etkilerini büyük ölçüde kaybetmektedir (Efe, 2002: 17-18).

Yabancı sermaye yatırımlarında siyasi sayılabilecek bir diğer korku da, yabancı firmanın karşılığı verilmeden millileştirilmesidir. Bu asırda Rusya’daki millileştirme, millileştirme hareketinin en büyük rneği olmuştur. 1951 yılından sonra yabancılara ait mülklere millileştirilmesi, İran, Mısır, Endonezya, Guatemala, Libya ve Küba’da gerçekleşmiştir (Demircan, 1971: 102). Yaptığı yatırımların bir süre sonra millileştirilebileceği tehlikesi, yabancı sermayeye caydırıcı bir etki yapmaktadır.

Eğer bir ülkenin politik durumu bir projenin uzun dönem yaşamasını riskli yaparsa, örneğin, muhtemel bir savaş, saldırı veya devletin yıkılması endişesi varsa, yabancı firmalar yatırım yapmakta son derece isteksiz davranacaklardır.

Bunlarla birlikte yabancı firmaların varolan rejimi veya politikaları beğenmemesi durumu, genellikle ticari beklentiler üstün görünürse ülke ile ticaret yapılmasını veya bu ülkeye yatırım yapılmasını engellemez. Angola, Mozambik ve Doğu Avrupa lkeleri varolan sistemi beğenmemelerine rağmen yabancı sermayenin yatırım yaptıkları ülkelere örnek olarak gösterilebilir (Frank, 1980: 130).

Sonuç olarak siyasi nedenler önemli olmakta, fakat ticari beklentiler büyük ise bu faktörler ihmal edilebilmektedir.

1.5.3 Psikolojik Faktörler

Psikolojik faktörler, yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu faktörler geçmişten gelen bir takım endişelerle gelecekte kötü sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. Türkiye'ye yabancı sermaye gelmesinde karşılaşılan en büyük engellerden biri de budur.

İdeolojik akımların yabancı sermaye konusundaki olumsuz kampanyaları da yabancı sermayeyi tedirgin etmektedir. Bu şirketler yatırım yapacakları ülkelerde halkın tepkisinden korktukları için bazı projelerini azaltmışlar veya terk etmişlerdir. Kamuoyunun yabancı sermaye konusundaki düşüncesi firmalar için çok önemlidir. Bütün gelişmekte olan ülkelerde görülen yabancı sermaye karşıtı düşünceler yeni yatırımlardaki risk oranlarını yükseltmekte, korku ve endişe içerisinde çalışan mevcutlarının da ülke ekonomisi ile entegrasyonuna engel olmaktadır.

Yabancı sermayeden en fazla yararlanan Yunanistan, Belçika, Japonya, İrlanda gibi ülkelere baktığımızda bunların yabancı sermaye konusunda ön yargılı düşünceler taşımadığını görürüz. Psikolojik rahatlığa kavuşan yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine yaptığı katkılarda çok büyük olmuştur.

Sonuç olarak psikolojik faktörler yabancı sermaye yatırımcılarının yatırım kararlarını verirken veya alternatif ülkeleri değerlendirirken göz önünde tuttıkları önemli etkenler olmaktadır.

1.5.4 Kurumsal Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen kurumsal faktörleri, ev sahibi ülkedeki şeffaflık, bürokrasinin işlerliği, kurumsal altyapı, sosyokültürel yapı şeklinde sıralayabiliriz.

Şeffaflık kavramı, kamu yönetiminde rüşvet ve yolsuzluk olmaması, hukukun üstünlüğü, ekonomik politikaların belirlenmiş olması ve mevzuatın açık, tutarlı ve keyfiliğe yol açmadan uygulanıyor olması şeklinde tanımlanmaktadır (İSO, 2002: 26).

Bürokratik işlemler kısa sürede sonuçlandırılabilir. Yabancı yatırımcı, yatırımlarını makul bir süre içinde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu süreçte yapılacak işlemler, açık, basit ve anlaşılabilir olmalıdır. Bazı ülkelerde bürokratik

işlemlerin gerçekleştirilmesi için rüşvet verilmesi, bürokrasinin yoğun ve çok uzun olması ÇUŞ'ları yatırım yapacağı ülke tercihini değiştirmesine neden olabilmektedir. Dünya Bankası tarafından yapılan ve çeşitli ülkelerde ki bürokrasi derecesini ölçen bir araştırmanın sonuçları aşağıdaki Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7: Ülkelere Göre Bürokrasi Derecesi ve Maliyetler (2005)

BÖLGE VEYA ÜLKE	İŞLEM SAYISI	SÜRE (GÜN)	MALİYET (KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR YÜZDESİ)	MİN. SERMAYE (KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR YÜZDESİ)
ABD	5	5	0.5	0.0
Almanya	9	24	4.7	47.6
Arjantin	15	32	13.4	6.6
Avustralya	2	2	1.9	0.0
Belçika	4	34	11.1	13.5
Fransa	7	8	1.2	0.0
Haiti	12	203	153.1	155.0
Hong Kong	5	11	3.4	0.0
İngiltere	6	18	0.7	0.0
İrlanda	4	24	5.3	0.0
Çin	13	48	13.6	946.7
İspanya	10	47	16.5	15.7
İsveç	3	16	0.7	35.0
İtalya	9	13	15.7	10.8
Japonya	11	31	10.7	75.3
Kongo	13	155	503.3	215.9
Macaristan	6	38	22.4	79.6
Çek Cumhuriyeti	10	40	9.5	39.0
Polonya	10	31	22.2	220.1
Romanya	5	11	5.3	0.0
Rusya	8	33	5.0	4.4
Singapur	6	6	1.1	0.0
<i>TÜRKİYE</i>	8	9	27.7	20.9
Yunanistan	15	38	24.6	121.4
Bulgaristan	11	32	9.6	104.2

Kaynak: Dünya Bankası, <http://rru.worldbank.org/DoingBusiness/ExploreTopics/StartingBusiness>, (24.04.2006)

Bürokratik işlemlerin en az olduğu ülkeler Avustralya, ABD, Singapur ve Fransa'dır. Bu ülkeler aynı zamanda bürokratik işlem maliyetlerinin de en az olduğu ülkelerdir. Şöyle ki kişi başına milli gelirinin %0,5 ile %2 arasında değişmektedir. Türkiye ise, işlem sayısı ve süre olarak en iyi durumdaki ülkelere göre bir konumdadır. Fakat, bürokratik işlemlerin maliyeti kişi başına milli gelirin %27,7'sidir.

Kurumsal altyapı, doğrudan yatırım yapacak olan uluslararası yatırımcılar için ortaklık kuracakları veya stratejik işbirliği içine girecekleri kurumlar ile ilgili önemli bir faktördür (İSO, 2002: 27). Örneğin, yatırımın risk ve getirisini önceden bilmek

isteyen doğrudan yatırım yapacak olan uluslararası yatırımcı için beraber yola çıkacağı kurumun taahhütlerini yerine getirebilecek kurumsal bir altyapıya sahip olup olmadığı büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, işletme yönetimlerinin kalitesi ve işletmelerde muhasebe/raporlama altyapısının düzeyleri özellikle vurgulanması gereken kurumsal altyapı unsurlarıdır.

1.5.5 Ahlaki Değerler

Ülkenin sahip olduğu sosyal yapı, geleneksel özellikler, ahlaki ve moral değerlerin yabancı sermaye yatırımlarını etkilememesi gerekir. Ancak yabancı yatırımcıların kendilerini yabancı hissetmeyecekleri bir ortamda çalışmak istemeyi tercih edecekleri beklenmelidir. Halkını tanıdıkları, kültürüne yabancı olmadıkları, alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım, üretim ve satış herhalde daha kolay ve daha alışverişlidir.

Ticari düşünceler ve karlılık ilk ve öncelikli tercih nedeni olmakla birlikte, sosyal, ahlaki ve moral değerlerdeki farklılıkların yabancı yatırım kararlarını etkilediğini düşünebiliriz. Mevzuat yönünden pek farklı olmamakla birlikte Batı ve Amerika kaynaklı sermayenin daha çok kendi aralarında yatırım yapmalarının bir nedeni bu faktördür (Tekin, 1988: 232). ABD'nin en çok yatırım yaptığı ülkeler arasında hem yerleşim hem de *dil* açısından benzer özellikler taşıyan Kanada ve İngiltere'nin bulunması sosyo-kültürel yapının etkisine örnek verilebilir. Yani, sosyal, ahlaki ve moral değerlerin, ticari düşüncelerin önüne geçmemekle birlikte, yabancı yatırım kararlarında bir etken olduğunu belirtebiliriz.

Sonuç olarak, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcından beri değişmeyen bir karakteri vardır. O da yapıldığı ülkenin, siyasal, sosyal, ekonomik politikasında dengeli olmasıdır. Çünkü bu faktörler yatırımcı çok uluslu şirketin sadece satış hasılatı ve karını değil aynı zamanda uluslararası piyasalardaki ve özellikle gidilen ülkelerdeki varlığını ve bu varlığın devamını etkilemektedir (Şatıroğlu, 1984: 215). Bu faktörlere ek olarak, bürokratik engeller, koordinasyon eksikliği, yetki dağınıklığı, spekülasyon haberler, çift vergileme sorunu, mevzuattaki aksaklıklar, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, bölge ülkelerinin alternatif cazibeleri, kambiyo mevzuatındaki yetersizlikler, kar transferindeki zorluklar sayılabilmekle birlikte bunlar ana nedenler olmamaktadır. Yabancı sermayenin gelmesi için teknik detay önemli değildir.

Ekonomik, siyasi, psikolojik ve moral değerler konusundaki istikrar, güvence ve yakınlaşmalar bir ülkenin yabancı yatırımcılar için çekiciliğini arttırmaktadır (Öztekin, 1982: 45).

Sonuç olarak; ev sahibi ülke açısından doğrudan yabancı yatırımların yapılma nedenleri ile yatırım yapılacak ülke açısından doğrudan yabancı yatırım istek nedenleri genelde örtüşmezler. Aşağıdaki Tablo-8’de doğrudan yabancı yatırımların yatırımcı ülke ve yatırım yapılacak ülke açısından belirleyici faktörleri özet olarak belirtilmiştir.

Tablo-8: Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

YATIRIMCI ÜLKE AÇISINDAN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER	MALİYETİN DÜŞÜRÜLMESİ	İÇSEL EKONOMİLER ÖZEL BİLGİ AVANTAJI UCUZ İŞGÜCÜ HAMMADDE SAĞLAMA KOLAYLIĞI TAŞIMA GİDERLERİ KURUMLAR VERGİSİ FARKLILIKLARI
	Oligopol Yaratılması	
	Ekonomik Fırsatların Çeşitlendirilmesi	
	Dış Ticaret Kısıtlamalarının Aşılması	
	Yeni Pazarların Yaratılması	
	Rekabet İmkânı Yaratılması	
	Maliyetin Yayılması	
	Ülkedeki Mevzuatın Beğenilmemesi	
	Dış Yatırım Sigortası ve Garantilerin Sağlanması	
	İhracatın Artırılması	
	Yüksek Kazanç Sağlanması	
YATIRIM YAPILACAK ÜLKE AÇISINDAN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER	Yerel Belirleyiciler	Pazar Büyüklüğü Çalışma Tecrübesi Belirsizlik Düzeyi Coğrafi Yakınlık Ekonomik ve Kültürel Benzerlik
	Ekonomik Belirleyiciler	Yatırım Teşvikleri GSUH ve Büyüme Hızı Altyapı Enflasyon Döviz Kurları
	Politik Belirleyiciler	Politik İstikrar Millileştirme Tehdidi
	Gelir Transferleri	
	Vergi Mevzuatı	

1.6 DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİYE ETKİLERİ

Başlangıçta yabancı sermaye yatırımları ekonomistlerce uluslararası bir sermaye hareketi olarak düşünülmüştür. Ancak yabancı sermaye yatırımları sermaye yanında, yönetim bilgisi ve teknoloji transferini de beraberinde getirdiğinden diğer sermaye hareketleri türünden farklılık göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar konuk oldukları ev sahibi ülkenin ekonomisini çeşitli yönlerden etkilerler. DYY'den genellikle, tasarruf açığını gidermesi, sermaye birikimine katkıda bulunması, beraberinde teknoloji ve yönetim bilgisi getirmesi, ülke içindeki rekabeti artırması, insan kaynaklarını geliştirmesi, istihdam yaratması, ödemeler dengesini olumlu etkilemesi ve bütün bu etkilerin sonucunda ülkenin kalkınma hızını artırması beklenir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu makro ekonomik değişkenlerden hangisini ne ölçüde etkileyeceği, yabancı sermayenin giriş şekline, hangi sektörde yatırım yaptığına, ihracatı mı yoksa iç pazarı mı hedeflediğine göre değişiklik gösterebilecektir. Yabancı sermayenin gittiği ülkeler üzerindeki rolü, uzun tartışmalara yol açmış bir konudur. Bağımsızlık hareketleri ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Üçüncü Dünya Ülkelerindeki ekonomik ve sosyal değişme çabaları ile bu tartışmalar şiddetlenmiştir. Bugün bile yabancı sermaye yatırımları daha kompleks ve farklılaştırılmış olduğu halde bu tartışmalar bitmemiştir (Frank, 1980: 23).

1.6.1 Yatırımlara ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin, sermaye birikimlerinin yetersizliği ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirecek düzeyde sermaye yatırımı yapmalarını engellemektedir. Çünkü, söz konusu ülkeler kişi başına düşen gelir seviyelerinin yetersizliği yüzünden toplam harcamalarını gıda vb. birincil ihtiyaçlar üzerinde yoğunlaştırmakta ve düşük oranlarda tasarruf yapabilme yeteneğine sahip olmaktadır. Nitekim, küresel tasarrufların yaklaşık %80'i az sayıdaki yüksek gelirli ülkeler, üçte ikisi de gelişmiş yedi ülke (G-7)³⁴ tarafından gerçekleştirilmektedir (Bal, 2001: 7).

³⁴ Yediler Grubu (G-7), önemli sanayileşmiş ülkeler tarafından ekonomik politikaların koordinasyonunu sağlamak amacıyla 1975 yılında kurulmuş bir forumdur. G-7; Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD'den oluşmaktadır. 1975 yılındaki ilk zirve, ABD dolarının altın standardından ayrılması, petrol fiyatındaki aşırı yükseliş ve artan enflasyon ve işsizlik gibi sorunların yol açtığı 1970'li yılların başında dünyada yaşanan krize karşı önde gelen batılı sanayileşmiş ülkelerin tepkilerini koordine etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. G-7'nin üye sayısı 1976 yılında Kanada'nın katılımından sonra sabitlenmiştir. Bununla birlikte, 1977'den bu yana Avrupa Birliği'nin temsilcileri de zirvelere

Dünya üzerindeki ülkelerin büyük çoğunluğunu oluşturan gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) yapabildiği %20'lik tasarruf ise bu ülkelerin genel refah artışı, servet ve gelir dağılımının iyileştirilmesi, konut-haberleşme, altyapı ve insan gücü kaynaklarının geliştirilmesi gibi kalkınma amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için yeterli olmamaktadır. Bütün bu kısıtlarla birlikte, özellikle son çeyrek yüzyılda dünya ekonomisindeki serbestleşme ve küreselleşme eğilimleri, gelişmekte olan ülkeleri sürdürülebilir kalkınma amacı doğrultusunda kendi kaynaklarını ve kapasitelerini geliştirmeleri için baskı yapmaktadır (Efe, 2002: 20).

Gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik kalkınmalarının finansmanında var olan yapısal darboğazlar ve bunun hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkan sermaye birikimi yetersizliği sorununun çözümü için tek seçenek dış finansmanlar olmaktadır. GOÜ'ler için dış finansman kaynakları geleneksel ve alternatif dış finansmanlar olarak sınıflandırılabilir. Geleneksel dış finansman kaynakları; uluslararası çok taraflı mali kurumlar finansmanları, devletlerarası finansmanlar ve uluslararası ticari banka kredilerini kapsarken, alternatif dış finansmanlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası portföy yatırımları olmak üzere tüm diğer özel kaynaklı finansmanları içermektedir.

Oysa, yabancı sermayeye ihtiyacı olan sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler değildir. Gelişmiş olan ülkeler de mevcut sermayelerini daha çok kısa vadeli yatırımlara kanalize ettikleri için uzun vadeli yatırımlar için sermaye sıkıntısı çekebilirler. Sermayenin bütünüyle yetersiz olması daha çok gelişmekte olan ülkelerin, uzun vadeli sermaye bulamamak ise daha çok gelişmiş ülkelerin sorunudur. Her iki durumda da doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli bir kaynak açığını kapatmakta ve gittiği ülkenin sermaye stokuna net bir ilave olmaktadır.

Yabancı sermayenin gittiği ülkede yarattığı katma değer, yabancı sermayenin payına karşılık gelen kısmı çıktıktan sonra geriye kalan ücret, faiz, kâr ve rant gelirleri o ülkenin milli gelirine net bir katkı demektir. Yerli üretim faktörlerinin fırsat maliyetlerinin de dikkate alınması ile yabancı sermaye yatırımlarının net katkısı doğru bir şekilde tespit edilebilir. Bunun dışında, yabancı sermaye yatırımını takiben harekete

katılmışlardır. Rusya da 1991 yılından beri her zirveye davet edilmiştir. ABD başkanı Bill Clinton'un Denver zirvesini Sekizler Zirvesi olarak belirlemek suretiyle Rusya'nın resmen katılımını tanımaya yönelik girişimine rağmen, Rusya henüz G-7'nin tam üyesi olarak düşünülmemekte ve tüm zirve toplantılarına katılmamaktadır.

geçmiş yan kuruluşların yaratacağı katma değer yoluyla da yabancı sermayenin milli gelire katkıda bulunacağı düşünülebilir. Bu durum, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yayma etkisi olarak adlandırılmaktadır. Yabancı sermayeli firma kendi üretimi için başka endüstrilerin mallarını talep eder. Bunun sonucu, o endüstrilerin istihdam miktarı ve milli gelire katkısı artar (Şahin, 1975: 33-34).

Kalkınmanın önemli bir kaynağı olarak görülmesine karşın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik etkilerini tam olarak ölçmek veya tahmin etmek oldukça zordur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir ülke ekonomisi üzerinde etkileri pek çok faktöre bağlı bulunmaktadır. Ekonomi içinde ÇUŞ'ların rolü, yabancı yatırımın yapıldığı sektör, yatırım türü, yabancı firmaların yatırım yaptıkları ülke ekonomisi ile olan bağlantıları ve ev sahibi ülkedeki koşullar bu faktörler arasında yer almaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri ülkeden ülkeye, sektörden sektöre, şirketten şirkete ve dönemden döneme değişmektedir. Çünkü, devlet politikalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Örneğin, ithalatı ikame eden sanayilere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi, ihracata dönük sanayilere yapılan yatırımların etkisinden farklıdır. Gerçekten birincisinde yapılan yatırımların hedefi sadece iç pazarla sınırlı kalırken, ikincisi daha büyük uluslararası pazarları hedeflemektedir. Benzer şekilde, ihracata dönük üretim yapan sanayilere yapılan yatırımlar daha fazla istihdam ve yüksek üretim kapasitesi yaratma eğilimindedir. Ancak, bir ÇUŞ'un bütün olarak katkılarının ayrıştırılması ve sayısal olarak ifade edilmesi kolay değildir.

1.6.2 Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi

Teknolojinin ne olduğunu tanımlamak ve ölçmek zordur. Teknoloji, yeni bir mal ortaya çıkartan veya mevcut malların daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreçlerdir. Mal üretiminin yanında yönetim, pazarlama ve benzeri hizmet ve bilgi konularıyla da ilgili olabilir. Teknolojik gelişme ve yenilikler, araştırmaya ve bilimsel bilgi birikimine bağlıdır (Seyidoğlu, 1999: 722) Buna endüstriyel bilgi stoku veya bilimsel teori ve kanunların endüstriye uyumu da diyebiliriz. Daha geniş anlamda teknoloji; insan ve doğa, insan ve insan hakkındaki bilimsel bilgilerin belli amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulan tüm amaçları

kapsamaktadır. Böylece teknolojinin işlevi, insanların yeteneklerinden en iyi biçimde yararlanmak ve var olmayan yetenekleri ve bazı yetersizlikleri ikame ederek, insanı, iktisadi unsurlar arasında egemen güç haline getirmektir (Hamitoğulları, 1974: 8).

Sınai yatırımların konu bakımından çeşitlenmesi, yatırımların büyüklük kazanması, harci alem tüketim mallarından aramalı ve yatırım malları üretimine geçiş, ihracat olanakları ve zorunlulukları, iç ve dış piyasalardaki rekabet nedeniyle kalite maliyet unsurlarının ön plana çıkması, sanayi kesiminde teknolojinin önemini arttırmıştır. Bu önem sanayinin gelişmesine paralel olarak gittikçe de artmaktadır (Uras, 1979: 48). Teknolojik ilerleme ve gelişme ise, büyük çapta araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirmektedir. Bu nedenle teknolojik yenilikler çok uluslu ve uluslar ötesi şirketler tarafından yapılmaktadır (Aren, 1987: 6). Bu yüzden, ÇUŞ'lar hem teknoloji üretme hem de yeni teknolojinin ülkeden ülkeye transferini sağlamada önemli rol oynamaktadırlar.

Teknoloji transfer yöntemlerini temel olarak doğrudan ve dolaylı teknoloji transferi olarak iki grupta sınıflandırmak mümkündür (Karacasulu, 2003: 3-5). Doğrudan teknoloji transfer yöntemlerini, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, teknoloji transfer sözleşmeleri (lisans anlaşması, yönetim sözleşmesi, teknik yardım sözleşmesi, anahtar teslimi anlaşmalar, teknik işbirliği), makine-donanım, finansal kiralama, yabancı uzman çalıştırılması, uluslar arası taşeronluk ve Ar-Ge faaliyetleri olarak sıralanabilir. Dolaylı teknoloji transfer yöntemlerine ise, bilimsel konferans ve teknik bültenler yoluyla kamunun bilgilendirilmesi, eğitim yoluyla insan kaynaklarının geliştirilmesi örnek verilebilir.

Ancak, belirtmek gerekir ki, resmi veya özel kuruluşlar yeni geliştirdikleri teknolojik bilgileri ve buluşları genellikle birer sanayi "sırrı" olarak kendileri için saklama ve akademik amaçlarla da olsa bunları yayınlamaktan kaçınma eğilimindedirler. O bakımdan bilimsel yayın ve değişim programları daha çok ülkenin genel teknik bilgi düzeyinin yükseltilmesine katkı sağlamada etkili olabilir (Seyidoğlu, 1999: 727).

ÇUŞ'lar başka ülkelerde faaliyet gösteren şubelerine teknolojiyi bir paket halinde düşük bir bedelle veya bedava kullanılabilmekte, dikey bağlantısı bulunan ara

malı tedarikçisi firmalara veya alıcı pozisyonundaki firmalara da çeşitli anlaşmalarla teknoloji transferi gerçekleştirebilmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çok uluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı ülkelere çekebilmesi iki yolla mümkün olmaktadır.

1) Teknik bilginin lisans anlaşmaları, teknik yayımlar, ticaret resmi teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile,

2) Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile.

Birinci yolla teknoloji ithali ülkelere daha pahalıya mal olmakta, geçmişte ülkelerin bu şekilde dışarıya ödedikleri tutar 1,5 milyar dolara ulaşmış ve bu ülkelere giden yabancı sermayenin yarısından fazlasını oluşturmuş bulunmaktadır.

Bu durumda ciddi yabancı sermaye yatırımları ileri teknolojinin transferi konusunda önemli bir kanal olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni üretim konularında, ekonomik büyüklükte sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve üretimlerinin sürdürülmesinde, dünya ülkelerinde mevcut en ileri teknolojinin transferi ve teknolojik gelişmelerin sürekli olarak uygulanması ve ülkeye aktarılmasında yabancı sermaye olanaklarından geniş ölçüde yararlanmak mümkündür (Karluk, 1983: 33-51).

Yabancı sermaye yatırımlarının gittikleri ülkelere geri teknolojilerini götürdüğü ve çok uluslu şirketler aracılığı ile teknolojinin transfer edilemeyeceği söylenmesine rağmen bu transferin ve teknolojik gelişmenin gelişmekte olan ülkelere nasıl elde edilebileceği konusunda tutarlı öneriler getirilememektedir. Ve genelde yabancı sermayeli şirketlerin uluslararası yeni teknolojilerin yayılmasına katkıda bulunduğu, üretimin gerektirdiği teknolojiyi, üretim yaptıkları ülkeye getirmek zorunda oldukları belirtilmektedir. Ancak bu konuda yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı ülke idarecilerinin de aktif ve tutarlı bir tutum izlemesi gerekli olmaktadır.

Yatırım yapan yabancı sermayeli kuruluşlar yabancı sermayeli kuruluşlar ve teknik bilgi ile birlikte çoğunlukla yönetici ve üst seviyede teknisyen niteliğindeki personeli de yatırım yapılan ülkeye getirmektedir (Tuncer, 1968: 28). Gelişmekte olan ülke açısından yabancı sermayenin esas katkısı bu noktada olmaktadır. Bu ülkelerdeki

müteşebbisler yapmayı bilmedikleri bazı şeyleri onlarla beraber iş yaparak onlardan öğrenmektedirler (Göensoy, 1982: 25). Yabancı sermaye bankacılık, ihracat, üretim ve teknoloji konusundaki yönetim ve işletmecilik bilgisini de yaygınlaştırmaktadır. Çünkü sadece teknolojinin transferi yeterli olmamakta bu teknolojinin ülke şartlarına uyumu ve uygulanacak teknik ve idari kadronun yetiştirilmesi de önem taşımaktadır. Yabancı sermayenin bu konuda da yardımları olmaktadır.

Kısaca, uluslar arası teknoloji transferi arttıkça, satıcı ve alıcı ülke arasındaki teknolojik açık daha da büyümektedir. Bununla birlikte, alıcı ülkenin elde ettiği yeni teknolojileri emmesi için minimum bir teknoloji düzeyine sahip olması da bir gerçektir. Ayrıca, alıcı ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı yoluyla gelecek teknoloji transfer hızı başka faktörlere de bağlıdır. Örneğin, ithal edilen teknoloji ev sahibi ülkenin faktör donanımlarıyla uyumlu olmalıdır. Birincil yetenekler düşükse, daha sonraki teknoloji transferleri daha fazla öğrenmeyi teşvik etmede başarısız olur. Etkin bir faktör piyasası ve kurumsal destek olmadan, daha ileriye gidilemez.

Özetle, teknoloji transfer sürecinde hükümet hakem rolü oynamalıdır. Bu nedenle, hükümetler yurtiçi yetenekleri geliştirmeli, entegre bir strateji oluşturmalı, teknolojik kurumları güçlendirmeli ve rekabet güçlerini artırmak üzere firmaları ihracat pazarlarına çıkmaları konusunda teşvik etmelidirler.

1.6.3 İstihdam Etkisi

Bir ülkenin sahip olduğu insan kaynaklarının niteliği ve kalitesi kadar, söz konusu kaynakların istihdam edilmesi de önemlidir. Nitekim, insan sermayesinin atıl kalması, işçilerin çalışırken elde ettikleri bilginin zamanla unutulmasına ve aşınmasına yol açar. İşsizlerin istihdam edilmesi ise kişi başına düşen gelir düzeyinin artmasına, yaparak öğrenme sürecinde deneyimlerin oluşmasına ve teknolojinin yayılmasına olanak tanır. Çok Uluslu Şirketler hem ana ülkelerinde hem de yatırım yaptıkları ev sahibi ülkede insan kaynağı yeteneklerinin geliştirilmesine ve istihdamına önemli düzeyde katkı sağlarlar. Yerli firmalara kıyasla ÇUŞ'lar eğitimin yararlarının daha fazla bilincindedirler. Bu şirketlerin, alışlagelmiş çalışma yöntemleri, sistemleri ve eğitim materyalleri vardır. ÇUŞ'lar sahip oldukları teknolojileri etkin bir şekilde kullanmak için eğitim programlarına minimum düzeyde yatırım yaparlar, daha ileri düzeyde eğitim biçimlerine yatırım yapmaları ise bu yatırımda bekledikleri getiri ve karşı karşıya

buldukları rekabet baskısına bağlıdır. ÇUŞ'lar başka ülkelerde faaliyet gösteren şubelerinin eğitimlerine doğrudan yatırım yaparak işgücü deneyimlerinin oluşumuna katkıda bulunurlar.

Yabancı sermaye ile birlikte, üst düzey yöneticileri de yatırım yapılan ülkeye gitmekte, ancak gerekli diğer işgücü yerli kaynaklardan karşılanmaktadır. Büyük bir işsiz potansiyeline sahip azgelişmiş ülkeler açısından, bu işsizliği giderecek yatırımların kendi kaynakları ile gerçekleştirecek imkanlar yetersiz olduğundan, yabancı sermaye yatırımları istihdam açısından elverişli bir durum yaratmaktadır. Aksi halde, sanayileşmiş ülkelere doğru bir emek göçüne taraftar olmak gerekir. Oysa sanayileşmiş ülkelerin bugün buna razı olmadıkları gözlenmektedir. Razı olsalar bile, bu durumun toplumsal ve kültürel açıdan her iki ülke için bir çok sakıncaları beraberinde getirdiği bir gerçektir. En azından bir ülkenin kendi vatandaşını dışarıda iş arayacak durumda bırakması egemenlik adına sıkıntı vericidir.

İstihdam pazarındaki etkiler, şartlara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımları bazı sektörlerin yada sanayilerin yeniden yapılanmasına neden olmaktadır. Böylece, rekabet edemeyen yerli istihdam, kısa dönemde azalmakta ve yenilenme ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Ancak, doğrudan yabancı sermaye tarafından oluşturulan yeni istihdam uzun dönemde istihdamda kazançlar yaratmaktadır. Nitekim, kaynaklar daha verimli şekilde yönlendirilmekte, bu pazarlara giriş yatırımcıların o ülkelerdeki ürünlere olan ihtiyaçlarını artırmaktadır. Dolayısıyla, orada istihdamın gelişmesine neden olmaktadır. Ayrıca, başlangıçtaki istihdam kayıpları makro ekonomik açıdan, aynı sermaye ihracı ile telafi edilmektedir. Yabancı sermayenin bir ülkeye giriş tarzı analizi daha karmaşık hale getirmektedir (Cömert, 2000: 7)

1.6.4 Uluslararası Ticarete ve Ödemeler Dengesine Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımlar, iktisadi küreselleşme sürecinin başka bir boyutunu oluşturan uluslar arası ticaretin gelişmesine katkıda bulunmakta ve bu yolla yatırım yaptıkları ülke ekonomisini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedirler. DYY'nin yatırımlarının hemen hemen tamamının ÇUŞ'lar tarafından gerçekleştirildiği, bu şirketlerin yatay ve dikey bütünleşme biçiminde örgütlendikleri ve pek çok ülkede aynı

anda faaliyette buldukları dikkate alınır, sadece ÇUŞ'un dahili işlemleri nedeniyle gerçekleşen ticaret bile, uluslar arası ticaretin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

ÇUŞ'ların dünya ticaretini çeşitli nedenlerle artırdığı konusunda bir fikir birliği olmasına rağmen, bu artışın GOÜ'lerin ekonomik kalkınmalarına olumlu bir katkısı olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. Yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi üzerindeki etkileri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Önce, yabancı sermaye yatırımcısının ülkeye ilk gelişinde getirdiği yatırım sermayesi ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yapar (ülkeye yabancı sermaye girişinin ilk ve derhal ortaya çıkan etkisi, döviz rezervlerinin artmasıdır), ancak bu geçici bir durumdur. Şirket iç pazara değil de, dış pazara dönükse, kurulduktan sonra yaptığı ihracat ve sağladığı ithal ikamesi ile ödemeler bilançosuna olumlu katkılar sağlar. Fakat daha sonraki süreçte; üretimin sürdürülebilmesi için gerekli olan girdilerin ithali, yurtdışına yapılan kâr transferi, yerel olarak yaratılan yüksek gelirin marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak artan ithalat eğilimi ve üretimin sona ermesi durumunda getirilmiş olan sermayenin ülke dışına çıkarılması, ödemeler bilançosu üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır (Efe, 2002: 29-30)

Bunun yanında yabancı sermayenin ödemeler dengesine olumlu katkıları da vardır. Bu katkı yabancı sermayeli şirketlerin ihracat olanaklarının fazla olması ile orantılıdır. Uluslar arası piyasalardaki etkinlikleri ile yabancı sermayeli şirketler ülke ihracatının artmasını sağlamaktadırlar. Bu suretle ödemeler dengesi üzerinde kar transferinden doğan olumsuzluğun da etkilerini azaltmaktadırlar. Yabancı sermayeli şirketler, kendileri ihracat yapmasalar bile üretim kapasitesini arttırarak yerli müteşebbisi ihracata zorlamaktadırlar ki, bu daha çok tercih edilen bir durumdur (Akdiş, 2003).

Bu arada, belirtilmesi gereken diğer bir nokta da, yabancı sermaye hareketlerinin ödemeler dengesi üzerindeki doğrudan etkisi değerlendirilirken, teknoloji ve know-how transferi gibi yöntemlerle yerel üreticilere sağladığı uzun vadeli dolaylı faydaların gözden uzak tutulmaması gerektiğidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslar arası ticaret arasındaki ilişkileri belirlemek üzere yapılan ampirik çalışmalar arada pozitif bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. UNCTAD (1999)'da toplam 52 ülkede 1995 doğrudan yabancı yatırım ve imalat sanayi ihracatı performansı arasındaki

istatistiki ilişkiyi araştırmış ve DYS akımları ile ihracat performansı arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1.7 ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE DYY

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle gelişmekte olan ũlkelerde önemi iyice artan ve teşvik politikaları ile ũlkeye girişinin yolları aranan doğrudan yabancı sermaye, uluslar arası kuruluşlarında ilgi odağı olmuştur. Hatta, DYY'nin, uluslararası ticaretteki artış hızının bile önüne geçmesi ile sadece bu konu ile ilgili yeni uluslararası kuruluşlar kurulmaya başlanmıştır. Bugün, bu kuruluşlar veya oluşturulan organizasyonlar DYY'nin teşviki ve ũlkelerdeki yatırım ortamlarının iyileştirilmesi için aktif rol almaya başlamışlardır. Bu kurum ve kuruluşların temelde ortaya çıkış nedeni iki varsayımla açıklanabilir.

-Gelişmiş ũlkeler kaynaklı DYY, gelişmekte olan ũlkelerin ekonomik kalkınmasına önemli bir katkıda bulunacaklardır.

-Gelişmekte olan ũlkelere DYY akışı desteklenmedikçe, bu hareket çok sınırlı kalacaktır. Özellikle borç krizinin yaşandığı yıllarda bu kuruluşların önemi daha da artmış, kuruluşların da konuya duyarlılıkları fazlalaşmıştır. Bu kuruluş ve organizasyonların belli başlıları şöyle sıralanabilir (DPT, 2000b: 13-15).

-*OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)*; Teşkilat bünyesinde 1975 yılında kurulan Uluslararası Yatırım ve ÇUŞ Komitesi özellikle üye ũlkelerin DYY konusunda uyumlu olmasına ve sorunların çözümlüne çalışmaktadır.

-*UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)*; ÇUŞ'ların yapılarını inceleyerek, DYY teşvik edici ortamın hazırlanmasına çalışır. UNCTAD her yıl geniş kapsamlı bir dünya yatırım raporu (WIR) hazırlar.

-*WTO (Dünya Ticaret Örgütü)*; Uluslararası ticaretin olurlu olduğunca serbest ve düzenli yapılması, ayrımcılık yapılmaması ve tarife dışı engellerin kaldırılması ana ilkeleri arasındadır.

-*IFC (Uluslar arası Finans Kurumu)*; Kuruluş amacı, gelişmekte olan ũlkelere özel yatırımların teşvik edilmesi olarak özetlenebilir.

-MIGA (*Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı*); 1988 yılında Dünya Bankası'nın bir yan kuruluşu olarak kurulan MIGA, gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY akımlarını artırmak ve düzenlemekle uğraşır, alternatif finansman olanaklarını araştırır.

-World Bank (Dünya Bankası),

-FIAS (Yabancı Yatırım Danışmanlık Hizmetleri),

-UNIDO (Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Teşkilatı),

-WAIPA (Dünya Yatırım Geliştirme Ajansları Birliği).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİŞİMİ VE EKONOMİYE ETKİLERİ YATIRIM ORTAMININ İYİLEŞTİRİLMESİ VE TEŞVİKLER

Bu bölümde Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kısa bir tarihçesi, Cumhuriyetten önceki dönem ve Cumhuriyet Dönemi ayırımı yapılarak verilecek, ardından 1954 sonrası dönem üzerinde daha ayrıntılı durulacak ve mevzuat değişiklikleri incelenecektir. Türkiye ekonomisinin, haliyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bakış açısının her yönüyle büyük bir değişime uğradığı 1980 sonrası dönem, hemen bütün araştırmalarda ve yayınlarda yapıldığı gibi özel bir inceleme ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisine olan olumlu ve olumsuz etkileri rakamlarla ve somut göstergelerle ortaya koyulacak, sektör değerlendirmeleri yapıldıktan sonra günümüze ilişkin beklenti ve uygulamalara yer verilecektir. Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimine bakmadan önce Dünya ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak konunun bütünlüğünü sağlama açısından yararlı olacaktır.

2.1 DÜNYA’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

2.1.1 Tarihsel Süreç

Sanayi Devrimi’nden sonra ABD’de ve Avrupa’da üretim yapısının değişmesi ve kitle üretimine geçilmesiyle daha büyük pazarlara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak, 1800’lü yılların sonlarına doğru dış pazarlarda yatırım yapma

gerekliliği çok uluslu Şirketlerin doğmasına sebep olmuştur. 1914 yılında dŐnyada toplam DYY stoku 14,3 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Bunun içinde de en bŐyŐk pay 8,3 milyar dolar ile İngiltere'ye aittir. Bunu 2,7 milyar dolar ile ABD izlemektedir (Tablo-9).

Tablo-9: 1914 Yılında DYY Stoku (Milyar \$)

ŐLKELER	MİKTAR
İngiltere	8,3
ABD	2,7
Almanya	2,6
Fransa	1,8
Hollanda	0,9
TOPLAM	14.3

Kaynak: P. Hirst, G. Thompson, **KŐreselleŐme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi,
ev: Çağla Erdem, Elif YŐcel, EylŐl 1998, Ankara, s. 46.

I. DŐnya Savaşı ile yavaŐlayan doğrudan yabancı yatırımlar 1920'den sonra tekrar artmaya başlamıştır. Başlangıçta Batı Avrupa'dan Asya, Afrika ve Amerika'nın gelişmemiş yŐrelerine yönelen yabancı sermaye yatırımlarının Özellikle I. DŐnya Savaşı'ndan sonra daha çok Amerika'da yođunlaŐmaya başladığı gŐrŐlmŐŐtŐr. Ancak 1929–1930 yıllarında meydana gelen DŐnya Ekonomik Bunalımı yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiş, hatta var olan yatırımların iptal edilmesine neden olmuştur.

II. DŐnya savaşı ise yabancı sermaye yatırımları için farklı bir dŐnŐm noktası olmuştur. Bu döneme kadar daha çok portföy yatırımları Şeklinde gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları bu tarihten sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımları Őzerinde yođunlaŐmaya başlamıştır. Bu gelişmede 1950'lerden itibaren uluslar arası Şirketlerin dŐnya ekonomisi Őzerinde giderek daha çok etkili olmaya baŐlamalarının bŐyŐk payı bulunmaktadır.

2.1.1.1 1950 Sonrası DÖnem

SŐmŐrge dönemlerinde hammadde temini amaçlı olarak yapılan yatırımlar sayılmazsa, ÇUŞ'lar ve bunlar tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları II. DŐnya Savaşı sonrası dönemin bir Özelliği olarak değerlendirilebilir (Seyidoğlu, 1999: 679). 1950'li yıllarda AET'nin kurulmasının da etkisiyle, Amerikan

şirketlerinin Avrupa’da yaptıkları yatırımlarda büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisinin entegrasyonunda oynadığı rol 1970’li yıllardan sonra belirginleşmeye başlamıştır.

1973 yılında Avrupa Topluluğu’na üye olan ülkelerin sayısının dokuza yükselmesi sonucunda, ÇUŞ’lar tarife engelleri nedeniyle pazar kaybetmek istememişler ve bu bölgeye olan yatırımlarını yoğunlaştırmışlardır. Bununla birlikte, 1970’li yılların ilk yarısında ortaya çıkan petrol krizi dünya ekonomisinin resesyona girmesine neden olmuştur. Dünya ekonomisindeki resesyon 1975-76 yıllarında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkisi altına almıştır. Bu dönemde, ÇUŞ’lar durgunluktan etkilenen şubelerini desteklemek için uluslar arası yatırımlarını gelişmiş ülkelere ve çoğunlukla da ana ülkelerine kaydırmışlardır. 1979-81 döneminde küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında hızlı bir yükseliş (boom) gerçekleşmiştir. Dönemin temel özelliği bu yatırımların büyük kısmının petrol üreten ülkelere yönelik olması ve doğrudan yabancı sermaye girişleri açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki açığın giderek büyümesidir. Ayrıca, bu dönemde dış yatırımcı ülkeler olarak Hollanda, ABD ve İngiltere dikkati çekmiştir (UNCTAD, 1997: 255). 1970’li yılların sonlarında çıkan ikinci petrol krizi dünya ekonomisinin yeniden resesyon yaşamasına sebep olmuştur. Bu resesyon, doğrudan yabancı sermaye girişleri açısından 1982 yılında gelişmiş ülkeleri, 1983 yılında gelişmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir.

1980’li yıllar yabancı sermaye yatırımlarında gerek konu itibariyle, gerekse şekil ve hacim itibariyle önemli değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. Yabancı sermaye stoğunun çok fazla artmış olması, dünya genelinde şirket birleşmeleri ve şirket satın almalarının artmasına bağlı olarak yüksek teknolojiye dayalı üretim miktarının artması, ayrıca gelişen bilgi teknolojisinin uluslar arası organizasyonlara yansımaları, yabancı sermaye yatırımlarını yönlendiren en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Artan uluslar arası ilişkilere bağlı olarak ekonomik rekabet siyasi rekabetin önüne geçmiş, haberleşme ve bilgi teknolojisindeki gelişmelere dayalı olarak coğrafi uzaklıkların önemsiz hale gelmesiyle dünya ekonomisi günümüzün popüler deyimıyla “küresel” bir nitelik kazanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye akımları 1984 yılından itibaren tekrar canlanmaya başlamış ve 1990 yılına kadar hızlı bir büyüme süreci yaşamıştır. Bu gelişim sürecinde, Plaza anlaşmasının imzalandığı 1985 yılı önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Çünkü, dolar dışındaki temel para birimlerinin değer kazanmasına izin veren bu anlaşma sonrasında, gelişmiş ülkelerde emek-yoğun mallar üretimi pahalı hale gelmiştir. Sonuç olarak, gelişmiş ülkeler (özellikle Japonya) yabancı piyasalara ulaşmada kullandıkları geleneksel ihracat yolunu büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırımlarla değiştirmek zorunda kalmışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1986-1990 döneminde tam anlamıyla bir gelişmiş ülke olgusu haline gelmiştir. Bu dönemde gelişmiş ülkelere yönelik yabancı yatırım akışları, gelişmekte olan ülkelere daha fazladır. Nitekim, bu dönemde dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %82'si gelişmiş ülkelere gerçekleşmiştir.

Ancak, bu dönemdeki yükselişte başka faktörler de etkili olmuştur. Örneğin, Avrupa Topluluğu'nun üye sayısının 12'ye çıkması, Topluluğun üçüncü ülkelere karşı korumacılık eğilimlerini artıracığı korkusuna yol açmıştır. Bu durum, sadece Avrupa Topluluğu'na yapılan yatırımları canlandırmakla kalmamış, aynı zamanda Japon ÇUŞ'larını Asya'da kendi "kale"lerini yaratmaya yöneltmiştir. Böylece, özellikle Japon firmaları üretimlerini yarı-nitelikli ve nitelikli işgücü donanımına sahip komşu ülkelere kaydırmışlardır. Buna ek olarak, GOÜ'lerin ekonomik kalkınması, yabancı şubelerin koordinasyonu ve yönetimini basitleştiren bilgi teknolojilerinin firmalar tarafından benimsenmesi ve geliştirilmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimini kolaylaştırmıştır. Benzer şekilde, gelişmiş ülkelerin iktisadi refah dönemlerinde oluşan fon fazlaları ve bazı gelişmekte olan ülkelerin sunduğu yerleşim yeri avantajları DYSY akımlarının küresel düzeyde yayılmasına olanak sağlamıştır (Efe, 2002: 43-44).

Gelişmekte olan ülkelerin çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlara karşı yaklaşımlarında geçmişten günümüze çok büyük değişimler olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Doğu Bloku'nun yıkıldığı 1989 yılına kadar gelişmekte olan ülkeler gerek yabancı yatırımcılara gerekse yabancı yatırımlara sürekli olarak şüpheyle yaklaşmışlardır. Bu dönemde gelişmiş ülkeler arasında büyük rağbet gören doğrudan yabancı yatırımlara, dış finansmana daha çok ihtiyacı bulunan gelişmekte olan ülkeler egemenliklerini tehlikeye sokacağı, orta ve uzun vadede daha çok döviz çıkışına neden olacağı, yerli firmaları zora sokacağı

gerekçeleriyle kısıtlı ölçüde izin vermiş, yıllarca bu finansman aracından yeterince yararlanamamışlardır. Hatta doğrudan yabancı yatırımlar bu ülkelerce sömürgeciliğin bir türü olarak değerlendirildiğinden bu yatırımlara çok katı kısıtlamalar getirilmiştir (DPT, 2000: 3). 1989'dan sonra eski Doğu Bloku ülkelerinin de yabancı sermayeye açılmasından sonra, gelişmekte olan ülkeler arasında yabancı yatırımlarla ilgili büyük bir yarış başlamıştır. 1990'lı yıllarda çok sayıda ülke, doğrudan yabancı yatırımların lehine “*Ulusal Yatırım İklimleri*” ile ilgili düzenlemelerde değişiklikler yaparak yatırım ortamlarını yabancı yatırımlara daha uygun hale getirmeye çalışmışlardır. Bu değişikliklere bağlı olarak yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere akışında 1990'lı yıllarda önemli düzeyde genişleme yaşanmıştır.

2.1.1.2 1990-2000 Dönemi

Küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki gelişmeler açısından 1990'lı yılların ilk yarısı ile ikinci yarısı birbirinden farklı yapısal özellikler göstermektedir. Gerçekten, ilk yarıda gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ki artış hızı sürekli olarak gelişmiş ülkelere daha yüksek olmuştur. GOÜ'lerin küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı pay 1990 yılında %16 düzeylerinde iken, 1994 yılında bu oran %37'lere kadar yükselmiştir.

1990'lı yılların ilk yarısındaki bu gelişmenin temelinde GOÜ'lerin daha cazip yerleşim yeri avantajları sunmasının yanında, gelişmiş ülke ekonomilerinde 1990 yılında meydana gelen resesyon yatmaktadır. Söz konusu resesyon döneminde Tokyo Borsası çökmüş, ABD'de ekonomik faaliyetler daralmış, özel sektör borç yükü yükselmiş ve bazı ülkelerin finansal sistemlerinde yapısal zayıflıklar baş göstermiştir. Gelişmiş ülkelere yaşanan bu resesyon, 1991 yılında küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %25 oranında gerilemesine yol açmıştır. Bununla birlikte, küresel yabancı sermaye girişlerindeki bu azalış sadece gelişmiş ülkeleri etkilemiştir. Örneğin, 1991 yılında GÜ'lere yönelik doğrudan yabancı sermaye girişleri %35 azalırken, GOÜ'lere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları %20 artmıştır.

1990'lı yılların ikinci yarısında doğrudan yabancı sermaye çekiminde gelişmiş ülkeler paylarını yeniden artırmaya başlamışlardır. Bu olayın, bir gelişmiş ülkelerden bir de GOÜ'lerden kaynaklanan nedeni bulunmaktadır. 1992 yılında NAFTA'nın ve 1993 yılında Avrupa Birliği'nin oluşumu, sonraki yıllarda Amerika ve Avrupa'ya

yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tetikleyici bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, 1997 yılının sonunda meydana gelen Asya Krizi, Asya ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekme performansını düşürmüştür. Bu olaylar sonucunda, GOÜ'lere yönelik doğrudan yabancı sermaye girişleri 1998 yılında bir önceki yıla göre hemen hemen aynı kalırken, aynı dönemde gelişmiş ülkelere yönelik DYY girişleri %78 oranında artmıştır. Böylece, gelişmiş ülkelerin DYY girişlerinden aldıkları pay bir önceki yıla göre 1998 yılında %56,8'den, %69,8'e çıkarken, GOÜ'lerin payı %39,2'den %27,2'ye düşmüştür. 1990'lı yılların ikinci yarısında; bu gelişmelerle birleşme ve satın almaların artışı birleştiğinde, dış yatırımcı konumunda olan pek çok ülke, aynı zamanda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da en büyük alıcısı durumuna gelmiştir.

1990-2000 dönemi, alt kategorilere ayrılmadan bir bütün olarak ele alınırsa; söz konusu dönemde; küresel doğrudan yabancı sermaye yatırımları 6,2 kat, doğrudan yabancı sermaye stoku 3,3 kat, birleşme ve satın almalar 7,5 kat, yabancı şubelerin satışları 2,8 kat, yabancı şubelerin ihracatı 3 kat ve yabancı şubelerin istihdam ettikleri personel sayısının 1,9 kat arttığı görülmektedir. Bütün bu rakamlarla birlikte, küresel üretimin yüzde 10'a yakınının ÇUŞ şubeleri tarafından gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ekonomisinin entegrasyonunda oynadığı rol daha iyi anlaşılabilir.

2000 yılı itibariyle dünyada 1 trilyon 271 milyar \$'lık doğrudan yabancı sermaye girişi ve 6,3 trilyon \$'lık doğrudan yabancı sermaye stoku bulunmakta ve yabancı şubeler tarafından 45,5 milyon kişi istihdam edilmektedir. Bu göstergelerin bir önceki yıla göre artış hızı sırasıyla, %18,2, %21,5 ve %12,7'dir. 2000 yılında dünyada 820 bin şubesi olan 60 binin üzerinde çok uluslu şirket faaliyet göstermektedir.

Yabancı doğrudan yatırım akımlarının 1986-2000 dönemindeki yıllık ortalama artış hızı incelendiğinde, %30 ve daha yüksek büyüme hızı gösteren 65 ülkenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde; 29 ülkenin DYSY akımları %20-29, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 47 ülkenin DYSY akımları %10- %19 arasında büyüme göstermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin DYY akımlarından aldığı pay 1999 yılında 6 puan azalarak %21'e, 2000 yılında 2 puan azalarak %19'a kadar gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin dünya yurtiçi yatırımı, ithalat ve ihracatından aldıkları paydan daha az

olan bu oran, 1990'dan bu yana gerçekleşen en düşük düzeye karşılık gelmektedir. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin dünya DYY akımlarından aldıkları pay 1995'ten bu yana (1997 hariç) sürekli bir düşüş trendine girmiş ve 2000 yılında %2'ye kadar gerilemiştir (Efe, 2002: 44-47).

Dünya genelinde yatırım koşullarında ortaya çıkan olumlu gelişmeler, sınır ötesi birleşme ve satın almalar, kamu iktisadi teşebbüslerinin satılmasında yabancı yatırımcıların tercih edilmesi ve küreselleşmeye ilişkin nedenlerle birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelere sağladığı faydaların anlaşılması, son yıllarda uluslar arası yatırım hacmini tahmin edilemeyecek düzeylerde arttırmıştır. Dünya doğrudan yabancı yatırım (DYY) stoğunun Dünya GSYİH'na oranı 1980'li yıllarda %5 dolayında iken bu oran 1999 yılında %16'ya yükselmiştir. Yine 15 gelişmiş ülkede uluslar arası ana şirketlerin sayısı 1960'lı yılların sonunda 7.000 dolayında iken bu sayı 1990'ların sonunda 40.000'e yükselmiştir (Güngör, 2001: 49).

Küreselleşme eğiliminden güç alarak hızla gelişen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, aynı zamanda küreselleşmenin de itici gücü haline gelmiştir. Örneğin, 1997 yılındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının global stoğu 3,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu firmaların 1997 yılında gerçekleştirdiği satışlar, aynı yıl içinde gerçekleşen dünya ihracatının yaklaşık olarak yüzde kırkına karşılık gelmektedir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) yayınladığı 2000 Yılı Dünya Yatırım Raporu'nda yer alan istatistiklere göre, dünya genelinde gerçekleşen DYY'lar 1990 yılında 202 milyar dolar düzeyinde iken, 1991 ve 1992 yıllarından sonra sürekli artış trendine girerek 1995 yılında 331 milyar dolara, 1999 yılında 1.075 milyar dolara, 2000 yılında ise 1.271 milyar dolara yükselmiştir. 1986-1990 yılları arasında yıllık olarak yüzde 24 dolayında artış göstermiş olan doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle 1997-2000 döneminde ortaya çıkan hızlı artışla 1990-2000 döneminde 6.3 kat artış göstermiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1980'li yıllara kadar genellikle sermaye ihraç eden gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye hareketlerinden 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkeler de önemli oranda pay almaya başlamışlardır. Bu gelişmede, 1980'lerin sonunda yaşanan borç krizine bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyemez duruma düşmelerinin ve bu nedenle de yabancı

sermayeyi ülkelerine çekmek için çeşitli önlemler almalarının payı olduğu tahmin edilmektedir. Dünya doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yıllar itibariyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dağılımı aşağıdaki Tablo-10'da verilmektedir.

Tablo-10: Bölgeler İtibariyle Dünyada 1990-2000 Yılları Arasında Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri (Milyar Dolar)

Ülke Grupları	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Gelişmiş Ülkeler	164	109	105	133	145	203	220	271	483	830	1.005
Gelişmekte Olan Ülkeler	37	44	59	82	106	113	152	187	188	222	240
Merkezi ve Doğu Avrupa	1	3	4	7	6	14	13	19	21	23	25
TOPLAM	202	156	169	222	257	331	385	478	693	1.075	1.271

Kaynak: Fulya BAYRAKTAR, Dünya'da ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü (GA/03-1-1), Ankara, Ocak 2003, s.21

Tabloda da görüldüğü gibi 1990 yılında DYY'nin %81,3'ü gelişmiş ülkelere, %18,4'ü gelişmekte olan ülkelere ve %0,3'ü de Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne yapılmıştır. 1991 yılından başlayarak 1998 yılına kadar gelişmiş ülkelerin DYY'den aldığı payda oransal olarak büyük düşüşler yaşanmış, 1994 ve 1997'de %56'lara kadar gerilemiştir. 1994 yılında gelişmekte olan ülkelerin payı %40'ı aşmıştır. 1999 ve 2000 yıllarında ise süreç tekrar eski haline dönmüş ve gelişmiş ülkelerin DYY'den aldığı pay %80'lere yaklaşmıştır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye girişlerinin gelişimini daha ayrıntılı bir şekilde görebilmek amacıyla 1988-1999 yılları arasındaki yabancı sermaye girişleri aşağıdaki Tablo-11'de verilmiştir.

1980'li yıllarda olduğu gibi, 1990'lı yıllarda da dünyada DYY girişinde Amerika Birleşik Devletleri ilk sırada yer almıştır. 1999 yılında ABD'de gerçekleştirilen DYY bir önceki yıla göre %48 dolayında artış göstermiştir. 1999 yılı itibariyle DYY girişinde ABD'yi İngiltere, İsveç, Çin ve Fransa izlemiştir. Türkiye ise 783 milyon dolar ile DYY girişinde 54. sırada yer alabilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi, her ne kadar 1996 yılında Fransa ve İsveç'te bir önceki yıla göre yabancı sermaye girişi düşmüşse de, dünya sıralamasında ilk başta yer alan gelişmiş ülkelerdeki DYY girişi son beş yıl içinde artış eğilimini korumuştur. 1999 yılında, 1994'e göre DYY girişi ABD'de 6 kat, İngiltere'de 8 kat, İsveç'te 9 kat ve Fransa'da da 2,5 kat artmıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında ilk sırada yer alan

Çin’de ise 1996’dan itibaren DYY girişi ortalama 40 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Tablo-11: Ülkeler İtibariyle Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri
(Milyon Dolar)

Ülkeler	1988-1993(*)	1994	1995	1996	1997	1998	1999
A.B.D.	44.781	45.095	58.772	84.455	105.488	186.316	275.533
İngiltere	21.271	9.253	19.969	24.435	33.227	63.649	82.182
İsveç	2.586	6.269	14.453	5.070	10.963	19.560	59.968
Çin	8.852	33.787	35.849	40.180	44.236	43.751	40.400
Fransa	13.976	15.580	23.681	21.960	23.178	29.495	39.101
Hollanda	8.058	7.266	12.220	15.052	14.463	41.682	33.785
Brezilya	1.534	2.590	5.475	10.496	18.743	28.480	31.397
Almanya	3.052	7.135	12.025	6.572	11.097	21.163	26.822
Kanada	5.336	8.207	9.257	9.636	11.761	21.705	25.061
Arjantin	2.266	3.490	5.315	6.522	8.755	6.526	23.153
Hong Kong	3.689	7.828	6.213	10.460	11.368	14.776	23.068
İrlanda	787	838	1.447	2.618	2.743	8.579	18.322
Belçika-Lüksemburg	8.613	8.514	10.689	14.064	11.998	22.691	15.862
Japonya	737	912	39	200	3.200	3.192	12.741
Meksika	3.705	10.973	9.526	9.186	12.831	10.238	11.233
Kore Cumhuriyeti	956	991	1.357	2.308	3.088	5.215	10.340
İspanya	10.814	8.876	6.161	6.585	6.375	11.863	9.355
Şili	993	2.733	2.956	4.633	5.219	4.638	9.221
Polonya	478	1.875	3.659	4.498	4.908	6.365	7.500
Danimarka	1.168	5.006	4.195	742	2.801	6.716	7.454
Singapur	3.982	8.550	7.206	8.984	8.085	5.493	6.984
Norveç	455	2.736	2.409	3.172	3.627	3.599	6.577
Tayland	1.899	1.343	2.000	2.405	3.732	7.449	6.078
Avustralya	6.105	4.600	12.376	6.127	7.732	6.345	5.422
Çek Cumhuriyeti	502	869	2.562	1.428	1.300	2.720	5.108
İtalya	4.105	2.199	4.842	3.546	3.700	3.065	4.901
Suudi Arabistan	389	350	-1.877	-1.129	3.044	4.289	4.800
Malezya	3.320	4.581	5.816	7.296	6.513	2.700	3.532
İsviçre	1.948	3.366	2.223	3.078	6.636	7.500	3.413
Finlandiya	472	1.577	1.063	1.109	2.114	12.144	3.023
Tayvan	1.160	1.375	1.559	1.864	2.248	222	2.926
Rusya Federasyonu	956	640	2.016	2.479	6.638	2.761	2.861
Avusturya	768	2.102	1.904	4.426	2.654	4.567	2.813
Venezuela	612	813	985	2.183	5.536	4.435	2.607
İsrail	331	432	1.337	1.382	1.622	1.850	2.256
Hindistan	234	973	2.144	2.426	3.577	2.635	2.168
Peru	154	3.084	2.000	3.226	1.702	1.930	2.068
Macaristan	1.033	1.146	4.453	2.275	2.173	2.036	1.944
Angola	208	170	472	181	412	1.114	1.814
Cayman Adaları	117	532	490	410	2.000	3.500	1.800
Vietnam	319	1.936	2.349	2.455	2.745	1.972	1.609
Kazakistan	686	660	964	1.137	1.321	1.152	1.587
Mısır	730	1.256	596	637	888	1.077	1.500
Nijerya	968	1.959	1.079	1.593	1.539	1.051	1.400
Kolombiya	571	1.445	968	3.112	5.639	2.907	1.396
Hırvatistan	120	117	115	506	517	893	1.382
Güney Afrika	22	380	1.241	818	3.817	561	1.376

Ülkeler	1988-1993(*)	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dominik Cumhuriyeti	144	207	414	97	421	700	1.353
Bolivya	79	130	374	426	879	957	1.016
Romanya	72	342	420	265	1.215	2.031	961
Yunanistan	987	981	1.053	1.058	984	700	900
Fas	275	551	335	357	1.079	329	847
Malta	52	152	182	325	165	273	811
Türkiye	665	608	885	722	805	940	783
Bulgaristan	35	105	90	109	505	537	770
Filipinler	770	1.591	1.459	1.520	1.249	1.752	737
Azerbeycan		22	330	627	115	1.023	691
Ekvador	208	531	470	491	695	831	636
Trinidad Tobago	175	516	299	355	1.000	732	633
Portekiz	1.854	1.270	685	1.368	2.278	2.802	570

Kaynak: Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Yatırımlar, Hande Güngör, İKV Dergisi, Sayı 149, 2001.
(*) Yıllık Ortalama

Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin, ülkelerin toplam ekonomik büyüklükleri içindeki paylarını görmek açısından, DYY girişlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin GSYİH’ları içindeki payları aşağıdaki Tablo-12’de verilmektedir.

Tablo-12: Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelerin GSYİH’sı İçindeki Payları (%)

	1980	1985	1990	1995	1997
DÜNYA	5,0	6,9	8,7	9,9	11,7
GELİŞMİŞ ÜLKELER	4,8	6,1	8,4	9,0	10,5
Avrupa Birliği	5,5	8,6	11,0	12,7	15,2
Diğer Batı Avrupa	9,3	11,4	13,3	16,7	18,6
Kuzey Amerika	4,6	5,7	8,4	8,8	9,4
Diğer Gelişmiş Ülkeler	2,7	2,6	3,0	3,1	3,8
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	5,9	9,8	10,5	14,1	16,6
Afrika	4,8	7,3	12,1	17,7	14,7
Latin Amerika ve Karayipler	6,4	10,5	10,1	15,1	17,2
Güney Amerika	6,0	9,0	8,3	12,9	15,8
Diğer Latin Amerika Ülkeleri	7,2	13,2	14,8	22,4	21,1
Asya	6,0	10,3	10,3	13,3	16,5
Batı Asya	-	8,0	6,3	6,6	7,1
Merkez Asya	-	-	0,1	9,9	14,7
Güney ve Doğu Asya	9,9	11,1	11,6	14,8	18,4
Merkezi ve Doğu Avrupa	-	-	1,5	5,5	8,3

Kaynak: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, Mayıs 2000

Tabloda da görüldüğü gibi, doğrudan yabancı sermaye girişleri, 1980 yılında toplam dünya GSYİH’sının %5’i düzeyinde iken 1997 yılında %11,7 düzeyine yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı sermaye girişlerinin toplam

GSYİH'ları içindeki payı 1980'den 1997'ye %4,8'den %10,5'e yükselirken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %5,9'dan %16,6'ya yükselmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye ihracı açısından da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında hacim olarak büyük farklılık bulunmaktadır. 1995 yılında gelişmiş ülkelerin sermaye ihracı 306 milyon dolar iken bu rakam 1999 yılında 946 milyar dolara, 2000 yılında ise 1.046 milyar dolara yükselmiştir. 1999 ve 2000 yıllarında en fazla yabancı sermaye ihracı gerçekleştirilen ülkeler İngiltere, ABD, Belçika, Lüksemburg, Fransa ve Almanya olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin sermaye ihracı ise 1995 yılında 49 milyar dolar iken, 1999 yılında 58 milyar dolara, 2000 yılında ise 100 milyar dolara yükselmiştir (Bayraktar, 2003: 21-26).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamında hizmetler sektörünün ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde hizmetler sektörünün payı 1988'de %42,9 iken, bu pay 1997 yılında %53'e yükselmiş, imalat sektörünün payı ise 1988'de %37,5 iken 1997 %35,4'e düşmüştür. Gelişmekte olan ülkelerde ise doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde hizmetler sektörünün payı 1988 yılında %25 iken 1997 yılında %41,3'e yükselmiş, imalat sektörünün payı ise 1988 yılında %66,8 iken 1997 yılında %50,1'e düşmüştür. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi, doğrudan yabancı yatırımlarda hizmetler sektörünün payı her iki ülke grubunda da belirgin bir sıçrama yaparken, imalat sanayinin gelişmiş ülkelerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki payı nispeten korunmuş, gelişmekte olan ülkelerdeki payı ise önemli düzeyde düşüş göstermiştir.

2.1.1.3 2000 Sonrası Dönem

1990'lı yılların ortalarından itibaren giderek artan bir oranda önem kazanan uluslararası doğrudan yatırım akımları, 2000'li yıllarda da birçok ülke için borç yaratmayan bir dış finansman kaynağı olması nedeniyle önemini artırarak korumaktadır. Fakat, 2000 yılında 1,3 trilyon dolara kadar çıkan doğrudan yabancı yatırımlar 2001 yılından itibaren hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Bunun nedenlerinden en önemlisi gelişmiş ülkelere olan DYY akışının azalmasıdır. 2000 yılında gelişmiş ülkelere olan DYY miktarı 1 trilyon dolar iken, bu rakam 2001'de 591 milyar dolara 2002, 2003,

2004 ve 2005'te sırasıyla 463, 388, 410 ve 630 milyar dolara gerilemiştir. 2001 yılında Dünya'da DYY miktarı 823 milyar dolar, 2002, 2003, 2004 ve 2005'te sırasıyla 655, 575, 648 ve 897³⁵ milyar dolar olmuştur. Bu durumun ilginç ve önemli bir istatistiki özelliği vardır. Son 30 yılda ilk defa 2001-2003 yıllarında 3 yıllık bir düşüş periyodu yaşanmıştır. 11 Eylül saldırıları sonucunda Dünya'nın içine girdiği riskli ortam bu durumun en önemli nedeni olarak sayılabilir (Görgün 2004: 24). Bu üç yıllık düşüş periyodundan sonra 2004 yılında %2, 2005 yılında da % 29'luk bir artış meydana gelmiştir. Söz konusu artış temel olarak birleşme ve satın alma işlemlerinden kaynaklanırken, yeni yatırım projelerinde sayıca düşüş görülmüştür.

Gelişmiş ülkelerde 2001 yılında yaşanan büyük düşüş, gelişmekte olan ülkelere görülmemiştir. 2000 yılında gelişmekte olan ülkelere toplam 274 milyon dolar DYY girişi varken bu rakam 2001 yılında 232 milyar dolar olmuştur. Bu rakamlar 2002, 2003, 2004 ve 2005'te ise sırasıyla 192, 187, 239 ve 255 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında yaklaşık olarak DYY'nin %70'i gelişmiş ülkelere, %30'u ise gelişmekte olan ülkelere gitmiştir (Tablo-13).

Uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin rekor seviyeye ulaştığı 2000 yılında en fazla doğrudan yatırım çeken on ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırım toplamı 1.036 milyar dolar olup, bu değer toplamın %71'ini temsil etmektedir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri sıralamasında 2000 yılında ilk üç sırayı ABD, Almanya ve İngiltere alırken Türkiye 53. sırada yer almıştır. Uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin gerilediği 2001, 2002 ve 2003 yıllarında gelişmiş ülkeler ilk sıralardaki yerini korumuş, bununla birlikte Çin, bu yıllarda yoğun miktarda doğrudan yabancı yatırım çekerek 2002 ve 2003 yıllarında üçüncü sırada yer almıştır.

Toplam 648,1 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım girişinin gerçekleştiği 2004 yılında en fazla doğrudan yatırım çeken on ülkeye 463,8 milyar dolar doğrudan yatırım yapılmıştır. İlk on ülkenin çektiği doğrudan yabancı yatırım toplamı dünya

³⁵ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 2005 yılı için yaptığı tahminlere göre. Yine UNCTAD tarafından düzenlenen yatırım promosyon ajansları, çok uluslu şirket yöneticileri ve uzmanların katıldığı uluslararası doğrudan yatırım beklentileri anketinin sonuçlarına göre 2005 - 2008 döneminde uluslararası doğrudan yatırımların artış trendi izlemesi beklenmektedir. Anılan dönem içerisinde faizlerin ve petrol fiyatlarının daha yüksek seviyelere ulaşması gibi riskler hariç tutulduğunda dünya büyüme ortalamasının % 3'ün üzerinde gerçekleşeceği beklentisi uluslararası doğrudan yatırımlar hakkındaki iyimser beklentilerin temelini oluşturmaktadır.

toplamının %72'sini oluşturmaktadır. Türkiye 2003 yılında, dünya sıralamasında 50. iken, 2004 yılında 15 sıra birden yükselerek 35. sırada yer almıştır (YSGM, 2006: 3-5).

Tablo-13: DYY Akımları (2000-2005) (milyar dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005(T)
DÜNYA	1.402,4	823,3	654,8	575,3	648,1	897
Gelişmiş Ülkeler	1.128,8	591,0	462,6	388,4	409,3	628,7
%	80,5	71,8	70,6	67,5	63,2	71,1
Gelişmekte Olan Ülkeler	273,6	232,3	192,2	186,9	238,8	255
%	19,5	28,2	29,4	32,5	36,8	28,9

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, "Transnational Corporations and the Internationalization of R&D", New York and Geneva, 2005.

2.2 DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ NİTELİĞİ

Dünya genelinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştirilme şekli, akış yönü ve işlevinde içinde bulunulan zamana, teknolojik değişikliklere, kullanılan araçlara, ekonomik ve siyasal değişimlere, tüketici tercihlerine, ekonomik bütünleşme hareketlerine v.b. faktörlere bağlı olarak değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Gerçekleştirilen yatırım tutarlarını da etkileyebilen bu faktörlerin bilinmesi ve izlenmesi doğrudan yabancı sermaye yapılacak ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Tespit edilebilen unsurlar dahilinde dünya genelinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin niteliksel değişimler veya durumlar aşağıda maddeler halinde kısaca açıklanmaya çalışılmıştır (Bayraktar, 2003: 39-45).

- “*Tüketim Toplumu*” olarak nitelendirilen günümüz toplumlarında tüketiciler de “*seçici tüketici*” konumuna yerleşmişlerdir. Çok fazla markanın rekabet ettiği piyasalarda, sürekli olarak aynı marka tarafından küçük değişiklikler yapılarak üretilen yeni model ürünler alıcıya sunulmaktadır. Bu durum seri üretim yoluyla ölçek ekonomilerden yararlanma olanağını oldukça kısıtlamıştır. Çeşitlilik yaratma geleneği yanında talebin miktar ve bileşiminde meydana gelebilecek değişikliklere ayak uydurarak en çok kârı elde etme isteği şirketleri “esnek üretim sistemleri” olarak adlandırılan üretim yöntemlerine geçmeye zorlamaktadır. Bilgisayar ve robot destekli bu yöntemler, ürünlerin çeşitli aksamlarını eş-zamanlı biçimde üreterek değişen piyasa koşullarına hızla cevap vermeyi olanaklı hale getirmektedir. Ancak, üretim sistemlerinin en büyük sakıncası çok büyük sermaye ihtiyacı doğurmasıdır.

●Uluslararası alanda rekabet edebilmenin koşulu olarak ortaya çıkan “esnek üretim sistemleri” ne sahip olabilmek büyük sermaye gerektirdiğinden, dünya genelinde orijin ülkelerin farklı şirketleri arasında birleşme ve devralmalar artmış, ulusal piyasalar birbirine daha bağımlı bir hale gelmiştir. Birleşme ve devralmalar, şirketlerin ulusallıktan uluslar arası bir niteliğe dönüşmelerine neden olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra doğrudan yabancı yatırımların temel aracı çokuluslu şirketler olmuştur. Son yıllarda ortaya çıkan yeni bir gelişme de, küreselleşme eğilimi doğrultusunda çok uluslu şirket kavramının “*Ulusötesi Şirket*” kavramına dönüşmesidir. Bu tanımlama ile söz konusu şirketler “*milliyeti olmayan*” anlamında bir nitelik kazanmış bulunmaktadır.

Söz konusu şirketlerin ekonomik gücünü ortaya koyabilmek amacıyla, aşağıda bazı istatistiki bilgiler verilmiştir.

- Dünya genelindeki 500 büyük şirket, dünya ticaretinin 2/3’ünü elinde tutmaktadır.

- Ülkelerin GSYİH’leri ile şirketlerin yıllık satışları bir sıralamaya tabi tutulduğunda, 100 büyük ekonomiden 51’inin şirket diğer 49’unun ise ülke olduğu ortaya çıkmıştır.

- En büyük 200 şirketin satışları toplamındaki artış, dünya üretimindeki artış hızından yüksektir.

- En büyük 200 şirketin yıllık satışları toplamı, en büyük 10 ülke dışında kalan ülkelerin toplam hasılasını aşmaktadır.

- En büyük 200 şirketin yıllık satışları toplamı dünya nüfusunun %24’ünü oluşturan en yoksul 1,2 milyar kişinin yıllık gelirleri toplamının 18 katı dolayındadır.

Ulusötesi Şirketlerin ekonomik büyüklüklerinin ülke ekonomileriyle yarışır hale gelmesinden sonra, bu şirketlerin dünya çapındaki akıcılığını artırmaya yönelik olarak OECD çerçevesinde “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması”nın (MAI) yürürlüğe konması gündeme gelmiş, ancak gelişmekte olan ülkelerin tepkisi ile bu anlaşma şimdilik gündemden kaldırılmıştır. Söz konusu anlaşma taslağı,

- Ülke ekonomilerinin tüm sektörlerini yabancı şirketlere açmalarını ve

- Ülke ve yerel yönetimlerin yabancı yatırımcılara yerel şirketlerle aynı hakları tanımalarını öngörmekteydi.

●Dünya genelinde bir çok bölgede, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışında özelleştirme politikalarının çok büyük katkısı görülürken, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında dikkat çeken bir uygulama da bu yatırımların genellikle şirket birleşme ve satın almaları yoluyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Sınır ötesi şirket birleşme ve satın almaları son yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında görülen artışın itici gücü haline gelmiştir. 1997 yılı itibariyle gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları içinde değeri 1 milyar doları geçen 64 adet birleşme ve satın alma işlemi yer alırken 2000 yılı itibariyle bu sayı 175'e çıkmıştır. Yine 1997 yılı itibariyle söz konusu yatırımların tutarı yaklaşık 129 milyar dolar iken 2000 yılı itibariyle bu tutar da 866 milyar dolara yükselmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının şirket birleşme ve satın almaları yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmasında ticaretin, yatırımların ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesine paralel olarak piyasaların açılması, bazı sektörlerdeki piyasaların kaldırılması ve azaltılması küreselleşme ve teknolojik değişikliklerin payı olduğu tahmin edilmektedir (YASED, 2001: 9).

●Doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından tespit edilen bir durum da, Batı'nın doymuş pazarlarında yatırım alanı bulmakta zorlanan sermayenin hızla daha yüksek getirili "gelişen ülke pazarları"na yöneldiği yolundaki görüşün sayısal verilerle pek de doğrulanmadığıdır. 1990'dan bu yana gelişen ülkelere yönelik yabancı sermaye yatırımlarının tutar olarak sürekli artmakla birlikte, toplam DYY girişi içindeki payının özellikle 1995 yılından itibaren azaldığı görülmektedir. Toplam DYY girişi içinde gelişen ülkelerin payı 1990'da %18,4 iken 1994 yılında %41,1'e kadar yükselmiş, ancak 2000 yılına gelindiğinde bu oran tekrar 1990 yılındaki düzeyine (%18,9) inmiştir.

●Dünya genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde hizmetler sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Yaklaşık on yıllık bir değerlendirme yapıldığında, gelişmiş ülkelerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları içinde 1988 ve 1997 yıllarında imalat sanayinin payı sırasıyla yüzde 37,5 ve yüzde 35,4 iken, hizmetler sektörünün payı yüzde 42,9 ve yüzde 53 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise aynı yıllar itibariyle imalat sanayinin payı sırasıyla, yüzde 66,8 ve yüzde 50,1, hizmetler

sektörünün payı ise yüzde 25 ve yüzde 41,3 olmuştur. Her iki ülke grubunda da hizmetler sektörü büyük gelişim göstermekle birlikte, imalat sanayinin payındaki düşüş gelişmekte olan ülkelerde daha fazla hissedilmiştir (DPT, 2000: 6).

Hizmet sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların katkısı genellikle kısa dönemde ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu yatırımlar üretimi doğrudan arttırmadığından, ekonomiye katkısı diğer sektörler göre daha düşük olmaktadır. Yatırım yapılan ülke açısından en yararlı ve verimli yatırımlar imalat sektörüne yönelik yatırımlardır. Teknolojik yenilikleri de beraberinde getiren bu tip yatırımlar, sektörün kademeli olarak gelişmesini ve rekabetin oluşmasını sağlayarak ara mal veya yatırım malı üretilmesine katkıda bulunmakta ve ülkenin ithalata bağımlılığını azaltmaktadır.

• Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan sermaye açığını kapatmakta, borç riskini azaltmakta yeni teknolojiler yoluyla ihracat olanaklarını artırmakta ve iş idaresi ve yönetim anlayışında değişiklik ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, ortaya çıkan bilgi birikimi ve teknoloji ile birlikte yabancı sermaye bu ülkelerde doğrudan ya da dolaylı olarak istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, üzerinde önemle durulması gereken konulardan birini oluşturmaktadır (Cömert, 2000).

Sanayileşmiş ülkelerde yatırımların gerçekleşme şekli önem taşırken, gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayenin beraberinde getirdiği üretim tekniği önem taşımaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde yeni işyerlerinin açılması yoluyla istihdam yaratılması, mevcut işyerlerinin yabancı şirketler tarafından satın alınmasına tercih edilirken, gelişmekte olan ülkelerde yabancı şirketlerin emek yoğun üretim tekniklerini kullanmaları istihdam sorununun çözümü açısından tercih konusu olmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırımın hacmine bağlı olarak gittiği ülkede istihdama katkıda bulunmakla birlikte doğrudan yabancı yatırımlara bağlı olarak istihdamdaki artış hızı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artış hızından daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Genel olarak yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştiren çokuluslu şirketlerin,

- İşgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler kullanması,
- Ulusal ve uluslar arası taşeronluk hizmetlerinden yararlanması,

- Maliyetleri azaltıcı politika izlemeleri ve
- Sermaye yoğun projeleri tercih etmeleri gibi nedenlerle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırım alan ülkelerde beklenen istihdam artışını sağlayamamaktadır.

Yukarıda anlatılan nedenlerle özellikle yabancı sermaye alan gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlarda kullanılan teknoloji ve bunun yarattığı işgücü ve istihdam sorunları en önemli tartışma konularından biri olmaya devam etmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırım alan ülkelerde bazı sektörlerin yeniden yapılanmasına neden olduğundan, kısa dönemde rekabet edemeyen yerli istihdam azalmakta ve istihdamın yenilenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları kaynakların daha verimli şekilde yönlendirilmesine ve istihdamın gelişmesine olanak sağlamaktadır. Son yıllarda en ağırlıklı doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirme aracı olan birleşme ve satın alma ile özelleştirme faaliyetlerinin, kısa dönemde istihdamın azalmasına neden olduğu bilinmekle birlikte mevcut işletmelerin rekabet edemeyerek kapanması ihtimali göz önünde bulundurulduğunda uzun dönemde istihdama olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı sermaye yatırımlarının dünya genelinde istihdama olan katkılarını tam olarak tespit etmek mümkün değilse de, 2004 yılında yayımlanan “Dünya Yatırım Raporu”na göre dünya çapında Çokuluslu Şirketlerde yaklaşık olarak 100 milyon kişinin istihdam edildiği bunun yaklaşık 60 milyonunun gelişmiş ülkelerdeki ana şirketlerde, geri kalan 40 milyon kişinin de bağlı kuruluşlarda istihdam edildiği tahmin edilmektedir. Bağlı kuruluşlarda istihdam edilen kişilerin yaklaşık 25 milyonunun ise geliştirmekte olan ülkelerde çalıştığı tahmin edilmektedir.

Her ne kadar çok uluslu şirketler sermaye ve teknoloji yoğun yatırımlara yöneliyorsa da, bu şirketlerin dünya genelinde istihdama dolaylı ve dolaysız katkılarının 200 milyon kişi dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

●Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin dikkat çekici bir nokta da, yabancı sermaye alan ülkelerdeki yabancı sermayeye yönelik yapılan yasal düzenlemelerin ve teşvik tedbirlerinin etkisinin, uluslar arası yatırımcı firmanın tipine ve faaliyet gösterdiği sektöre göre oldukça farklılık göstermesidir. Telekomünikasyon

ve haberleşme, bankacılık, uzay araçları ve bunların teçhizatlarına yönelik faaliyet gösteren uluslar arası yatırımcı firmalar, iş veya çevre koşulları konusundaki ayrıcalık haklarına ilişkin düzenlemelerden çok fazla etkilenmezken, patentlere ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemelere oldukça duyarlıdırlar. Bu firmalar yüksek iş gücü standartlarından da pozitif yönden etkilenmektedirler. Daha düşük teknoloji, emek-yoğun sektörlerde faaliyet gösteren yatırımcı firmalar (konfeksiyon, ahşap ürünleri, madencilik v.b.) ise özellikle maliyet düşürücü teşviklere daha fazla olumlu tepki göstermektedirler. Dolayısıyla, ülkelerdeki piyasa düzenlemelerinin etkisi, bir yandan üretim sektörünün ve firmanın mülkiyet yapısına ve diğer yandan da yatırım yapılan ülkenin kurumsal yapısına bağlı görünmektedir.

Düzenleyici rejimlerin yabancı yatırımcıları en fazla doğrudan ilgilendiren yönü, şirkete ait kurumsal mülkiyetin korunması ve yurt içi pazarlara giriş olanakları ile ilgilidir. Nitekim, bu güne kadar yapılmış olan iki binin üzerindeki iki taraflı yatırım anlaşmasının temel konuları bunlardır. Özellikle patent haklarına ilişkin düzenlemeler ülkeye transfer edilecek teknolojiye yansıtılan “yatırım kalitesi”ni etkilemektedir. Fikri mülkiyet hakları korumasının zayıf olduğu ülkelere genellikle daha eski teknolojiler transfer edilmektedir. Örneğin, 1990’lı yılların başlarında, gelişmekte olan ülkelere faaliyet gösteren ABD firmaları ile ilgili yapılan bir çalışma, ABD doğrudan yatırımlarının hem kompozisyonunun hem de boyutunun patent kurallarından etkilendiğini ve bu durumun da yerel girişimcilerle ortak yatırımlar yapılmasını engellediği sonucuna varılmıştır. Alman ve Japon firmalarından elde edilen bilgiler de, yüksek teknoloji endüstrilerde (kimyasal maddeler, ilaçlar, makine ve elektrikli gereçler) fikri mülkiyeti koruma sisteminin çok önemli olduğunu doğrulamaktadır.

2.2.1 Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etki Eden Unsurlar

Uluslar arası yatırımcılar bir ülkede yatırım kararı alırken pek çok yönden yatırım yapacağı ülkeyi incelemekte ve son kararını vermektedir. Uluslar arası yatırımcıların yatırım yaparken dikkat ettiği unsurlar şunlardır (Özyıldız, 1998: 3-4).

• Üretim sürecinde sermaye ve teknoloji yoğun tekniklerin kullanımının artması işçi kullanımını azaltmakta ve dolayısıyla çalışma yerine ilişkin reformlar daha yoğun olarak gündeme gelmektedir.

●Bölgesel ticari blokların hızlı gelişimi uluslar arası ticareti olumlu etkilemekte ve iç piyasaların daha çok rekabete açılmasına ve dolayısıyla uluslar arası rekabete açılmayan yerli şirketlerin bazı sorunlarla karşı karşıya kalmamak için yabancı joint-venture'lere yönelmelerine neden olabilmektedir. Bu da DYS yatırımlarına daha açık piyasaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

●Yetişmiş işgücüne ve esnek işgücü piyasalarına olan ihtiyaç bilgiye dayalı teknolojilerin uygulanmasında ve tüketiciye yönelmiş, girişimci ve satış yetenekleri olan işgücü talebini artırmaktadır. DYS bu tür ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere yönelmektedir.

●İşletmelerin daha geniş pazarlara ulaşabilmesi amacıyla globalleşmesi sonucunda, üretim, hizmetler ve sonraki hizmetlerin hedef pazarda veya yakınında olması zorunluluğu da diğer bir etkidir.

●Bilgiye dayalı endüstrilerin gelişmesi, bu alanda rekabetin oldukça yoğun olması nedeniyle yeniliklerin, bilginin ve enformasyonun bulunduğu yerlere yatırım yapma arzusu gelişmektedir.

●Uzun vadeli karşılaştırmalı üstünlük sağlayan bölgelerde ana şirketin üretim faaliyetlerini destekleyen diğer üretim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması maliyetleri azaltan bir etkidir. Böylelikle ana şirkette, gerekli altyapısı genişlemeye, destekleme faaliyetlerine, promosyona ve arza açık olan bölgelere yatırım yapma arzusu oluşmaktadır.

●Girdilerin, üretimin globalleşmesindeki gelişmelere bağlı olarak artan bir oranda uluslar arası bir nitelik kazanması sonucunda, yatırım yapacak şirketler için yatırım yapılacak yerin önemi artmaktadır.

●Üretimde otomasyonun ve yeni teknolojilerin kullanımının artması, sanayide geleneksel işgücü becerilerinin üretim sürecindeki önemini azaltmaktadır.

●Emek yoğun üretim yapan şirketlerin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere yatırım yapması daha yüksek kar realizasyonunun sağlanması açısından önemli olmaktadır.

2.3 TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Kapitülasyonlar kapsamında yapılan ticaret anlaşmaları doğrultusunda ülkeye gelen özel imtiyazlı yabancı sermaye şirketleri o dönemde daha çok kamu hizmetleri ve doğal kaynakların işletilmesi alanlarında faaliyet göstermişlerdir.

Çeşitli ticaret güvenceleri sağlayan kapitülasyonlar, her yenilenmesinde biraz daha genişletilmiş ve zamanla Avrupa’nın Orta Doğu’yu iktisadi olarak sömürme aracı haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı İmparatorluğu’nda 1881 yılında Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuş ve büyük ölçüde yabancılar tarafından yönetilmiştir (Uludağ, Arıcan, 2003: 293). Kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar ve İmparatorluğun ekonomik ve siyasal güçsüzlüğünden yararlanarak kendilerine büyük bir hareket alanı yaratan yabancı şirketlerle birlikte, dış borçlanmalar daha sonraki yıllarda İmparatorluğun çöküşünü hazırlayan önemli faktörler olmuştur (Cömert, 1998: 11-13).

2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik olarak çökmeye başlaması ve iç kaynaklarının artık sistemi çevirmede yetersiz kalması ile dış kaynak gereksiniminin önemi ortaya çıkmıştır. Osmanlı’nın dış kaynakları dış borçlar ve DYY’ler olmuştur. Bu dönemde yabancı yatırımlar, çok büyük ölçüde bankacılık, sigortacılık ve hizmet kesimleriyle, demiryolları, elektrik ve su gibi altyapı alanlarında yoğunlaşmıştır. Yabancı yatırımların belirtilen faaliyet alanlarını seçmeleri, kısa dönem karlarının yüksekliği ve o dönemde yabancı yatırım sağlayan şirketlerin stratejik tercihlerinden kaynaklanmıştır. Bu dönemde DYY’lerin %68 gibi büyük oranı demiryollarına yapılmış; demiryollarından sonra gelen ikinci önemli alan ise bankacılık ve sigortacılık olmuştur. Bu durum Osmanlı’da para ticaretinin çok karlı olduğunu ve bu çerçevede yabancı yatırımcıların güven aradığını göstermektedir. Aşağıdaki Tablo-14, Osmanlı Devleti’nde 1910 yılında yapılan dolaysız yabancı yatırımlara ilişkin rakamları göstermektedir.

Tablo-14: 1910 Yılında Osmanlı Devleti'nde Yapılan Dolaysız Yabancı Yatırımlar

YATIRIM ALANI	MİKTAR (MİLYON KRŞ.)	TOPLAMDAKİ PAY (%)
Demiryolları	3.368	59.0
Elektrik, Tramvay vs.	311	5.4
Liman vb. Tesisleri	388	5.0
Sanayi	650	11.4
Ticaret	206	3.6
Madenler	328	5.7
Banka-Sigorta	560	9.8
TOPLAM	5.711	100.0

Kaynak: Rıdvan Karalar, "Sermayenin Evrenselleşmesi: ÇUŞ", *Ulusla arası İşletmecilik* (Seçme Yazılar), Der: İnan Özalp, Eskişehir, 1986.

Dönemin yabancı yatırımlarının, yıllık net getirisinin sektörel dağılımı ilginç ipuçları vermektedir. Getiri oranı bankacılık ve sigortacılıkta yüzde 10'dan fazladır ve bunu yüzde 8.7 ile devlet borçları izlemiştir. Kısaca Osmanlı Devleti'ne borç verme yabancılar için en karlı yatırım alanlarından biri olmuştur. Yabancı yatırımların yıllık getirisi, ayrıca, ülke dışına kaynak aktarılmasının da bir göstergesidir. Yaklaşık 16 milyon Osmanlı lirası DYY ve devlet borçlarını kapsamakta ve buna 8 milyon Osmanlı lirası dış ticaret açığı da eklendiğinde 24-25 milyon Osmanlı lirasının yurtdışına aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı GSYİH'nin yaklaşık 204 milyon Osmanlı lirası olduğu göz önüne alındığında yurtdışına aktarılan para GSYİH'nin yüzde 12'si kadar olmuştur (Kepenek, Yentürk, 2001: 11).

Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nin borç çevirme gereksinimi nedeniyle yabancı yatırımlardan yeterince faydalanamadığını göstermektedir. Bu ekonomik zorluklar içinde birde I. Dünya Savaşı'na girilmesi İmparatorluğun sonunu getirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın sonu bir bakıma ikinci küreselleşme evresinin de sonu olmuştur. İmparatorlukların yıkıldığı ve ulus-devletlerin katı sınırlarla kurulmaya başlandığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Hem Osmanlı döneminden yabancı sermayeye yönelik hoş anılara sahip olunmaması hem de yeni kurulan ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik algılaması sonucu özellikle kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlerin millileştirilmesi politikası başlamıştır.

2.3.2 Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yılları

Yeni Türk Devletinin yabancı sermaye konusundaki ilk resmi görüşleri, 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde açıklanmıştır. Kongre'de

Mustafa Kemal Atatürk bu görüşleri şöyle ifade etmiştir: “Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayeye karşı bulunuyoruz. Hayır bizim memleketimiz çok vapidir ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkar olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ve şayanı arzudur ki, ecnebi sermayesi bizim sanayimize ve servet-i sabitimize inzimani etsin” (Emil, 2003: 114).

Bu ifadenin yansıttığı gibi Cumhuriyetin siyasi kadroları geçmişin bir bakıma haklı sitemlerini de dile getiren ancak ülkenin içinde bulunduğu koşulların gerçeklerini yansıtan bir tutum takınmışlardır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde yabancı sermayenin denetiminde 7 demiryolu ortaklığı, 6 maden çıkarma yetkisi, 23 banka, 12 sanayi girişimi, 35 ticaretle uğraşan ortaklık ve 11 belediyelere hizmet veren ortaklık olduğu öne sürülmüştür (Kepenek, Yentürk, 2001: 80).

Bu dönemde İzmir İktisat Kongresi'nin liberal anlayışı çerçevesinde ülkeye belli ölçülerde yabancı yatırım girdiği gözlenmiştir. Ancak Osmanlı döneminden farklı olarak yabancı yatırım girişleri bağımsız değil, Türk vatandaşları ile ortaklık kurularak gerçekleştirilmiştir. Yabancı yatırımların, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sında yer aldığı saptanmıştır. Yabancı sermayeli ortaklıkların toplam sermaye içindeki payı ise %43 (31,5 milyon TL) dolayında olmuştur. Sektörel olarak da yabancı sermayeli ortaklıklar, sanayi, dokuma, gıda, çimento, elektrik ve havagazı kollarında yoğunlaşmıştır. Ancak 1929 ekonomik bunalımı ile liberal iktisat politikalarının terk edilmeye başlandığı dünyada, sermaye fazlası olan ülkelerin yatırımlarını büyük ölçüde tasfiye etmeye veya kısmen kendi ülkelerine kaydırmaya neden olan bir ekonomik yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu koşullar altında da Türkiye'de dünya ekonomik bunalımına kendi cevabını; kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve dış alıma sınırlar getirerek dış ticaretin fazla vermesini sağlamayı amaçlayarak vermiştir. Devletçilik uygulamasını da başlatarak kendi içinde ekonominin genişletilmesine çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan bu dönemde yabancı sermaye girişi yok denecek kadar az olmuştur (Yazman, 1974: 39-60).

2.3.3 1930 - II. Dünya Savaşı Dönemi

Cumhuriyet yönetimi kurumsal-yasal düzeyde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bu hızlı kurumsal düzenlemeler Cumhuriyetin ilk on yılında bunlara koşut ekonomik değişme ve gelişmeyle tamamlanamamıştı. Atatürk'ün İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında belirttiği “ekonomik bağımsızlık” ve “hızlı kalkınma” ilkeleri 1930'lara gelindiğinde gerçekleştirilememiştir.

Bu dönemin analizini tam ve doğru yapabilmek için kısaca dünyadaki duruma tekrar dönmek gerekmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında geri kalmış ülkeler bir yana bırakılırsa dünyada iki farklı nitelikte ekonomik sistem vardı. Gelişmiş kapitalist ülkeler ve bir sosyalist ülke: Sovyetler Birliği. Kapitalist ülkelerde 1929'da patlak veren ve “Büyük Buhran” olarak nitelendirilen ekonomik çöküş, kaçınılmaz olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını Lozan Antlaşması'nca planlanan takvime göre 1929 yılında bitirdiği ve kemerlerini biraz gevşetileceği sırada, 1929 ekonomik bunalımı Türkiye'de dönüşümün yönünü değiştirmiştir. Bunalımın başlıca özellikleri fiyat düşüşleri, üretimin kapasitenin çok altında yapılması ve işsizliktir. Üretimin ve fiyatların birlikte düşüşü, talep yetersizliği sorununu gündeme getirmiştir. Bu gereklilik, ekonominin bütünü için etkin toplam talebin sağlanması biçiminde algılanmış, böyle olunca da, bunalıma çözüm olarak, hükümetlerin ekonomiye, özellikle kamu harcamalarını artırarak ya da para politikasıyla doğrudan karışması kuramsal düzeyde öngörülmüş ve uygulama da bu yönde gelişmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin içinde buldukları ekonomik bunalım ihracatı güçleştirmiş ve tarıma dayalı olan geleneksel ihracat mallarının satışı azalmıştır. İhracattaki bu tıkanma, döviz kıtlığına ve buradan üretim için gerekli hammadde ve araç gereç ithalatında zorluklara yol açmış bunların sonucunda da ülke içinde fiyat ve üretim düşüşlerine, işsizliğe ve genel olarak ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Ekonomiye canlılık kazandırmak, özel sermaye aracılığı ile sağlanamadığı için yabancı yatırımlara karşı olunmadığı vurgulanmış olsa da, ağır bunalım koşullarında girişi sınırlı kalmıştır. Ayrıca bu dönemde yabancı sermayenin Cumhuriyet yönetimine güven duyduğu da pek söylenemez (Kepenek, Yentürk, 2001: 59-62). Varolan koşullarda, ekonomiye canlılık kazandırmak için devletin sanayi kuruluşları oluşturması gündeme gelmiştir. Çünkü Büyük Buhran sonucu oluşan ekonomik yapı, ihracatı yapılamayan ürünlerin yerli sanayi

kuruluşlarında işlenmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, döviz darlığı nedeniyle ithalatı güçleşen temel tüketim ürünlerinin ve yarı işlenmiş ürünlerin, ucuz ve kolay sağlanması için de bunların yerli üretimine öncelik de verilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikasının en az başarılı olduğu alan, üretimin, özellikle sanayi üretiminin artırılmasıdır. Ticaret, bankacılık ve benzeri alanlarda elde edilen karların ya da tarımsal ürün fazlasının sanayi üretimine dönüştürülememesi başlıca sorun olmuştur (Uludağ, Arıcan, 2003: 293). Kısa dönem karların yüksekliği ya da bir an önce kar beklentisi, uzun dönemli değerlendirmeleri gerektiren sanayiye yatırım yapılmasına olanak vermemiştir. Daha doğrusu özel girişimcilik yoluyla sanayileşme olanağı çok sınırlı olmuş ve bu nedenle de hükümet sanayileşme doğrultusunda önlemler almak durumunda kalmıştır. Büyük Buhran'ın sonuçları ile birlikte II. Dünya Savaşı'na sürüklenen dünyada, Türkiye de devlet eliyle sanayisini kurmaya çalışmıştır (Başol, 1993: 249).

2.3.4 II. Dünya Savaşı-Planlı Dönem Arası

Savaş sonrası döneme yeni ekonomi politikası arayışlarıyla giren Türkiye'nin ekonomi politikalarının belirlenmesinde özellikle bu dönemde dış etmenler çok etkilidir. Savaş öncesi yıllardan başlayarak Türkiye dış ilişkilerinde giderek Birleşik Krallığa yaklaşmıştı. Savaş sonrasında ise SSCB ile ilişkilerin giderek bozulması, ülkeyi üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak nitelendirilen Britanya İmparatorluğu'nun yerini alan ABD'ye yakınlaştırmıştır. Türkiye-ABD yakınlaşması, Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşmasında ABD'nin belirleyici rol oynaması sonucunu da birlikte getirmiştir. ABD'nin belirleyiciliği, sağladığı krediler ve yardımlarla başta savaştan harap çıkmış Avrupa'nın büyük devletleri olmak üzere SSCB nüfuz alanı dışındaki alanlarda olmuştur. Gerçekten ABD 1946'da Bretton Wood ikizleri olarak adlandırılan "Dünya Bankası" ve "IMF"yi kurarak kendisine bağlı dünyanın yeni ekonomik düzenini yönlendirmeyi sağlayabilecek kurumsal yapıları ortaya çıkarmıştır. ABD, 1947 ve sonrasında, "Truman Doktrini"nin uygulanması ve "Marshall Planı" çerçevesinde Türkiye'ye birçok uzman göndermiştir. Uzman raporları, Türk ekonomisini sağlıklı bulmakla beraber, izlenmekte olan ekonomi politikasını şiddetle eleştirmiş ve bunların yerine farklı ekonomi politikaları önermişlerdir (Tokgöz, 1997: 113-127).

Eleştiriler, özellikle, özel girişime yeterli serbestinin verilmediği, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının yeterince uygulanmadığı ve Türkiye'nin kamu kesiminin ekonomiye egemen olduğu, onu denetimi altında tuttuğu noktalarda toplanmıştır. Bu rapora göre Türkiye'nin ABD yardımlarından yararlanması ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınması için, ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapması gerekmektedir. Rapora göre önerilenler şunlardır; öncelikle ekonomide kamu girişimciliği daraltılmalı ve özel kesime daha hızlı gelişme olanağı sağlanmalı ve bu çerçevede ekonomik gelişme için yerli ve yabancı yatırımcılara sağlanan olanaklar artırılmalıdır. Ek olarak, Türkiye'de ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kağıt) kurulmamalı; tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmelidir (Kepenek, Yentürk, 2001: 93).

Bu öneriler; Türkiye ekonomisinin yeni uluslararası işbölümünde hangi nitelikleriyle yer alabileceğini ortaya koymuştur. Artık yeni bir lider ekseninde yeni bir dünya düzeni kurulmaktadır ve Türkiye'de bağlı olduğu yere göre şekillenecektir. Tabii bu şekillenmede şekli veren önce kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeler yapmaktadır. Benzer yapılanma SSCB tarafından da kendi nüfuz bölgesinde yapılmıştır. Savaş sırasında yıkıma uğramamış olan Türkiye'nin "Marshall Planı" kapsamına alınmasının başlıca nedeni, ülkenin Avrupa'nın yeniden inşasına ancak tarım ürünleri ve madencilik üretimiyle katkıda bulunabileceği görüşünün dış yardım çevrelerinde egemen olmasıdır. Dolayısıyla, ABD yardım uzmanlarına göre, Türkiye tarımının pazara açılması ve tarımsal üretimin artırılması gereklidir. Bu amaca ulaşmanın yolu da tarımın makineleşmesi ve karayolları yapımına öncelik verilmesinden geçmektedir. Dönem boyunca izlenen traktör sağlama politikası ve karayolları yapımı da bu politikalar ekseninde şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yirmi yılında, çok sınırlı düzeyde dış borçlanmaya gidilmiş ve Osmanlı'dan kalan dış borçların tasfiyesine çalışılmıştır. Dış borç ve yabancı sermaye konusundaki Osmanlı deneyimi bu konuda duyarlı davranılması sonucunu vermiştir.

Tablo-15: 1954-1960 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye (Milyon\$)

Yıllar	Yıllık	Kümülatif
1954 Öncesi	2.8	2.8
1954	2.2	5.0
1955	1.2	6.2
1956	3.4	9.6
1957	1.3	10.9
1958	1.1	12.0
1959	3.4	15.4
1960	1.9	17.3

Kaynak: ŞAHİN Mehmet, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Ankara, 1975, s.67.

II. Dünya Savaşı yıllarında ise, dış borç miktarının artmasına karşılık altın ve döviz stokunun da artması sonucu ülke savaş sonrasında dış borçlar bakımından “net borçluluğu sıfır” bir biçimde girmiştir. Dönem süresince yabancı sermayenin başlıca dış kaynağı ise ABD olmuştur. Bu dönemde NATO'ya üye olma amacıyla girilen Kore Savaşı Türkiye'ye ekonomik olarak önemli açılımlar getirmiştir. Bu savaş sayesinde ABD'nin Türkiye'den hammadde alımları Türkiye'de ekonomik bir iyileşmenin kaynağı olmuştur. Ancak Kore Savaşı'nın bitmesi ile 1954'den sonra Türkiye'nin ithalat gücünde önemli azalmalar olmuş ve ülkeye gelen birçok ithal malının bedeli ödenememiş ve bunlar ödenmesi gecikmiş dış borçlar durumuna gelmiştir. Bu tür borçlar, 1960'da 376,6 milyon dolardır (Kepenek, Yentürk, 2001: 94-102). Toplam dış borç dönem süresince, TL olarak yüzde 750, dolar olarak da yüzde 410 oranında artmıştır. Oran farkı, 1958 devalüasyonu ile TL'nin görece değer kaybından gelmektedir. Sonuç olarak dış borçların ulusal gelir içindeki payı giderek çoğalmıştır. Bir başka deyişle, dış borçlar, ulusal gelirden daha hızlı bir oranda büyümüştür. Ana para ve faiz toplamı olarak dış borç yükü, dönem sonunda, ihracatın yüzde 33'üne ulaşmıştır. Yabancı yatırım girişi, incelenen dönemin belirleyici özelliklerinden biridir. Yabancı yatırımların girişini kolaylaştıran ilk önlem kambiyo ilişkilerini düzenleyen 25 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”a dayanılarak çıkarılan, 22 Nisan 1947 tarihli ve “13 sayılı Kararla” alınmıştır. Kararda, yabancı sermayenin döviz olarak getirilmesi ve tarım, sanayi, ulaştırma, turizm gibi alanlara yatırılması öngörülmektedir. Hükümet, yabancı yatırımı ülkenin kalkınmasına yararlı görür ve ihracatı artırıcı nitelikte bulursa kararın uygun bulacağı bir bölümünün yurtdışına aktarılmasına izin verebilecektir. Yabancı yatırımcılar bu kararı belirsiz ve hükümetin takdirine dayalı bulmuş; ya da yeterince özendirici saymamışlardır. Bununla birlikte, bu karara ve aynı doğrultuda 1962'de çıkarılan 17 sayılı karara dayalı birçok

yabancı özel sermayeli ortaklık kurulmuştur. Bu dönemde yabancı yatırımların çekimine yönelik ifadeler yer almış ve iktisadi politikalar başlığı altında ilk kez yabancı yatırımların etkin bir şekilde desteklenmesine karar verilmiştir (Emil, 2003: 114).

Yabancı yatırım çekebilmek için önemli gelişme, 1950 Mart'ında başlayarak çıkarılan yasalarla sağlanmıştır. Bunların içinde 1980'lere kadar yürürlükte olan 18/1/1954 tarih ve 6224 sayılı "*Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası*" ayrı bir yer tutmaktadır. Bu yasaya göre, yabancı sermaye, yerli sermayeye açık tüm sektörlere girebilecektir. Ek olarak yabancı yatırımların, yalnız para olarak değil, makine ve parçaları, lisans, patent ve marka hakkı gibi nesnel olmayan haklar biçiminde de gelebileceği kuralı benimsenmiştir. Bu yasanın bugünde geçerliliğini koruyan en önemli üç koşulu şöyledir:

- Ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olması,
- Türk özel kesimine açık bulunan bir etkinlik alanında çalışması,
- Tekel ve özel ayrıcalık (imtiyaz) ifade etmemesi. Bu koşullar, Türk şirketleriyle, yabancı sermayeli şirketler arasında ayrımın olmadığını açıkça göstermektedir ve böylece eşit işlem ilkesi benimsenmiş olmaktadır (Karakayalı, 2003: 472).

Bu dönemde gelen yabancı yatırım üzerine yapılan bir araştırmada yabancı yatırımların dörtte üçü gibi bir bölümünün makine ve parçalardan oluştuğu, yalnız yüzde 17 dolayında bir bölümünün parasal yatırım olduğu saptanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 101). Yabancı yatırım girişinin üçüncü yolu ise ülkede petrol bulunması ve çıkarılmasında yabancı yatırım ve teknolojiye yararlanılmasını hedefleyen 18 Mart 1954 ve 6326 sayılı "*Petrol Yasası*" olmuştur. Petrol Yasası'na dayalı olarak, 1954-1965 döneminde ülkeye 1.850 milyon TL tutarında yabancı yatırım girmiştir.

Dönem süresince gelen yabancı yatırımların %95 gibi bir bölümü sanayi kesimine gitmiştir. Bu miktarın, 1951-1965 döneminde %26'sı plastik kauçuk, %25'i kimya, %13'ü elektrikli ev araçları ve %11'i de gıda içki alt sektörlerine gitmiştir. Bu durumun nedeni iç pazarın genişlemesidir. Bu nedenle bu alanlarda yatırım karlı görülmüştür. Sanayiye yatırım yapan yabancılar, genellikle kendisinin üç katı dolayında yerli sermaye ile ortaklık içinde çalışmaktadır. Bu durum, ilgili ortaklıkların yerli sermayenin denetiminde olduğu anlamına gelmezse de bir başka açıdan önemlidir.

Yabancı yatırım, özel sektör yatırımlarına yön verici, onu belli alt sektörlerle sürükleyici bir işlev görmektedir. Sanayiye yapılan DYY'lerin bir başka özelliği, kurulan üretim ölçeğinin, çağdaş teknolojik verilere göre etkin sayılan düzeyin çok altında olmasıdır. Teknolojik etkinlikten uzak üretim ölçeği yüksek maliyet anlamına gelir. Ancak iç pazarın, yabancı ürünlerin rekabetine karşı gümrük duvarları ile korunması, yüksek kar sağlanmasına yol açmaktadır.

Yabancı sermaye, korunan bir ortamda, ticari sermaye ile işbirliği içinde, yüksek maliyete karşın; karlı çalışabilmektedir. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin ihracatına katkı yaparak daha yüksek katma değer üretebilecek yabancı yatırım yerine sadece büyüyen iç pazarın ihtiyacını karşılayan ve yüksek gümrük duvarları nedeniyle korunan ortamda yüksek maliyete karşın yüksek kar marjı sağlayan verimsiz yatırımlar gelmiştir. Sadece iç pazara yönelik ölçek ekonomisi mantığından uzak olan bu yatırımların Türkiye'nin gelişmesine yönelik bir yararı olmamıştır. Kuşkusuz burada çözüm, yerli sanayinin korunmasından bağımsız olarak, sanayi üretim birimlerinin etkin teknoloji ile kurulmasının sağlanmasıdır. Sanayiye yapılan DYY'nin bir özelliği de, üretimde ithal girdi kullanılmasıdır. İthal girdi kullanımının yaygınlığı iki sorunu gündeme getirmektedir. Sorunlardan biri, sanayileşmenin, geriye doğru bağlantı yolu ile yerli üretimi canlandırma etkisinin eksik kalması, gerçekleşmemesidir. İkinci sorun da, özellikle ithal güçlüklerinin var olduğu durumlarda, sınai üretiminin girdilerini dışardan sağlama zorunluluğu nedeniyle, üretimde bulunamamasıdır.

Dönem süresince giderek artan dış ticaret açığına bu gelişmenin önemli katkısı olduğu kuşkusuzdur. DYY'lerin önce sanayi kesimine yönelmesinin sonra da sanayinin belli alt sektörlerde yoğunlaşmasının ekonomik nedenleri üzerinde kısaca durulmalıdır. Bu konuda belirleyici olan, yasal düzenlemeler ve o yıllarda iç pazarın yapısı ve genişliğidir. İç pazarın büyüklüğü, ilaç, gıda (özellikle alkolsüz ya da az alkollü içecekler), lastik-plastik gibi alanlarda yerli üretimi karlı kılacak düzeye ulaşmıştır. Bu nokta iç pazar gelişmeleriyle doğrudan ilgilidir. Diğer yandan, yine o yıllarda, yabancı sermaye sanayi üretimine yönelmiştir. Osmanlı döneminde de karlı olan finans ya da hizmet sektörleri ile birlikte, dayanıklı tüketim malları sanayisi de bu dönemde karlı bulunmuştur. Bu çerçevede iç pazarın genişlemesiyle, sanayiye yapılan yabancı yatırımlar, dayanıklı tüketim malları üretimine yönelmiştir (Kepenek, Yentürk, 2001: 103). Yabancı yatırımların çıkış ülkelerine göre dağılımı, dönemin ekonomik

gelişmesinde ABD kökenli sermayenin önemini göstermektedir. Gerçekten bu dönemde gelen yabancı yatırımın yüzde 40 dolayında bir bölümü ABD ortaklıklarına aittir. ABD'yi Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda her biri yüzde 10 dolayında bir payla izlemiştir. Bu dört ülke kökenli yabancı yatırımların payı, toplam gerçekleşen yabancı yatırımların yüzde 85'i civarında olmuştur.

Kısaca özetlemek gerekirse, dönemin ekonomik gelişmesine damgasını vuran başlıca etmenlerden biri, bu dönemin yabancı yatırımlara yeniden açılışı simgelemesidir. Ancak yabancı yatırımların üretime yönelen payı (toplamının sekizde biri olarak) çok az olmuştur. Sanayi üretimine yönelen yabancı yatırım ise, ilkel teknoloji ve düşük ölçekle üretimde bulunmakta, ithal girdi kullanmaktadır. Bu durum, uzun dönemde yerli sanayi üretiminin gelişmesinde olumsuzluklar yaratmıştır. Bununla birlikte, sanayi üretiminin karlı olması, iç pazarın genişlemesi ve ithalatın yasaklanması ile sağlanabilmiştir.

2.3.5 Planlı Dönem

Planlı dönem öncesinde, dış kaynak gereksinimi artmış ve dış ödeme güçlükleriyle karşılaşılıyordu. Genel anlamda, bu durum planlı dönemde de varlığını sürdürmüştü; sermayenin dış kaynakları genişlemiş; yeni boyutlar kazanmıştır. Bir başka deyişle, planlı dönemin başında amaçlanan dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması gerçekleştirilememiştir. Ekonominin dış kaynak gereksinmesi artarken, sermayenin dış kaynaklarının bir başka ögesi olan DYY'ler beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. İlk üç "Beş Yıllık Plan" uygulamasının sonunda ekonominin dış ödeme güçlüklerinin aşırı sayılabilecek boyutlara ulaştığı görülmektedir. Planlı dönemin başında ve kalkınma planlarında "*ekonominin dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması*" ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. Özellikle yeni sınai girişimlerin ne kadar döviz tasarrufu sağlayacakları, sınai yatırımlarda neredeyse tek ölçüt olarak alınmıştır. Bir bunalım sonrasında başlayan plan uygulamasının, bu nedenle dış kaynak gereksinmelerinin azaltılmasına ayrı bir önem vermesi doğal olmuştur. Doğal olmayan, üç plan uygulaması sonunda, ekonominin dış kaynak gereksinmelerinin bu kez daha ileri boyutlarda ya da daha ağır bir biçimde varlığını sürdürmesidir (Görgün, 2004: 41-42).

Tablo-16: 1960-1979 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye (milyon \$)

Yıllar	Yıllık	Kümülatif
1960 Öncesi	15.4	15.4
1960	1.9	17.3
1963	4.5	27.2
1964	11.9	39.1
1967	9.0	69.4
1968	13.9	83.3
1972	12.8	130.0
1973	67.3	197.3
1974	-7.7	186.6
1975	15.1	204.7
1977	9.2	222.8
1978	11.7	234.5
1979	-6.4	228.1

Kaynak: Faruk Cömert, a.g.m., s.14.

Bu dönemde ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde önemli sayılabilecek değişme, ABD'nin yerini, gerek yatırımlar gerekse borçlanma yönünde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) almasıdır. Gerçekten, dönemin ekonomi politikalarının belirlenmesinde, AET ile ilişkiler etkili olmuştur. Bu durum özellikle altyapı yatırımları dahil sermaye hareketlerinden izlenmektedir.

Sermaye hareketleri içinde proje ve program kredilerinin gelişimi ilginç bir farklılaşma göstermiş, bunlardan birincisi artarken ikincisi önemli ölçüde azalmıştır. Bir başka deyişle kredi sağlayan kuruluşlar daha çok belirli projeleri desteklemişlerdir. Bu eğilim, kredi sağlayan kaynakların değişimine de bağlıdır. Genellikle sosyalist ülkelerden sağlanan krediler proje kredisi niteliğindedir. Merkez Bankası'nın altın ve döviz işlemlerinin bir sonucu olan rezerv miktarı I. KP ve özellikle III. KP dönemlerinde azalmış, buna karşılık II. KP döneminde artmıştır. III. KP döneminde IMF'nin uluslar arası ödemeleri kolaylaştırmak amacıyla 1960'ların sonlarında geliştirdiği yeni bir dış kredi aracı Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights, SDR) yaygın bir biçimde kullanılmıştır. III. KP döneminde asıl sermaye hareketleri kısa ve orta süreli kredi kullanımında görülmektedir. Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) olarak adlandırılan kısa süreli krediler büyük boyutlara ulaşmaktadır. Sonuçta orta ve kısa vadeli kredilerin kullanımı, III. KP döneminde bir önceki plan döneminin on katından fazla olmuştur. Toplam DYY girişi ise, ilk üç plan döneminde, sırasıyla 115, 183 ve 362 milyon dolar olarak görülmektedir. Buradan yabancı yatırımcıların ekonomiyi giderek daha çekici ya da karlı bulduğu söylenebilir. I. KP döneminde 64, II.

KP döneminde 168 milyon dolar kar transferi yapılmasına karşılık, III. KP döneminde bu miktar 346 milyon dolara çıkmıştır. Dolayısıyla kar transferinin getirilen yabancı yatırıma oranı giderek artmış ve son dönemde yüzde 95,6'ya kadar çıkmıştır. Yabancı yatırım tutarına yakın miktarda dışarıya kar transferi yapılması, yabancı sermayenin ülkenin sermaye birikimine net sayısal katkısının giderek azaldığı ya da ortadan kalktığı bir durum ortaya çıkarmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 168).

Kısaca belirtilen bu gelişmelerden ekonominin planlı dönemde ve özellikle II. KP döneminde dış kaynak gereksinmelerinin aşırı boyutlara ulaştığı sonucuna varılabilir. Dış ödemelerin ihracat gelirleriyle karşılanamamasının doğal bir uzantısı olan dış kaynak gereksinimleri, kullanımın niteliğine bağlı olarak ülkenin ekonomik gelişmesinde giderek daha belirleyici olmuştur. Planlı dönemde Türkiye'ye sermaye girişi, sermaye çıkışından fazla olmuş; ancak bu durum dış borçların artışıyla gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, planlı dönemde daha çok dış kaynak kullanılabilir olması dış borçlarla sağlanmıştır. Dış kaynağın sermaye birikimine doğrudan katkısı ise Merkez Bankası'nın elde ettiği döviz kaynaklarını kullanım biçimine göre belirlenecektir. Bu durum, belli proje kredileri ve üretim aracı biçiminde getirilen DYY için geçerli değildir. Ancak DYY'lerden de görüldüğü gibi hemen hemen hiç yararlanılamamıştır. Eğer uzun vadeli, kalıcı, hem sanayinin niteliğini ve dolayısıyla ülkenin rekabetçi yapısını ve ihracatını geliştirici DYY'ler ülkeye girmediğinde, sermaye hareketlerinin çıkış dönemlerinde bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde ciddi sıkıntılar yaşanabilmektedir. 2001 krizi bunun en çarpıcı göstergesidir.

2.3.6 1980-2000 Dönemi

Dışa açılımcı büyüme politikasının uygulandığı 1980 sonrası dönemde uluslar arası sermaye hareketleri doğal olarak yoğunluk kazanmıştır. 24 Ocak programı, ekonomik büyümeyi, dış kaynak sağlanmasının bir sonucu olarak ele aldığından yabancı yatırımları daha çok özendirmek amacı ile idari ve yasal düzenlemelere gidilmiştir. Ödemeler dengesi kapsamındaki sermaye hareketlerinin incelenmesinden iki genel nokta saptanabilir. Bunlardan birincisi, sermaye hareketlerinin sayısal olarak çok büyük boyutlara ulaştığı; ikincisi de 1980 öncesinde olmayan, uygulama alanı bulunmayan sermaye giriş-çıkış biçimlerinin, kullanılmaya başlandığıdır. Bu ikinci nokta konunun niteliksel yönlerine ilişkindir. Türkiye'deki uluslar arası sermaye

hareketliliği 1980 sonrasında, giderek yükselen bir artış göstermiştir. Sermaye hareketlerindeki canlanma özellikle, 1989 yılından sonra finansal serbestlik ile iyice göze çarpmaktadır. Sermaye akımlarının bu tarihten sonra tam anlamıyla liberalleşmesi ile başlangıçta oluşan sermaye girişleri Türk ekonomisinin içsel dinamiklerinin neden olduğu sorunları çözmeyi kısmen ve geçici olarak başarabilmiş olsa da uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sürecini beraberinde getirememiştir. Nitekim kontrol edilemeyen bu sermaye hareketleri 1990'dan sonra iki büyük krize neden olmuştur (Alper ve Öniş, 2001: 205).

1991 yılında Körfez Savaşı nedeniyle, 1994 yılında ise yaşanan ekonomik kriz nedeniyle eksi olan sermaye hareketleri bu iki yıl dışında artı olmuş ve yüksek miktarlara ulaşmıştır. Bu dönemde, inişli çıkışlı bir eğilim gösterse de DYY sürekli artı değerdedir. Ancak ulaşılan DYY miktarı çok yavaş artış göstermiş, özellikle 1990 yılından sonra kısa dönemli sermaye girişlerine oranla çok düşük düzeylerde kalmıştır. Kalkınma Planlarının belirleyiciliği ihracata dayalı dışa açık büyüme modelinde çok azalmasına karşın yine de belirli bir vizyon sağlaması açısından önemlidir. Ancak iyimser bir perspektifle değerlendirilmiş bu planlar Türkiye'deki gerçekleştirmelerden çoğunlukla uzak kalmıştır.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994) sürdürülebilir kalkınma boyutunun izlerini görmek mümkündür. Yani gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma sürecini hedef alan VI. Planda dış borçlanma eğiliminin azalacağı, ülkeye yabancı yatırım girişinin yıldan yıla artarak 5,5 milyar ABD doları düzeyine varacağı ifade edilmiştir. VI. Planın son yılı olan 1994 yılına girilirken yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları sıcak para girişini hızlandırmış ve TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişme işgücü maliyetindeki reel artışlar, doğrudan ve dolaylı, ihracat teşviklerindeki azalma ile birleşerek Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır.

Sonuçta yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri dış dengede de hızla bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır. Tüm bunların

sonucunda 5 Nisan 1994’de “Olağanüstü İstikrar Tedbirleri” açıklanmak zorunda kalınmıştır. VI. Planın sonunda Türkiye, %125 oranında üç rakamlı enflasyon ve negatif büyüme ile “stagflasyon” içinde ayakta durmaya çalışmış, hedeflenen DYY rakamı da uzak bir hayal olmaktan öteye geçememiştir. Türkiye hem VII. Planın hem de Gümrük Birliğinin birinci yılı olan 1996 yılına girdiğinde ise piyasalar üzerinde etkili olan üç önemli gelişme ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar; 1995 yılı sonunda yapılan genel seçimler sonrası siyasi belirsizlik, Gümrük Birliği uygulamalarının başlaması ve IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının sona ermesidir. Türkiye, AB ile Gümrük Birliği’ni gerçekleştirdiği tarih olan 1 Ocak 1996’dan sonra önemli ölçüde DYY’nin geleceği beklentisi oluşmuş ancak yine gerçekliğe dönüşmemiştir. 1997 yılında 1,6 milyar dolarlık izin verilen yabancı yatırımdan ise 1 milyar dolarlık fiili gerçekleşme olmuştur. 1998 yılında bu rakam daha da azalmış fiili gerçekleşen 976 milyon dolar 1999 yılında ise 817 milyon dolar seviyesine gerilemiştir (Karluk, 2001: 104).

Bu tarihten sonra yatırımların korunması anlamında hukuksal birtakım gelişmeler de olmuştur. 1999 yılında yabancı sermayenin Türkiye’ye yeterince gelmemesinin bir nedeni olarak gösterilen uluslar arası tahkime olanak sağlayan Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Yeni bin yıla ise Türkiye olumlu gelişmelerle beraber girmiştir; AB’ye aday ülke statüsü kazanılması, enflasyonu döviz çıpası ile aşağı çekme programının yürürlüğe konması gibi. 2000 yılına girilirken yürürlüğe konulan IMF destekli ve üç yıl süreli istikrar programının ilk 18 aylık süresinde, enflasyonu indirmek amacıyla döviz kurunun önceden belirlenmiş bir çizelgeye göre değişmesi ilkesi benimsenerek döviz çıpası sistemi uygulanmıştır. IMF desteğiyle, kamu maliyesinin düzenlenmesi ve ekonominin etkinliğini artıracak yapısal reformlarla programın başarıya ulaşmada ihtiyacı olacak kredibilitenin sağlanabileceği öngörülmüştür. Kamu borç yükünün azaltılması, ekonominin sağlıklı büyümesi için en önemli gerekliliktir. Program bir krize maruz kalmadan uygulanabilseydi, enflasyonu indirmenin sosyal maliyeti sınırlı tutulabilir ve reel ücretler makul düzeylerde korunabilirdi (Celasun, 2001: 175-178). Ancak Türkiye iyi giderken dünya ekonomik yapısı değişmekteydi. 1990’ların ortasından itibaren genişleyerek ısınan dünya ekonomisinde bir daralma dönemi başlamaktaydı.

Küresel düzeyde DYY akımlarında 2001’den itibaren çok keskin bir azalış meydana gelmiştir. Türkiye’de bu durumun ilk göstergesi ve krize neden olacak sürecin

ilk başlangıcı, 2000 yılında borsanın zirve yaparak trendini aşağı çevirmesi ile başladı denilebilir. Bunun sonucunda, borsa kanalıyla sıcak para olarak reel sektöre aktarılan kaynaklar azalmaya başlamıştır. Ayrıca, holdinglerin hem kendilerini hem de 1990'dan sonra sermaye piyasalarından borç bulmaya ihtiyaç duyan devleti finanse etme amacıyla kurulan bankalar görece denetimsiz ve sağlıklı büyümiş (büyütülmüş) ve tüm bankacılık sistemi için tehdit unsuru oluşturmaya başlamıştı. Artan döviz tevdiat hesaplarına uygulanan ve devamlı yükselen faizler de döviz çıpası uygulanan sistemin daha fazla dayanmasına izin vermemiştir. Dünya'da yatırımların azalması, zaten DYY'lerden çok portföy yatırımları ile Türkiye'ye girmiş sıcak paranın buharlaşmasına neden olmuştur.

Durumu çok ana hatları ile özetlersek dünya ekonomisi daralırken Türkiye'de düzelmeye çalışmıştır. Türkiye için portföy yatırımlarının acı deneyiminden çıkarılan en önemli derslerden biri Ekonomik Politikalar Bildirgesi'nin "Türk Ekonomisinde Özel Sektörün ve Yabancı Yatırımın Rolünün Artırılması" başlıklı bölümünde yer alan şu ifade olmuştur: "önemli bir miktara ulaşılmış bulunan dış borç stoğunu azaltabilmek ve ekonomiyi daha da modernize edebilmek için orta vadede DYY çekme zorunluluğu vardır."

Türkiye'nin yirmi yıllık DYY çekiminin genel bir analizini yapmak toparlama açısından yerinde olacaktır. Türkiye 1954'de 6224 sayılı yabancı sermaye teşvik kanunu çıkarıldıktan sonra 1980 yılına kadarki 25 yıllık süre zarfında sadece 228 milyon dolar yatırım çekebilmiştir. 1980 yılına kadar Türkiye'ye gelen uluslararası yatırımcı sayısı 100'ün altındadır. Bunların da arasında gerçek anlamda uluslararası yatırımcı olarak nitelendirilebilecek şirket sayısı ise 15-20 adeti geçememiştir. 25 yıllık bu dönem Türkiye'ye ciddi anlamda yatırım yapılmadığını göstermektedir. 24 Ocak kararları ile ihracata dayalı dışa açık ekonomiye geçilmesi ile birlikte DYY girişinde yavaş yavaş bir toparlanma ortaya çıkmıştır. 1987 yılında ilk kez 200 milyon dolarlık bir rakama ulaşılmıştır. 1988'de 400 milyon dolar, 1989'da 800 milyon dolar 1990'da ise ilk kez 1 milyar dolar eşiği aşılmıştır. 1990'lı yıllarda ise bu seviyelerde devam etmiştir. Ancak 1990'lı yılların ortalarından itibaren artan DYY akımlarından hemen hemen hiç yararlanılamamıştır (Arıman, 2001: 129-132).

Türkiye'ye gelen yeni yatırımlar açısından bakıldığında ise durum daha da düşündürücüdür. 1993 yılına kadar Türkiye'ye gelen bu yaklaşık 1 milyar dolar seviyesindeki yatırımın yarıya yakını yeni yatırımdı, yani Türkiye'de o güne kadar yatırımı bulunmayan yeni şirketlerin yaptıkları yatırımdı. 1994 yılında bu oran yüzde 11'e yani 100 milyon dolar civarına düşmüştür. Bundan sonraki yıllarda da yüzde 10 seviyesinin üzerine çıkamamıştır. Bu 100 milyon doların da içinden de görece orta ölçekli yatırımcı çıkarıldığında ortalama 300-400 küçük yabancı yatırımcının yaptığı 15-20 milyon dolar gibi son derece düşük bir miktar söz konusudur. Bu yabancı şirketlerin bir kısmı da Almanya'daki Türk işçisinin bir Almanla kurduğu ortaklık, Suriye ve Iraklıların Türkiye'de ticaret yapmak için kurdukları şirketler gibi uluslar arası yatırımcı olarak nitelendirilemeyecek şirketlerden oluşmaktadır.

2.3.7 2000 Sonrası Dönemde Türkiye'de Yabancı Sermaye

Türkiye 1994 yılının ikinci yarısında ABD tarafından geliştirilen "Gelişmekte olan 10 Büyük Pazar" stratejisinin içinde yer almıştır. Hatta Çin'den sonra ikinci sırada olduğu öngörülmüştür. Çin, Güney Kore, Endonezya, Hindistan, Meksika, Brezilya, Arjantin, Güney Afrika, Polonya ve Türkiye'den oluşan bu on ülkenin geleceğin en hızlı büyüyen alanlarını temsil edeceği öngörülmüş ve bu ülkeler 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlarında Amerika'nın ticaret ve yatırım ilişkilerinde geleceği parlak alanlar olarak değerlendirilmiştir. 1994 yılı sonunda yapılan tahminlere göre bu 10 ülkenin toplamının 2000 yılında ABD'nin ticaret ve yatırım ilişkilerinde AB ve Japonya ile olan ilişkileri seviyesine ulaşacağı tahmin edilmiştir. 2000 yılına gelindiğinde ise bu on ülkeden dokuzunun öngörülen hedeflerin ötesine geçtiği görülmüştür. Hedefe ulaşamayan tek ülke maalesef Türkiye olmuştur. 2001 yılındaki büyük krizin yaralarını yeni sarmaya başlayan Türkiye'nin 1990'larda tümüyle kaçırdığı DYY'lerin genişleme trendini, 2004 ve 2005 yıllarından itibaren yakalamaya başladığını görüyoruz. Türkiye DYY çekimi için her zaman yüksek potansiyele sahip bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Ancak yüksek potansiyel kavramı Dünya Yatırım Raporları'nda yer alan analizlerde pek ortaya çıkmamıştır. DYY çekme performansında Türkiye, 2004 yılında dünya genelinde 111. sırada yer almıştır (UNCTAD, 2005: 23). Bu durumun temel nedenini Türkiye'de DYY çekmeye yönelik etkin ve somut adımların atılmaması olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Tablo-17: Türkiye’de Yıllara Göre Yabancı Sermaye (Milyon \$)

YILLAR	İZİN VERİLEN YABANCI SERMAYE	FİRMA SAYISI (Kümülatif)	FİİLİ GİRİŞ
1980-90	6.423	78-1.856	2.519
1991	1.967	2.123	907
1992	1.820	2.330	911
1993	2.063	2.554	746
1994	1.478	2.830	636
1995	2.938	3.161	934
1996	3.835	3.582	914
1997	1.678	4.068	852
1998	1.647	4.123	953
1999	1.700	4.166	813
2000	3.477	4.614	1.707
2001	2.726	5.100	3.374
2002	2.243	5.599	622
2003	1.208 (6 ay)	6.708	745 (998)
2004	-	8.827	1.245 (1.343)
2005	-	11.691	8.427 (1.841)
2006 (3 ay)	-	12.436	250 (1.038)
Toplam	35.203		26.555

Kaynak. DPT, Not: () ; gayrimenkul alımları

Yukarıdaki Tablo-17’de de görüldüğü gibi Türkiye, 2000 yılına kadar yıllık fiili yabancı sermaye girişi olarak 1 milyar dolar seviyesine bile çıkamamıştır. 2000 yılından itibaren yabancı sermaye girişindeki canlanma 2001 yılında da devam etmiş, fakat yaşanan ekonomik kriz yatırımcıların aradığı güven ve istikrar ortamının bozulmasına yol açtığından 2002 yılında yabancı sermaye girişi 622 milyon dolarda kalmıştır. Bu, bir önceki yıla göre 5 kattan daha fazla azalma anlamına gelmektedir. 2003 yılında krizin etkileri hala devam ettiğinden yabancı sermaye girişi ancak %20 oranında artarak 745 milyon dolara çıkmıştır. 2003 yılının en önemli özelliği gayrimenkul alımı yoluyla yabancı sermaye girişlerinin başlamasıdır. 2003 yılına kadar Türkiye’de yabancı yatırımcıların gayrimenkul alımı hemen hemen hiç yokken, söz konusu yılda yaklaşık 1 milyar dolar gayrimenkul alımı gerçekleştirilmiştir. Hiç kuşkusuz bunda, 2003 yılı Haziran ayında çıkarılan “Doğrudan Yabancı Yatırım Kanunu”nun etkisi çok fazladır. Kanunla, yabancı yatırımlarda izin sistemi kaldırılmıştır. Gayrimenkul alımı şeklinde yabancı sermaye girişi 2004 yılında da artarak devam etmiş ve toplam 2.7 milyar dolarlık yabancı sermayenin %50’sini oluşturmuştur. 2005 yılı Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye girişi açısından bir dönüm noktasıdır. Türkiye ilk defa doğrudan yabancı yatırım girişinde 10 milyar dolar sınırına ulaşmıştır. Asıl sevindirici gelişme

ise; 9,7 milyar dolarlık yatırımın sadece 1,8 milyar dolarının yani %19'unun yurt dışında yerleşiklerin Türkiye'deki gayrimenkul alımları biçiminde olmasıdır (Tablo-18). Gayrimenkul alımlarında bir önceki yıla göre mutlak olarak artış görülmekle birlikte oransal olarak büyük bir düşüş yaşanmıştır (%48'den %19'a). 2005 yılında gerçekleşen nakit girişlere göre en büyük uluslar arası doğrudan yatırımlar ise sırasıyla şu şekildedir: -GE Consumer Finance Şirketi'nin (ABD) Garanti Bankası'nı satın alması (1,8 milyar \$), -Alfa Group Şirketi'nin (Rusya) Turkcell İletişim'i satın alması (1,6 milyar \$), -Oger Telecom Şirketi'nin (Lübnan) Türk Telekom'u satın alması (1,5 milyar \$), -Fortis Bank'ın (Belçika-Hollanda) Dışbank'ı satın alması (1,1 milyar \$), ve -Unicredito Şirketi'nin (İtalya) YKB'yi satın alması (600 milyon \$) (TCMB, 2006).

Tablo-18: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Fiili Girişler)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Doğrudan Yabancı Yatırımlar Toplam (Net)	885	722	805	940	783	982	3352	1137	1752	2837	9681
Doğrudan Yabancı Sermaye	885	722	805	940	783	982	3352	1137	754	1494	7840
Sermaye (Net)	885	722	805	940	783	982	3352	617	737	1145	8081
Giriş	934	914	852	953	813	1707	3374	622	745	1245	8427
Çıkış	-49	-192	-47	-13	-30	-725	-22	-5	-8	-100	-346
Diğer Sermaye	--	--	--	--	--	--	--	520	17	349	-241
Gayrimenkul (Net)	--	--	--	--	--	--	--	--	998	1343	1841

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2005.

2006 yılının ilk üç ayında ise doğrudan yabancı yatırımlar toplamı (net) 1,3 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu dönemde ki artışın temel nedeni gayrimenkul alımlarındaki yüksek artıştır. Sadece ilk üç ayda 1 milyar dolarlık gayrimenkul alımı gerçekleşmiştir. Yani, 2006 yılının ilk üç ayında ki gayrimenkul alımları, 2005 yılının ilk üç ayına göre 2 kattan fazla artmıştır. 2006 yılının ilk üç ayında doğrudan yabancı sermaye girişi sadece 250 milyon dolardır. 2003 ve 2004 yıllarında toplam doğrudan yabancı yatırımlar içinde ki payı yüksek düzeylere ulaşan gayrimenkul alımlarının, 2006 yılında da aynı ivmeyi göstermesi beklenmektedir.

Türkiye'nin çektiği uluslar arası doğrudan yatırımlar 2000 yılı öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelendiğinde, uzun dönemli eğilimde önemli bir pozitif yönlü kırılmanın gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de yapılan uluslar arası doğrudan yatırımlar 1995-2000 döneminde ortalama yıllık 850 milyon dolar düzeyinde iken, 2000 sonrası dönemde özellikle 2003 yılından sonraki yüksek oranlı artışların sonucu olarak

ortalama 3 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Büyüme, enflasyon ve faiz oranları gibi makroekonomik göstergelerde görülen iyileşme; AB ile tam üyelik müzakerelerine ilişkin sürecin öngörülebilirlik üzerindeki etkisi ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik yapısal reformların hız kazanması Türkiye'nin uluslar arası doğrudan yatırımlar açısından cazibesini artırmıştır. Özellikle finans sektöründe gerçekleşen satın alma işlemleri ile özelleştirme ihalelerine yabancı yatırımcıların gösterdiği ilgi, Türkiye'nin artan cazibesine somut örnek olarak gösterilebilir (HM, 2006: 13).

2.3.7.1 Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının verilen izinler itibariyle sektörel dağılımı ile fiili girişler itibariyle sektörel dağılımı farklılık göstermektedir. Bu nedenle bunları iki alt başlık altında incelemekte fayda vardır.

2.3.7.1.1 Yabancı Sermaye İzinlerinin Sektörel Dağılımı

Türkiye, 2003 yılına kadar yabancı sermayenin ülkede yatırım yapması için izin sistemini kullanmıştır. 2003 yılında kabul edilen doğrudan yabancı yatırımlar kanunu ile yabancı sermayeli şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin sistemi kaldırılmıştır. Bu yüzden 2003 yılı ortasına kadar yabancı sermaye izinlerine ilişkin istatistikler düzenli olarak tutulmuştur. Aşağıdaki Tablo-19'da 1980 yılından 2003 yılına kadar yabancı sermaye izinlerinin sektörlere göre nasıl dağıldığı gösterilmektedir.

Tablo-19: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (milyon \$)

YILLAR	İMALAT	%	TARIM	%	MADEN	%	HİZMETLER	%	TOPLAM
1980	88.76	92	-	0	-	0	8.24	8	97.00
1981	246.54	73	0.86	0	0.98	0	89.13	26	337.51
1982	98.54	59	1.06	1	1.97	1	65.43	39	167.00
1983	88.93	87	0.03	0	0.02	0	13.76	13	102.74
1984	185.92	69	5.93	2	0.25	0	79.26	29	271.36
1985	142.89	61	6.37	3	4.26	2	80.97	35	234.49
1986	193.47	53	16.86	5	0.86	0	152.81	42	364.00
1987	293.91	45	13.00	2	1.25	0	347.08	53	655.24
1988	490.68	60	27.35	3	5.62	1	296.87	36	820.52
1989	950.13	63	9.36	1	11.69	1	540.59	36	1,511.77
1990	1,214.06	65	65.56	4	47.19	3	534.49	29	1,861.30
1991	1,095.48	56	22.41	1	39.82	2	809.55	41	1,967.26
1992	1,274.28	70	33.59	2	18.96	1	493.13	27	1,819.96
1993	1,568.59	76	21.05	1	11.37	1	462.38	22	2,063.39
1994	1,107.29	75	28.27	2	6.20	0	335.85	23	1,477.61
1995	1,996.48	68	31.74	1	60.62	2	849.48	29	2,938.32
1996	640.59	17	64.10	2	8.54	0	3,122.74	81	3,835.97
1997	871.81	52	12.22	1	26.70	2	767.48	46	1,678.21
1998	1,017.29	62	5.75	0	13.73	1	609.67	37	1,646.44
1999	1,123.22	66	16.19	1	6.76	0	553.40	33	1,699.57
2000	1,105.49	32	59.74	2	5.01	0	2,307.18	66	3,477.42
2001	1,244.59	46	134.38	5	29.11	1	1,317.20	48	2,725.28
2002	892.01	40	32.82	1	17.29	1	1,300.81	58	2,242.93
2003*	710.65	59	7.73	1	124.18	10	365.43	30	1,207.99
TOPLAM	18,641.60	53	616.37	1,8	442.38	1,3	15,502.93	44	35,203.27

*17.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı sermayeli şirketlerin ve şubelerin kuruluşu ve faaliyetlerine ilişkin izin sistemi kaldırılmış olduğundan 2003 yılına ait veriler altı aylıktır. Bu tarihten itibaren izne ilişkin istatistikler yayınlanmamaktadır.

Türkiye, 24 yıllık bu dönemde toplam 35,2 milyar dolar yabancı sermayeye izin vermiştir. İzin verilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları içinde imalat ve hizmetler sektörlerinin ağırlıklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu izinlerin %53'ü imalat sanayine, %44'ü hizmetler sektörüne, %1,8'i tarım sektörüne ve %1,3'ü de madencilik sektörüne verilmiştir. 1999 yılına kadar verilen izinlerde imalat sanayi daha yüksek paya sahipken, 2000 yılından itibaren hizmetler sektörü ilk sıraya çıkmıştır. 1996 ve 2000 yılları yabancı sermaye izinlerinin en fazla verildiği yıllardır. 1996 yılında 3,8 milyar dolar ve 2000 yılında da 3,5 milyar dolar yabancı sermaye izni verilmiştir.

2.3.7.1.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörel Dağılımı

Son yıllarda ülkemize fiili giriş yapan yabancı sermayenin sektörel dağılımına baktığımızda, tarım ve madenciliğin yok denecek kadar düşük düzeyde olduğunu görürüz. Tarım ve madenciliğin toplam içindeki payı %1'i geçememektedir. 2000

yıldaki fiili girişlerin %55'i imalat, %44'ü ise hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Son beş yılda hizmetler sektörü sadece 2003 yılında imalat sektörünün gerisinde kalmıştır. 2003 yılında imalat sanayindeki yabancı sermaye girişlerinin hemen hemen tamamı gıda ve otomotiv sektörüne olmuştur. Hizmetler sektörü, 2004 yılında imalat sektöründen beş kat, 2005 yılında da 10 kat daha fazla yabancı sermaye çekmiştir. 2005 yılında, telekomünikasyon ve bankacılık-finans kesiminin çektiği yabancı sermaye miktarı yaklaşık 7 milyar dolardır (Tablo-20). 2005 yılına gelene kadar, telekomünikasyon sektörüne 2004 yılındaki 660 milyon dolarlık DYY girişi ve 2002 yılındaki bankacılık-finans sektörüne 300 milyon dolarlık DYY girişi önemlidir.

Tablo-20:Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (milyon \$)

Sektörler	1998	2000	2002	2003	2004	2005
Tarım, Avcılık ve Ormanlık	1	2	0	1	4	5
Bahççılık	0	0	0	0	2	0
Madencilik ve Taşocakçılığı	37	10	2	14	75	44
İmalat Sanayi	553	932	110	448	168	710
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı			14	249	32	62
Tekstil Ürünleri İmalatı			10	8	14	184
Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı			9	9	39	173
B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı			13	17	8	12
Elektrikli Optik Aletler İmalatı			2	4	2	15
<i>Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork İmalatı</i>			33	145	35	44
Mobilya İmalatı; B.Y.S.			0	2	0	4
Diğer İmalat			19	14	38	216
Hizmetler	362	763	510	282	996	7,668
Elektrik, Gaz ve Su			68	86	69	4
İnşaat			3	8	23	107
Toptan ve Perakende Ticaret,			89	92	103	46
Oteller ve Lokantalar			0	4	1	18
Telekomünikasyon			1	2	639	3,350
Bankacılık-Finans			260	51	69	3,970
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri			0	6	3	11
Eğitim Hizmetleri			0	0	0	17
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler			5	23	53	74
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliy.			84	10	36	71
Toplam	953	1,707	622	745	1,245	8,427

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2005

2.3.7.2 Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı

2.3.7.2.1 Yabancı Sermaye İzinlerinin Ükelere Göre Dağılımı

OECD ve AB ülkelerinin yabancı sermaye izinlerindeki üstünlüğü 1980'den beri artarak devam etmektedir. 1980-2003 döneminde verilen 35,2 milyar dolar yabancı sermaye izninin yarısından fazlası Fransa, Hollanda, Almanya ve İngiltere'ye aittir. Bu dönemde ABD'ye verilen izin miktarı ise yaklaşık 4 milyar dolardır. Tablo-21'de de görüldüğü gibi 8 ülke 24 yılda verilen yabancı sermaye izinlerinin yaklaşık %80'ini almıştır. 24 yıllık dönemde kümülatif olarak Fransa'nın üstünlüğü olmasına rağmen son 4 yılın değerlerine göre ancak yedinci sırada bulunmaktadır. Son dört yılın değerlerine göre Hollanda, Almanya ve ABD ilk sıralarda yer almaktadırlar.

Tablo-21: Yabancı Sermaye İzinlerinin Ükelere Göre Dağılımı (milyon \$)

ÜLKELER	1999	2000	2001	2002	1980-2003 TOPLAM	1980-2003 %
Fransa	147	34	138	134	5,665	16,1
Hollanda	235	1,381	635	379	5,336	15,2
Almanya	407	637	319	272	4,329	12,3
ABD	293	291	316	311	3,929	11,2
İngiltere	88	98	507	248	2,669	7,6
İsviçre	51	35	86	149	2,261	6,4
İtalya	95	18	34	244	1,883	5,3
Japonya	14	151	259	129	1,819	5,2
Diğer	371	830	432	377	7,312	20,7
TOPLAM	1,701	3,475	2,726	2243	35,203	100,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2006

2.3.7.2.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ükelere Göre Dağılımı

AB ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye girişlerinde ki belirgin üstünlüğü son yıllarda artarak devam etmektedir. 1995-1999 yıllarında yabancı sermaye girişlerinin ortalama %50-65'i AB kökenlidir. 2000-2004 yıllarında AB menşeli doğrudan yabancı sermaye girişi %80'le ulaşmıştır. 2005 yılında toplam 8,4 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye girişinin 3,2 milyar doları (%38) AB ülkelerinden gerçekleşmiştir. 2005 yılında Türkiye'ye Amerika Kıtası'ndan doğrudan yabancı sermaye girişindeki artış dikkat çekicidir (Tablo-22).

Tablo-22: Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (milyon \$)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005
AB Ülkeleri (25)	455	555	977	3,191
Almanya	86	142	73	335
Fransa	22	120	34	263
Hollanda	72	50	568	296
İngiltere	8	141	79	267
İtalya	241	1	15	676
Diğer AB Ülkeleri	26	101	208	1,354
Diğer Avrupa Ülkeleri (AB Hariç)	64	70	111	53
Afrika Ülkeleri	0	0	0	3
Amerika	9	58	97	3,513
Kuzey Amerika	9	58	97	1,919
A.B.D.	2	52	36	1,894
Kanada	7	6	61	25
Orta Amerika ve Karayipler	0	0	0	1,594
Güney Amerika	0	0	0	0
Asya	70	60	60	1,665
Körfez Ülkeleri	5	0	1	134
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	0	1	53	1,503
Diğer Asya Ülkeleri	65	59	6	28
Avustralya	0	0	0	1
Sınıflandırlamayan	24	2	0	1
Toplam	622	745	1,245	8,427

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2006

2.3.8.2 Türkiye’de Faaliyet Gösteren Yabancı Sermayeli Firmalar

Türkiye’de kurulan yabancı sermayeli şirketler, mevcut şirketlere yapılan iştirak ve şube sayıları esas alınarak oluşturulan uluslararası sermayeli şirket sayıları önemli bir gösterge niteliğindedir.

Tablo-23: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayısı (adet)

	Oca	Şub	Mar	Nis	May	Haz	Tem	Ağu	Eyl	Eki	Kas	Ara	Toplam
1954-1999													4166
2000	21	26	52	36	41	31	41	21	41	24	63	51	448
2001	44	37	32	33	34	53	37	46	35	46	49	40	486
2002	37	35	37	37	42	40	50	35	46	45	35	60	499
2003	36	34	41	24	41	35	126	147	158	176	114	177	1,109
2004	154	116	191	182	221	231	155	138	188	186	162	195	2,119
2005	178	212	225	224	256	271	262	213	268	258	220	277	2,864
2006	202	230	324	278	-	-	-	-	-	-	-	-	1,034
Toplam													12,728

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.

Uluslararası yatırımcılar açısından önemli kolaylıklar getiren 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”nun 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, Türkiye’deki uluslar arası sermayeli şirket sayısında hızlı bir artış gözlenmiştir (Tablo-23). Türkiye’de 2002 yılına kadar kurulan yabancı sermayeli şirket sayısı 5600 iken, sadece son üç yılda kurulan şirket sayısı yaklaşık 6000 adettir. Yani Türkiye’de, son üç yılda, 1954 yılından itibaren 2002 yılına kadar geçen 48 yıllık dönemdekinden daha fazla yabancı sermayeli şirket kurulmuştur. Türkiye’de 2006 yılı Nisan ayı itibariyle yabancı sermayeli firma sayısı 13 bin adete yaklaşmıştır. Yaklaşık olarak bu firmaların %85’i yeni şirket ve şube kuruluşu iken geriye kalan %15’lik kısım iştiraklerden oluşmaktadır. Aşağıdaki Tablo-24’te bu firmaların kuruluş türleri belirtilmiştir.

Tablo-24: Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Sermayeli Firmalar

	1954-1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005 (4 ay)	2006 (4 ay)	Toplam
Yeni	3,523	319	335	360	875	1,591	2,315	666	815	10,126
İştirak	498	112	120	117	201	465	505	157	202	2,217
Şube	145	17	31	22	33	63	58	19	17	385
Toplam	4,166	448	486	499	1,109	2,119	2,878	842	1,034	12,728

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2004 ve 2005 yıllarında yabancı sermayeli firmaların kuruluş türleri açısından sektörel dağılımına baktığımızda; toptan ve perakende ticaret, imalat sanayi, gayrimenkul kiralama ile telekomünikasyon alanlarında yoğunlaşma olduğunu görürüz (Tablo-25). İmalat sanayi içinde en fazla yabancı sermayeli firma tekstil sektöründe kurulmuştur. 2004 yılında gıda sektörü ikinci sırada iken, 2005 yılında mobilya sektöründe kurulan yabancı sermayeli firma sayısı gıda sektörünü geçmiştir. Otomotiv sektöründe kurulan firma sayısı ise 15’te kalmıştır.

Tablo-25: Yabancı Sermayeli Firmaların Kuruluş Türleri Açısından Sektörlere Göre Dağılımı (adet)

Sektörler	2004				2005			
	Yeni	İştirak	Şube	Toplam	Yeni	İştirak	Şube	Toplam
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	21	8	0	29	20	11	2	33
Balıkçılık	0	2	0	2	5	2	0	7
Madencilik ve Taşocakçılığı	20	8	4	32	36	8	1	45
İmalat Sanayi	267	92	12	371	354	90	12	456
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	39	13	0	52	31	11	0	42
Tekstil Ürünleri İmalatı	40	17	3	60	55	23	4	82
Kimyasal Madde İmalatı	36	9	2	47	28	10	1	39
B.Y.S. Makine Teçhizat İmalatı	20	8	0	28	28	3	2	33
B.Y.S. Elektrikli Makine İmalatı	12	5	3	20	17	4	0	21
Motorlu Kara Taşıtı, Röm İmalat	15	3	0	18	15	1	1	17
Mobilya İmalatı	19	7	1	27	42	6	1	49
Diğer İmalat	86	30	3	119	138	32	3	173
Elektrik, Gaz ve Su	9	5	1	15	6	5	0	11
İnşaat	108	25	5	138	294	47	5	346
Toptan ve Perakende Ticaret	682	211	18	911	615	178	13	806
Motorlu Taşıtlar ve Motosiklet.Satışı, Bakımı, Onarımı-Yakıt Per. Satışı	11	7	0	18	32	10	0	42
Motorlu Taşıtlar ve Moto. Dışında Kalan Top. Tic. Ve Kom	610	196	16	822	505	153	10	668
Motorlu Taşıtlar ve Motosiklet Dışında Kalan Perakende Tic.	61	8	2	71	78	15	3	96
Oteller ve Lokantalar	55	21	1	77	148	31	0	179
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	160	44	14	218	210	45	9	264
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	5	1	1	7	14	7	1	22
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	190	39	5	234	484	41	7	532
Eğitim Hizmetleri	11	1	0	12	14	4	0	18
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	20	7	1	28	41	12	0	53
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	40	1	1	42	60	17	4	81
TOPLAM	1,591	465	63	2,119	2,315	505	58	2,878

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.2.1 Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörel Dağılımı

Türkiye’de 17 Haziran 2003 yılından itibaren 2005 yılı sonuna kadar yabancı sermayeli firmaların yatırım için aldığı belge sayısı 546 adettir. Bunun 412 adedi imalat sanayine ait olup %75’ine karşılık gelmektedir. Bu süre içinde yabancı sermayeli firmaların ülkemizde gerçekleştirdikleri sabit yatırım toplamı 7,8 milyar dolardır. Bunun 3,7 milyar doları imalat sanayinde, 2,9 milyar doları ise ulaştırma ve haberleşme

alanında yapılmıştır. Aşağıdaki tablo-26’da sektörler itibariyle sabit yatırım miktarları gösterilmiştir.

Tablo-26: Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörel Dağılımı

(1 Temmuz 2003- 31 Aralık 2005)

SEKTÖR	BELGE ADEDİ	SABİT YATIRIM TOPLAMI (YTL)	SABİT YATIRIM TOPLAMI (\$)
İMALAT SANAYİİ	412	5,176,884,787	3,737,904,255
ULAŞTIRMA, HABERLEŞME VE DEPOLAMA HİZMETLERİ	41	3,955,296,558	2,878,204,459
OTELLER VE LOKANTALAR	29	592,339,649	431,806,799
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI	19	243,180,048	177,216,650
TARIM, AVÇILIK VE ORMANCILIK	14	47,032,813	32,644,021
ELEKTRİK , GAZ VE SU	12	275,669,624	202,802,563
SAĞLIK İŞLERİ VE SOSYAL HİZMETLER	9	118,853,841	87,446,103
DİĞER TOPLUMSAL, SOSYAL VE KİŞİSEL HİZMET FAALİYETLERİ	4	25,996,735	18,878,584
GAYRİMENKUL, KİRALAMA VE İŞ FAALİYETLERİ	3	3,391,392	2,555,681
İNŞAAT	2	341,829,780	259,976,657
BALIKÇILIK	1	3,070,130	2,117,331
TOPLAM	546	10,783,545,357	7,831,553,103

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.2.2 Yabancı Sermayeli Firma Sayılarının Sektörel Dağılımı

2006 yılı Nisan ayı itibariyle 12.728 adet yabancı sermayeli firmanın 4352 adedi toptan ve perakende ticaret, 2627 adedi imalat sanayi, 1387 adedi gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde faaliyet göstermektedir. İmalat sanayinin alt sektörlerinde en fazla firma, tekstil, kimya ve gıda sektörlerinde yer almaktadır. Türkiye’de 193 adet firma ise otomotiv sektöründe (ana ve yan sanayi) faaliyetine devam etmektedir (Tablo-27).

Tablo-27: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı (adet)

Sektörler	54-99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	54-06
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	60	6	6	3	27	29	33	170
Balıkçılık	11	0	2	1	2	2	7	25
Madencilik ve Taşocakçılığı	66	8	8	19	13	32	45	199
İmalat Sanayi	1,167	94	90	84	267	371	456	2,627
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	126	8	7	9	18	52	42	275
Tekstil Ürünleri İmalatı	115	3	13	13	65	60	82	360
Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	150	11	7	6	28	47	39	295
B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı	88	8	6	7	21	28	33	198
B.Y.S. Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı	70	11	14	4	21	20	21	170
<i>Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork İmalatı</i>	104	14	11	7	17	18	17	193
Mobilya İmalatı; B.Y.S. Diğer İmalat	28	2	3	6	12	27	49	140
Diğer İmalat	486	37	29	32	85	119	173	996
Elektrik, Gaz ve Su	49	10	5	5	8	15	11	110
İnşaat	144	9	25	20	30	138	346	807
Toptan ve Perakende Ticaret,	1,463	152	177	210	433	911	806	4,352
Motorlu Taşıtlar ve Motosikletlerin Satışı, Bakımı ve Onarımı; Motorlu Taşıtların Per. Satışı	43	9	5	10	22	18	42	160
Motorlu Taşıtlar ve Moto. Dışında Kalan Top. Tic. Ve Tic. Komis.	1,301	130	150	188	356	822	668	3,780
Motorlu Taşıtlar ve Moto. Dışında Kalan Perakende Tic.	119	13	22	12	55	71	96	412
Oteller ve Lokantalar	473	39	54	42	61	77	179	983
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	279	45	49	43	94	218	264	1,065
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	79	8	6	14	13	7	22	156
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	244	57	43	40	88	234	532	1,387
Eğitim Hizmetleri	9	0	4	0	8	12	18	54
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	44	5	4	7	20	28	53	168
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	60	15	13	11	41	42	81	292
TOPLAM	4166	448	486	499	1,109	2,119	2,864	12,728

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.2.4 Yabancı Sermayeli Firmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun çıktığı 17 Haziran 2003 tarihinden itibaren 2005 yılı sonuna kadar verilen 546 adet belgenin 353 adedi Avrupa Birliği'ne aittir. Bunu 54 adet belge ile ABD ve 44 adet belge ile de diğer Avrupa ülkeleri izlemektedir. Bu süre içinde gerçekleştirilen 7,8 milyar dolarlık yatırımın yaklaşık 5,9 milyar dolarlık kısmı (%75'i) AB menşeli firmalara aittir. AB dışında diğer Avrupa ülkelerinin payı %9, Asya ülkelerinin payı %8 ve ABD'nin payı ise yaklaşık %4'tür. Aşağıdaki tablo-28'de yatırımların ülke gruplarına göre dağılımı ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo-28: Yabancı Sermayeli Firmaların Ülke Gruplarına Göre Dağılımı
(1 Temmuz 2003- 31 Aralık 2005)

ÜLKE GRUBU	BELGE ADEDİ	SABİT YATIRIM TOPLAMI (YTL)	SABİT YATIRIM TOPLAMI (\$)
AVRUPA BİRLİĞİ	353	8,060,506,533	5,879,047,063
KUZEY AMERİKA	54	374,304,111	262,897,046
DİĞER AVRUPA	44	1,000,505,237	731,550,286
DİĞER ASYA	30	841,712,927	591,155,272
YAKIN VE ORTA DOĞU	27	235,586,514	175,026,239
DİĞER ÜLKELER	26	110,277,521	79,030,786
DİĞER OKY. VE KUT. BÖL.	7	121,372,942	84,237,360
DİĞER AFRİKA	2	23,847,468	17,357,635
AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA	1	1,877,816	1,390,975
KUZEY AFRİKA	1	3,254,288	2,503,298
ORTA AMERİKA VE KARAYİPL.	1	10,300,000	7,357,143
TOPLAM	546	10,783,545,357	7,831,553,103

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.2.5 Yabancı Sermayeli Firma Sayılarının Ükelere Göre Dağılımı

Yabancı sermayeli firma sayılarının ülkelere dağılımına baktığımızda AB üyesi 25 ülkenin toplam firma sayısının yaklaşık yarısına sahip olduğunu görmekteyiz. 2006 Nisan ayı itibarıyla toplam 12728 adet yabancı sermayeli firmanın 6801 adedi AB üyesi ülkelere aittir. Bu ülkeler içinde de Almanya, İngiltere ve Hollanda önemli bir yer tutmaktadır. İran'ın 748 adet, ABD'nin 662 adet, Rusya'nın 510 adet, Fransa'nın 497 adet, İtalya'nın 454 adet, Irak'ın 354 adet firması Türkiye'de faaliyet göstermektedir (Tablo-29).

Tablo-29: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayısının Ükelere Göre Dağılımı

	1954-1999 (Birikimli)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	1954-2006 Nisan
AB Ülkeleri (25)	2,168	264	253	229	466	1,078	1,693	6,801
Almanya	769	79	66	66	154	378	2,236	2,236
Fransa	211	22	16	22	32	74	497	497
Hollanda	343	64	39	43	73	144	998	998
İngiltere	274	30	41	35	66	145	1,053	1,053
İtalya	173	22	27	16	32	78	454	454
Diğer AB Ülkeleri	398	47	64	49	111	259	1,563	1,563
Diğer Avrupa Ülkeleri	506	41	46	50	143	289	355	1,561
İsviçre	181	10	15	19	19	36	330	330
Bulgaristan	19	1	3	5	19	27	117	117
Ukrayna	24	3	2	3	10	26	120	120
Rusya Federasyonu	138	17	17	13	51	108	510	510
Kuzey Kıbrıs T.C.	52	2			6	22	115	115
Diğer	92	8	9	10	38	70	369	369

	1954-1999 (Birikimli)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	1954-2006 Nisan
Kuzey Afrika Ülkeleri	47	3	7	13	20	28	42	171
Diğer Afrika Ülkeleri	15	1	2	1	10	18	20	73
Kuzey Amerika	279	35	37	44	61	108	121	727
A.B.D.	261	31	35	40	54	98	662	662
Kanada	18	4	2	4	7	10	65	65
Orta Amerika ve Karayipler	29	5	4	1	4	8	13	67
Güney Amerika	5		2			4	2	14
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	849	65	78	112	275	381	412	2,314
Azerbeycan	64	7	12	13	38	61	287	287
Irak	121	11	16	26	40	56	354	354
İran	270	15	20	26	111	132	748	748
İsrail	37	9	7	14	25	34	164	164
Suriye	121	6	4	12	17	21	226	226
Diğer	236	17	19	21	44	77	535	535
Diğer Asya	232	24	47	37	114	171	177	846
Çin Halk Cum.	62	10	17	13	46	58	247	247
Japonya	38	2	7	4	6	15	84	84
Güney Kore Cum.	34	3	11	2	16	19	105	105
Pakistan	17		2	2	9	10	51	51
Afganistan	13	3	1	4	5	6	40	40
Diğer	68	6	9	12	32	63	319	319
Avustralya ve Yeni Zeland	9	3			1	20	14	56
Diğer Oky ve Kutup Böl.	27	7	10	10	12	14	10	98
Toplam	4,166	448	486	499	1,109	2,119	2,864	12,728

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

Aşağıdaki Tablo-30'da ise, 2004 ve 2005 yıllarında kurulan yabancı sermayeli firmaların ülkelere göre dağılımı, kuruluş türleri dikkate alınarak gösterilmiştir. Almanya, ülkemizde en fazla yabancı sermayeli firma kuran ülke konumundadır. Almanya'nın 2005 yılında kurduğu toplam 523 adet firmanın 415 tanesi yeni yatırım, 96 tanesi iştirak ve 12 tanesi de şubedir.

Tablo-30: Yabancı Sermayeli Firmaların Kuruluş Türleri Açısından Ünelere Göre Dağılımı

Üneler	2004				2005			
	Yeni	İştirak	Şube	Toplam	Yeni	İştirak	Şube	Toplam
AB Üneleri (25)	821	225	33	1,078	1,393	268	32	1,693
Almanya	287	80	11	378	415	96	12	523
Fransa	51	23	0	74	74	7	0	81
Hollanda	107	33	4	144	171	39	4	214
İngiltere	117	25	3	145	289	44	3	336
İtalya	56	15	7	78	56	10	2	68
Diğer AB Üneleri	202	49	8	259	388	72	11	471
Diğer Avrupa Üneleri (AB Hariç)	209	73	9	289	290	59	6	355
İsviçre	27	6	3	36	25	5	3	33
Bulgaristan	18	9	--	27	25	6	0	31
Ukrayna	14	10	2	26	32	5	1	38
Rusya Federasyonu	83	23	2	108	112	13	0	125

Ülkeler	2004				2005			
	Yeni	İştirak	Şube	Toplam	Yeni	İştirak	Şube	Toplam
Kuzey Kıbrıs T.C.	17	5	--	22	22	1	1	24
Diğer	49	20	2	70	74	29	1	104
Kuzey Afrika Ülkeleri	23	4	1	28	34	8	0	42
Diğer Afrika Ülkeleri	14	4	0	18	16	3	1	20
Kuzey Amerika	77	26	5	108	90	25	6	121
A.B.D.	68	25	5	98	81	20	5	106
Kanada	9	1	0	10	9	5	1	15
Orta Amerika ve Karayipler	3	4	1	8	9	4	0	13
Güney Amerika	2	2	0	4	1	1	0	2
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	297	82	5	381	317	92	3	412
Azerbaycan	43	17	1	61	49	15	0	64
Irak	38	17	1	56	46	17	0	63
İran	110	22	--	132	105	23	0	128
İsrail	28	6	--	34	23	6	0	29
Suriye	15	6	--	21	28	7	0	35
Diğer	63	16	3	77	66	24	3	93
Diğer Asya	128	37	6	171	139	33	5	177
Afganistan	5	1	--	6	29	5	0	34
Güney Kore Cum.	13	6	--	19	7	2	1	10
Japonya	7	6	2	15	14	4	0	18
Pakistan	8	--	2	10	9	1	0	10
Çin Halk Cum.	51	6	1	58	6	0	0	6
Diğer	44	18	1	63	74	21	4	99
Avustralya ve Yeni Zelandada	12	6	2	20	10	3	1	14
Diğer Okyanusya ve Kutup Böl.Ülkeleri	7	6	1	14	7	2	1	10
Toplam	1,591	465	63	2,119	2,311	498	55	2,864

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.

2.3.8.2.6 Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüklerine Göre Dağılımı

2.3.8.2.6.1 Sermaye Büyüklüğü Açısından Sektörel Dağılım

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1954 yılından itibaren yabancı sermaye girişinin olduğu ülkemiz, son üç yılda, yarım asırda çektiği kadar doğrudan yabancı sermaye çekmiştir. Bu nedenle 2004 ve 2005 yılları yabancı yatırımlar açısından özel öneme sahip yıllardır. 2003 yılı Temmuz ayından 2005 yılı sonuna kadar ülkemizde faaliyete geçen 5873 adet uluslararası sermayeli şirketin 253 adedinde kayıtlı sermaye miktarı 500 bin doların üstündedir. Bu 253 şirketin 79 adedi imalat sanayinde, 51 adedi toptan ve perakende ticaret, 23 adedi de inşaat sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Aşağıdaki tablo-31, 2004 ve 2005 yıllarında ülkemizde faaliyet gösteren firmaların sermaye büyüklükleri dikkate alınarak sektörel dağılımını göstermektedir.

Tablo-31: Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüğü Açısından Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	2004 (1000 \$)					2005 (1000\$)				
	<50	50-200	200-500	>500	Toplam	<50	50-200	200-500	>500	Toplam
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	16	6	6	1	29	21	4	5	3	33
Balıkçılık	1			1	2	3		4		7
Madencilik ve Taşocakçılığı	18	5	3	6	32	27	7	7	4	45
İmalat Sanayii	213	90	31	37	371	261	134	34	27	456
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	29	10	7	6	52	21	13	4	4	42
Tekstil Ürünleri İmalatı	36	19	2	3	60	44	26	4	8	82
Kimyasal Mad. İmalatı	27	12	5	3	47	22	9	5	3	39
B.Y.S. Makine Teçhizat İmalatı	15	7	3	3	28	20	9	2	2	33
B.Y.S. Elektrikli Makine İmalatı	11	6	2	1	20	9	10	2		21
Mot. Kara Taşıtı, Römork İmalatı	9	2	--	7	18	10	5	1	1	17
Mobilya İmalatı;	17	6	4	--	27	28	16	4	1	49
Diğer İmalat	69	28	8	14	119	107	46	12	8	173
Elektrik, Gaz ve Su	8	1	1	5	15	4	7			11
İnşaat	93	31	8	6	138	197	106	28	15	346
Toptan ve Per. Ticaret,	649	222	24	16	911	529	211	37	29	806
Motorlu Taşıtlar Dışında Per. Tic.	54	15	--	2	71	63	25	6	2	96
Motorlu Taşıtlar On. Yakıt Per. S.	14	1	2	1	18	25	10	3	4	42
Motorlu Taşıtlar Dışında Tic.Kom	581	206	22	13	822	441	176	28	23	668
Oteller ve Lokantalar	51	18	3	5	77	118	42	11	8	179
Ulaştırma, Hab. Ve Dep.Hizm.	148	41	19	10	218	179	65	14	6	264
Mali Aracı Kur. Faaliyetleri	2	3	--	2	7	11	2		9	22
Gayrimenkul Kira ve İş Faal.	195	28	7	4	234	383	122	17	10	532
Eğitim Hizmetleri	10	2	--	--	12	14	2	2		18
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizm.	16	10	--	2	28	43	6	1	3	53
Diğer Topl. Sos. Kişisel Hizm.	35	5	--	2	42	61	17	2	1	81
	1,458	462	102	97	2,119	1,860	726	162	116	2,864

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.2.6.2 Sermaye Büyüklüğü Açısından Ükelere Göre Dağılım

2004 ve 2005 yıllarında 500.000 dolar ve üstü kayıtlı sermayeye sahip firma kuruluşunda ilk sırayı 39 adet ile Almanya, ikinci sırayı ise 22 adet firma ile Hollanda almaktadır. 2004 ve 2005 yıllarında kurulan toplam 5000 firmanın 200 tanesinde

firmaların kayıtlı sermayesi 500.000 doların üzerinde olup, 3300 adet firmanın kayıtlı sermayesi ise 50.000 dolar ve altındadır (Tablo-32).

Tablo-32: Yabancı Sermayeli Firmaların Sermaye Büyüklüğü Açısından Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	2004 (1.000 \$)					2005 (1.000 \$)				
	<50	50-200	200-500	>500	Toplam	<50	50-200	200-500	>500	Toplam
AB Ülkeleri (25)	752	220	54	50	1,078	1,115	417	86	75	1,693
Almanya	266	72	24	16	378	338	129	33	23	523
Fransa	51	17	1	5	74	51	24	1	5	81
Hollanda	92	29	11	12	144	139	54	11	10	214
İngiltere	110	24	6	3	145	245	70	13	8	336
İtalya	57	15	2	4	78	45	17	3	3	68
Diğer AB Ülkeleri	174	63	10	10	259	297	123	25	26	471
Diğer Avrupa Ülkeleri (AB Hariç)	202	51	17	19	289	239	78	26	12	355
İsviçre	21	7	3	5	36	23	7	2	1	33
Bulgaristan	20	6	--	1	27	20	5	2	4	31
Ukrayna	19	6	--	1	26	27	8	2	1	38
Rusya Federasyonu	70	21	9	8	108	85	31	7	2	125
Kuzey Kıbrıs T.C.	18	1	3	--	22	17	3	3	1	24
Diğer	54	10	2	4	70	67	24	10	3	104
Kuzey Afrika Ülkeleri	16	10	1	1	28	28	12	2		42
Diğer Afrika Ülkeleri	15	3	--	--	18	14	6			20
Kuzey Amerika	73	20	8	7	108	76	30	9	6	121
A.B.D.	66	19	7	6	98	69	24	8	5	106
Kanada	7	1	1	1	10	7	6	1	1	15
Orta Amerika ve Karayipler	7	--	1	--	8	8	1	1	3	13
Güney Amerika	3	1	--	--	4	2				2
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	248	113	12	8	381	246	128	28	10	412
Azerbeycan	48	9	3	1	61	41	22	1		64
Irak	37	16	3	--	56	33	23	5	2	63
İran	73	58	1	--	132	73	45	7	3	128
İsrail	27	4	3	--	34	23	4	2		29
Suriye	12	7	--	2	21	19	11	5		35
Diğer	51	19	2	5	77	57	23	8	5	93
Diğer Asya	117	38	7	9	171	115	48	7	7	177
Çin Halk Cum.	38	19	1	--	58	17	14		3	34
Japonya	9	1	1	4	15	8	2			10
Güney Kore Cum.	14	2	2	1	19	9	7		2	18
Pakistan	7	3	--	--	10	8	2			10
Afganistan	4	2	--	--	6	3	3			6
Diğer	45	11	3	4	63	70	20	7	2	99
Avustralya ve Yeni Zellanda	16	1	2	1	20	8	4	2		14
Diğer Oky.ve Kutup Böl. Ülkeleri	9	4	--	2	14	4	2	1	3	10
Toplam	1,458	462	102	97	2,119	1,860	726	162	116	2,864

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

2.3.8.3 Özelleştirme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

1995-2005 döneminde Türkiye’de toplam 18.4 milyar dolarlık özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu sürede ki özelleştirme tutarının %45’i sadece 2005 yılına

aittir. Yapılan özelleştirme işlemlerinin %86'sı blok satış şeklinde olmuştur. Bu dönemde ödemeler dengesine özelleştirme işlemlerine bağlı olarak yansıyan uluslar arası sermaye transferi toplamı 4,5 milyar doları bulmuştur. Özelleştirme yoluyla doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştiği yıllar 2000, 2001, 2004 ve 2005'tir (Tablo-33). 2005 yılında özelleştirme yoluyla Türkiye'ye gelen DYY tutarı toplam DYY'nin yaklaşık %15'idir.

Tablo-33: Özelleştirme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar
(Milyon Dolar)

Yıllar	Özelleştirme Tutarı	Özelleştirme Yoluyla Türkiye'ye Gelen Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar	2005 Yılı Özelleştirme İşlemleri		
1995	515	1	Blok Satış	7.054	%85.9
1996	292	0			
1997	466	0	İMKB Satış	460	%5.5
1998	1.020	0			
1999	38	0	Tesis Satışı	399	%4.9
2000*	3.302	585			
2001*	2.579	2.369	Halka Arz	274	%3.3
2002	537	0			
2003	177	0	Bedelli Devirler	29	%0.4
2004	1.267	49			
2005	8.216	1.500	Toplam	8.216	100
Toplam	18.409	4.505			

Kaynak: ÖİB,TCMB* GSM operatörü lisans bedeli dahil.

1995-2005 dönemine ilişkin olarak yukarıda ki tabloda verdiğimiz değerler, doğrudan yabancı yatırım çekme performansı açısından Türkiye ile benzer özellikler taşıyan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında, bu ülkelerin özelleştirme yoluyla gerçekleşen doğrudan yatırımlarda daha başarılı olduğu, özelleştirme dışında kalan doğrudan yatırımlarda ise farkın azaldığı görülmektedir. 1988-1995 döneminde bu fark daha da belirgindi. Şöyle ki; 1988-1995 döneminde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri özelleştirme yolu ile 16.4 milyar dolar yabancı yatırım çekmiş iken, Türkiye'de bu rakam sadece 1.2 milyar dolar olmuştur. Diğer yandan, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine giden doğrudan yabancı yatırımların %60'ı sadece üç ülkede (Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti) toplanmaktadır.

2.4 TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE MEVZUATI

1954'de 6224 Sayılı Kanun ile dönemin en liberal Yabancı Sermaye Kanunu'nu uygulamaya koyan Türkiye; 1980'li yıllarda başlayan liberalizasyon politikaları ve

kambiyo mevzuatında yapılan değişiklikler ile birlikte yürürlüğe konulan 1982, 1992 ve 1995 yıllarındaki Yabancı Sermaye Çerçeve kararları ve 2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (Ek-5) dikkate alındığında bu konuda en liberal ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, herhangi bir izin prosedürüne tabi olmaksızın, yerli şirketlerle aynı biçimde gerçekleştirilirler.

Buna göre, Türk özel sektörüne açık olan her alanda tekel veya özel hak elde etmemek kaydıyla, yabancı yatırımcıların her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerinin açık olduğu Türkiye’de, uygulanan yabancı sermaye politikasının temel ilkeleri şunlardır (<http://www.investinturkey.gov.tr/cms/index.php?a=91>, 2006):

- Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin politikaların genel çerçevesini belirlemeye Hazine Müsteşarlığı yetkilidir. Doğrudan yabancı yatırımları ilgilendiren mevzuatta yapılacak değişiklik ve yeni mevzuat taslakları hakkında Müsteşarlığın uygun görüşü alınır.

-Doğrudan yabancı yatırımlar alanında “*izin sistemi*” terk edilerek “*bilgilendirme*” esasına dayanan bir sistem yerleştirilmiştir.

-Yabancı yatırımcılar³⁶, yerli yatırımcılar ile aynı hak ve sorumluluklara sahiptir

-Yabancı ortak payına ait yüzde kısıtlaması bulunmamaktadır

-Yabancı sermaye olarak getirilen dövizler, Türk lirasına çevrilmeden döviz tevdiat hesabında tutulmaktadır.

- Yabancı yatırımcıların Türkiye’deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kar, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.

³⁶ Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları ve yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslar arası kuruluşlar, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımcı statüsü kazanırlar. Doğrudan yabancı yatırımlar ise, yabancı yatırımcı tarafından yurt içinden ve yurt dışından çeşitli iktisadi kıymetler aracılığıyla Türkiye’de şirket veya şube kurmak veya mevcut bir şirkete iştirak olmak şeklinde gerçekleşebilir. Yabancı yatırımcılar; anonim şirket, limited şirket, kollektif veya komandit şirket gibi Türk Ticaret Kanunu’nda düzenlenmiş şirketler kurabilecekleri veya iştirak edebilecekleri gibi adi şirket, iş ortaklığı, konsorsiyum, ortak girişim gibi isimler altında sözleşmeye dayalı olarak çeşitli ortaklıklar da kurabilir ve bu ortaklıklara katılabilirler.

-Yabancı sermayeli girişim, gereksinim duyduğu yabancı personeli istihdam edebilecektir.

- Yabancı yatırımcıların Türkiye’de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynı hak edinmeleri serbesttir.

-Doğrudan yabancı yatırımlar, kamu yararı gerektirmedikçe ve karşılıkları ödenmedikçe kamulaştırılmaz veya devletleştirilemez. Söz konusu hususlar anayasal ve yasal güvence altındadır.

-Lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmalarının onay zorunluluğu kaldırılmış ve sadece tescil yaptırılması öngörülmüştür. Dış kredi anlaşmalarının onay zorunluluğu kaldırılmıştır.

-Özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi için; görevli ve yetkili mahkemelerin yanı sıra, ilgili mevzuatta yer alan koşulların oluşması ve tarafların anlaşması kaydıyla, milli veya milletlerarası tahkim ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabilir.

4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası 5 Haziran 2003 yılından itibaren uygulamaya konmuştur. Yabancı sermaye yatırımlarında mal edinilmesi, uyuşmazlıkların çözümü, kâr transferi ve öteki kolaylıklar daha da artırılmaktadır. Yine yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla, Türk ticaret yasası, vergi mevzuatı, sosyal güvenlik yasalarında değişiklik yapan 4884 sayılı yasa ile bir çok kolaylık sağlanmaktadır (Harmancı, 2004: 111-112).

2.5 YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ ULUSLARARASI ANLAŞMALAR

Türkiye, hemen hemen bütün çok taraflı anlaşmalara katılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin olarak yatırım ve ticari ilişkilerimizin yoğun olduğu veya bu ilişkilerin genişlemesine yönelik potansiyele sahip olduğu düşünülen ülkelerle, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmalarının imzalanmasına 1962 yılında başlanmıştır. Ülkemizin sermaye ihraç eder hale gelmesi ile bu süreç hızlandırılmış ve bugüne kadar 72 ülke ile YKTK anlaşmaları imzalanmış

(Ek 6); bunlardan 54 adedi yürürlüğe girmiştir. Bu arada 60 dolayında ülke ile yatırımların korunması ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması (Ek 7) imzalamış bulunmaktadır (HM, 2006).

Devletler ile yabancı şirketler arasındaki güven bunalımı ve farklılıklarını aşmak için anlaşmazlıkların çözümünde başvurulacak tahkim mekanizması yasalarla düzenlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye’de özellikle yap-işlet-devret modeli yüzünden imtiyaz sözleşmelerinde, işletme haklarının transferinde ve enerji santrali projelerinde özel sektörün karşılaştığı önemli sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında ilgili mevzuatın kararsızlığı, mahkeme yollarının yetersizliği ve uluslar arası uzlaşma yollarının kapalı olması gelmektedir. Bu konuda anayasa değişikliği yapan yasa, 13 Ağustos 1999’da yasalaştırılmıştır. Böylece kamu hizmetlerinin imtiyaz sözleşmeleri ve taahhütlerinden doğacak sürtüşmelerde uluslar arası tahkime izin verilmiş olmaktadır.

Bu konuda yapılmış uluslar arası anlaşmalar uzun zamandır vardır. Yabancı hakem kararlarının tanınması ve uygulanmasını düzenleyen uluslar arası sözleşmelerden ilki 1923 tarihli Cenevre Protokolüdür. Daha sonra aynı konuda 1958 yılında yapılan New York sözleşmesi bulunmaktadır. Türkiye bu ve 1961’de Uluslar arası Ticari Hakemlik konusunda yürürlüğe konulan Avrupa Sözleşmesine 1991’de katılmıştır. Ayrıca, 1988 yılında yatırım anlaşmazlıklarının çözümü konusundaki 1965 tarihli Washington sözleşmesini de imzalamıştır.

Bunun yanı sıra 1982’de yabancı mahkeme ve hakem kararlarının tanınması ve icrasını düzenleyen Milletlerarası Özel hukuk ve Usul hukuku hakkındaki kanun yürürlüğe girmiştir. Böylece kurumsal ve kurumsal olmayan yollarla iki çeşit tahkim mekanizması işlerlik kazanmaktadır. Yabancı yatırımcılarla devlet arasındaki sürtüşmeleri çözmek üzere başvurulabilecek bu kurumsal tahkim yollarından birisi, Uluslar arası Yatırımlar Uzlaşma Merkezi (International Center for Investment Disputes-ICSD) diğeri ise Uluslar arası Ticaret Odası (International Court of Arbitration-ICC) olmaktadır. Kurumsal bir tahkimde tahkim kurulu tarafların karşılıklı onayı ile toplanmaktadır. Bu nedenle alınan kararlar da otomatik olarak yürürlüğe girmektedir.

Bununla birlikte, tahkimi yöneten sürekli bir kurum olmaksızın da uyuşmazlıklara çare bulunabilir. Dava konusu ortaya çıktıkça tarafların talebi üzerine

özel olarak bir hakem heyeti (ad hoc) seçilmektedir. Bu amaçla Birleşmiş Milletler bünyesinde bir komisyon oluşturulmuştur. INCITRAL (Birleşmiş Milletler Uluslar arası Ticaret Hukuku Komisyonu) bu amaçla çalışmaktadır. Davalarda tarafların, hem hakimlerin atanmasında hem de kuralların belirlenmesinde tercih hakları bulunduğu için oldukça esnek bir sistemdir.

2.6 YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÖDEMELER DENGESİNE VE İSTİHDAMA ETKİSİ

Yabancı sermaye yatırımlarının, geldiği ülkenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olması beklenmektedir. Ülkemize gelen yabancı sermaye miktarlarının yıldan yıla değişimi, hangi sektörlere yatırım yapıldığı ve gelen yabancı sermayenin geldiği ülkeler itibariyle dağılımı incelenmiştir. Bu noktada, ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarının ekonomideki gelişimine de bakmak gerekmektedir. Türkiye'nin 500 büyük firması içindeki yabancı sermayeli firmaların yerli firmalarla karşılaştırılması sonucu, Türkiye ekonomisinde yabancı sermayeli firmaların dolayısıyla yabancı sermaye yatırımlarının ekonomiye katkıları ortaya konulmuş olacaktır.

Gelen yabancı sermayeden ödemeler dengesine olumlu yönde katkıda bulunması, üretime katkıda bulunması, istihdamı arttırması, yeni teknolojik ilerlemeleri ülkeye taşıması, rekabeti geliştirmesi beklenmektedir. Bu bağlamda yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisine etkilerini inceleyeceğiz.

2.6.1 Ödemeler Dengesine Etkileri

Yabancı sermaye yatırımlarının, ülkenin ödemeler dengesine iki açıdan katkıda bulunması beklenebilir. Birinci katkı, yabancı sermaye yatırımlarının ithal ikamesi etkisi ile ödemeler dengesinin ithalat ile ilgili döviz ödemeleri yükünü azaltmasıdır. İkinci etki ise, yapılan üretimin bir kısmının dış piyasalara yönelik olması ile ihracatı arttırmasıdır. Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarından birisi ödemeler dengesinde yer alan dış ticaret açığıdır. Yabancı sermaye yatırımından ithalatı azaltıp ihracatı arttırıcı etkilerde bulunarak bu açığın kapatılması ve sermaye hareketlerini de olumlu etkilemesi sonucu ödemeler dengesine pozitif yönde katkıda bulunması beklenmektedir.

Yabancı sermayeli firmaların ihracat değerleri sürekli olarak artış göstermektedir. 1980’li yıllar boyunca yıllık 1 milyar dolar seviyesine bile ulaşamayan ihracat miktarı 1990’lı yıllarda 2-3 milyar dolar düzeyine, 2000 yılında 4,5 milyar dolara ve 2003 yılında da 11 milyar dolara yükselmiştir. 2003 yılında 500 BF’nin toplam ihracatı 23,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (HM, 2005: 16). 500 büyük firma içinde yer alan yabancı sermayeli firmaların toplam ihracat içindeki payları 1987 yılında %17, 1995’te %28, 2000 yılında %35 ve 2003 yılında da %40’lara yükselmiştir.

2.6.2 İstihdama Katkısı

Yabancı sermaye yatırımlarından gelişmekte olan ülkelerin beklediği faydalardan biri de istihdam sorununun çözülmesine yardımcı olmasıdır. Türkiye’de de gün geçtikçe artan oranda bir işsizlik problemi söz konusudur. Bu anlamda ülkemize gelen yabancı sermaye yatırımlarının bu soruna yardımcı olması beklenmektedir. Ülkemize gelen yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı istihdam olanağını aşağıdaki Tablo-34’de görebiliriz.

Tablo-34: 500 BF ve 500 BF İçindeki YSF’ların İstihdamı

Yıllar	YSF İstihdam	500 BF İstihdam	%
1980	33.673	538.325	6.3
1985	49.335	646.352	7.6
1990	95.208	703.323	13.5
1995	86.137	539.238	15.9
2000	104.673	558.288	18.4
2003	125.430	506.179	24,7

Kaynak: Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Özel Sayılar, 1980-2001 ve Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Raporu 2004, s.16.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ülkemize gelen yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisindeki gelişimi incelendiğinde genel olarak olumlu etkileri görülmüştür. Yapılan yatırımlar hem iç hem de dış piyasaya yönelik olabilir. Yabancı sermaye yatırımlarının dış piyasaya yönelik satışlarını arttırması ülkedeki ihracat miktarının artmasını sağlayacak bu da ödemeler dengesinin olumlu yönde etkilenmesi sonucunu doğuracaktır. Ancak yapılan yatırımlar sonucu elde edilen gelir yatırıma dönüşmeyip kâr transferi sonucu geldiği ülkeye geri dönerse bu durumda ödemeler dengesinin olumsuz etkilenmesi gündeme gelir. Yabancı sermaye yatırımlarının üretime katkısını gerçekleştirdiği satışlar ve yarattıkları katma değer yönünden değerlendirdiğimizde, satışlarda ve katma değer oranında yıldan yıla bir artış görülmüştür. Bu artışların milli

gelire etkisi olumlu yönde olmuştur. ÇUŞ'larda yaratılan istihdam ülkemizde yaşanan büyük boyutlu istihdam sorununa çözüm bulunmasında önemsiz düzeyde olsa da yaratılan istihdam oranının da yıldan yıla artış göstermesi olumlu bir katkıdır.

2.7 TÜRKİYE'NİN YATIRIM ORTAMI

Yatırım ortamı, yatırım kararı alınırken belirleyici faktörlerin en önemlilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yatırım ortamının iyileştirilmesi, bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra yatırım ortamının iyileştirilmesi için birçok kanun ve yönetmelik çıkarılmıştır. Bunlardan en önemlisi de yukarıda da değindiğimiz gibi 2003 yılında kabul edilen "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu"dur. Şu anda ülkemiz yabancı yatırımlar konusunda en liberal ülkelerden biri konumundadır.

2.7.1 Yatırım Ortamının İyileştirilmesine Yönelik Faaliyetler

2.7.1.1 Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) Çalışmaları

Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren yatırım ortamının niteliği ve kalitesi, yatırımların ekonomik büyümeye katkısını artırmak isteyen tüm gelişmekte olan ülkelerin öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaya başlamıştır.

Uluslararası doğrudan yatırımları çekme konusunda ülkeler arasındaki artan rekabet, ülkeleri, yatırımcılar açısından iş ortamını cazip hale getirecek yeni politikalar tasarlama konusunda yönlendiren bir faktör haline gelmiştir. Yatırım ortamına şekil veren çok sayıda ve farklı nitelikte değişken arasında iş ortamına ilişkin idari düzenlemeler, ülkelerin yasal düzenlemelerle, doğrudan ve çok kısa sürede üzerinde kontrol sağlayabileceği bir unsur olması sebebiyle, değiştirilmesi uzun dönemde ve izlenen politikaların dolaylı etkisiyle mümkün olabilen diğer pek çok değişkenden farklılık göstermektedir. Bu sebeple ülkelerin yatırım ortamlarını yatırımcılar için daha cazip hale getirmek anlayışı ile yeni yasal düzenlemeler geliştirmeleri son yıllarda yaygın şekilde gözlenen bir eğilimdir.

2004 yılında 99 ülke iş yapmayı kolaylaştırmak için 185 yeni reform gerçekleştirmiştir. Yirmiden fazla ülke daha fazla uluslar arası doğrudan yatırım çekmek için kurumlar vergisini düşürmüşlerdir (WIR, 2005).

Türkiye'nin de, doğrudan uluslar arası yatırım çekme yarışında rekabet gücünü artırmak üzere başlattığı “*Yatırım Ortamını İyileştirme Reformu*” iş ortamının yasal çerçevesinin yatırımcılar açısından daha cazip hale getirilmesi konusunda önemli ilerlemeler elde edilmesine katkı sağlamıştır.

2005 yılında yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik çalışmalara, iş ortamının değişen öncelik ve ihtiyaçlarını dikkate alan bir anlayışla devam edilmiştir. Bunlardan en önemlisi yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılarak bürokrasinin azaltılması olmuştur. İkinci önemli gelişme ise AB mevzuatıyla uyumlu tek bir KOBİ tanımının Kasım 2004'te kabul edilmesidir.

2.7.1.2 Yatırım Danışma Konseyi

Türkiye Yatırım Danışma Konseyi (YDK), yatırımların önündeki engellerin azaltılması ve Türkiye'nin uluslar arası alanda yatırım yeri olarak imajının güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi alanında hükümet tarafından yapılan çalışmalara, uluslararası bir bakış açısı kazandırılması amacıyla dünyanın önde gelen çokuluslu şirket yöneticilerinin katılımıyla oluşturulan bir konseydir. YDK'nin oluşturulmasıyla; çokuluslu şirketlerin üst düzey yöneticilerinin, yatırım yeri seçimi konusundaki bilgi birikimlerinden faydalanarak, Türkiye'deki yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmalarına uluslar arası bir perspektif kazandırılması; Türkiye'nin dünya ekonomisinde sahip olduğu rekabet gücünü artırmasına yönelik çalışmalara katkı sağlanması; Türkiye'nin yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda sağladığı ilerlemelerin uluslar arası alanda duyurulması hedeflenmiştir (HM, 2006: 70-71).

2.7.2 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Yatırım Teşvikleri

Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları, doğrudan yabancı yatırımların desteklenmesi ve yatırımcılara güven verilmesi adına çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye, bugüne dek birçok ülke ile YKTK Anlaşmaları imzalamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin olarak,

yatırım ve ticari ilişkilerimizin yoğun olduğu veya bu ilişkilerin gelişmesi yönünde potansiyele sahip olduğu düşünülen ülkelerle, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmalarının imzalanmasına 1962 yılında başlanmıştır. Ülkemizin sermaye ihraç eder hale gelmesi ile bu süreç hızlandırılmış ve bugüne kadar 74 ülke ile YKTK anlaşmaları imzalanmış; bunlardan 54 adedi yürürlüğe girmiştir (www.investinturkey.org.tr, 2006).

Tablo-35: Yabancı Sermayeli Firmaların Yatırımlarına Verilen Teşvik Belgeleri

Yıllar	Belge Adedi	Toplam Yatırım (Milyon \$)	Yabancı Ortak Payı (%)
2000	238	11,317.6	49.4
2001	194	2,544.7	48.6
2002	222	1,421.7	51.1
2003	225	1,736.9	71.9
2004	249	3,873.3	41.9
2005	209	3,490.9	51.6
2006 (3 ay)	63	487.7	63.6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2004 ve 2005 Yabancı Sermaye Raporları.

2000-2005 döneminde yabancı sermayeli işletmelerce gerçekleştirilecek yatırımlar için toplam 1337 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup, yatırımların toplam tutarı yaklaşık 24 milyar dolardır. Söz konusu yıllar itibariyle yatırım teşvik belgelerindeki toplam yatırım tutarının yaklaşık %50'si yabancı ortaklar tarafından karşılanmıştır (Tablo-35).

2003 ve 2004 yıllarına ait yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımı ise tablo-36'da verilmiştir. 2003 yılında toplam 225 adet yatırım teşvik belgesinin 178 adedi, 2004 yılında da toplam 249 adet yatırım teşvik belgesinin 179 adedi imalat sektörüne verilmiştir.

Tablo-36: Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı

	SEKTÖR	BELGE SAYISI	TOPLAM YATIRIM (MİLYON \$)	YABANCI ORTAK PAYI (MİLYON \$)	ÖNGÖRÜLEN İSTİHDAM
2003	Tarım	7	20,6	14,4	174
	Madencilik	7	623,1	622,1	365
	İmalat S.	178	907,5	532,6	14.204
	Hizmetler	33	195,9	95,8	3.195
	Toplam	225	1.747,1	1.265,0	17.938
2004	Tarım	9	19,4	11,0	290
	Madencilik	7	66,3	53,2	696
	İmalat S.	179	1.171,6	617,2	25.461
	Hizmetler	54	2.625,6	963,1	290
	Toplam	249	3.882,9	1.644,5	26.737
2005	Toplam	209	3.490,9	1.801,3	-

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2004 ve 2005 Yabancı Sermaye Raporları.

2.7.3 Yatırım Ortamının Değerlendirilmesine Yönelik Endeksler

Aşağıda, ülkemiz de yatırım ortamının durumunu daha iyi görebilmek açısından alanında uzmanlaşmış bir takım araştırma ve danışmanlık kurumlarının geliştirdiği uluslar arası alanda kabul gören endekslerden birkaçını vereceğiz. Türkiye’de yatırım ortamının iyileştirilmesi için somut adımların atıldığı yıl yukarıda da değindiğimiz gibi 2003 yılıdır. Bu yüzden 2003 öncesi ve sonrası dönemde Türkiye’nin yatırım ortamını çeşitli endekslerle açıklamaya çalışacağız. Hazırlanmasında bir çok gösterge, veri ve araştırmadan yararlanılan endeksler arasında, Dünya Rekabetçilik Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksi, Küreselleşme Endeksi, Yolsuzluk Algılama Endeksi ve Şeffaflık Endeksi vardır (Kovancılar, 2003: 16-26).

2.7.3.1 Dünya Rekabetçilik Endeksi

Bir ülkenin rekabet gücü, o ülkenin ürettiği malların ister iç tüketim, ister ihracat için olsun, diğer ülkelerin mallarıyla kalite ve fiyat bakımından yarışacak düzeyde olmasını ifade eder. Rekabet gücü, üretim ve verimliliğin artması, yaşam standartlarının iyileşmesi ve istihdamın geliştirilmesi için bir ön koşuldur. Dolayısıyla bir ülkenin refah seviyesinin yükseltilmesi ve istihdam imkanlarının geliştirilmesi, rekabet gücünün artırılmasına, diğer bir deyişle küreselleşme sürecinde rekabette kaydedebileceği gelişmeye bağlıdır.

Dünya Rekabetçilik Endeksi iki temel endeksten oluşmaktadır. Bunlar Büyüme Rekabetçilik Endeksi ve Mikro-Ekonomik Rekabetçilik endeksidir.

2.7.3.1.1 Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksi

Genel olarak *Büyüme Rekabetçilik Endeksi* ulusal ekonominin orta vadede sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi başarabilme kapasitesinin ölçülmesini hedeflemektedir.

Tablo-37: Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksi'nde Türkiye

Ülkeler	GCI Endeksi/2005 Sırası		GCI – 2004
	Endeks	Sıra	Sıra
Finlandiya	5.94	1	1
ABD	5.81	2	2
İsveç	5.65	3	3
Danimarka	5.65	4	5
Tayvan	5.58	5	4
Singapur	5.48	6	7
İzlanda	5.48	7	10
İsviçre	5.46	8	8
Norveç	5.40	9	6
Avustralya	5.21	10	14
Hollanda	5.21	11	12
Kore Cumhuriyeti	5.07	17	29
İrlanda	4.86	26	30
Çek Cumhuriyeti	4.42	38	40
Macaristan	4.38	39	39
Yunanistan	4.26	46	37
Çin	4.07	49	46
Polonya	4.00	51	60
Bulgaristan	3.83	58	59
TÜRKİYE	3.68	66	66
Romanya	3.67	67	63
Rusya	3.53	75	70
Ukrayna	3.30	84	86
Bosna Hersek	3.17	95	81
Paraguay	2.80	113	100
Çad	2.37	117	104

Kaynak : World Economic Forum, **Global Competitiveness Report 2005-2006**, Chapter 1.1 *The Growth Competitiveness Index: Recent Economic Developments and the Prospects for a Sustained Recovery*, 2006, s.7. Not: 2004 yılındaki sıralamaya 104 ülke, 2005 yılındaki sıralamaya 117 ülke katılmıştır.

Tablo-37'de de görüldüğü gibi büyüme rekabetçilik endeksinde Türkiye'nin 2004 ve 2005 yıllarında yeri değişmemiş ve 66. sırada yer almıştır. Türkiye 2001 yılında 75 ülke içinde 54. sırada, 2002 yılında ise 80 ülke içinde 69. sırada yer almıştır.

Burada değerlendirme yapılırken orta ve uzun vadede büyümeyi destekleyecek üç büyük değişken kategorisinden yararlanılmaktadır. Bunlar, *teknoloji*, *kamu kurumları* ve *makro-ekonomik çevre*'dir.

Tablo-38: Dünya Büyüme Rekabetçilik Endeksini Oluşturan Değişkenler ve Türkiye'nin Konumu

Teknoloji		Kamu Kurumları		Makro-Ekonomik Çevre	
Ülke	Sıra No	Ülke	Sıra No	Ülke	Sıra No
ABD	1	Finlandiya	1	Singapur	1
Tayvan	2	Danimarka	2	ABD	2
Finlandiya	3	İzlanda	3	Hong Kong	3
İsveç	4	Yeni Zelanda	4	Avustralya	4
Japonya	5	Avustralya	5	İsviçre	5
İsviçre	6	Birleşik Krallık	6	Tayvan	6
İsrail	7	Singapur	7	Norveç	7
Kanada	8	İsviçre	8	Çin	8
Avustralya	9	Kanada	9	İrlanda	9
Norveç	10	Hollanda	10	Kore	10
TÜRKİYE	54	TÜRKİYE	63		
Nijerya	71	Paraguay	71	Honduras	71
Ukrayna	72	Ukrayna	72	Venezüella	72
Nikaragua	73	Venezüella	73	Uruguay	73
Guatemala	74	Guatemala	74	Jamaika	74
Zimbabve	75	Ekvador	75	Bulgaristan	75
Paraguay	76	Honduras	76	Bolivya	76
Bolivya	77	Endonezya	77	Ukrayna	77
Honduras	78	Nijerya	78	TÜRKİYE	78
Bengladeş	79	Bengladeş	79	Nikaragua	79
Haiti	80	Haiti	80	Zimbabve	80

Kaynak : World Economic Forum, *Global Competitiveness Report 2002 -2003*, Chapter 1.1 *The Growth Competitiveness Index: Recent Economic Developments and the Prospects for a Sustained Recovery*, 2003, s.13.

Teknoloji, Kamu Kurumları ve Makro-ekonomik Çevre açısından bakıldığında da Türkiye'nin durumunun hiç iyi olmadığı ortaya çıkmaktadır (Tablo-38). Teknoloji endeksinde 54. sırada olan ülkemiz, kamu kurumları endeksinde 63. sıra ile çok daha kötü durumdadır. Makro-ekonomik Çevre Endeksi ise Türkiye'nin sıralamadaki 80 ülke arasında sondan 3. Konumda olduğunu göstermektedir. Ayrıca 2001 yılı sıralamalarıyla karşılaştırdığımızda Türkiye'nin bu üç endekste de ciddi gerilemeler yaşadığı görülebilmektedir.

Bu üç endeks alt-endekslerden oluşmaktadır. Teknoloji Endeksi; yenilikçilik, bilgi ve iletişim teknolojileri ve teknoloji transferi alt endekslerinden oluşurken, Kamu Kurumları Endeksi; sözleşmeler ve kanun ile yolsuzluk alt endekslerinden, Makro-Ekonomik Çevre Endeksi ise makro-ekonomik istikrar, ülke kredi derecesi ve kamu harcamaları alt endekslerinden oluşmaktadır.

TEKNOLOJİ ENDEKSİ	
<i>Yenilikçilik (Innovation) Alt-Endeksi</i>	-Dünya liderleri ile karşılaştırıldığında ülkenizin teknoloji konumu nedir? -Devam eden yenilikler-buluşlar iş dünyasının gelir yaratmasında önemli bir role sahip mi? -Diğer ülkelere nisbeten ülkenizdeki şirketler Ar&Ge'ye ne kadar harcıyor? -İş dünyasının yerel üniversitelerle Ar&Ge alanında işbirliğinin boyutu nedir?
<i>Bilgi ve İletişim Alt-Endeksi</i>	-İnternet girişi okullarda ne yaygınlıktadır? -Bilgi ve İletişim Teknolojileri Devletin bir önceliği midir? -Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin kullanımının teşvik edilmesinde hükümet programları başarılı mıdır? -Elektronik Ticaret, dijital imza ve tüketicinin korunması gibi Bilgi ve İletişim teknolojisi ile ilgili kanunlar oluşturulmakta ve uygulanmakta mıdır? -Ülkenizde İnternet Servis Sağlayıcılar arasında rekabet mevcut mu yüksek kalitede ve düşük fiyatlarla servis sağlanıyor mu?
<i>Teknoloji Transferi Alt-Endeksi</i>	-Ülkenizdeki doğrudan yabancı sermaye önemli bir yeni teknoloji kaynağı mı? -Yabancı teknoloji lisanslamasının ülkenizdeki yaygın anlamı yeni teknoloji edinmek mi?
KAMU KURUMLARI ENDEKSİ	
<i>Sözleşmeler ve Kanun Alt-Endeksi</i>	-Ülkenizde yargı, hükümetin üyelerininin, vatandaşların veya şirketlerin politik baskılarından bağımsız mı? -Finansal değer ve varlıklar kanunlarla açık bir şekilde belirlenmiş ve korunmakta mıdır? - Hükümetiniz kamu sözleşmeleri hakkında karar verirken teklif verenler karşısında tarafsız mı? -Organize suçlar, işletmeler ve iş dünyası üzerine önemli maliyetler yüklemekte midir?
<i>Yolsuzluk Alt-Endeksi</i>	-İthalat ve ihracat izinleri ile ilgili ödenen rüşvet ne kadar yaygın? -Kamu hizmetleri için kamu kurumlarında ödenen rüşvet ne kadar yaygın? -Yıllık vergi ödemeleri ile ilgili hangi yaygınlıkta rüşvet ödeniyor?
MAKRO-EKONOMİK ÇEVRE ENDEKSİ	
<i>Makro-ekonomik İstikrar Alt-Endeksi</i>	-Ülkeniz ekonomisinin gelecek yıl bir resesyona düşmesi olası mı? -Şirketiniz için kredi sağlama imkanınız geçen yıla göre daha kolay ya da daha zor bir hale mi geldi? -Ayrıca söz konusu alt-endekse ulaşmak için, kamu açık ya da fazlası, enflasyon oranı, ulusal tasarruf oranı, döviz kurundaki değişimler, borç alma veya verme faiz oranı gibi veriler de kullanılır.
<i>Kamu Harcamaları Alt-Endeksi</i>	-Kamu harcamalarına ilişkin bir takım oransal verilerden yararlanılmaktadır.

Bu alt-endeksler açısından Türkiye'nin konumuna bakacak olursak aşağıdaki Tablo-39'dan yararlanabiliriz.

Tablo-39: Teknoloji – Makro-Ekonomik Çevre ve Kamu Kurumları Endekslerinin Alt-Endekslerinde Türkiye

TEKNOLOJİ	Yenilikçilik (Innovation) Alt-Endeksi (Genel)	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Alt-Endeksi (Genel)	Teknoloji Transferi Alt-Endeksi (Genel)
Türkiye	66	49	43
MAKRO-EKONOMİK ÇEVRE	Makro-ekonomik İstikrar Alt-Endeksi	Ülke Kredi Ratingi	Kamu Harcamaları
Türkiye	74	63	67
KAMU KURUMLARI	Sözleşmeler ve Kanun (Contracts and Law) Alt- Endeksi	Yolsuzluk (Crruption) Alt-Endeksi	
Türkiye	48	75	

Kaynak : World Economic Forum, **Global Competitiveness Report 2002 -2003**, Chapter 1.1 The Growth Competitiveness Index: Recent Economic Developments and the Prospects for a Sustained Recovery, 2003, s.15-17.

Görüleceği gibi ülkemizin özellikle *yolsuzluk, makro-ekonomik istikrar, kamu harcamaları yenilikçilik ve ülke kredi derecesi* açısından sorunlu bir yapısı vardır

2.7.3.1.2 Mikro-Ekonomik Rekabetçilik Endeksi

Bir ülkede genel anlamda büyüme ve kalkınma, rekabet gücünün ve istihdamın artırılması ile yatırım ikliminin iyileştirilmesi temelindeki çözüm önerileri, politik, yasal ve sosyal ortam ve koşulların iyileştirilmesini de içine alan bir makro ekonomik çerçeve ile desteklenmelidir. Sağlam mali ve parasal politikalar, güvenilir ve etkin bir yasal altyapı, yerleşmiş demokratik kurumlar ve sosyal koşullardaki ilerlemeler sağlıklı bir ekonomiye önemli oranda katkıda bulunacaktır. Bunlar, zenginliğin artırılması için önemli fırsatları beraberinde getirmekle birlikte, tek başlarına yeterli değildir.

Tablo-40: Mikro-Ekonomik Rekabetçilik Endeksinde Türkiye (2002)

Ülke	Genel MICI Sırası	Şirket İşlemleri ve Strateji Alt Endeksi	Ulusal İş Çevresinin Kalitesi Alt Endeksi
ABD	1	1	1
Finlandiya	2	4	2
Birleşik Krallık	3	3	3
Almanya	4	2	4
İsviçre	5	5	6
İsveç	6	6	8
Hollanda	7	8	10
Danimarka	8	9	9
Singapur	9	14	5
Kanada	10	13	7
TÜRKİYE	54	56	55
Nijerya	71	71	71
Venezüella	72	73	72
Guatemala	73	70	73
Bengladeş	74	76	74
Nikaragua	75	75	76
Paraguay	76	77	75
Ekvador	77	74	77
Honduras	78	78	79
Bolivya	79	79	78
Haiti	80	80	80

Kaynak : World Economic Forum, **Global Competitiveness Report 2002 -2003**, Chapter 1.2 Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Microeconomic Competitiveness Index, Michael E. Porter, 2003, s.31.

Tablo-40'ı incelediğimizde Türkiye'nin genel sıralamada 80 ülke arasından 54. sırada olduğu, şirket işlemleri ve strateji alt endeksinde 56., ulusal iş çevresinin kalitesi alt endeksinde ise 55. sırada olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkemizin çok cazip bir yatırım iklimine sahip olmadığı anlaşılacaktır.

2.7.3.1.2.1 Uluslararası Rekabet Gücü Araştırması

Dünyada ülkelerin rekabet edilebilirlik yönünden konumlarının ölçüldüğü Uluslar arası Rekabet Gücü Araştırması kapsamında, 117 ülkenin uluslar arası rekabet gücü açısından yeri (ekonomik, sosyal ve teknolojik veriler ışığında) tahmin edilmektedir. Söz konusu araştırma kapsamında bir ülkenin ekonomik refah ve yaşam standardını yükseltebilmesi için gerekli ekonomik güç olarak tanımlanan rekabet gücünün bilinmesi, ülkelerin ekonomi politikalarının oluşturulması ve yapısal reformların yapılandırılması sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Uluslararası Rekabet Gücü Araştırması kapsamında Büyüme Rekabet Gücü Endeksi ve İş Ortamı Rekabet Gücü Endeksi hesaplanmakta ve ülkeler endeks bazında yer alan çeşitli kriterlere göre değerlendirilerek sıralanmaktadır. İş Ortamı Rekabet Gücü Endeksi, Büyüme Rekabet Gücü Endeksini tamamlayıcı bir endeks olup, mikro düzeyde ülkelerdeki firmaların rekabet gücünü değerlendirmektedir.

2005 yılı Uluslar arası Rekabet Gücü Araştırmasında yer alan Büyüme Rekabet Gücü Endeksine göre ilk sırayı 5,94 puanla Finlandiya alırken, bunu sırasıyla ABD, İsveç, Danimarka ve Tayvan takip etmiştir. Büyüme Rekabet Gücü Endeksinde 3,68 puanla 66. sırada yer alan Türkiye, İş Ortamı Rekabet Gücü Endeksinde 51. sırada bulunmaktadır (Tablo-41).

Tablo-41: İş Ortamı Rekabet Gücü Endeksi

2005		2004	
Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	A.B.D	1	A.B.D
2	Finlandiya	2	Finlandiya
3	Almanya	3	Almanya
4	Danimarka	4	İsveç
5	Singapur	5	İsviçre
6	İngiltere	6	İngiltere
7	İsviçre	7	Danimarka
8	Japonya	8	Japonya
9	Hollanda	9	Hollanda
10	Avusturya	10	Singapur
51	Türkiye	52	Türkiye

Kaynak: World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2005- 2006

2.7.3.2 Ekonomik Özgürlük Endeksi

The Heritage Foundation ve *The Wallstreet Journal*'ın hazırladıkları *Ekonomik Özgürlük Endeksi* 161 ülkeyi kapsamakta ve ekonomik özgürlükle ilgili on temel faktörden ve bunların altındaki elli bağımsız değişkenden yararlanılarak oluşturulmaktadır. Bu elli değişken, ticaret politikası, mali yükler, devlet müdahaleleri, para politikası, yabancı yatırımlar, bankacılık ve finans, ücretler ve fiyatlar, mülkiyet hakları, firmalara ilişkin düzenlemeler ve kayıt dışı ekonomi temel kategorileri altında kullanılmaktadır.

Endeks, ampirik çalışmalar temelinde bir veri seti olmasının yanında ekonomik büyümenin kurumsal çerçevesi üzerinde etkili faktörlerin teorik bir analizidir. Endeks, ekonomik açıdan en özgür ülkelerin, yüksek oranlı ve uzun vadeli ekonomik büyümeye sahip olduğu, özgürlük düzeyi düştükçe büyüme sorunlarının söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Puanlama; 1-1.99 puan arası özgür, 2-2.99 arası kısmen özgür, 3-3.99 kısmen özgür değil, 4-4.99 baskı altında olduğunu göstermektedir.

Tablo-42: Ekonomik Özgürlük Endeksinde Türkiye

	Sıra No	Genel Skor	Ticaret Politikası	Mali Yük	Devlet Müda.	Para Politik.	Yab. Yatırım	Banka Finans	Ücret Fiyatl.	Mülk. Hakt.	Düzenl.	Kayıt Dışı
1998	46	2.66	2.0	3.1	1.5	5.0	2.0	2.0	3.0	2.0	3.0	3.0
2000	42	2.68	1.5	3.3	2.0	5.0	2.0	2.0	3.0	2.0	3.0	3.0
2002	101	3.38	2.5	4.3	2.5	5.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	3.5
2003	119	3.50	3.0	4.5	3.0	5.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	3.5
2004	106	3.39	3.0	3.9	2.5	5.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	3.5
2005	104	3.41	2.5	3.6	2.5	5.0	3.0	4.0	3.0	3.0	4.0	3.5
2006	85	3.11	2.0	3.1	2.5	4.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	3.5

Kaynak: <http://www.heritage.org/research/features/index/indexoffreedom.cfm> (10.06.2006)

2003 endeksinde sıralanan 156 ülkeden 15'inin "özgür", 56'sının "kısmen özgür", 74'ünün "kısmen özgür olmayan" ve 11'inin "baskı altında" olduğu ortaya konulmuştur. 2006'ya gelindiğinde sıralanan 157 ülkeden 17'sinin "özgür", 52'sinin "kısmen özgür", 76'sının "kısmen özgür olmayan" ve 12'sinin baskı altında olduğu görülmektedir.

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye bu sıralamada 2000 yılına kadar ilk 50 ülke içinde yer almıştır. 2001 ekonomik kriziyle birlikte 2002 yılında 101.liğe, 2003'te 119.luğa kadar gerilemiştir. Son üç yıldır bir yükselme eğilimi görünse de 2006 yılında 3.11 puanla 161 ülke arasında ancak 85. olabilmektedir. Türkiye bu puanla "kısmen özgür olmayan" bir ülke durumundadır. Endeks ayrıntılı olarak incelendiğinde Türkiye'nin

özellikle para politikaları ve düzenlemeler alanında ekonomik özgürlük açısından ciddi sorunlarının olduğu söylenebilir.

2.7.3.3 Küreselleşme Endeksi

2001 yılında 50 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin karşılaştırmalı olarak incelendiği araştırmada (Foreign Policy Magazine) teknolojinin küreselleşmenin lokomotifini olduğu belirtilmiş, teknolojik faktörler (online nüfus, kişi başına düşen internet sağlayıcısı ve güvenlik servisi sayısı) ile teknoloji dışı faktörler (mal ve hizmet alış verişleri ve servisleri, sermaye akışı ve kişisel iletişim bilgileri) ekseninde bir küreselleşme indeksi geliştirilmiştir. Endeks'te ekonomik küreselleşme sıralaması;

-Mal ve Hizmetler (yerli ve yabancı fiyatların yaklaşması, uluslar arası ticaretin milli gelir içindeki payı),

-Finans (içerden ve dışardan yönetilen yabancı yatırım ve sermaye akışı portföyleri ve vergi ödemeleri ile diğer gelirlerin milli gelir içindeki payı),

-Kişisel İletişim (uluslar arası para havalesi ve diğer transferlerin milli gelir içindeki payı, dakikada kişi başına düşen uluslar arası telefon görüşmesi ve turist sayısı),

-Teknoloji (online nüfus yüzdesi, kişi başına düşen internet sağlayıcısı ve güvenlik servisi sayısı) kriterlerine göre yapılmaktadır. Küreselleşen dünya ile entegrasyon konusunda bazı ülkeler daha başarılıdırlar. Buna göre ilk bakışta G8 ülkelerinin dünya ortalamasının üzerinde, gelişmekte olan piyasaların ise altında kaldığı görülmektedir. 2001 yılında Singapur, yüksek ticaret hacmi, uluslar arası telefon trafiği ve istikrarlı yabancı turist akışı ile endekste en fazla küreselleşmiş ülkelerin başını çekişirken bu durum 2002'de değişmiş ve İrlanda birinciliği almıştır (Tablo-43).

Tablo-43: 2001 – 2002 Küreselleşme Endeksi

Ülke 2001 Küreselleşme Endeksi	Sıra No	Ülke 2002 Küreselleşme Endeksi
Singapur	1	İrlanda
Hollanda	2	İsviçre
İsveç	3	Singapur
İsviçre	4	Hollanda
Finlandiya	5	İsveç
İrlanda	6	Finlandiya
Avusturya	7	Kanada
Birleşik Krallık	8	Danimarka
Norveç	9	Avusturya
Kanada	10	Birleşik Krallık
Danimarka	11	Norveç
ABD	12	ABD
İtalya	13	Fransa
Almanya	14	Almanya
Portekiz	15	Portekiz
Fransa	16	Çek Cumhuriyeti
Macaristan	17	İspanya
İspanya	18	İsrail
İsrail	19	Yeni Zelanda
Malezya	20	Malezya
TÜRKİYE	37 – 55	TÜRKİYE

Kaynak: A.T. Kearney, “*Measuring Globalization*”, Foreign Policy Magazine,
http://www.foreignpolicy.com/issue_janfeb_2001/atkearney.html

Endeks içinde ülkemizin konumuna baktığımızda, 2001 yılında sıralamada 50 ülke arasında 37. iken 2002 yılında 62 ülke arasında 55. sıraya düştüğünü görmekteyiz. Ekonomik krizler ve yolsuzluk gibi olguların etkisiyle Türkiye küreselleşen dünyaya entegrasyon konusunda 2002 yılında başarısız olmuştur. Bu durum, yerli ve yabancı fiyatların yaklaşması, uluslar arası ticaretin milli gelir içindeki payı, içerden ve dışardan yönetilen yabancı yatırım ve sermaye akışı portföyleri ve vergi ödemeleri ile diğer gelirlerin milli gelir içindeki payı, uluslar arası para havalesi ve diğer transferlerin milli gelir içindeki payı, dakikada kişi başına düşen uluslar arası telefon görüşmesi ve turist sayısı, online nüfus yüzdesi, kişi başına düşen internet ve güvenlik servisi sayısı gibi küreselleşme ile entegrasyonu ölçen kriterler açısından Türkiye'nin hiç de iyi bir durumda olmadığını ifade etmektedir.

Bu olumsuz tablonun bugün de devam ettiğini söyleyebiliriz. 2005 yılında Türkiye 62³⁷ ülke arasında 56. sırada yer almıştır. Singapur ise, 2002 yılında İrlanda'ya kaptırdığı birinciliği tekrar geri almıştır. İrlanda ikinci, İsviçre ise üçüncü sırada yer almıştır. Dünyanın tek süper gücü ABD ise 12. likten dördüncülüğe yükselmiştir. ABD'yi sırasıyla, Hollanda, Kanada, Danimarka, İsveç, Avusturya ve Finlandiya izlemektedir.

2.7.3.4 Yolsuzluk Algılama Endeksi

Günümüzde ülkelerin kamu sektörünün kalitesini belirlemeye yönelik bir takım ölçütlerden yararlanılmasına rağmen, kalitenin tamamıyla objektif değerlendirmesini yapmak zordur. Bu zorluğa rağmen uygulamada bir takım tekniklerden yararlanılarak ülkeler arası karşılaştırmaların yapılabildiği gözlenmektedir. Bu tekniklerden birisi rüşvet ve yolsuzluk algılama endeksleridir. Son yıllarda kamu kurumlarının yönetim ve yozlaşma sorunlarına çok fazla önem verilmektedir. Bu sorunlar kamu sektörünün kalitesi ile ilgilidir. Kurumların işleyişinde saydamlığın ve etkin bir kontrol sisteminin olmaması yolsuzlukları arttırabilmektedir. Gerçekten de saydamlık ve yolsuzluklar arasında önemli bir ilişki vardır. Daha çok saydamlık, daha az yolsuzluk ve genel olarak daha yüksek kaliteye sahip daha iyi işleyen bir kamu sektörü olarak algılanmaktadır. Bunun yanında bir ülkenin genel olarak dürüst bir bürokrasi veya politik liderliğe sahip olmasına rağmen, etkinsiz politikalar ve kurumlara sahip olma olasılığı da her zaman vardır. Dolayısıyla yolsuzluklar düşük kamu sektörü kalitesinin sadece bir göstergesidir.

Türkiye son yirmi yılda çeşitli nedenlerin bir araya gelmesi ile bir yolsuzluklar ülkesi görünümüne girmiştir. Uluslar arası Saydamlık Örgütünün her yıl yayınladığı ve yolsuzluk açısından ülkeleri sıraladığı Yolsuzluk Algılama Endekslerinde Türkiye, Batılı ülkelerin çok gerisinde kalmıştır Bu endeks içinde sıralamadaki yer yükseldikçe ve not küçüldükçe yolsuzluk derecesi artmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütünün 2002 yılı raporu, Türkiye'de yolsuzluğun boyutlarını göstermektedir. 2001 yılında puanımız 10 üzerinden 3.6 iken ve ülkemiz 91 ülke arasında, Namibya, Slovenya, Kosta Rika, Yunanistan, Peru, Polonya, Kolombiya gibi ülkelerin ardında 54. sırada iken, 2002 yılında (10 üzerinden 3,2) 102 ülke arasında 64.'cülüğe kadar düşmüştür (Tablo-

³⁷ Endeksin kapsadığı 62 ülke, Dünya GSYİH'sinin %96'sını yaratmakta olup, Dünya nüfusunun da %85'ini barındırmaktadır.

44). Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleri arasında sadece Romanya, Türkiye'nin altında kalmıştır.

Tablo-44: 2002 Yılı Yolsuzluk Algılama Endeksi

Sıralamadaki Yeri	Ülke Adı	2002 Yılı CPI Notu	Sıralamadaki Yeri	Ülke Adı	2002 Yılı CPI Notu
1	Finlandiya	9.7	44	Yunanistan	4.2
2	Danimarka/ Yeni Zelanda	9.5	51	Hırvatistan	3.8
3					
4	İzlanda	9.4	52	Çek Cumhuriyeti/ Letonya/Slovakya /SriLanka	3.7
5	Singapur	9.3	57	Kolombiya /Meksika	3.6
6	İsveç	9.3	59	Çin/Dominik Cumh./Etiyopya	3.5
10	İngiltere	8.7	62	Mısır / El Salvador	3.4
16	ABD	7.7	64	Tayland / Türkiye	3.2
20	Belçika/Japonya/ İspanya	7.1	70	Arjantin	2.8
40	Güney Kore	4.5	77	Pakistan / Romanya	2.6

Kaynak: Transparency International, The Corruption Perception Index-2002, <http://www.transparency.org/documents/cpi/2002/cpi.2002.html>

2.7.3.5 Şeffaflık Endeksi

Uluslararası karşılaştırmaları içeren “Şeffaflık Endeksi”, ülkemizdeki mevcut durum açısından önemli saptamaları içeren başka bir endekstir. Bu endeks, açık olmayan hukuk sistemlerinin ve düzenlemelerin, makro-ekonomik politikaların ve vergi politikalarının, muhasebe standartları ve uygulamalarının, yolsuzlukların mali piyasalar üzerindeki etkisinin ölçülmesi amacıyla geliştirilmiştir.

Tablo-45: Şeffaflık Endeksinde Türkiye

Ülke	O-Faktörü	Vergi Eşdeğeri (%)	Opaklık Risk Primi
TÜRKİYE	74	36	982

Kaynak:Price Water House Coopers, The Opacity Index, January 2001, s.2.

Endekse göre en şeffaf ülke, 29 O-Faktörü Skoru ile Singapur iken onu 36 puanla ABD izlemektedir. En az şeffaf olan ülke ise 87 puanla Çin iken; onu da sırasıyla 84 puanla Rusya, 75 puanla Endonezya ve 74 toplam opaklık faktörü puanı ile

Türkiye izlemektedir. Yani ülkemiz 35 ülkenin sıralamaya alındığı endekste, sondan 4. sıradadır.

2.7.3.6 Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Güven Endeksi

Uluslararası Doğrudan Yatırım Güven Endeksi, gelecek bir ile üç yıllık dönemde, belirli pazarların doğrudan yatırımların küresel dağılımından alacağı payın tahmin edilebilmesi amacıyla hazırlanan bir endekstir. Endeks, yıllık olarak, uluslar arası doğrudan yatırımlar açısından cazibesi en yüksek olan ilk 25 ülkeyi sıralamaktadır.

Türkiye 2004 yılında, uluslar arası doğrudan yatırım açısından cazip ilk 25 ülke arasına girememiştir. 2003 yılında da 24 üncü sırada yer almıştır. 2005 yılı Endeksi, uluslar arası doğrudan yatırımlara ilişkin olarak yatırımcıların güveninin yükseldiğini ve gelişmekte olan ülkelerin yatırımcılar tarafından en cazip yatırım yeri olarak değerlendirildiğini kaydetmiştir. Yatırımcı güveninin en yüksek olduğu 1. ve 2. ülke sırasıyla Çin ve Hindistan'dır. İlk on ülke içinde ABD (3), İngiltere (4) ve Almanya (9) dışında Batı Avrupa ülkesi bulunmamaktadır. Avrupa Birliği üyeliğinin ve müzakere sürecinin başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Avrupa ülkeleri, uluslar arası doğrudan yatırım alanında en cazip ülkeler haline gelmiştir. Bu yükseliş de ayrıca bu ülkelerin yüksek büyüme oranlarının, düşük kurumlar vergisinin ve artan maliyetleri dengeleyen yüksek verimlilik düzeylerinin de etkili olduğu belirtilmiştir. Endekste yer alan ilk 10 ülkenin ve Türkiye'nin 2004 ve 2005 yılı skorları aşağıdaki Tablo-46'da gösterilmiştir.

Tablo-46: Uluslararası Doğrudan Yatırım Güven Endeksi

2005			2004	
Sıralama	Ülke	Ülke Skoru*	Sıralama	Ülke
1	Çin	2.197	1	Çin
2	Hindistan	1.951	2	ABD
3	ABD	1.420	3	Hindistan
4	İngiltere	1.398	4	İngiltere
5	Polonya	1.363	5	Almanya
6	Rusya	1.341	6	Fransa
7	Brezilya	1.336	7	Avustralya
8	Avustralya	1.276	8	Hong-Kong
9	Almanya	1.267	9	İtalya
10	Hong Kong	1.208	10	Japonya
13	Türkiye	1.133	29	Türkiye

AT Kearney FDI Confidence Index, <http://www.atkearney.com/main.taf?p=5,3,1,140,1>

*Ülke skorları 0-3 değerlendirme aralığında belirlenmektedir. Skorun “3”e yakınlığı, yatırımcıların ülkeyle ilgili “yüksek güven”ini ifade etmektedir.

2005 yılı endeksinde Türkiye, uluslar arası doğrudan yatırımlar açısından cazibesi en yüksek olan ilk 25 ülke içinde 13. sırada yer almıştır (<http://www.atkearney.com/main.taf?p=5,3,1,140,8>; 2006). 2004 yılında Türkiye ilk 25 ülke arasına girememiş ve 29. sarada yer almıştı. Bu olumlu sonucun doğmasında etkili olan faktörler olarak Avrupa Birliğine üyelik perspektifi, ekonomik programın kararlılıkla uygulanması, enflasyonun düşürülmesinde başarı sağlanması gösterilmektedir. Avrupalı yatırımcılar, Türkiye hakkında en iyimser düşüncelere sahip yatırımcı grubu olarak ortaya çıkmakta ve Türkiye’yi doğrudan yatırım yeri olarak en cazip 21. ülke konumundan 7. sıraya yükseltmektedirler. İtalyan yatırımcılar için ise Türkiye, Çin’in dahi ilerisinde, en cazip 1. ülke konumundadır.

Özelleştirme uygulamalarının da katkısıyla bankacılık sektöründe de önemli bir yükseliş göze çarpmaktadır (20. sıradan 11. sıraya). Otomotiv sektöründe yatırımcılar, Türkiye’yi Avrupa için önemli bir ihracat platformu olarak değerlendirmektedirler. Telekomünikasyon, temel kamu hizmetleri ve ağır sanayi alanlarında Türkiye en

elverişli 12. lke olarak görülmektedir. Hafif sanayi yatırımları açısından ise 9. sırada yer almaktadır.

2.7.3.7 Dünya Rekabet Gücü Yıllığı

1989 yılından beri yayımlanan Dünya Rekabet Gücü Yıllığında ‘‘Ekonomik Performans’’, ‘‘Hükümet Etkinliği’’, ‘‘İş Etkinliği’’ ve ‘‘Altyapı’’ gibi başlıklarda özetlenen faktörler, rekabet gücünü belirleyen 4 temel faktör olarak kabul edilmektedir. Bu faktörlerin her biri de 5’er alt faktöre dayandırılmıştır. lke sıralamasında kullanılan 300 rekabet gücü kriteri bulunmaktadır .

Endeksin oluşturulmasında hem ülkelerin çeşitli konulardaki gstergeleri³⁸ hem de anketler kullanılmakta olup, göstergelerin ülke sıralamasına olan etkisinin ağırlığı 2/3’dr. Sıralama en yüksek rekabet gücünden en düşüğe doğru yapılmakta ve endekste ayrıca ülkelerin skoruna da yer verilmektedir.

Dünya Rekabet Gücü 2005 Yıllığında; tek bir genel sıralamanın yanı sıra, nüfusu 20 milyondan fazla olan ülkeler arası sıralama, bölgesel sıralama, kişi başına düşen milli geliri 10.000 A.B.D. Doları zeri olan ülkeler sıralaması gibi farklı sınıflandırmalara dayanan sıralamalara da yer verilmektedir.

Dünya Rekabet Gücü 2005 Yıllığında ilk onda yer alan ülkeler sırasıyla; A.B.D, Hong Kong, Singapur, İzlanda, Kanada, Finlandiya, Danimarka, İsviçre, Avustralya ve Lüksenburg’dur. 2004 yılında genel sıralamada 55. sırada yer alan Türkiye, 2005 yılında 48. sıraya yükselmiştir. Diğer taraftan, nüfusu 20 Milyondan fazla olan ülkeleri baz alan sıralamaya göre ise Türkiye; 2004 yılında 25. sırada iken 2005 yılında 20. sıraya yükselmiştir. Kişi başına düşen Milli Geliri 10.000 A.B.D. Doları altı ülkeler arası sıralamada ise; 2004 yılında 19. sırada yer alan Türkiye, 2005 yılında 15. sıraya yükselmiştir (Institute of Management Development, World Competitiveness Yearbook).

³⁸ Uluslar arası ticaret ve yatırım, kamu maliyesi, eğitim, verimlilik, altyapı kalitesi, kurumsal ereve, çalışma-rekabet-sermaye piyasası düzenlemeleri, şirket yönetimi uygulamaları.

2.7.3.8 Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu (Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksi)

Bu rapor 2001 yılından itibaren yayınlanmakta ve ülkelerin bilişim ve iletişim teknolojileri alanındaki güçlü ve zayıf yanlarını karşılaştırmalı olarak belirlemektedir. Rapor, ülkelerin ekonomik büyümesinde bilişim ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin önemli rolü olduğu vurgulanmaktadır. Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksi üç ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; Bilişim ve iletişim teknolojileri altyapısı, kullanıma hazırlığı ve kullanılma sıklığıdır.

Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksine göre 2004 yılında 52. sırada yer alan Türkiye, 2005 yılında 115 ülke arasında 48. sıraya yükselmiştir. Endeks sıralamasında ABD birinci sırayı alırken, bu ülkeyi sırayla Singapur, Danimarka, İzlanda ve Finlandiya takip etmiştir (Tablo-47).

Tablo-47: Enformasyon Ağı Hazırlık Endeksi

2005			2004		
Sıra	Ülke	Ülke Skoru	Sıra	Ülke	Ülke Skoru
1	A.B.D	2,02	1	Singapur	1,73
2	Singapur	1,89	2	İzlanda	1,66
3	Danimarka	1,80	3	Finlandiya	1,62
4	İzlanda	1,78	4	Danimarka	1,60
5	Finlandiya	1,72	5	A.B.D	1,58
6	Kanada	1,54	6	İsveç	1,53
7	Tayvan	1,51	7	Hong-Kong	1,39
8	İsveç	1,49	8	Japan	1,35
9	İsviçre	1,48	9	İsviçre	1,30
10	İngiltere	1,44	10	Kanada	1,27
48	Türkiye	0,00	52	Türkiye	-0,14

Kaynak: World Economic Forum, Global Information Technology Report, 2005- 2006

2.7.3.9 Türkiye'nin DYY Çekme Potansiyeli ve Performansı

UNCTAD'ın hazırladığı doğrudan yabancı yatırım potansiyel endeksi ve doğrudan yatırım performans endeksi Türkiye'nin Dünya'daki özellikle de rakip ülkeler arasındaki konumunu belirleme açısından önemlidir.

Türkiye, 1998-2004 döneminde doğrudan yatırım performans endeksinde³⁹ hiç gelişme gösterememiştir. UNCTAD'ın hazırladığı raporlara göre 140 ülke arasında Türkiye, 1998-2000 dönemine ilişkin sıralamada 110., 1999-2001 dönemine ilişkin sıralamada 112., 2001-2003 dönemine ilişkin sıralamada 110. ve 2004 yılı sıralamasında da 111. olmuştur (Tablo-48). Söz konusu yıllarda Türkiye'nin endeks değeri ortalama 0.4'tür (UNCTAD, 2006). Bu oran Avrupa Birliği ülkelerinde ortalama 1.7, ve doğu Avrupa ülkelerinde ise ortalama 2,5'dir.

Tablo-48: Çeşitli Ülkelerin DYY Performans Endekslerine Göre Sıralamadaki Yerleri

Ülkeler	DYY-2005 (Milyon \$)	DYY-2004 (Milyon \$)	2004	1999-2001	2001-2003
İrlanda			5	4	4
Bulgaristan	2.117	3.721	12	25	21
Çek Cumhuriyeti	10.991	4.974	28	11	13
Romanya			35	75	62
Çin			45	59	37
Macaristan	6.260	4.657	46	53	33
Polonya			75	47	68
<i>TÜRKİYE*</i>	<i>7.843</i>	<i>1.504</i>	<i>111</i>	<i>112</i>	<i>110</i>

Kaynak: World Investment Report 2003, 2004 ve 2005. *Gayrimenkul hariç.

Doğrudan yabancı yatırım çekme potansiyeli⁴⁰ açısından ise Türkiye'nin sıralamadaki yeri biraz daha yukarılardadır. Türkiye 140 ülke arasında yatırım çekme potansiyeli açısından 72. sırada yer almakta olup buradan şu sonuç çıkmaktadır: Türkiye potansiyelinin çok altında doğrudan yabancı yatırım çeken bir ülkedir (Yükseler, 2005: 24).

Doğrudan yabancı yatırım açısından Türkiye'nin Dünya'daki yerini belirleme açısından yararlanılan diğer bir gösterge de Dünya Bankası tarafından geliştirilen "İş Ortamı – Doing Business" sıralamasıdır. 155 ülkeyi kapsayan ve hukuki ve kurumsal alt

³⁹ Doğrudan yabancı sermaye yatırım performansı, ülkenin küresel doğrudan yabancı sermaye içindeki payının, küresel GSYİH içindeki payına oranı ile bulunmaktadır.

⁴⁰ Bu endekste, 12 adet ekonomik ve yapısal değişken yer almakta, her bir değişkene "0 ile 1" arasında değer verilerek ortalama endeks değeri hesaplanmaktadır. Potansiyel endekste yer alan değişkenler şunlardır: 1-Ortalama GSYİH Büyüme Hızı(2.7), 2-Kişi Başına GSYİH(2716), 3-Toplam İhracatın GSYİH içindeki Payı(29.2), 4-Telekomünikasyon altyapısı(1000 kişiye 381 sabit hat, 346 kişiye cep telefonu), 5-Kişi başına ticari enerji tüketimi(1092), 6-AR-GE harcamalarının GSYİH'ye oranı(0.7), 7-Yüksek Öğretimdeki öğrenci sayısının toplam nüfus içindeki payı(2.42), 8-Ülke riski(62.5), 9-Doğal kaynak ihracatının Dünya toplamı içindeki payı(0.22), 10-Elektronik ve taşıt araçları aksam ve parça ithalatının Dünya toplamı içindeki payı(0.42), 11-Hizmet ihracatının Dünya toplamı içindeki payı(0.953), 12-DYSY stokunun Dünya toplamı içindeki payı(0.339).

yapı ile ilgili birçok göstergenin kullanıldığı çalışmada Türkiye 93. sıradadır (Yükseler, 2005: 10).

Sonuç olarak Türkiye'nin son dönemde yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda atmış olduğu adımların olumlu sonuçlarını 2005 yılından itibaren gördüğümüzü söyleyebiliriz. 2006 yılının ilk çeyreğinde de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ki olumlu trend devam etmektedir.

Dünya Bankası ile Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası tarafından yayımlanan “İş Ortamı ve Girişimci Performans Anketi” (Business Environment and Enterprise Performance Survey –BEEPS), Türkiye'nin bu anlamda 2002 ve 2005 yıllarında çekilen iki farklı fotoğrafını kıyaslamaktadır. Ülkemizdeki 559 şirketin katılımıyla gerçekleştirilen anket sonuçlarına göre, 3 yıllık dönemde; vergi, makro ekonomi, hükümet politikaları, yolsuzluk, rekabeti önleyici uygulamalar ve maliyetin finansmanı konularında önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Bu kapsamda, söz konusu çalışmada açıkça ifade edilen, Türkiye'de son üç yıllık dönemde bürokratik formalitelerin önemli ölçüde azaltılmış olduğu konusu, yine Dünya Bankası'nın ülkelerin iş ortamını değerlendiren diğer önemli bir çalışması, “2006 İş Yapma Raporu”nun (2006 Doing Business Report) aynı nitelikteki değerlendirmelerini desteklemektedir. Alınan tedbirlerle, 9 güne indirilen Türkiye'de iş kurma süresinin Dünyadaki en kısa sürelerden biri olduğu yine bu çalışmada yer almaktadır (HM-Rapor, 2005: 5-6).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI İLE OTOMOTİV SEKTÖRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1 OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN TANIMI VE KAPSAMI

3.1.1 Otomotiv Sektörünün Tanımı

Otomotiv sektörü genel olarak, karayolu taşıt araçları (binek otomobil, otobüs, midibüs, minibüs, çekici, kamyon ve traktör) ile bu araçların imalatında kullanılan parçaları imal eden yan sanayi olarak tanımlanmaktadır (Alkan, 1996: 4). Diğer bir tanıma göre ise otomotiv sanayi, çelikten cama, lastikten elektronik aksama kadar birçok yan sanayi dalına talep yaratan karayolları taşıtlarını üreten lokomotif sektörlerden birisidir (Müftüoğlu, 1984: 1).

Otomotiv sanayi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin sektör sınıflandırmasına göre, imalat sanayi alt sektörlerinden yatırım malı üreten sanayiler grubunda yer alan “Karayolları Taşıtlar İmalat Sanayi” içinde değerlendirilmektedir (Ünsal, 1989: 35). Öyle ki, otomotiv sanayi, “Karayolları Taşıt Araçları İmalat Sanayi” olarak dahi adlandırılmaktadır. DPT, karayolları taşıt araçları imalat sanayini tanımlarken de “raya bağlı olmayan motorlu taşıtlar ile tek izli motorlu taşıtları” saymaktadır (İMKB, 1995: 3).

3.1.2 Otomotiv Sektörünün Kapsamı

Otomotiv sanayinin kapsamına ilişkin birçok sınıflandırma vardır. Ancak, bu sınıflandırma farkları genelde, traktör, motosiklet ve triportör ile karayolları taşıtları büyük onarımları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zaten bu araçlar gerek imalat tekniği, gerekse yerine getirdiği hizmet bakımından, diğer araçlardan farklıdırlar. Bu araçlar, özellikle motosiklet ve triportör, otomotiv sanayine giren firmaların dışındaki firmalar tarafından üretilmektedir. Ayrıca, Uluslararası Standart İmalat Sanayi Sınıflandırmalarında (ISIC) da bunlar otomotiv sanayi kapsamı dışında tutulmuştur. Genellikle gelişmiş ülkelerin kabul ettiği ISIC sınıflandırmalarına göre otomotiv sanayi; kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, binek ve arazi otomobili, benzeri yük ve yolcu taşıt araçları ve traktör gibi motorlu araçları kapsamaktadır.

Türkiye’de başta DPT olmak üzere, Odalar Birliği, Makine Mühendisleri Odası (MMO), Sanayi Bakanlığı, Otomotiv Sanayi Derneği (OSD) ve Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneği (TAYSAD), ISIC’in sınıflandırmasından farklı bir sınıflandırma kullanmaktadırlar.

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, DPT, otomotiv sanayi yerine Karayolları Taşıtları İmalat Sanayi terimini kullanmaktadır. Bu sanayi dalı, kamyon, kamyonet, minibüs, otobüs, binek ve arazi otomobili ve diğerleri olarak alt bölümlere ayrılmıştır. Traktör ise DPT tarafından tarım aletleri içerisinde düşünülmüş ve “Tarım Aletleri ve Makineleri İmalat Sanayi” grubunda ele alınmıştır.

Montaj Sanayi Talimatnamesi (MST)’nde; kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, binek ve arazi otomobili ile traktör montajı, kapsam içine alınmıştır. Fakat triportör, bisiklet ve karayolları taşıtları büyük onarımları kapsam dışında tutulmuştur.

MMO yayınlarında ise otomotiv sanayi yerine “Karayolları Taşıtları İmalat Sanayi” gruplandırması kullanılmaktadır. Bu gruba kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, binek ve arazi otomobili ile birlikte, çoğu kez motosiklet ve triportör de dahil edilmektedir. Ancak büyük onarımlara yer verilmemektedir.

1974 yılında kurulan OSD ise otomotiv sanayini; çekici, kamyon, kamyonet, otomobil, otobüs, minibüs ve midibüs olarak sınıflandırmaktadır.

3.2 TÜRKİYE’DE OTOMOTİV SANAYİNİN GELİŞİMİ

3.2.1 Türkiye’de Otomotiv Sanayinin Tarihçesi

Türk otomotiv sanayinin gelişimi genelde sanayinin gelişmesine paralel bir seyir göstermiştir. Ülkemizde otomotiv sanayinin temelleri 1950’li yıllardan sonra atılmaya başlamıştır.

1950’den itibaren karayolları başta olmak üzere alt-yapının geliştirilmesi, demiryolu ulaşımının ikinci plana itilmesi ve ekonomideki yapısal değişimler nedeniyle motorlu kara taşıtlarına olan talep hızla artmaya başlamıştır. Önceleri ihtiyaç ithalatta karşılanmış ancak, döviz rezervlerinin erimesi karşısında daha az dövizle parça ithal ederek ülkede monte etme fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde ilk olarak kamyon, kamyonet, jeep, pick-up ve minibüs montaj üniteleri kurulmuştur. Bu kapsamda Türkiye’de ilk otomotiv fabrikası, İstanbul Tuzla’da Türk Silahlı Kuvvetleri’nin jeep ve pick-up ihtiyacını karşılamak üzere 1954 yılında %25 yabancı sermaye ile kurulan Türk Willys Overland CO. Şirkettir. Yine aynı bölgede 1955 yılında kamyon montajı yapmak üzere %10 yabancı sermayeli ve 400 adet/yıl kapasiteli Federal Kamyon Şirketi kurulmuştur. Bu şirket beş yıl sonra adını değiştirerek Türkiye Otomotiv Endüstrisi (TOE) adını almıştır. 1950-1955 döneminde yapılan ithalatta taşıt parkında (sayısında) %120’ye yakın artış sağlanmıştır. 1955-1960 yılları arasında ise, ekonomide görülen enflasyon ve ithal zorlukları nedeniyle taşıt araçları parkındaki artış yavaşlamıştır. Bu dönemde taşıt parkındaki artış oranı %60 dolaylarına gerilemiştir. 4 Ağustos 1958 tarihinde alınan stabilizasyon kararlarının yürürlüğe konması ve kota sisteminin çıkarılması ile montaj yapan firmaların sayısında artış gözlenmiştir. 1959 yılında kamyon montajı yapmak üzere Ford lisansı ile Otosan ve Volkswagen lisansı ile Çiftçiler firmaları kurulmuştur. Böylece ülkemizde yıllar önce SKD (yarı dağınık) olarak denenilen montaj yolu, bu defa Tamamen Dağınık (CKD) ithal edilerek yapılmıştır. Bu arada bazı aksamın yerli olarak imali ve montaj işçiliğinin de katılması suretiyle, ilk etapta normal ithal maliyetlerine göre %20-25 bir döviz tasarrufu sağlanmıştır (Önalp, 1996: 4).

Otomotiv sanayi ve bağlı yan sanayilerde yerli üretime geçiş montaj şeklinde başlamıştır. Genellikle yabancı firmalarla işbirliği yapılarak ve devletin desteği ile korunması sağlanarak üretim gerçekleştirilmiştir. İzlenen ithal ikameci politika da

otomotiv montaj faaliyetlerinin başlamasında önemli bir faktör olmuştur. Önemli olan diğer bir nokta da, önce ithalatçı-tüccar olan kimselerin otomotiv sanayinin kurulmasına öncülük etmeleridir. Motorlu araçlara karşı yüksek talepten hareket ederek, gerek yüksek kar oranları gerekse ithal güçlük ve sınırlamaları otomotiv konusunda çalışan büyük ithalatçıları yerli üretime geçmeye yöneltmiştir (Efe, Tabanoğlu, 1981: 10-11).

Otomotiv sanayinin Türk sanayi içinde önem kazanması ve montajdan imalata geçilmesinin hedeflenmesi 1960'larda gündeme gelmiştir. Başlangıçta montaj imalat olarak kurulan ve bugün değişen oranlarda yüksek yerli imalatın gerçekleştirildiği bir sanayi dalı özelliğini taşıyan otomotiv sanayinde önemli gelişmeler 1960 sonrası döneme dayanmaktadır. Bu yıllarda özellikle otomobil imalatı üzerinde durulmuş ve Türkiye'nin kendi olanakları ile yerli yapım otomobil üretip üretemeyeceği bir prestij sorunu haline gelmiştir.

15 Mayıs 1961 tarihinde ilk otomobil kongresi dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından açılmıştır. Kongrede, Türkiye'deki talebin rantabl bir işletme faaliyetine olanak verecek düzeyde olduğu, %60-75 arasında yerli katkı oranı ile otomobil üretmenin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Gerçekten, aynı yıl Eskişehir Devlet Demiryolları Cer Atölyesinde, dört silindirli "Devrim" adı verilen, motor dahil tüm parçaları yerli 4 adet otomobil yapılmıştır. "Devrim" otomobillerinin imalatı ile Türklerin otomobil yapabileceğinin ispat edildiği görüşü yaygınlaşmıştır. Ancak, ilginç bir yaklaşımda, otomobilin yapılıp yapılmaması sorununa yalnız belirli bazı teknik gereklerin yerine getirilmesinin yeterli olabileceği fikri ile bakılmış olmasıdır (Daloğlu, 1991: 24). Oysa otomobil sanayinin standartlaşmış parçaların seri üretimine ve bu parçaların birleştirme sürecine bağlı olduğu görülmüştür. Bir atölyede birkaç otomobilin tüm parçalarının yapılabilmesi, otomobil imalatı yapılabileceğinin göstergesi olarak düşünülmüştür. Ekonomiklik, kalite, standartlık, ölçek ekonomileri vb. gibi konular gözardı edilmiştir. Devrim otomobili için yapılan harcama 900.000 TL iken, aynı yıl ABD'de üretilen otomobillerin maliyeti ortalama 3.000 \$ (1\$=9 TL)'di. Yani, otomobil bizde 33 kat daha pahalıya üretilmiştir. Ayrıca bu yıllarda Batı'da otomobil üreten fabrikaların kapasiteleri milyonlarla ifade edilirken, bu şekilde bir üretim yönteminin başarı şansı olamazdı. Gerçekten de Sanayi Bakanlığı'nca hazırlanan bir raporda, otomobil imalatının ekonomik açıdan etkin olmayacağı belirtilmiştir (Aksoy, 1990: 45).

3.2.2 Planlı Kalkınma Yıllarında Otomotiv Sanayi

Otomotiv sanayinin temelleri; 1960 sonrası planlı dönemde, montajdan imalata geçişle atılmıştır. Sanayinin ülke ekonomisi içinde önem kazanmaya başlaması da bu yıllarda olmuştur. Esas olarak otomotiv sanayi, ithal ikamesi şeklinde ve dış rekabete karşı tamamen korunarak gelişim göstermiştir. Bu korumacılığın temelinde, sanayinin ülke ekonomisinden büyük bir pay alması ve stratejik açıdan çok önemli bir sektör olması yatmaktadır. 1961’de yapılan Otomobil Endüstrisi Kongresi’nde, Türk sanayinin ve harp gücünün arttırılması için otomotiv sanayinin kurulmasının zorunluluğu belirtilmiştir.

3.2.2.1 1963-1980 Dönemi

1963-1967 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP)’nda otomotiv sanayinin endüstrileşmedeki itici gücünden faydalanılması temel hedef alınmıştır. Bu dönemde kapasite kullanımı çok düşük olan firmaların üretimlerini artırabilmek amacıyla, otomobil dışındaki motorlu taşıt ithaline her türlü kısıtlama getirilmiştir. Taşıt ithaline getirilen bu kısıtlamalarla, mevcut kapasitenin tam olarak kullanılması hedeflenmiştir. Parça ithaline getirilen kısıtlamalarla birlikte gelişecek olan yan sanayi, montaj yoluyla başlayan imalatı besleyecek ve döviz gereksinimi olmayan tamamen yerli üretime dönük entegre bir otomotiv sanayi oluşturulacaktır. Bu hedef, yerinde ve bilinçli bir tespit olmuştur. Çünkü ana montaj firmasının imalatını besleyecek olan yan sanayi kolları kurulup gelişmedikçe, sadece montaj tesisinin (assembly plant) kurulması, entegre bir otomotiv sanayinin kurulmasını olurlu kılmayacaktır (Aksoy, 1990: 48-49). Otomobil, lüks tüketim malı olarak nitelendirilmiş, otomobil üretimine geçilmemesi, zaten az sayıda olan talebin ithalatla karşılanması (ucuz ve hafif otomobil ithaline izin verilmiştir) öngörülmüştür.

Türkiye’de montaj sanayinin kurulduğu I. BYKP dönemi, dünya otomotiv üreticilerinin dış pazarlara açıldığı dönemle aynı yıllara denk gelmiştir. Bu nedenle, yabancı otomotiv şirketleri ile ortaklık biçiminde ya da lisans anlaşması yoluyla kurulan şirketlerin sayısında artış gözlenmiştir. I. Plan döneminde 10 adet otomotiv montaj firması kurulmuştur. Büyük ölçüde yabancı sermaye ile kurulan otomotiv firmalarının teorik kapasiteleri ortalama 1500 adet/yıl civarında idi. Bu firmaların en büyükleri sırasıyla BMC (%26 Yabancı sermaye), GENOTO (Lisans Anlaşması) ve Çelik Montaj

(Lisans anlaşması)'dı. Bu üç firmanın toplam üretim kapasitesi ise 13.000 adet/yıl kadardı.

Planlı dönemin başlaması ile, ticari taşıt araçlarının yanı sıra, otomobil talebinde ve dolayısıyla otomobil parkında büyük artışlar gözlenmiştir. Otomobil parkındaki genişlemeye paralel olarak ülkemizde otomobil başına düşen nüfus sayısı da azalmaya başlamıştır. 1950'de 1 otomobile 1563, 1955'de 803, 1960'da 606 kişi düşerken, 1965 yılında bir otomobile 358 kişi düşüyordu.

I. BYKP'de alınmış olan önlemler, içinde bulunulan ortam ve sanayi kolu hakkında yeterli verilerin olmaması, gelişmelerin kontrol altına alınmaması nedeniyle beklenen sonucu vermemiştir. Önceleri ithal ikamesi prensibinden hareket edilerek sanayinin çeşitli kollarında uygulamaya geçilen montaj yoluyla üretim, otomotiv sanayinde beklenen gelişmeyi gösterememiş, otomotiv sanayinin ekonomiyi sürükleyici rolü yerine getirilememiştir (Daloğlu, 1991: 28).

1968-1972 yıllarını kapsayan II. BYKP; özellikle 1967 yılında talepte meydana gelen olağanüstü artış sonucunda, ithalatın çok fazla artması ve döviz kaynaklarını eritmesi nedeniyle, döviz tasarrufu sağlayabilmek için yerli üretimi özendirici bir hedef öngörmüştür. Böylece yurtiçi olanakların tam olarak kullanılmasıyla yüksek üretim adetlerine ulaşılabilecek, daha ileri teknoloji kullanılacak ve yan sanayiye de avantaj sağlanmış olacaktı. Sektörde ihraç potansiyeli görülmemiş ancak ithalatın düşeceği ve ödemeler dengesine olan baskısının gittikçe azalacağı tahmin edilmiştir. Taşıt talebini karşılamak için, firma başına düşen üretim miktarlarını düşürmemek, büyük üretim verimliliğinden yararlanmak için firma sayısının sınırlandırılması öngörülmüştür. Küçük ölçekteki firmaları birleştirici tedbirlerin alınması ve döviz tahsislerinin üretimi artırmaya yönelik biçimde uygulanması hedeflenmiştir (DPT, 1967: 515-519).

II. Plan döneminde %9,9 olarak öngörülen üretim artış hızı %7 dolayında gerçekleşmiştir. Bu dönemde 20.000 üretim kapasitesine sahip iki otomobil fabrikası (Koç Grubu ve İtalyan FIAT -%41,5- Şirketi katılımı ile TOFAŞ, ikinci olarak OYAK ve Fransız Regie RENAULT Şirketi katılımı ile OYAK-RENAULT) kurularak üretime başlamıştır. Bu dönemde ayrıca motor ve aktarma organlarının da yerli üretimi öngörülmüş ancak firma sayısının çok olması ve firma başına düşen üretimin düşük olması nedeniyle gerçekleşmemiştir.

1971 yılında yukarıda belirtildiği gibi bu iki otomobil firmasının da üretime başlamasıyla toplam park girişleri içinde ithal payı giderek azalmıştır. II. Plan dönemi başında %85 olan ithalat payı, plan dönemi sonunda %13'e düşmüştür.

10 Ağustos 1970 devalüasyonu ile aynı tarihte yürürlüğe giren Finansman Kanunu, özellikle otomotiv sanayine ağır vergiler getirerek maliyet ve fiyatların ani ve şiddetli sıçramasına neden olmuştur. Talepteki duraklamalar ise yatırım ve üretim faaliyetlerini azaltıcı yönde etkilemiştir. 1970 yılının son aylarında otomotiv sanayi krize girmiş ve satışlar ani bir düşme göstermiştir. Bu duraklama 1971 yılının ortalarına kadar sürmüştü fakat, 1971 yılında tarım ürünlerinin rekor bir seviyeye ulaşması, işçi dövizlerinin artması gibi sebeplerle, satışlar tekrar canlanmıştır.

1973-1977 yıllarını kapsayan III. BYKP döneminde ilke olarak, talebin yurtiçi üretimle karşılanması, dağınık ve küçük kapasitelerden kurulu firmaların oluşturduğu sektör yapısının organizasyonu ile birleşmelerin sağlanması benimsenmiştir. Bu döneme girerken sanayinin başlıca sorunu, çok sayıda firmanın otomotiv sanayi için küçük kapasiteli sayılabilecek fabrikalara sahip olması ve kurulu kapasitelerini tam olarak kullanamamalarıdır. Yatırımların daha çok genişletme ve tamamlama yatırımları şeklinde olması temel alınmıştır. Motor ve aktarma organları konusunda yatırım yapılması öngörülmüştür (DPT, 1972: 536-537).

Bu dönemde ilk defa ihracat konusu ele alınmıştır. Otobüs ve kamyon ihracatının destekleneceği, yan sanayinin dış ülkelerle bağlantılı olarak imalat yapmasının ve piyasaya açılmasının özendirileceği belirtilmiştir. Yine bu dönemde, TOFAŞ ve OYAK-RENAULT kapasitelerini sırasıyla 30.000 adet/yıl ve 35.000 adet/yıl'a çıkarmışlardır. Ayrıca, %85 oranında yerli parça ile üretime ulaşma projeleri geliştirilmiş ve yatırıma başlanmıştır. Yatırımlar bitip, üretime geçildiğinde de %5'inin ihraç edileceği öngörülmüştür.

Yan sanayinin gelişimine bağlı olarak planlı kalkınma döneminin başında otomotiv ürünlerinde ortalama %20-25 olan döviz tasarruf oranları, III. Plan döneminin başında ortalama %60-65'e yükselmiştir. Ancak çok sayıda firmadan oluşan dağınık yapı, firma başına üretim miktarının düşük düzeyde kalmasının ve III. Plan'da hedeflenen motor ve aktarma organlarının yurt içinde imalının gerçekleşmemesinin en büyük nedeni olmuştur.

Talebin tamamen yurtiçi üretimle karşılanması III. Plan'da temel ilke olarak benimsenmiştir. Ayrıca, otomotiv sanayinin temel girdilerinden motor ve aktarma organları projelerinin gerçekleştirilmesi için mevcut firmaların, kamunun ve halkın katkısının teşviki üzerinde durulmuştur. Otomotiv yan sanayi kuruluşlarının yabancı firmalarla işbirliğinde bulunarak üretim yapmaları ve ihracata yönelmeleri halinde teşvik edilecekleri Plan'da açıkça belirtilmiştir. Yerleşme konusunda dönem içinde bazı gelişmeler olmuştur. Otomotiv sanayine yerli girdi veren kuruluş sayısı 300'den 900'a çıkmıştır. Ancak bu birimler yeterli kalite kontrolüne gerek duymayan ve teknolojik gelişmeleri izlemekte zorluk çeken kuruluşlar olmuşlardır.

Aynı araç türünü birçok değişik marka ve modeller olarak üretmekte olan ana sanayi firmalarının, her bir tip için yan sanayiden talep edecekleri parça ve aksamın gerek cins gerekse standardizasyonu farklılıklar göstermektedir. Bunun doğal sonucu olarak, atölye niteliğinde, düşük sermaye ile kurulan birçok firma yanında, sermayesi ana otomotiv firması tarafından ödenen ileri teknolojiye sahip kuruluşlarında bulunduğu dağınık bir yan sanayi oluşmuştur.

III. Plan döneminde, 200 adet/yıl kapasiteye sahip Karsan otomotiv firması üretime başlamıştır. Karsan, daha sonra kapasitesini 3500 adet/yıl'a çıkarmıştır (Aksoy, 1990: 65-66).

III. BYKP döneminde 1976 yılı ayrı bir özelliğe sahiptir. Çünkü 1975-1976 yılı üretimin en yüksek düzeyde olduğu, ithalatın çok yoğun gerçekleştiği bir yıldır. Bu yılda otomobil satış şirketlerinde ilk defa sıralar oluşmaya başlamıştır. Bu durumu, uzun yıllar ithalat ile bastırılmaya çalışılmış olan talebin, yerli imalatın başlaması ile baskı altından çıkmasına ayrıca, taksitli satışlar ve reklam gibi faktörlerle de hareketlenmesine bağlamak olurludur.

Diğer yandan, 1973 Dünya Petrol Krizi 1974'ten itibaren pek çok ülkeyi olduğu gibi Türk ekonomisini ve bu arada otomotiv sanayini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar artık devletçe sübvansede edilmemeye başlanmıştır. 1977 yılı başından itibaren içine girilen döviz darboğazı yüzünden otomotiv sektörü üretiminde düşüşler yaşanmaya başlamıştır. Bu düşüş 1980-1981 yılına kadar devam etmiştir. Öyle ki, 1981 yılında otomotiv üretimi, 1976 yılı üretiminin yarısından daha az düzeyde gerçekleşmiştir. Bu dönemde en büyük gerileme

otomobil üretiminde olurken, kamyon üretimi nispi bir gelişme göstererek toplam üretimdeki payını %25 dolayına çıkarmıştır. Özet olarak, dünya petrol bunalımının yaşandığı, enflasyonun hızla arttığı, döviz sıkıntısının büyük boyutlara ulaştığı, milli gelirden durgunluğun ve düşüşlerin egemen olduğu bu dönemde, otomotiv sanayinde birçok firma kapanırken, bir bölümü de geçici bir süreyle üretimlerini durdurmuşlardır. Yan sanayide çalışan bazı firmalarda üretimlerini başka alanlara kaydırmak zorunda kalmışlardır. Bütün dünyada şu nokta bir gerçek olarak tespit edilmiştir; ekonomide başlayan bir durgunluk ve düşüşle birlikte, otomotiv sektörü daha büyük bir durgunluk ve düşüş göstermekte, aksi durumda yani, ekonomik canlanma ve gelişme döneminde ise otomotiv sektöründe daha büyük bir canlanma ve gelişme gözlenmektedir. Otomotiv sektörünün bu yapısı, ekonomide “*sürükleyici*” bir sektör ve “*öncü*” rolüyle açıklanabilir. Gerçekten 1981 yılından sonra ekonomideki gelişmeyle birlikte en büyük gelişme otomotiv sektöründe yaşanmıştır (TMS, 1995: 44-45).

Sonuç olarak; 1980 yılına kadar ithal ikamesi altında çalışan otomotiv sanayi iç pazara yönelik, küçük ama çok sayıda firmadan oluşan bir yapı içinde faaliyet göstermiştir. Yan sanayi ile birlikte entegre olmuş ana firmaların karşılaştığı problemler nedeniyle yan sanayi üretimi de dalgalanmalar göstermiştir. Yerlileşme ile birlikte maliyetlerde artmıştır. İthal ikamesi politikasıyla her parçanın yerlileştirilmesi heyecanı içinde rantabl yollar aranmayarak planlı, programlı bir otomotiv sanayinden uzaklaşarak ana otomotiv ve yan sanayi firmaları dağınıklığa mahkum edilmiştir.

3.2.2.2 1980-1990 Dönemi

1970’li yılların sonlarına doğru ekonomideki kötü gidiş, o yıllarda ithal girdilerle ayakta durabilen otomotiv sektörüne çok ağır bir darbe vurmuş, bunun sonucunda da üretim düzeylerinde süratli düşüşler yaşanmıştır. Sektör, 1980’li yıllara işte bu olumsuz koşullar altında girmiştir. Bu olumsuzluklara birde 1980 yılı başlarında alınan bir dizi kararlar getirilen fiyat ve faiz oranları serbestisi, ihracat dışında pek çok alandan kaldırılan sübvansiyonlar, gerçekçi para kurunun izlenmesi ve para arzı kısıtlamaları gibi önlemler eklenince, iç talepte ani bir daralma meydana gelmiş, bu da sektörün kapasite kullanım oranını (KKO) ve üretimini hızlı bir şekilde düşürmüştür. 1979 yılında %66 olan KKO, 1983 yılına gelindiğinde %30’lara kadar gerilemiştir. Ekonomide yaşanan bu olumsuzluklar, 1979-1983 yıllarını kapsayan IV. BYKP’de

hedeflerin gerçekleştirilememesine neden olmuştur. Bu hedeflerden biri olan ihracat artışı, ancak sübvansiyonlarla başarılabilmiş, bu da sektörün zararı ile sonuçlanmıştır. 1980’li yılların başında döviz sıkıntısının yarattığı olumsuzluklar nedeniyle otomotiv ürünleri ithalatında da önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu dönemin en ilginç gelişmesi, 24 Ocak 1980 kararları ile benimsenen dışa dönük liberal ekonomi politikaları ve bunlar doğrultusunda Montaj Sanayi Talimatnamesi’nin yerini İmalat Sanayi Yönetmeliği’nin alması olmuştur. Bu yönetmelikle otomotiv sanayi firmaları birçok bürokratik engelden kurtulurken, ithalat ve ihracat büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır.

1980 yılından itibaren iç piyasa imkanları daralan otomotiv sanayinin en büyük sorunu talep yetersizliği ile buna bağlı olarak ortaya çıkan kapasite eksikliği olmuştur. Talep daralması sonucu atıl kapasite doğmakta ve ihracatta artırılamayınca üretimde azalmalar meydana gelmektedir. Atıl kapasite, girdi fiyatlarındaki artışların etkisiyle birim maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Daraltıcı ekonomi politikalarının da uygulandığı bir ortamda, fiyat artışları süreklilik kazanmakta ve iç talep sızması yapılamamaktadır. Bu da sektörün önündeki en büyük sorunlardan biri olmuştur.

Türkiye’nin liberal ekonomiye geçişi için ilk adım 24 Ocak 1980 ekonomik tedbirleri ile atılmış olsa da, uygulamalı olarak geçişi Ocak 1984’de çıkarılan “ithalat rejimi” ile olmuştur. Bu fiili geçiş, otomotiv sanayine de yansımış ve 1985-1989 yıllarını kapsayan V. BYKP’de otomotiv sanayinin dışa açık, modern teknoloji kullanan, ekonomik ölçeklerde üretim yapacak, fiyat ve kalite yönlerinden uluslar arası rekabet gücüne sahip bir konuma getirilmesi amaçlanmıştır.

Otomotiv sanayinde fiilen uygulanmaya başlanan liberalizm politikası, rekabeti canlandırırken, diğer yandan bedelsiz ithalatın kapsamının genişletilmesi ile ülkeye birçok kullanılmış aracın girmesine neden olmuştur. 1987 yılına gelindiğinde ulusal gelirdeki artışın ve düşük banka faizlerinin de etkisiyle, özellikle otomobilde talep sızması yaşanmış ve üretimde 100.000 adet/yıl sınırı aşılmıştır. Talepteki bu canlılık 1988’de enflasyonu aşağı çekmek için alınan 4 Şubat Kararları ile gerileme dönemine girmiştir.

İthalatta ise 1983 yılında gözlenen ciddi azalma, 1985 yılında yerini canlanmaya bırakmış ve motorlu taşıt ithali 15.000 adet/yıl olarak gerçekleşmiştir. Fakat daha sonra

talep yetersizliği yüzünden 7.000 adet/yıl düzeyine gerilemiştir. Sonuçta, bu dönemde otomotiv sanayinde talep yetersizliğinin, üretim ve kapasite düşüklüğünün yaşanması sonucu hedeflerin gerçekleştirilemediğini görüyoruz.

1990'lı yıllarla birlikte otomotiv sanayinde, özellikle yan sanayi firmalarında ekonomik ölçekli kuruluşlar oluşturulması ve AR-GE faaliyetlerine önem verilmesi esas alınmıştır. 1989 yılından itibaren otomobil ithalatındaki koruma oranlarının düşürülmesi sektöre bir canlılık getirmiş ve başta otomobil olmak üzere tüm araçlarda genel bir talep artışıyla karşı karşıya kalınmıştır. Ekonomik dengelerin tüketicinin otomobil alımını teşvik edici biçimde gelişmesi, nüfusun kentlerde yoğunlaşması, genç nüfusun tüketim kalıplarının değişmesi bu talep artışını doğuran nedenlerden birkaçıdır. 1990'ların başında Türk sanayi içinde önemli bir yere sahip olan otomotiv ana ve yan sanayi artan talep ve ekonomik ağırlığı dikkate alınarak uygulanan teşvik politikaları ile teşvik edilmiş ve yabancı sermayenin ülkeye girişi hızlandırılmıştır.

3.2.2.3 1990 Sonrası Dönem

Bu dönemde motorlu taşıt üretiminde gözle görülür artışlar sağlanmaya başlanmıştır. Üretimde meydana gelen bu artışın temelinde biraz öncede değindiğimiz gibi talepte meydana gelen canlanma yatmaktadır. 1989 yılında toplam 164.355 adet olan otomotiv üretimi 1993'te 453.465 olarak gerçekleşmiştir. 1994'te yaşanan ekonomik kriz nedeniyle kötü günler yaşayan sektörde bir önceki yıla göre %40'luk üretim düşüşü meydana gelmiştir. Sektörün toparlanması fazla zaman almamış ve 1995-1996 yıllarında otomotiv üretimi 325.000 adet düzeyine yükseltilebilmiştir. Ancak, gerek 1994 ekonomik krizinin üretim üzerindeki olumsuz etkileri gerekse 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girilmesi ile anlaşma gereği, AB menşeli otomobillerin ithalatından alınan gümrük vergisinin sıfırlanması ve Toplu Konut Fonu'nun kaldırılması otomotiv üretimindeki olumsuz havanın devam etmesine neden olmuştur. 1996 yılından itibaren çeşitli ölçek, model ve fiyatta araçların piyasaya girmesi kalite ve model çeşidi olarak AB otomotiv sanayi ile rekabete henüz hazır olmayan yerli üretimi olumsuz yönde etkilemiş ve iç talebin karşılanmasında ithalatın payı artmaya başlamıştır. 1993 yılında 548.404 adet olan otomobil ve ticari araç talebinin %25'i ithalatla karşılanırken, 1994 yılında iç piyasada oluşan talep daralmasına paralel olarak, otomotiv sektöründe de iç talep %50 oranında azalmıştır. 1994 ve 1995 yıllarında ithalatta %60 oranında düşüşler

görülmüştür. 1996 yılından itibaren talep artışına paralel olarak ithalat tekrar artış eğilimine girmiştir. Bu dönemde yüksek stokla çalışmanın ekonomik olmadığı da dikkate alınarak, yerli üreticiler için marjinal karlılık, üretimin azaltılması noktasında sağlanmıştır (DTM, 1999). 1996 yılında ithalatın talebe oranı tekrar %25'ler seviyesine yükselmiştir. 1996 yılında toplam otomobil üretiminin %16'sı ihraç edilirken 1999'da %35'e ve 2001'de %81'e yükselmiştir. 2001 yılında ithalatın talebe oranı ise %55 seviyesine yükselmiştir. Türkiye, 21. yüzyılın başında ürettiği her 5 otomobilin 4'ünü ihraç etmiş, her 2 otomobil talebinden birini de ithal etmiştir.

Otomotiv sektörü 1993 yılındaki üretim miktarını ancak 2000 yılında tekrar yakalayabilmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında ekonomideki olumsuzluklar sektörü de etkilemiş ve üretimde büyük düşüşler yaşanmıştır. Fakat, son üç yıldır otomotiv üretim miktarı istikrarlı bir şekilde yükselmektedir. 2003 yılında 560 bini, 2004 yılında 860 bini ve 2005 yılında da 910 bini aşan üretim miktarlarına ulaşılmıştır. 2006 yılında sektörde ki üretim miktarının 1 milyon adeti aşması beklenmektedir.

Kısaca Türkiye'de otomotiv sanayinin gelişimini incelediğimiz bu bölümde; Türkiye'nin bu çok önemli sektörle ne kadar geç tanıştığının altını bir kez daha çizmek de fayda vardır. Dünyada ve Avrupa'da yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip olan bu sektör, Türkiye'de henüz 40 yılını doldurmuştur. Türkiye, Dünya otomotiv üretiminin ancak %1'ine sahip bulunmaktadır. Bu pay elbette ki rekabetin ve kalitenin hakim olduğu dünya otomotiv piyasasına giriş için iyimser olma isteğimizi kırmaktadır. Hızlı bir sanayileşme sürecinde olan ülkemizin, önemli sanayi kollarından birini oluşturan otomotiv, "lokomotif sektör" imajını devam ettirebilmek için sorunlarını bir an önce çözüp, rekabet edebilir bir kimliğe kavuşmak için uğraşı vermektedir. Son yıllarda yaşanan gelişmeler umut verici olmakla birlikte, sanayinin önündeki sorunlar ve çözüm önerileri ile, mevcut yapısı ve rekabet gücünün belirlenmesi, sanayinin ileriki yıllarda gelişme olanaklarını daha sağlam zeminler üzerinde gerçekleştirebilmesini sağlayacaktır.

Otomotiv sektörü ev sahibi ülke ekonomilerine çok yönlü katkı sağlayabilen bir sektördür. Otomotiv sektörü, büyük ölçekli üretim gerçekleştirmesi nedeniyle yatırım maliyetlerinin yüksek olduğu, dolayısıyla ev sahibi ülkelere önemli miktarda DYY girişi sağlayan bir sektördür. Sektörün, ev sahibi ülke ekonomilerine katkısı yüksek

sermaye girişiyle de sınırlı değildir. Motorlu taşıt üretiminde çok sayıda parça ve bileşen kullanılması nedeniyle yan sanayi üretimini harekete geçirir. Sektör, dünya pazarında rekabet edebilmek için sürekli teknolojik yenilik yapmak zorunda olduğundan, ülkenin teknolojik gelişimine katkıda bulunmaktadır. Otomotiv sektörü nitelikli ve niteliksiz çok sayıda işgücüne ihtiyaç duyması ve belirli modellerde bir ülkeyi üretim üssü olarak seçerek, bu ülkeden dış pazarlara ihracat yapması gibi birçok yönde fayda sağlamaktadır (Göver, 2005: 59).

3.3 TÜRK OTOMOTİV SANAYİİNİN YAPISI

Otomotiv ana ve yan sanayi sürükleyici olarak ülkenin hammadde, imalat ve savunma sanayilerinin gelişmesinde, istihdamın artırılmasında, sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında, milli gelirin artırılmasında ve geniş bir tabana yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda otomotiv ana sanayi, yan sanayi ile birlikte ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesini destekleyen bir özellik arz etmektedir.

3.3.1 Faaliyette Bulunan Otomotiv Firmaları

3.3.1.1 Firmalar Hakkında Genel Bilgiler

Otomotiv sanayi, yabancı teknoloji ile üretime başlamış ve ünlü otomotiv firmalarının ülkemizde yaptığı lisans anlaşmaları ile üretimine devam etmiştir. Halen yabancı firmalarla ilişkiler, lisans anlaşmaları şeklinde olduğu gibi, sermaye ortaklığı biçiminde de devam etmektedir.

Otomotiv sanayinde üretimin tamamına yakını özel sektörece gerçekleştirilmektedir. Bugün ülkemizde faaliyet gösteren otomotiv firmalarının sayısı 17'ye ulaşmıştır (2 tanesi traktör üretimi yapmaktadır). Bu firmaların tamamı Otomotiv Sanayi Derneği'nin (OSD) üyesi durumundadır (Tablo-49).

Firmaların faaliyet alanları ürettikleri araç tiplerine göre değişiklik göstermektedir. Otomobil üretimi Tofaş, Oyak Renault, Toyota, Ford, Honda Türkiye ve Hyundai Assan; ticari taşıtların üretimi A. Isuzu, BMC, ASKAM (Chrysler), Karsan, MAN, M. Benz Türk, Otokar, Otoyol, Tofaş, Hyundai, Ford Otosan, Temsa; traktör üretimi ise Uzel ve Türk Traktör tarafından yapılmaktadır. Tofaş, Ford ve Hyundai

diğer imalatçı firmalardan farklı olarak hem otomobil hem de ticari taşıt araçları üretimini sürdürmektedir.

Tablo-49: Faaliyette Bulunan Otomotiv Firmaları

Firmalar	Üretime Başlama Tarihi	Üretim Yeri	Üretilen Araç Tipleri	Toplam Üretim* (Adet)	Yabancı Sermaye (%)
A. Isuzu	1966	İstanbul	Kamyon, Kamyonet, Midibüs	125493	29,75
ASKAM	1964	Gebze	Çekici, Kamyon, Kamyonet	163914	0
BMC	1964	İzmir	Kamyon, Kamyonet, Midibüs, Minibüs, Otobüs	267945	0
Ford Otos.	1983/2001	Eskişehir/Kocaeli	Otomobil, Kamyon, Kamyonet, Minibüs	1216662	41,04
Honda	1997	Gebze	Otomobil	73026	100
Hyundai	1997	Kocaeli	Otomobil, Kamyonet, Minibüs	199362	70
Karsan	1966	Bursa	Kamyonet, Minibüs, Midibüs	152266	0
MAN	1966	Ankara	Çekici, Kamyon, Otobüs	41190	99,99
M. Benz	1968/1985	İstanbul/Aksaray	Çekici, Kamyon, Otobüs	99768	85
Otokar	1963	Sakarya	Kamyonet, Minibüs, Midibüs	56209	0
Otoyol	1966	Sakarya	Kamyonet, Minibüs, Midibüs, Kamyon	144730	27
Renault	1971	Bursa	Otomobil	2055168	51
TEMSA	1987	Adana	Kamyon, Kamyonet, Otobüs, Midibüs	55690	0
Tofaş	1971	Bursa	Otomobil, Kamyonet	2304127	37,86
Toyota	1994	Sakarya	Otomobil	513883	100
T-Traktör	1954	Ankara	Traktör	459114	37,5
Uzel	1962	İstanbul	Traktör	436302	0

Kaynak: OSD İstatistiki Bültenler kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır. *2005 sonu itibarıyla.

Tablo-49'da da görüldüğü gibi otomobil üretimi yapan 6 firmanın tümü yabancı sermayelidir. Otomobil üretiminde yabancı sermaye oranının %35 ile %100 arasında olduğu görülmektedir. Ticari taşıt üretimi yapan 10 firmadan 6 tanesinin yabancı sermaye ile ortaklığı vardır. 2 traktör firmasından sadece Türk Traktör %37,5 yabancı sermaye ile faaliyetini sürdürmektedir.

Üretici firmaların kuruluş ve üretim yerlerinin tamamına yakını Marmara, Ege ve İç Anadolu'nun batı kesimlerinde toplanmıştır. Dağılımın Batı Bölgesi'nde yoğunlaşması, bölgenin diğer bölgelere göre ulaşım, haberleşme, hammadde tedariki ve üretim için kalifiye eleman temini gibi avantajlardan kaynaklanmaktadır (III. İzmir

İktisat Kongresi ÇGR, 1992: 5). Bu durum, zaten dengesiz bir dağılım gösteren nüfus, işgücü ve gelirin daha da bozulmasına yol açmaktadır. Bu nedenle alt-yapı ve üst-yapı yatırımlarında doğu bölgelerine de öncelik verilerek, yeni firmaların kuruluş ve faaliyet yerlerini bu bölgelere kaydırmalarına zemin hazırlanmalıdır. Bu olgu, hem ekonomik gelişmişlik farkını azaltacak hem de çok sayıda fabrika ve şantiye ile yıpratılan doğanın biraz olsun kendini yenileyebilmesine imkan tanıyacaktır.

Faaliyetine devam etmekte olan 17 firmanın hangi lisans altında üretim yaptığını da aşağıdaki Tablo-50’de görebiliriz.

Tablo-50: Otomotiv Firmalarının Lisansları

Firmalar	Lisans	
A. Isuzu	ISUZU	Joint-Venture
ASKAM	DAIMLER-CHRYSLER/HINO	Lisans
BMC	-	
Ford Otosan	FORD	Joint-Venture
Honda Türkiye	HONDA MOTOR CO. LTD.	Joint-Venture
Hyundai	HYUNDAI MOTOR COMPANY LTD.	Joint-Venture
Karsan	PEUGEOT	Lisans
MAN	M.A.N.	Joint-Venture
M. Benz Türk	MERCEDES BENZ	Joint-Venture
Otokar	DEUTZ/LAND/ROVER/FRUEHAUF/AMGENERAL	Lisans
Otoyol	IVECO	
Renault	RENAULT	Joint-Venture
TEMSA	MITSUBISHI	Lisans
Tofaş	FIAT	Joint-Venture
Toyota	TOYOTA	Joint-Venture
T-Traktör	-	
Uzel	M. FERGUSON/PERKINS	

Kaynak: OSD İstatistiki Bültenler.

Türkiye’de faaliyete başlayan ilk otomotiv fabrikası 1954’te Ankara’da kurulan Türk Traktör fabrikasıdır. O günden günümüze kadar Türkiye’de 27 adet otomotiv firması faaliyette bulunmuştur. Aşağıdaki Tablo-51’de Türkiye’de faaliyette bulunmuş, fakat bugün üretim yapmayan firmaların listesi verilmiştir. Listede yer alan 10 firmanın 8 tanesi traktör üretimi yapan firmalardır. Bunların dışında kalan ve otomobil üretimi yapan Opel 2002 yılında, kamyon ve kamyonet üreten Genoto ise 1986 yılında faaliyetine son vermiştir. Opel, 2002 yılında ekonomik krizin etkisiyle ara verdiği üretim faaliyetine, son gelişmeleri de göz önünde bulundurarak 2007 yılında tekrar başlamayı düşünmektedir.

Tablo-51: Faaliyetine Son Vermiş Otomotiv Firmaları

Firmalar	Üretime Başlama Tarihi	Üretime Son Verme Tarihi	Üretilen Araç Tipleri	Toplam Üretim
Burtrak	1979	1985	Traktör	10682
Cumitaş	1981	1987	Traktör	7823
Genoto	1965	1986	Kamyon, Kamyonet	31360
Hema	1980	1990	Traktör	15968
İLTOR	1980	1990	Traktör	6309
Opel	1990	2001	Otomobil	83552
T.O.E.	1963	1992	Traktör, Kamyonet, Minibüs, Otobüs	54496
Traksan	1994	1998	Traktör	12498
Tümosan	1994	2004	Traktör	9583
TZDK	1963	2002	Traktör	120603

Kaynak: OSD İstatistiki Bültenler.

3.3.1.2 Otomotiv Sanayinde Piyasa Yapısı

Otomotiv sanayi oligopol piyasaları için güzel bir örnektir. Oligopol piyasaları, satıcıların iki veya ikiden fazla fakat birbirlerini etkileyemeyecek kadar çok olmamaları durumunda söz konusudur. Bu piyasalarda firmalar hareketlerinde bağımsız değillerdir. Çünkü firmaların fiyat ve miktar değişikliğine sebep olan faaliyetleri, birbirlerinin kararlarını etkiler. Firma sayısı arttıkça bu karşılıklı bağlılık azalır.

Oligopol piyasasında firmaların sattığı mallar birbirlerinin aynı olabilir veya bir ölçüde birbirlerinden farklı olabilir. Mallar birbirlerinin aynı ise bu piyasaya “saf (pür) oligopol”, mallar homojen olmayıp, farklı ise “eksik oligopol” ya da “farklılaştırılmış oligopol” adı verilir. Otomobil ve beyaz eşya gibi görünüş, kalite ve marka farklarının olduğu malların yer aldığı bu piyasada, çeşitli firmalar tarafından üretilen mallar arasındaki çapraz talep elastikiyeti⁴¹ yüksektir.

Firmaların piyasaya sürdükleri mallar arasında nitelik farkları varsa, bu durum firmaların aralarındaki fiyat kavgasını yumuşatır. Kalite ve nitelik farkları, fiyat mücadelesinin yerini tanıtım-reklam mücadelesine bırakır. Kalitede farklılıklar yaratmak (spor araba, binek araba, arazi tipi taşıt, hidrolik direksiyonlu taşıt gibi) ve model farklılaştırmasına gitmekte diğer fiyat dışı rekabet biçimleri olarak ortaya çıkar. Bu nedenle bu piyasalarda atıl kapasite ve kaynak israfı söz konusu olabilmektedir.

⁴¹ Tüketicilerin gelirinde ve diğer malların fiyatlarında bir değişme olmadığı halde (Y) malının fiyatındaki nisbi bir değişimin (X) malının talebinde meydana getirdiği nispi değişme arasındaki ilişkiyi belirleyen kavram.

Oligopol piyasasına giriş serbestliği, yapay ve doğal engeller yüzünden kısıtlanabilir. Devletin uyguladığı himaye politikası, lisanslarla ilgili hukuki mevzuat, patent ve marka hakları, hammadde satışlarının kontrolü gibi konular yeni firmaların piyasaya girmesini sınırlayan ve girme heveslerini kıran suni engellerdir. Üretim için büyük sermayelerin gerekmesi, piyasanın optimum büyüklükte çalışacak yeni firmaları kaldıracak kadar geniş olmaması vs. gibi nedenler de doğal engelleri oluşturur (Alkin, 1972: 152-153).

Bu kısa açıklamanın ardından, ülkemizde otomotiv sanayinin farklılaştırılmış oligopol piyasası şeklinde örgütlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Piyasadaki firma sayısının da 17 civarında olması bunun bir göstergesidir. Bu nedenle firmalar birbirlerini fazla etkileyemezler. Bu 17 firmadan 2 tanesinin de traktör üretimi yaptığı göz önüne alınırsa geriye sadece 15 firma kalmaktadır. Bunun sonucunda, otomotiv sanayi ürünleri kalite ve model farklılaştırmasına gidilerek piyasaya sürülmektedir. Firmalar arası rekabette reklam mücadelesi önemli bir yer tutmaktadır.

3.3.1.3 Firmaların Üretim ve Pazar Payları

Otomotiv piyasasında yer alan toplam 17 firmanın 2005 yılındaki üretimi bir önceki yıla göre %6 oranında artarak 914359 adede ulaşmıştır. Toplam üretim içinde ilk sırayı %49,6'lık pay ile otomobil almaktadır. Ticari araçların toplam üretim içindeki payı %46,6, traktörün payı ise %3,8'dür. Bu dağılım 1997 yılında sırasıyla; %60,7 - %25,4 ve %13,9 idi. Son yıllarda Türkiye ticari araç üretiminde büyük bir sıçrama göstermiş ve üretimin çoğunu da ihraç etmeye başlamıştır.

Tablo-52(a)'da da açıkça görüldüğü gibi 1997 yılında otomobil üretiminde ilk sıraları Tofaş ve O- Renault almaktadır. 242.780 adetlik toplam üretimin 105.181 adedi Tofaş tarafından, 91.326 adedi de Renault tarafından üretilmiştir. Bu iki firmanın toplam otomobil üretimi içindeki payı yaklaşık %90'dır. Ticari taşıt üretiminde ise biraz daha dağınık bir yapı görülmektedir. Ford Otosan firması %33'lük pay ile ilk sırayı alırken, diğer firmalar hemen hemen piyasada eşit oranlarda üretim yapmaktadırlar.

Tablo-52(a): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1997 Yılı Üretimleri (Adet)

Firmalar	Otomobil	Çekici	K.Kam	B.Kam.	Pick-up	Otobüs	Minib.	Midib.	Trakt.	Toplam
A. Isuzu	-	-	4191	-	451	-	-	1184	-	6126
B.M.C.	-	-	570	6327	7095	297	202	230	-	14721
Chrysler	-	22	1047	4793	1681	-	-	-	-	7543
F. Otosan	9580	-	-	7869	17128	-	8525	-	-	43102
Hyundai	4647	-	-	-	1881	-	301	-	-	6829
Karsan	-	-	-	-	746	-	2252	3483	-	6481
M.A.N.	-	605	-	627	-	328	-	-	-	1560
M.Benz T.	-	21	1314	5448	-	2378	-	6	-	9167
Opel Türk.	9469	-	-	-	-	-	-	-	-	9469
Otokar	-	-	-	-	475	-	1655	24	-	2154
Otoyol	-	-	5736	-	1072	-	-	3561	-	10369
O-Renault	91326	-	-	-	-	-	-	-	-	91326
Temsa	-	-	5123	-	1906	446	-	272	-	7747
Tofaş	105181	-	-	-	-	-	-	-	-	105181
Toyotasa	22577	-	-	-	-	-	-	-	-	22577
Traksan	-	-	-	-	-	-	-	-	2501	2501
Tümosan	-	-	-	-	-	-	-	-	2435	2435
T- Traktör	-	-	-	-	-	-	-	-	24028	24028
T.Z.D.K.	-	-	-	-	-	-	-	-	817	817
Uzel	-	-	-	-	-	-	-	-	25784	25784
TOPLAM	242780	648	17981	25064	32435	3449	12935	9060	55565	399917

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Bilgiler Bülteni, Aralık 1997, s.2

2005 yılına gelindiğinde otomobil üretiminde Tofaş, Renault ve Toyota'nın gerisinde kalmıştır. Son yıllarda otomobil üretiminde Toyota'nın gösterdiği gelişme dikkat çekicidir. Toyota, otomobil üretiminde Renault'un arkasında ikinci, toplam üretimde de 4. sıradadır. Tofaş, 2005 yılında ticari araç üretiminde Ford Otosan'dan sonra ikinci sırada yer almıştır (Tablo-52b).

Tablo-52(b): Otomotiv Sanayi Firmalarının 2005 Yılı Üretimleri (Adet)

Firmalar	Otomobil	Çekici	K.Kam	B.Kam.	Pick-up	Otobüs	Minib.	Midib.	Trakt.	Toplam
A. Isuzu	-	-	2709	-	1788	-	-	2265	-	6762
ASKAM	-	-	-	2046	380	-	13	-	-	2439
B.M.C.	-	-	-	6431	4410	687	784	188	-	12500
F. Otosan	-	-	-	9530	213098	-	20795	-	-	243423
Honda	11236	-	-	-	-	-	-	-	-	11236
Hyundai	31402	-	-	-	25839	-	2779	-	-	60020
Karsan	-	-	-	-	11079	-	1177	890	-	13146
M.A.N.	-	-	-	421	-	1609	-	-	-	2030
M.Benz T.	-	-	-	11618	-	2298	-	-	-	13916
Otokar	-	-	-	-	1202	-	595	793	-	2590
Otoyol	-	-	1591	1	191	-	19	1832	-	3634
O-Renault	179669	-	-	-	-	-	-	-	-	179669
Temsa	-	-	2880	-	3328	812	-	1141	-	8161
Tofaş	72790	-	-	-	88570	-	-	-	-	161360
Toyota	158566	-	-	-	-	-	-	-	-	158566
T- Traktör	-	-	-	-	-	-	-	-	17870	17870
Uzel	-	-	-	-	-	-	-	-	17037	17037
TOPLAM	453663	-	7180	30047	349885	5406	26162	7109	34907	914359

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Bilgiler Bülteni, Ocak 2006.

Otomotiv sanayi firmalarının üretim artış hızlarını ve performanslarını daha iyi ölçmek açısından 1990-2005 yılları arasındaki üretim adetlerine bakacak olursak;

Tablo-53(a): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1990-1997 Yılları Üretim Adetleri

Firmalar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
A. Isuzu	3.014	3.343	5.008	6.597	3.397	3.677	4.680	6.126
B.M.C.	7.859	10.163	8.150	9.695	3.830	8.499	11.298	14.721
Chrysler	4.580	4.782	5.549	6.487	3.603	4.300	5.661	7543
F. Otosan	17.853	14.407	19.781	22.288	12.248	21.713	31.029	43.102
Hyundai	-	-	-	-	-	-	-	6.829
Karsan	4.220	4.984	6.678	7.643	2.873	3.167	4.230	6.481
M.A.N.	5	695	539	1.119	306	846	1.377	1.560
M.Benz T.	2.783	2.165	3.569	5.565	2.317	3.404	5.420	9.167
Opel Türk.	1.156	6.528	9.363	12.093	6.626	7.681	10.190	9.469
Otokar	1.818	2.658	3.163	2.870	1.831	3.835	2.779	2.154
Otoyol	6.531	4.948	6.756	8.471	4.331	6.111	7.273	10.369
O-Renault	69.851	78.994	110.659	133.006	78.067	74.862	65.007	91.326
Temsa	435	373	1.301	4.082	1.795	2.019	4.894	7.747
Tofaş	88.812	107.381	142.243	200.740	121.950	120.868	96.873	105.181
Toyotasa	-	-	-	-	-	21.458	26.036	22.577
Traksan	-	-	-	-	502	4.355	3.870	2.501
Tümosan	-	-	-	-	549	877	2.086	2.435
T- Traktör	12.528	9.080	10.508	15.335	10.010	18.739	22.683	24.028
T.Z.D.K.	2.738	3.838	903	2.059	2.097	1.778	941	817
Uzel	14.832	8.463	10.312	15.415	12.011	18.319	23.010	25.784
TOPLAM	181.002	262.846	343.353	453465	268.343	326.508	329.337	399.917

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Veriler

Tablo-53(b): Otomotiv Sanayi Firmalarının 1998-2005 Yılları Üretim Adetleri

Firmalar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
A. Isuzu	7200	6721	8313	1912	3321	3970	6011	6762
ASKAM	5200	2818	6382	649	226	1769	1878	2439
B.M.C.	11955	6155	11387	3453	4783	9920	12819	12500
F. Otosan	39887	28101	41065	19604	48565	114515	206760	243423
Honda Tr.	8251	6649	9821	5134	5384	10970	15581	11236
Hyundai	32582	17375	31674	3832	11320	35730	57740	60020
Karsan	8480	10686	19355	7496	12039	8302	16885	13146
M.A.N.	1365	817	1671	1175	1789	1934	1986	2030
M. Benz T.	6719	2769	6447	2769	4445	6739	11686	13916
Opel Türk.	7030	4297	7039	2080	<i>2002 yılından itibaren faaliyetini durdurdu.</i>			
Otokar	2971	3234	4076	2176	1526	2514	3245	2590
Otoyol	6537	5175	8348	2726	3660	4381	4723	3634
O-Renault	88506	125026	140159	96860	100131	132257	197353	179669
Temsa	10312	3488	5323	597	2141	2564	6316	8161
Tofaş	92994	65510	115172	117360	108336	127268	146048	161360
Toyotasa	14513	9041	14715	2862	38899	70839	134377	158566
Tümosan	1750	850	316	144	190	386	184	<i>Üretim yok</i>
T- Traktör	28261	11866	17040	5948	3746	17309	20972	17870
T.Z.D.K.	2846	3004	1515	850	220	<i>2003'ten itibaren üretim yok</i>		
Uzel	27741	12147	19067	8110	6496	11099	17471	17037
TOPLAM	405100	325729	468885	285737	357217	562466	862035	914359

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Veriler

Türk otomotiv sanayinde 1993 yılı bir dönüm noktasıdır. Toplam üretimde 450.000 sınırının aşıldığı bu yılda kapasite kullanım oranı da %94 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz bütün otomotiv firmalarını olumsuz etkilemiş ve büyük oranlı üretim düşüşleri yaşanmıştır. Toplam üretimde yaklaşık %41'lik azalma olmuş ve 268.000 adette kalmıştır. Kriz, ticari taşıt üreticilerini daha fazla etkilemiş ve yarı yarıya üretim düşüşleri olmuştur. 1994 yılında bütün otomotiv firmaları bu üretim düşüşlerini yaşarken bir kamu kuruluşu olan TZDK'nın traktör üretiminde artış sağlaması ilginçtir. Ekonomik kriz, diğer 19 firmayı da (1994 yılında otomotiv ana sanayinde 19 firma faaliyet göstermekteydi) olumsuz yönde etkilemiş olmasına rağmen, bazı firmalar daha hızlı toparlanabilmişlerdir. Örneğin, BMC, Chrysler, Ford, MAN, M.Benz, Otoyol ve Temsa gibi firmalar krizin etkisinde sadece 1-2 yıl kalmışlar ve en yüksek üretim düzeyine 1997 yılından itibaren ulaşmaya başlamışlardır. 1994 ekonomik krizinin olumsuz etkilerini en fazla yaşayan otomobil firmaları ise Tofaş ve Renault olmuştur. Özellikle Tofaş, 1993 yılındaki 200.000 adet üretiminden sonra 2005 yılında ancak 161.000'e ulaşabilmiştir. 1998 yılına kadar sektördeki en büyük otomobil üreticisi olan Tofaş, 1999 yılında bu ünvanını Renault'ya kaptırmıştır. 2001 yılında Renault firmasının üretimi krizin etkisiyle düşünce, krizden etkilenmeyen Tofaş tekrar liderliği ele geçirmiştir. 2002 yılında da sektörün lideri Tofaş olmuş, fakat 2003 yılından sonra Renault tekrar Tofaş'ın liderliğine son vermiştir. 2004 yılında ise toplam üretim miktarına göre Ford liderliğe yükselmiştir. Ford, 2005 yılında da 243.423 adet üretimle birinci sırada yer almaktadır.

3.3.2 Otomotiv Sanayinde Üretim Yöntemi ve Teknoloji

Türk otomotiv sanayi ve piyasası bugün gelişme aşamalarının ortalarında sayılabilir. 1980'li yılların sonlarına kadar firmalar talebin düşüklüğü nedeniyle ölçek ekonomileri sağlayan ve modern teknoloji kullanan yatırımlara girişmekten çekinmişlerdir. Buna karşılık yüksek gümrüklerin ve fonların sağladığı "koruma"nın gerisinde çalışmanın verdiği avantajla⁴² Avrupalı benzerlerinden daha fazla karlar sağlamışlardır.

⁴² OSD verilerine göre, gümrük vergileri ve fonlar orta büyüklükte bir yerli otomobile %42 koruma sağlamaktadır. Yüksek gümrük vergileri ve fonlar, yerli firmaların ürettikleri ürünler ve özellikle eski

Ne var ki, yerli üreticiler özellikle 2000’li yıllara kadar modern otomobilleri Avrupalı ve Japon üreticilerden daha yüksek maliyetle üretebilmişler. Türkiye’de ücretler nispi olarak düşüktür. Fakat verimliliğinde düşüklüğü ve yan sanayiden alınan parçaların pahalılığı bu avantajı ortadan kaldırmaktadır. Türk otomotiv sanayinde verimliliğin dünya pazarları ile üretim yapabilen modern fabrikaların ancak yarısı düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir (Gökdere, Töre, 1994: 99).

Otomotiv sanayindeki korumacılığın temelinde bu sanayinin çok geniş kapsamlı olması, ülke ekonomisinden çok büyük pay alması ve stratejik açıdan büyük bir önem taşıması gibi etkenler yatmaktadır.

Günümüzde Batı dünyasında yeni teknoloji geliştirme ve ürünlere uygulama faaliyetleri ana otomobil firmalarından kademeli olarak yan sanayi firmalarına kaymaktadır. Teknoloji ve tasarım fonksiyonlarında parça üreticilerine daha fazla sorumluluk yükleyen yeni yapılanma modeline göre ana otomotiv firmaları kendi bünyelerinde ar-ge konularındaki yatırımları azaltmakta ve daha kısa sürelerde yeni model çıkarma imkanı yaratmaktadırlar. Ar-Ge çabaları daha çok yakıt ekonomisi sağlama, konfor artırma, çevre kirliliğini azaltma (araç gürültüsü, egzoz gazı v.s.), zararlı atıklar bırakmadan yeniden değerlendirilebilen malzemeler ile daha hafif malzemelerin (plastik, alüminyum v.s.) kullanımı konusunda yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Öte yandan, halen ülkemizde üretilen araçların çoğunluğu bugün Avrupa’nın birçok standart ve kalitesinin altındadır. Gerçi otomotiv sektöründe 1990 yılından sonra gümrük vergi ve resimlerinin büyük oranda indirilmesinden sonra Türkiye’de imal edilen araçlarla ithal edilen araçlar arasında bir rekabet başlamış ve bu rekabet büyük oranda yerli üreticilerin ürettikleri araç kalitesini artırma yönünde olmuştur (Gugu, 1996: 69-70).

Genelde komple araç yerine dağınık parçaların (CKD) ithal edilmesi ve montajın ülke içinde yapılması, bunu yaparken de bir kısım parçaların yerli kaynaklardan alınması, ülkemizde otomotiv yan sanayinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ülkemizdeki otomotiv sanayini üretim yöntemi ve teknoloji itibarıyla ikiye ayırarak inceleyebiliriz;

modeller için bir “fiyat şemsiyesi” oluşturmuştur. Bunun sonucu, sektör giderek uluslararası otomotiv firmalarının piyasaya girmeye başlamasına karşın “hakim ve karlı” durumunu korumuştur.

seri üretim şeklinde çalışan ve pres ürünlerinin payı çok yüksek olan sanayi (otomobil sanayi), ve daha çok el emeğine yönelik, çelik konstrüksiyon görünümlü ticari taşıtlar sanayi (Karaduman, 1996: 12).

Bunlardan birincisi olan otomotiv sanayinde teknoloji yüksektir ve seri üretim yöntemi kullanılmaktadır. Seri üretim, özel amaçlı tezgahlardan oluşan hatlarda, otomatik transfer makineleri ve otomatik kontrol sistemleriyle yapılır. Bu üretim yönteminde iş veya ürün, montaj bantlarıyla bir iş postasından diğerine aktarılmaktadır. Toplam montaj işlem zamanlarının, iş postalarına veya işçilere kayıp-ölü zamanlar minimize edilecek ve postalar arası yükleme dengesizlikleri en aza indirilecek şekilde dağıtılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla toplam iş yükü en az iş postası veya işgücü ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Gövde üretiminde, pres işlemi yapılmaktadır. Presleme; sac parçalara yüksek basınç uygulayarak, kalıplara şekil verilmesi sürecidir. Presler ve kalıplar çok pahalı yatırım mallarıdır. Ayrıca preslerin durdurularak kalıp değiştirilmesi işlemi, oldukça zaman isteyen ve maliyeti yüksek bir iştir. Bu nedenle, otomobil imalatında optimum miktarların bulunması ve yoğun rekabet nedeniyle maliyetlerin asgari seviyede tutulabilmesi için, oldukça yüksek miktarlarda üretim yapılması gerekmektedir.

Ticari taşıtların imalatında (kamyon, kamyonet, çekici, otobüs, minibüs, midibüs ve traktör) ise masraflı pres işleri azdır. Kullanılan üretim teknolojileri genelde emek yoğunudur. Çelik konstrüksiyon tarzında yapılan üretimin maliyeti, çok yüksek olmayan belirli bir üretim adedinden sonra fazla değişmemektedir. Bu nedenle bu sanayi kolu dış rekabete daha fazla dayanabilecek yapıda olup, kalite gelişmiş ülkeler kalitesine yakındır.

Özetle, ülkemizde girdi olarak kullanılan ithal parça ve aksam, yan sanayiden sağlanan yerli mamuller ile fabrika içinde imal edilen parçalar, tali ve montaj hatlarında bir araya getirilerek nihai ürün ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de otomotiv sanayinde imalatla bulunan firmaların bir kısmının lisans altında, bazılarının ortaklık şeklinde faaliyet göstermeleri nedeniyle üretimde uyguladıkları teknolojiler lisansör firmaların eşiti durumundadır.

Sayıları her geçen gün artan otomobil üreticileri, gerek montaj hatlarında gerekse fabrika içi parça üretim aşamalarında otomasyona daha fazla ağırlık

vermektedirler. Bilgisayar kontrollü tezgahlar(CNC), klasik tezgahların yerini almakta, bazı hatlarda robot kullanılmaya başlanmakta, dizayn ve üretim hataları (Cad-Cam) kompüterize edilmektedir. Diğer yandan emek-yoğun ticari araç ve traktör üretiminde ise, üretim hatlarında modern teknoloji uygulanmaktadır. Ancak bir taraftan üretim adetlerinin azlığı, diğer yandan emek yoğun üretimin gerekliliği, otomasyona otomobildeki kadar olanak vermemekte ve firmalar kendi özel teknolojileri ile faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Yan sanayinin gelişmediği dönemlerde mecburen fabrika içinde yürütülen gerekli parça üretim işlevi, işin uzmanlaşması ve ekonomisi yönü ile son yıllarda giderek yan sanayiye aktarılmakta ve ana üretim kuruluşları montaja ağırlık vermektedirler.

3.3.3 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde Otomotiv Sanayinin Yeri

Bu başlık altında otomotiv sanayinde çalışan firmaların, ISO tarafından 1968 yılından itibaren her yıl yayınlanan “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” çalışması çerçevesinde kısa bir değerlendirmesi yapılacak, sektördeki kuruluşların çeşitli ekonomik büyüklüklerine yer verilecektir (Tablo-54).

Tablo-54: 500 Büyük Firma İçinde Otomotiv Firmaları

500 BF Sıra No:			Firmalar	Üretimden Satışlar (2004) (Net-YTL)	Öz Sermaye- 2004 (YTL)	İhracat (Milyon\$)	Ücretle Çalışanlar Ortalaması
2002	2003	2004					
13	2	2	Ford Otosan	4.445.190.178	953,506,969	1,792	7,198
15	11	3	Toyota	3.348.031.394	317,507,410*	2,156	2370*
7	4	4	Renault	3.279.366.618	665,096,638	1,503	4,339
5	7	9	Tofaş	2.146.938.617	578,569,570	825	4,471
19	17	16	Mercedes Benz	1.218.993.109	426,327,216	284	3,597
143	29	20	Hyundai	1.067.141.342	349,967,759	221	1,678
93	35	29	BMC	682.570.250	1,063,988,125	53	2,987
216	46	42	T. Traktör	534.842.449	211,914,738	137	1,051
145	92	55	Uzel	449.389.507	131,450,548	48	1,520
55	52	64	MAN	402.450.231	253,656,420	196	2,476
168	126	73	Temsa	365.258.614	93,623,794	90	1,015
116	148	82	Karsan	348.463.623	71,064,681	7	1,032
226	131	104	Honda	277.111.593	86,759,337	68	552
193	139	107	A. Isuzu	270.438.399	141,265,371	48	669
206	118	111	Otokar	267.602.064	88,596,224	24	909
208	159	151	Otoyol	191.109.222	32,035,895	23	1,069
-	350	231	Askam	136.993.464	-42,996,935	1,263	436

Kaynak: İSO, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, 2004. * Toyota firmasının öz sermaye ve istihdam rakamları 2003 yılına aittir.

Sanayi alanında faaliyet gösteren 500 Büyük Firma (BBF) arasında 17 otomotiv firmasının tamamı ilk 250 firma içinde yer almaktadır. Bu firmaların 6'sı %100 yerli sermayeli 3'ü ise %100 yabancı sermayelidir. 8 firma ise ortak girişim firmalarıdır. BBF içinde yer alan otomotiv firmalarının hemen hemen hepsi de sıralamada devamlı yükselme eğilimi göstermektedirler. Bu da otomotiv sanayimizin gelişmesi açısından çok önemli bir göstergedir.**

2003 yılında ilk 500 BF sıralamasında otomotiv yan sanayi de dahil olmak üzere toplam 32 adet (2004 yılında 35 adet) otomotiv firması bulunmaktadır. Bu 32 firmanın 26 adedi yabancı sermayeli olup, 16 adedinde yabancı ortaklık payı %50'nin üzerindedir. İlk 500 firma içinde 145 adet yabancı sermayeli firma olduğu dikkate alınır, otomotiv sektörü ilk sırada yer almaktadır (Tablo-55).

İlk 500 firmanın 2003 yılında toplam istihdam sayısı ise 506 bin kişidir (2004 yılında 531 bin). Yabancı sermayeli 145 firma toplam istihdamın %25'ine sahiptirler. Otomotiv sektörünün toplam istihdam içindeki sayısı 45 bin kişidir (2004 yılında 48 bin). Otomotiv sektörü yabancı sermayeli firmalar içinde en fazla istihdam yaratan sektör konumundadır. 26 yabancı sermayeli otomotiv firmasının yarattığı istihdam 37 bin kişi olup, bunu ana metal, gıda ve tekstil sektörü izlemektedir (Tablo-55).

Tablo-55: BBF Arasında Yabancı Sermayeli Şirketlerin Sayısı ve İstihdam Durumu

Sektörler	Toplam	Yabancı Sermayeli Şirketler	Yabancı Ortak Payı %50'den Fazla Olan Şirketler
Otomotiv	(32) 44756	(26) 36982	(16) 21255
Ana Metal Ürünleri	(43) 59952	(15) 18476	(6) 4330
Gıda	(68) 67427	(19) 14327	(11) 6343
Tekstil	(95) 119839	(13) 12548	(7) 6033
Kimyasal	(53) 38748	(17) 9938	(13) 8208
Çimento, Yapı vs.	(37) 23404	(10) 7679	(6) 1512
Diğer	(172) 152333	(45) 25480	(35) 20150
Genel Toplam	(500) 506179	(145) 125430	(94) 67831

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, YSGM, Yabancı Sermaye Raporu, Mart 2005, s.16 (Parantez içindeki rakamlar firma sayılarını göstermektedir)

** 500 Büyük Firma sıralaması, firmaların bir önceki yıl yapmış oldukları üretimden satışlara göre belirlenmektedir. Üretimden satışlar, işyerinin ürettiği veya malzemesini vererek fason olarak yaptırdığı malların satışını kapsamaktadır. Özsermaye: İşyerinin toplam net varlıklarından, tüm borçlarının düşülmesiyle (yıl karı hariç) elde edilir.

Otomotiv sektörünün asıl üstünlüğü ihracat rakamlarına bakıldığında görülebilir (Tablo-56). Otomotiv sektörü 500 BF içinde en fazla ihracat yapan sektör durumundadır. 2003 yılında sektörün toplam ihracatı yaklaşık 5 milyar dolar düzeyinde olup bu, 500 BF'nın toplam ihracatının %22'sine karşılık gelmektedir (2004 yılında otomotiv sektörünün toplam ihracatı 5,9 milyar \$'a yükselmiştir. Bu rakam BBF'nın toplam ihracatının %18'ine karşılık gelmektedir). Otomotiv sektörü açısından önemli bir özellik de; yapılan ihracatın %99'unun yabancı sermayeli firmalar tarafından gerçekleştiriliyor olmasıdır. Firmaların karlılık durumlarına bakıldığında ise; yine otomotiv sektörünün ilk sırada yer aldığını görmekteyiz (HM, 2005: 17). Otomotiv sektörünün 2003 yılında 963 milyon YTL olan karı, 2004 yılında 1,5 milyar YTL'ye yükselmiştir.

Tablo-56: BBF'nın İhracat (milyon \$) ve Karlılık (milyon YTL) Durumu

Sektörler	Toplam	Yabancı Sermayeli Şirketler	Yabancı Ortak Payı %50'den Fazla Olan Şirketler
Otomotiv	(963) 4988	(785) 4853	(351) 2919
Ana Metal Ürünleri	(1660) 4260	(514) 1436	(51) 492
Gıda	(758) 1184	(237) 385	(131) 138
Tekstil	(258) 3714	(114) 561	(52) 395
Kimyasal	(1076) 1488	(210) 208	(186) 171
Çimento, Yapı vs.	(690) 1324	(241) 422	(44) 88
Diğer	(2682) 6325	(1098) 2564	(883) 2377
Genel Toplam	(8087) 23283	(3199) 10429	(1698) 6580

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, YSGM, Yabancı Sermaye Raporu, Mart 2005, s.17 (Parantez içindeki rakamlar karları göstermektedir).

3.3.4 Üretim

Otomotiv üretimi bazı yıllar hariç, 1963-2005 döneminde artan bir seyir izlemiştir. 42 yıllık dönemde sadece 1977-80, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında büyük oranlı üretim düşüşleri yaşanmıştır. Otomotiv üretiminde 1972 yılından itibaren sektörü sürükleyen otomobil alt sektörü olmuştur. 1972 yılında toplam üretim içindeki payı %40 olan otomobil, 1993'te %80'lere dayanmıştır. Otomobil alt sektörünün, otomotiv sektörünü sürükleyici rolü 1994'ten itibaren biraz yavaşlamaya başlamış ve toplam üretimdeki payı da 1997 yılında %61'e ve 2005 yılında da %50'ye gerilemiştir (Tablo-57a ve Tablo-57b).

Tablo-57(a): Otomobil ve Ticari Araç Üretimi (1993-1998)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Otomobil	348095	212651	233412	207757	242780	239937
Ticari Araçlar	72561	30523	49028	68990	101572	104565
Traktör	32809	25169	44068	52590	55565	60500
TOPLAM	453465	268343	326508	329337	399917	405002
KKO (Ür. Dğ.)	77	77	46	46	49	49

Kaynak: OSD, Aylık Ekonomik Veriler.

Buna karşılık, ticari araç kapasite ve üretiminde zıt bir görünüm vardır. 1993 yılında 190 bin olan ticari araç kapasitesi (traktör dahil), 1997 yılında da hemen hemen aynı sayıda kalmıştır. 1993’de toplam kapasitenin %39’u ticari araçlar için ayrılmışken, 1997’de bu oran %26’ya gerilemiş 2005 yılında ise % 51’e yükselmiştir.

Tablo-57(b): Otomobil ve Ticari Araç Üretimi (1999-2005)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Otomobil	222041	297476	175343	204198	294116	447152	453663
Ticari Araçlar	75821	133471	95342	142367	239556	376256	425789
Traktör	27435	37434	15052	10652	28794	38627	34907
TOPLAM	325297	468381	285737	357217	562466	862035	914359
KKO (Ür. Dğ.)	50	36	29	35	52	73	77

Kaynak: OSD, Aylık Ekonomik Veriler.

Ekonominin taleple ilişkili büyümeye en hassas olduğu otomotiv sektöründe ekonominin tümünde gözlenen talep genişlemesinin yanı sıra tasarrufların değerlendirilmesinde otomobilin bir yatırım aracı olarak görülmesi ve tüketici kredilerinin yaygın kullanımı, reklamların piyasa dinamizmini artırması, ithalatında canlanmaya başlamasıyla başta otomobil olmak üzere hemen hemen tüm araçlarda tüketiciye değişik alternatiflerin sunulması 1993’deki talep artışını beraberinde getirmiş ve tüketim patlaması ile üretim-tüketim dengesi 1994 yılına bozularak girmiştir. Bu durum çekici, kamyon, kamyonet, otobüs ve traktör gibi araçlar için de geçerlidir.

1990-1993 yılları arasında, imalat sanayindeki ve iç talepteki hızlı gelişime paralel olarak başta otomobil olmak üzere tüm taşıt araçlarında önemli ölçüde üretim artışları sağlanmıştır. Ancak 1994 yılında finansal krizin sektöre yansması nedeniyle üretim, otomobilde %39 ve sektör genelinde de %41 oranında gerilemiştir (Aklan, 1996: 15). Otomotiv sektörü 1995 ve 1996 yıllarında da 1994 ekonomik krizinin olumsuz etkilerini derin olarak hissetmiştir. 1997 yılı, otomotiv sektörü için yeniden canlanma yılı olarak değerlendirilebilir. 1997 ve 1998’te sektördeki üretim artışları 1999’da yerini tekrar düşüşe bırakmıştır. 2000 yılında 1993’teki üretim düzeyini aşan

sektör, 2001 yılında krizin etkisiyle yaklaşık %40 küçülmüştür. 2002 yılından itibaren ise, özellikle ticari araç üretiminde yüksek oranlı artışlar yaşanmış ve 2005 yılında yıllık 1 milyon adet üretim sınırına yaklaşmıştır.

Son yıllarda taşıt araçlarına yönelik talebin ve ithalatın artması nedeniyle gelişen rekabet ortamı, sektörde faaliyet gösteren firmaları büyük ölçüde yatırımlara yöneltmiştir. Firmalar, bir taraftan artan iç pazar talebini karşılamak, diğer taraftan da Avrupa Birliği'ne entegre olabilmek amacıyla üretim kapasitelerini arttırmak, tesislerini modernize etmek, üretimdeki darboğazları gidermek ve rekabete ayak uydurabilmek amacıyla yeni model araç üretmek için yatırımlarını sürdürmüşlerdir.

3.3.5 Dış Ticaret

3.3.5.1 İthalat

Türk otomotiv sanayi yıllardan beri dış ticaret dengesine negatif katkı yapmaktadır. Son yıllarda ithalatın önemli ölçüde artması ile negatif katkı da büyümüştür. İthalatta meydana gelen bu artışların nedeni 1989 yılından sonra korumacılığın azaltılmasıdır. İthalatta meydana gelen en yüksek artış da 1993 yılında yaşanmış, buna paralel olarak yabancı sermaye girişi ile CKD ve hammadde alımı da artmıştır.

1993 yılında otomobil ithalatına 717 milyon \$ ve toplam araç ithaline de 1 milyar \$'ın üzerinde döviz ödenmiştir. Yine 1993 yılında otomotiv yan sanayi ithalatına ise 1,5 milyar \$ döviz ödenmiştir. 1997 yılına gelindiğinde, otomotiv ithalatına ödenen miktar 2,5 milyar \$, aksam ve parça ithalatına ödenen tutar 3,8 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında finansal krizin etkisiyle otomotiv ithalatı 750 milyon \$'a yan sanayi ile birlikte ise 2,5 milyar dolara düşmüştür. Krizin etkileri 2002 yılında da devam etmiş, fakat 2003 yılından itibaren ithalatta çok büyük artışlar yaşanmıştır. 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla ana ve yan sanayi ithalatı yaklaşık olarak, 7, 13 ve 14 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu üç yıllık sürede toplam ithalatın otomotiv (taşıt araçları), ve yan sanayiye (aksam ve parça) dağılımı ise hemen hemen eşittir.

İthalatın ülke gruplarına göre dağılımına baktığımızda ise (Tablo-58), 1990 yılından günümüze kadar büyük bir değişimin yaşandığını görürüz. İthal otomobil satışlarında 1993 yılı öncesinde Uzak Doğu ülkelerinin ezici bir üstünlüğü vardı. 1993

yılında, özellikle Rusya'dan ithal edilen otomobil miktarındaki olağanüstü artış nedeniyle Doğu Avrupa grubunun payı %47'ye yükselmiştir. Bu kısa dönemli yükselişten sonra bugün Doğu Avrupa'nın ithalatımızdaki payı %5'e kadar gerilemiştir. Türkiye, şu anda otomobil ithalatının yaklaşık %84'ünü AB ülkelerinden %11'ini de Japonya ve G. Kore'den yapmaktadır. Özellikle 1997 yılından sonra Uzak Doğu ülkelerinin ithalatımız içindeki payının düşmesinin temel nedeni önce Hyundai'nin sonra da Honda'nın Türkiye'de üretim faaliyetine başlamasıdır.

Tablo-58: Ülke Grupları İtibariyle İthal Otomobil Satışları (%)

ÜLKE GRUPLARI	1990	1993	1994	1995	1996	1997
AB+EFTA	25,4	22,8	37,0	46,2	63,1	64,4
Doğu Avrupa	28,5	47,1	29,0	19,9	5,7	2,0
Uzak Doğu	46,1	30,0	34,0	33,9	31,2	33,6
ÜLKE GRUPLARI	2000	2001	2002	2003	2004	
AB+EFTA	87,5	91,2	90,5	88,5	83,8	
Doğu Avrupa	8,1	4,3	3,4	5,7	4,9	
Uzak Doğu	4,3	4,4	6,0	5,9	11,2	

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Bilgiler Bülteni, Otomotiv Distribütörleri Derneği

Otomotiv sektörünü toplam olarak (ana ve yan sanayi) değerlendirdiğimizde; son 15 yıl içinde yıllık ithalatımızın ortalama %25'ini Almanya'dan gerçekleştirdiğimizi görürüz. 1996 yılında Almanya'dan gerçekleştirdiğimiz otomotiv ithalatı, toplam ithalatımızın %35,1'ine çıkmıştır. 1996 yılında en fazla ithal edilen otomobil sıralamasında da Opel %21 ile ilk sıradaydı.

3.3.5.2 İhracat

İç pazara yönelik olarak doğmuş ve gelişmiş yerli otomotiv sanayinin ihracatı, teşvik tedbirlerinin alınmasıyla bugün yaklaşık 8 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın üretim içindeki payı özellikle ticari taşıtlar gibi emek-yoğun üretime dayalı araçlar da önemli rakamlara ulaşmıştır.

Aşağıdaki Tablo-59'da taşıt araçları ihracatına ilişkin rakamlar verilmiştir.

Tablo-59: 1990-2005 Yılları Arasında Taşıt Araçları İhracatı

YILLAR	TAŞIT ARAÇLARI (17 Otomotiv Firması)		YEDEK PARÇA	TOPLAM
	Adet	1000 \$	1000 \$	1000 \$
1990	5.958	64.965	39.937	104.902
1991	6.293	77.478	121.983	199.461
1992	9.777	122.226	38.632	160.858
1993	8.121	147.785	32.654	180.439
1994	14.569	180.525	34.033	214.558
1995	37.310	457.419	42.648	500.067
1996	42.181	595.703	46.650	642.353
1997	31.369	389.502	78.372	467.874
1998	37.227	422.132	78.679	500.811
1999	90.709	1.035.508	84.139	1.119.647
2000	104.079	1.019.216	104.193	1.123.409
2001	205.613	1.671.417	153.014	1.824.431
2002	261.692	2.403.448	178.654	2.582.102
2003	360.950	4.132.986	214.470	4.347.456
2004	518.521	6.902.411	239.085	7.141.496
2005	561.078	7.835.693	261.834	8.097.527

Kaynak: OSD, Türk Otomotiv Sanayi Genel ve İstatistik Bilgiler Bülteni
DİE, İhracat İstatistikleri

Sektör toplamı (otomotiv ana ve yan sanayi)'ni dikkate alacak olursak, 1993 yılında 507 milyon \$'lık ihracat yapılmış iken bu rakam 1996 yılında 1,3 milyar \$'a yükselmiştir. İhracatın üretim içindeki payı ise; 1993 yılında %2 iken 1996 yılında %13'e yükselmiştir. 1996 yılında otomotiv ana sanayi firmalarının yaptığı komple araç ve yedek parça ihracatının %35'ini Tofaş, %29'unu da M. Benz gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, yaptığı üretimden en fazla ihracat yapan otomotiv firması ise Otokar'dır. Otokar firması üretiminin %45'ini ihraç ederken, Tofaş, üretiminin %24'ünü, M. Benz'de %19'unu dışarıya satmaktadır. 1997 yılında dolar bazında en fazla ihracat yapan otomotiv firmaları ise sırasıyla, M. Benz Türk (174.339.484 \$), Tofaş (80.798.675 \$) ve Oyak Renault (73.400.000 \$) olmuştur.

2005 yılında sektörün toplam ihracatı (ana ve yan sanayi) 13 milyar dolara yükselmiştir. 2005 yılında otomotiv ana sanayi firmalarının yaptığı komple araç ve yedek parça ihracatının %29'unu Ford, %26'sını Toyota ve % 22'sini de Renault gerçekleştirmiştir. 1996 yılında %35 ile birinci sırada yer alan Tofaş, 2005 yılında toplam ihracatın ancak %15'ini yaparak 4. sırada yer alabilmiştir.

İhracatın ülke ve ülke grupları arasında dağılımında ise, AB ülkelerinin büyük bir yeri vardır. Türkiye, otomotiv ana ve yan sanayi ihracatının %70'e yakını bu

ülkelere yapmaktadır. İhracat artış oranları açısından potansiyel pazarlar ise gelişmekte olan ülke pazarlarıdır. Bir sıralama yapacak olursak; Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla, Almanya(%14,5), İtalya(%13), Fransa(%10,2), İngiltere(%9,3) ve İspanya(%5,8)'dir. Türkiye bugün toplam 155 ülkeye otomotiv sanayi ürünleri ihraç etmektedir.

Dünya otomotiv ihracat pazarı, sayıları 20'yi geçmeyen ve uluslar arası düzeyde güçlü üretim ve dağıtım örgütlerine sahip dev firmaların kontrolündedir. Bu firmalar pazar içinde yoğun bir rekabet ortamında faaliyet göstermektedirler. Türkiye, özellikle 2000 yılından itibaren uluslar arası rekabet düzeyine ulaşmada gösterdiği çaba, uzun vadeli satış ve satış sonrası hizmetleri ile güçlü bir alt-yapı oluşturmuş, ekonomik ölçeğini de büyütürerek sahip olduğu avantajları (bol işgücü gibi) iyi kullanmış ve 2005 yılında otomotiv sektörü en fazla ihracat yapan ikinci sektör konumuna gelmiştir.

3.3.6 Otomotiv Sanayinde Yatırımlar

1960-1970'li yıllarda zamanın dar pazar şartları içinde ithal ikamesi düşüncesi ile kurulan üretim birimleri, geçen zaman içinde gelişen koşullara kendilerini uydurarak gerek kapasite yönünden gerekse teknolojik olarak bazı teşviklerden yararlanarak yenilenme ve gelişmelerini sürdürmüşler ve devam ettirmektedirler. 1980'li yılların sonlarına doğru özellikle otomobile olan talebin artması sonucu bir taraftan mevcut üretici kuruluşlar kapasitelerini yüz bini aşacak boyuta erdirmek için yatırımlarını devam ettirirken, diğer taraftan mevcut yüksek talep potansiyelini fark eden ünlü yabancı kuruluşlarda kendilerine tanınan daha iyi koşullarla Türkiye'de yatırıma geçmiş veya geçmek üzere faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Otomotiv sektörü, en çok ar-ge çalışmasının yapıldığı sanayi koludur. Sektör, rekabet edebilmek için yatırım yapmak ve yeni teknoloji kullanımına önem vermek zorundadır. Yoğun rekabet ortamında mamul hayat süresi her geçen gün daha da kısalmaktadır. Sektörde yapılan yatırımlar, girişimcisine, diğer sanayilere oranla daha büyük maliyetler yüklemektedir.

Aşağıda Tablo-60'da 1992-2004 döneminde otomotiv sanayi yatırımları verilmektedir.

Tablo-60: Otomotiv Sanayi Yatırımları (1992-2004) – (Milyon Dolar)

Proje Tipleri	1992	1993	1994	1995	1996	1998
Kapasite Arttırımı	81	166	291	40	52	39
Modernizasyon	26	89	109	18	41	72
Yeni Model	52	97	226	22	42	119
Kalite Arttırımı	6	16	43	8	28	15
Yerleştirme	113	12	25	25	12	33
Diğer	12	24	12	141	45	85
TOPLAM	290	404	706	254	220	363
Proje Tipleri	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kapasite Arttırımı	40	5	15	51	118	104
Modernizasyon	30	32	40	67	27	48
Yeni Model	114	224	343	282	230	160
Kalite Arttırımı	47	13	12	3	3	11
Yerleştirme	21	29	26	42	72	35
Diğer	120	118	14	11	36	76
TOPLAM	372	421	450	456	486	434

Kaynak: OSD, Aylık İstatistiki Bilgiler Bülteni

3.3.7 Otomotiv Sektörünün Türkiye Ekonomisine Katkıları

3.3.7.1 Satış Hasılatı ve Katma Değer

Otomotiv sektörünün toplam cirosu cari fiyatlarla son 10 yılda 107 kat artarak 175,5 milyon YTL'den 18,8 milyar YTL'ye çıkmıştır. 1995-2004 yıllarını kapsayan bu dönemde otomotiv sektöründe yaşanan büyüme hızı, imalat sanayi ortalamasının üzerindedir. Fakat, 1987-1993 yılları arasında sektörde yaşanan büyüme hızı ortalama %13 civarında iken 1994 ekonomik krizi tüm imalat sanayini olumsuz yönde etkilemiş, otomotiv sanayi bundan daha çok etkilenmiştir. Yine de otomotiv sektörü, gerçekleştirdiği satış hasılatı ile imalat sanayi içinde 1995-1996 yıllarında da 6. sırada yer almıştır. 1997-2002 yılları arasında yatay bir seyir izleyen sektör, imalat sanayi toplam satış hasılatı içinde ortalama %5-10'luk bir payla önemli sektör olma özelliğini korumuştur. 2003 yılından sonra sektörün büyüme hızı 1987-2003 dönemini dahi aşmıştır. Sektörün toplam satış hasılatı, imalat sanayi toplamı içinde %15'lere ulaşmıştır.

Yaratılan katma değer açısından bakıldığında da, otomotiv sektörünün imalat sanayi içinde 3. sırada olduğu görülmektedir. 1995 yılında cari fiyatlarla 43 milyon YTL olan net katma değer, 1996 yılında 81 milyon YTL, 2004 yılında da yaklaşık 5 milyar YTL olmuştur.

Otomotiv sanayinde yaratılan katma değerin milli gelire oranı ise 1990-1993 yılları arasında devamlı artış göstermiştir. 1991’de %3 olan bu oran, 1993’te %6.2 olmuştur. Bugünde otomotivde yaratılan katma değerin milli gelire oranı %5 civarındadır. Dolayısıyla ekonomide yaratılan her 100 liranın yaklaşık 5 lirasını otomotiv sektörü yaratmaktadır.

3.3.7.2 İstihdama Katkısı

Otomotiv sektöründe istihdamı direkt ve dolaylı olarak ele almak, bu sektörün istihdam boyutunun önemini daha da belirginleştirmektedir. Otomotiv sanayi, ekonomide geniş çapta bir “*istihdam yaratıcı*” etkiye sahiptir. Bu sektörün ana sanayi yanında, yan sanayi, satış, bakım, tamir, servis, yedek parça hizmetleri, akaryakıt bayileri gibi doğrudan doğruya istihdam çoğaltıcı etkisi vardır. Ayrıca turizm, bankacılık, sigortacılık, inşaat, ulaştırma gibi alanlarda da dolaylı olarak istihdam çoğaltıcı etkisi bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda otomotiv sektöründe direkt ve dolaylı istihdam oranı yaklaşık 1/20 olarak tahmin edilmektedir. Yani otomotiv sektöründe bir kişilik direkt istihdam 20 kişilik dolaylı istihdam yaratmaktadır. Bu istihdam silsilesi ana ve yan sanayiler, yan sektörler ile satış ve satış sonrası hizmetler şeklinde ortaya çıkmaktadır (Kargül, Erol, 1994: 96).

Bugün ülkemizde otomotiv sanayi tarafından yaklaşık 50.000 kişi istihdam edilmektedir. Otomotiv ana sanayinde çalışan yaklaşık 50.000 kişinin 5 katı kadarının da yan sanayide hizmetlerde istihdam edildiği düşünülürse bu rakam 300.000 kişiye ulaşmaktadır. Dolaylı olarak istihdam edilenler de dikkate alındığında bu rakam 800.000’i bulmaktadır. Aşağıdaki Tablo-61’de otomotiv ana sanayinde istihdam edilen personel, ünvanlarına göre gösterilmektedir.

Bir kitle endüstrisi olan otomotiv sanayi, yan sanayileri ve hizmet sektörü ile bütünleşerek, çok geniş bir kitlenin gelirlerinin yaratılmasını sağlamakta, aynı zamanda dolaylı yoldan da pek çok sanayide yeni üretim ve hizmet değerlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1995 yılında, otomotiv ana sanayinde çalışan personele yaklaşık 7,5 milyon YTL ücret ve maaş ödemesi yapılmış iken bu rakam 1996 yılında 16 milyon YTL’ye ulaşmıştır. 2001 yılında cari fiyatlarla 200 milyon YTL’ye ulaşan ödemeler toplamı, bugün 550 milyon YTL’ye ulaşmıştır.

Tablo-61: Otomotiv Ana Sanayinde İstihdam Durumu (Adet)

Personel	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İşçi	20.669	20.959	22.384	24.599	16.929	18.569	19984	22979
Memur	2.527	2.815	2.901	2.859	2.666	2.746	3.316	3.961
İdareci	578	497	518	640	499	636	643	874
Mühendis	559	668	750	876	974	1049	974	1349
İdareci Müh.	373	375	414	459	547	489	521	594
TOPLAM	24.706	25.314	26.967	29.433	21.617	23489	25438	29757
Personel	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	
İşçi	22.690	20.014	24.494	19.268	20745	25.853	30.770	
Memur	3.968	4.131	4.052	4.032	3.800	3.678	3.522	
İdareci	596	783	777	874	737	629	745	
Mühendis	1.376	1.612	1735	1.785	1.760	2.083	2.482	
İdareci Müh.	735	705	695	721	881	902	937	
TOPLAM	29.365	27.245	31.753	26.680	27.923	33.145	38.456	

Kaynak: OSD, Türk Otomotiv Sanayi Genel ve İstatistik Bilgiler Bülteni, 1997 ve 2005.

3.3.7.3 Vergi Gelirleri

Otomotiv sanayi hazine için istikrarlı ve çok verimli bir gelir kaynağıdır. Firmaların kazançlarından, üretim ve satışlardan doğrudan ve dolaylı olarak bu alanda çalışan personele yapılan ödemelerden sağlanan vergiler yüksek değerlere ulaşmaktadır. Ayrıca yan sanayi ve sektörle ilgili ticaret ve hizmet kesimlerinden elde edilen vergiler, devlet geliri içinde önemli bir kalem oluşturmaktadır.

Aşağıdaki Tablo-62’de 2001 ve 2004 yıllarında otomotiv sanayi firmalarının ödedikleri vergiler yer almaktadır.

Tablo-62: Otomotiv Sanayinde 2001 ve 2004 Yıllarında Ödenen Vergiler (Cari Fiyatlarla-YTL)

VERGİLER	2001	2004
Gelir Vergisi	64.188.315	181.368.902
Sosyal Sigortalar Primi İşçi-İşveren	84.929.767	271.269.990
Damga Vergisi	2.254.823	5.719.863
Diğer Kesintiler	13.317.761	50.563.025
İstihsal Edilen Vergi Toplamı	164.690.666	508.921.780
İthalata Ödenen Toplam Vergi ve Resim (KDV Hariç)	10.185.576	254.774.590
Vergi Dairelerine Ödenen KDV	22.766.087	123.845.536
Diğer Vergiler	6.202.226	19.387.293
Kurumlar Vergisi	56.151.984	286.030.353
TOPLAM	259.996.539	1.192.959.552

Kaynak: OSD, Türk Otomotiv Sanayi Genel ve İstatistik Bülteni, 2005-1, s.27-32

Tabloda da görüldüğü gibi, en yüksek oranda artan vergiler ithalata ödenen vergiler ve KDV olmuştur. Bu iki verginin, toplam vergi gelirleri içindeki payı 2001 yılında %29 iken, 2004 yılında bu oran %48'e yükselmiştir.

3.3.7.4 Hammadde ve Yan Sanayiye Ödemeler

Otomotiv sanayi cam-optikten, demir-çeliğe, petro kimyadan makine ve küçük yan sanayilere olmak üzere birçok sektör için itici güç görevini üstlenmektedir. Otomotiv sanayinin bu geri ve ileriye dönük etkileri nedeniyle tüm ekonomiyi etkileme potansiyeli fazla olmaktadır. 2001 yılında otomotiv sanayi firmalarının hammadde ve yan sanayiye yaptıkları ödemeler 2.8 milyar YTL iken bu rakam 2004'te yaklaşık 12.3 milyar YTL olmuştur.

2001 yılında hammadde ve yan sanayiye toplam olarak en fazla ödemeyi yapan firma 936 milyon YTL ile Tofaş iken 2004 yılında 3,4 milyar YTL ile Ford Otosan olmuştur. Tofaş'ın 2004 yılında yaptığı ödeme ise 1,9 milyar YTL'de kalmıştır. Bu yılda, Toyota'nın yaptığı ödeme 2,2 milyar YTL, Mercedes Benz'in yaptığı ödeme ise 1 milyar YTL olmuştur (Tablo-63).

Tablo-63: Otomotiv Sanayinde 2001 ve 2004 Yıllarında Hammadde ve Yan Sanayiye Ödemeler (Cari fiyatlar-milyon YTL)

FİRMALAR	HAMMADDEYE ÖDENEN		YAN SANAYİYE ÖDENEN		TOPLAM	
	2001	2004	2001	2004	2001	2004
Ford Oto.	177,9		48,2		226,1	3.419,3
Toyota	21,5	106,3	7,4	2.075,5	28,9	2.181,8
Tofaş	808,6	1.681,8	127,3	220,9	935,9	1.902,7
M. Benz	214,0	944,2	48,2	113,4	262,2	1.057,6
Hyundai	42,0	538,2	12,8	175,5	54,8	713,7
MAN	1,6	362,3	102,2	72,0	103,8	434,3
Renault	680,3	2,6	58,0	134,1	738,3	136,7

Kaynak: OSD, Türk Otomotiv Sanayi Genel ve İstatistik Bülteni, 2005-1, s.27-32

3.3.7.5 Teknoloji Düzeyi

Otomotiv sanayi, teknolojik ilerlemenin en çok yaşandığı sektörlerden biri olma özelliğini hala korumaktadır. Uluslararası rekabet, değişen teknolojinin takibi ile mümkün olabilecektir. O yüzden de, otomotiv sanayi, teknolojik yeniliğin en önce uygulandığı veya uygulanmak zorunda olduğu sektörlerden biridir.

En iyi teknoloji uygulanma zorunluluğu, üretici firmaları AR-GE çalışmalarına ve kalite kontrolüne önem vermeye zorlamaktadır. Sanayileşmiş pek çok ülkede, teknolojik gelişmenin sağlanabilmesi, sanayide hayati öneme sahip entegre tesislerin oluşturulması, AR-GE ünitelerinin yaygınlaştırılması ve yeni buluşların gündeme gelmesi büyük çoğunlukla otomotiv sanayinden kaynaklanmaktadır (Güney, 1985)

Buna rağmen Türkiye'deki 17 ana sanayi firmasından sadece 7 tanesinde AR-GE faaliyetleri yürütülmektedir. Yan sanayi firmalarında da benzer bir durum vardır. 1000'e yakın yan sanayi firmasından sadece 27 tanesinde AR-GE projesi vardır. Otomotiv sektörünün 1995'ten 2004 sonuna kadar AR-GE faaliyetlerine ayırdığı kaynak toplamı yaklaşık 385 milyon dolardır (TAYSAD, 2005).

3.3.8 Otomotiv Ana Sanayinde Yabancı Sermaye

Yabancı sermayeli yatırım izin belgelerinin genel toplam içinde %4-5'i, imalat sanayi içinde de %13-14'ü otomotiv sanayine ait bulunmaktadır. Bu da yabancı sermayenin hiç de azımsanmayacak ölçüde otomotiv sanayine ilgi gösterdiğinin açık bir kanıtıdır.

Türkiye, otomotiv ürünlerine olan talebin sürekli artış gösterdiği bir ülke olması ve coğrafi konumu nedeniyle komşu ülkelere olan ihracat potansiyelinin yüksek olması nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarını çekmektedir. Büyük sermaye yatırımları gerektiren bu sektörde, yerli firmalarımızın sermaye eksikliğini dolduran yabancı sermaye yatırımcıları sektörün gelişmesini sağlamışlardır.

Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 1996 tarihinde tamamlanan Gümrük Birliği ile Türk otomotiv sanayi yapısal bazı değişikliklere uğramıştır. Bunlardan en önemli olanı AB ile entegrasyon sürecindeki Türkiye'de üçüncü dünya ülke firmalarının yatırım yapmaya başlamalarıdır. Gümrük Birliği sonrası yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir bölümü otomotiv sektörüne yapılmıştır. Örneğin, 2001 yılı sonunda toplam yabancı sermayenin %10,7'si otomotiv sektöründe yoğunlaşmıştır. Otomotiv ana ve yan sanayinde faaliyet gösteren Türk ortaklı yabancı firmanın ülkemize getirdiği sermaye miktarı 410,7 trilyon liraya ulaşmıştır. Sektörün toplam sermaye içindeki yabancı sermaye payı 2001 yılında %58,9 olarak gerçekleşmiştir.

2001 yılında ekonomide yaşanan kriz, otomotiv sektöründe ki yabancı sermayeyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi Opel'in 2001 yılında faaliyetini durdurmasıdır. 2001 krizinden sonra yabancı sermayenin Türk otomotiv sanayine olan ilgisi artmıştır. 2003 yılında otomotiv sektörü 140 milyon dolar doğrudan yatırım çekmeyi başarmıştır. Buna başka örnekler de veriliriz. Şöyle ki; 2001 yılı sonu itibariyle Honda Türkiye'de %50, Hyundai Assan'da %50 ve Toyota'da %75 olan yabancı sermaye oranı, 2006 yılına girerken sırasıyla %100, %70 ve %100 olmuştur. Sektör son dört yılda 3 kat büyümüştür. 2005 yılı sonu itibariyle Türk otomotiv ana sanayinde toplam 11 adet yabancı sermayenin ortak olduğu üretim firması bulunmaktadır (Tablo-64).

Tablo-64: Türk Otomotiv Ana Sanayinde Yabancı Sermaye

Firmalar	Yabancı Sermaye Oranı (%)	
	Kuruluş	2005
Honda Türkiye	50	100
A.Isuzu	0	29,75
Ford Otosan	0	41
Hyundai Assan	50	70
M.A.N	33,33	99,9
Mercedes Benz	36	85
Otoyol	0	27
O.Renault	44	51
Tofaş	41,5	37,8
Toyota	50	100
T.Traktör	-	37,5
BMC	26	0
Chrysler-ASKAM	60	0

Kaynak: OSD;2005

Türkiye'de şu anda faaliyet gösteren 11 yabancı sermayeli otomotiv firmasının sadece bir tanesi, kuruluşundaki yabancı sermaye oranının altındadır. Tofaş, 1971 yılında % 41,5 yabancı sermaye ile kurulmuş olmasına rağmen, bugün yabancı sermaye oranı %37,8'dir. Bunun dışındaki 10 yabancı sermayeli firmanın tamamında yabancı sermaye oranı artmıştır. BMC ve Chrysler (şu andaki ismi ile ASKAM) ise kuruluşunda yabancı sermayeli iken, bugün %100 yerli sermaye ile faaliyetine devam etmektedir.

Otomotiv sektörü, bilindiği gibi imalat sanayi altında taşıt araçları imalat sanayi ve yan sanayi alt dalı olarak yer almaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da, Türkiye'de imalat sanayinin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay, bir ölçüde otomotiv sektörünün çektiği yabancı sermaye miktarını da etkileyecektir. Türkiye'de özellikle

1990 yılından sonra artmaya başlayan DYY'nin ne kadarlık kısmının imalat sanayine ve otomotiv alt sektörüne gittiğini belirlemek gerekmektedir. Aşağıda ki Tablo-65'te 1992 yılından itibaren DYY'den imalat sanayinin aldığı pay gösterilmektedir.

Tablo-65: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İmalat Sanayi (milyon \$)*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
İmalat Sanayi	557	482	411	388	424	349	553
Genel Toplam	911	746	636	934	914	852	953
Yüzde Pay	61.14	64.61	64.62	41.54	46.39	40.96	58.03
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İmalat Sanayi	353	932	932	110	448	168	710
Genel Toplam	813	1707	3374	622	745	1245	8427
Yüzde Pay	43.42	54.60	27.62	17.7	60.1	13.5	8.4

Kaynak: TCMB, Bilgi Edinme Birimi, 12 Mayıs 2006. *Gayrimenkul hariç.

Tablo incelendiğinde imalat sanayinin DYY'den aldığı payın yıllar itibariyle devamlı dalgalandığını görürüz. 1992 yılında imalat sanayinin DYY'den aldığı pay %61 iken, bu oran 1995'te %41'e düşmüş, 1998'de %58'e çıkmış, 2001'de tekrar %27'ye düşmüş ve 2003'te %60'a çıkmıştır. Son iki yılda ise imalat sanayinin payı %13.5 ve %8.4 olarak gerçekleşmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlardan otomotiv sektörünün aldığı paya ilişkin rakamlar ise 2002 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır⁴³. 2002 sonrası otomotive ilişkin yayınlanan DYY rakamlarında bile kurumlar arasında uyum bulunmamaktadır (Tablo-66).

Tablo-66: Otomotiv Sektöründe (Ana ve Yan Sanayi) Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yıllar	Hazine Müsteşarlığı YSGM		TCMB	Otomotiv/İmalat
	İnternet sitesi (milyon \$)	Bilgi Edinme Birimi (\$)	Bilgi Edinme Bir. (milyon \$)	TCMB
2002	33	36.410.199,00	31	%28.18
2003	145	138.249.066,34	101	%22.54
2004	35	26.543.636,63	34	%20.24
2005	44	44.054.288,72	24	%3.38

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı YSGM ve TCMB verilerinden yararlanılarak tarafımdan hazırlanmıştır.

Otomotiv sektöründeki doğrudan yabancı yatırımların son dört yıldaki gelişimine baktığımızda, 2003 yılının en parlak yıl olduğunu görürüz. 2003 yılında

⁴³ Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırım istatistiklerinin ayrıntılı sektörel ayrımı 2002 tarihinden itibaren mevcut olup, önceki dönemlerde söz konusu veriler için sektörel ayrım Tarım, Madencilik, İmalat Sanayi ve Hizmetler olmak üzere dört ana başlık altında toplanmakta ve yayınlanmaktaydı (TCMB).

sektöre yaklaşık 140 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım yapılmıştır. Son iki yılda ise; toplam doğrudan yabancı yatırımlarda rekor artışlar yaşanmasına rağmen, otomotiv sektörü ortalama 40 milyon dolar yabancı yatırım çekebilmiştir.

Sonuç olarak; 1980-2005 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları içinde otomotiv sanayinin aldığı pay dalgalanmalar gösterse de; bu 26 yıllık dönemde ortalama %10-11 paya sahip olmuştur. Yani ülkemize giren her on birim doğrudan yabancı sermayenin bir birimi otomotiv sektörüne (ana ve yan sanayi toplamı) aittir. 1980-2001 döneminde otomotiv ana sanayinin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay yaklaşık %6 iken, otomotiv yan sanayinde bu oran %4.6'dır (İSO, 2002: 66). 2002 yılından itibaren ise bu oran biraz daha yükselmiş ve dört yılın ortalaması %18 olmuştur. 2006 yılında da otomotiv sektöründe bazı firmaların kapasite artırma şeklinde yatırım yapmaları beklenmektedir (Honda gibi).

3.4 TÜRK OTOMOTİV YAN SANAYİİ

3.4.1 Genel Özellikleri

Otomotiv sanayi, taşıt araçları üreten sanayi ile bu taşıt araçlarında kullanılmak üzere, belirlenen teknik dokümanlarına uygun aksam, parça, modül ve sistem üreten, KOBİ ağırlıklı sanayiden oluşur. 1960'lı yıllarda tüm parçalar üretici firmalar içerisinde üretilirken, kapasitelerin artması ve yan sanayide yatırımların gelişmesi ile birlikte sektörde önemi ve ağırlığı bulunan yan sanayi oluşmuştur. Ana üreticilerin teknik ve ekonomik desteği ile kurulan ve giderek gelişen yan sanayi bugün ekonomimizde önemli bir potansiyel olarak faaliyet göstermektedir (KOSGEB, 2004: 2).

1960 yılında kurulmaya başlayan otomotiv yan sanayi 1964'te az dövizle çok üretim yapmak gibi bir amaçla çıkarılan MST ile korumaya alınmıştır. Ana sanayide meydana gelen gelişmeler yan sanayine de yansımış, 1960'lı yılların ilk yarısında sadece koltuk, döşeme, lastik ve kauçuk parçalar ve akümülatör üretimi yapılmaktayken, 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde daha çok yerli katkı oranlarına sahip entegre bir otomotiv sektörü meydana getirilerek hassas ve kaliteli motor aksamı (piston, segman, subap) ve dişliler üretilmeye başlanmıştır. Bugün ise otomotiv yan sanayi; Komple motor ve motor parçaları, aktarma organları, fren sistemleri ve parçaları, hidrolik ve pnömatik aksamlar, süspansiyon parçaları, emniyet aksamları, kauçuk ve lastik

parçalar, şasi aksam ve parçaları, dövme ve döküm parçaları, elektrik ekipmanları ve aydınlatma sistemleri, akü, oto camları ve koltukları üretebilmektedir.

Otomotiv yan sanayinde 1000 civarında firma faaliyet göstermesine rağmen, kabul edilebilir üretim standartlarına sahip, taşıt araçları imalat sanayine direkt olarak orijinal parça imal eden, uluslararası pazarlarda rekabet ederek ihracat yapan firma sayısı 300-350 civarındadır. Otomotiv yan sanayinde faaliyet gösteren firmalar genellikle İstanbul, Bursa ve İzmir'de yoğunlaşmış olup bölgesel bazda değerlendirildiğinde, firmaların %75'inin Marmara, %13'ünün Ege, %7'sinin İç Anadolu ve %5'inin de diğer bölgelerde bulunduğu görülmektedir.

Bugün yaklaşık 1000 firmanın faaliyet gösterdiği Türk otomotiv yan sanayi, teknoloji olarak çok ileri bir düzeye gelmiş ve uluslararası denetimlerde, gelişmiş batı ülkelerinde faaliyet gösteren OEM firmalarına yönelik üretim yapacak düzeye erişmiştir. Firmaların büyük bölümü uluslararası pazarlarda kabul gören kalite belgelerine sahiptir. Sektör ihracatının %70'inin AB ülkelerine yapılıyor olması ulaşılan teknoloji düzeyinin bir göstergesidir. Bazı mamuller dışındaki tüm otomotiv parçalarının imal edildiği otomotiv yan sanayinde halen 192 yabancı sermaye ortaklığı bulunmaktadır. Türk otomotiv yan sanayi, mamul üretim kapasitesi, mamul çeşitliliği ve ulaştığı standartlar itibarıyla, ülkemizde imal edilen taşıt araçları için gerekli olan parça ve komponentlerin en az %80'ini karşılayabilecek düzeye erişmiştir. Otomotiv yan sanayinin üretim kapasitesi, taşıt araçları imalat sektörünün %80 kapasite kullanımında çalışması ve ülkemizde üretilen araçlarda en az %60 yerli parça kullanımının sağlanması halinde, yılda yaklaşık 9 milyar dolarlık üretim değeri yaratabilecek düzeydedir. Sektör bu üretim düzeyine eriştiğinde, ekonomiye yılda 3,6 milyar dolar katma değer, en az 3 milyar dolar ihracat geliri, 100.000 kişiye direkt istihdam sağlayabilecek ve yılda 450 milyon dolar yatırım yapabilecek potansiyele sahiptir (www.taysad.org.tr, 2005).

3.4.2 Yan Sanayinin Gelişimi

Döviz kıtlığının yaşandığı 1980 öncesinde, taşıt araçları imalat sektöründe yerli parça oranının artırılması, ithalatın kısılarak talebin yerli parça üretimiyle karşılanması ve azami döviz tasarrufu sağlanması, otomotiv yan sanayinin desteklenmesine yönelik başlıca amaçları oluşturmuştur. Bu dönemde uygulanan söz konusu politikalar sonucu

otomotiv yan sanayinde firma sayısı artmış, iç pazara dönük üretim yapısı oluşmuştur. Otomotiv yan sanayimizin hızlı gelişimi bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu süre içinde, ülkemizde imal edilen her türlü motorlu araç, otomotiv yan sanayinin gelişmesini de sağlamış ve üretilen milyonlarca araçta yerli katkı oranı %90'ları aşmış, bazı parçalar, otomotiv yan sanayinde günün teknolojisine uygun olarak yapılan yatırımların da katkısıyla üretilmiştir.

Liberal ekonomi politikalarının uygulamaya konulduğu 1980'li yıllardan sonra ise modern teknolojinin kullanımı, ekonomik ölçeklerde üretim, uluslararası rekabet düzeyinde fiyat ve kalitenin sağlanması sektöre yönelik başlıca politikaları oluşturmuş ve bu dönemde sektör döviz tüketen değil döviz kazandıran sektör şeklinde tanımlanmıştır. Bu dönemde, ithalatta koruma oranları indirilmiş, sektör, özel önem taşıyan sektörler kapsamına alınmış olup otomotiv yan sanayinin ihracata yöneldiği de görülmektedir.

1990'lı yıllara kadar otomotiv yan sanayi genel olarak, Türk sermayesi ile teknolojik lisansların gücünü kullanmış ve gümrük duvarlarının desteğini arkasına almıştır.

1990'lı yılların başından itibaren otomotiv sektörünü döviz kazandıran sektör konumuna getirmek amacıyla yeni ve güncel model araç üretimine dönük yatırımlar teşvik edilmiştir. Bu dönemde, teknoloji ithali ve yabancı sermaye ortaklıkları kolaylaştırılmış ve desteklenmiştir. Çağdaş üretim teknikleri yoğun eğitim programları ile uygulamaya geçirilmiş ve özellikle kalite yönetim sistemleri kurularak, firmalar uluslararası kuruluşlar tarafından belgelendirilmiştir.

1990'lı yılların başında özellikle otomobilde talebin her yıl yüzde 25'ler düzeyinde ve istikrarlı olarak artışı ile otomotiv yan sanayinde çok yoğun yatırımlar yapılmıştır. Kapasite artışı yanında özellikle rekabet için teknoloji yenileme ve yeni model yatırımları ile Ar-Ge çalışmaları büyük hız kazanmıştır. Böyle bir ortamda, güncel araçlar üretilmeye başlanmış, yan sanayi, 2000 yılı için öngörülen, yılda 1 milyon araçlık kapasiteye yetecek yatırımları tamamlamış, sektörde büyük bir teknoloji ve teknik istihdam potansiyeli oluşturulmuştur ve çok sayıda yabancı ortaklıklar ve lisans anlaşmaları gerçekleştirilmiştir.

AB ile 1996 yılında gerçekleştirilen Gümrük Birliği süreci, pazarda yeni koşullar yaratmış ve ithalatın serbestleşmesi ile aşırı rekabet koşulları oluşmuştur. 1996 yılında gerçekleşen Gümrük Birliği entegrasyonu, ana sanayinin yeni model araçları üreterek ve üretilmeyen modelleri ithal ederek pazar payını koruma gereksinimini artırmıştır (KOSGEB, 2004: 3-4).

3.4.3 Ekonomideki Yeri ve Önemi

Otomotiv yan sanayinin üretim kapasitesi, taşıt araçları imalat sektörünün %80 kapasite kullanımında çalışması ve ülkemizde imal edilen araçlarda %60 yerli parça kullanımının sağlanması halinde, yılda yaklaşık 9 milyar \$'lık üretim değeri yaratabilecek düzeydedir. Bu durumda otomotiv yan sanayinin yılda 5,4 milyar \$'lık katma değer, 3 milyar \$'lık ihracat geliri, 450 milyon \$'lık yatırım potansiyeli mevcuttur. Sektörün, bu düzeye erişmesi halinde 100.000 kişiye direkt ve 500.000 kişiye de dolaylı istihdam sağlaması mümkündür. Otomotiv yan sanayi, gerekli teknoloji altyapısına sahip olmakla birlikte halen bu potansiyelinin ancak %30'unu kullanabilmektedir.

Tablo-67: Otomotiv Yan Sanayinde Üretim ve Satışlar (Milyon \$)

	2000	2001	2002	2003	2004
Ana Sanayiye Satışlar	1145	500	975	1500	2100
Yenileme Pazarı ve Diğer Sektörlere Satışlar	250	220	290	390	500
İhracat	1340	1692	1902	2390	2700
Üretim	2735	2412	3167	4280	5300
Kapasite Kullanımı (%)	30	27	35	48	59
İhracat / Üretim (%)	49	70	60	56	51
Ana Sanayiye Satışlar / Üretim (%)	42	21	31	35	40

Kaynak: <http://www.taysad.org.tr>

Otomotiv yan sanayi 2005 yılı itibariyle 5.3 milyar dolarlık üretim gerçekleştirmiş ve bunun yarısını ihraç etmiştir. 2001 yılı hariç tutulursa sektör son beş yılda iki kattan fazla büyümüştür. 2000 yılında sektörün toplam üretim değeri 2.7 milyar dolar iken, 2005 yılında 2.7 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir (Tablo-67). Sektörde kapasite kullanım oranı 2001 hariç devamlı artmış ve 2005 yılında %60'a yükselmiştir.

3.4.4 Küreselleşmenin Türkiye'deki Otomotiv Yan Sanayi Firmalarına Etkisi

Küresel araç üreticilerinin Türkiye'yi üretim üssü olarak seçmelerine paralel olarak Türkiye'deki otomotiv sektörünün yapısı, dünya pazarları için teknoloji düzeyi yüksek ve üretim miktarları ekonomik ölçeklerde araç ve parçaların üretildiği bir konuma dönüşmüştür. Daha önceleri sadece iç pazara yönelik araç üretilirken şimdi ihracata yönelik araç üretilmektedir. Bu yapısal değişimin sonucu olarak hem ana hem de yan sanayimizde yerli imalatla sınırlı rekabet gücünün yerini global piyasada rekabet gücü kazanmış, ekonomik krizlerle gelen imalat dalgalanmaları yerini istikrarlı imalat programlarına bırakmış, iç piyasa talebiyle sınırlı müşteri kalite memnuniyet standardı global standartlarda müşteri kalite memnuniyetine dönüşmüştür. Müşteri, pazar, ürün ve rekabetin küresel niteliğe dönüşmesi sonucu ana ve yan sanayi de yerel olmaktan çıkarak küresel konuma ulaşmıştır. Sektördeki bu değişim, otomotiv yan sanayi firmalarının mevcut yapılarını, küresel araç üreticilerinin talepleri doğrultusunda iyileştirmeye itmektedir. Yan sanayi firmalarının küresel tedarik sistemine girebilmeleri için karşılaştıkları yeni şartlar ve ana sanayinin aradığı başlıca özellikler şunlardır (TAYSAD, 2005):

- Parça fiyatları global olarak değerlendirilmektedir.
- Kalite düzeyi ve standartların belirlenmesinde yeni kriterler aranmaktadır.
- Üretim açısından yeterlilik (kapasite, organizasyon, sermaye, makine parkı, bina ve yatırım arzusu)
 - Global parça üreticileri ile lisans ve teknik işbirliği yapabilme,
 - AR-GE yapma yeteneği,
 - Tasarım yaparak yeni parça geliştirme becerisi.

Yukarıda sıraladığımız şartlara uyum sağlayabilen yan sanayi firmaları için yeni fırsatlar doğmaktadır. Bunlar;

- Ekonomik ölçeklerde üretim ve yüksek kar marjı,
- İstikrarlı, orta vadeli bütçe ve üretim planlama imkanı,
- Güncel teknolojinin takibi, tasarım yeteneğinin artırılması, AR-GE ve teknolojik yatırım olanağı,
 - Dünya markası olabilme ve yurtdışı araç projelerine referans olabilme şansı,
 - Artan üretimlerden dolayı daha ucuza hammadde temin olanağı,

3.4.5 Otomotiv Yan Sanayinde Yabancı Sermaye

Otomotiv yan sanayinde yabancı sermayeli firmalar ağırlıklı olarak Avrupa'lı ve A.B.D'li firmalardır. Bunların arasında Delphi, Autoliv, Magna, Magnetti Marelli, PPG, Phoenix, Valeo, Webasto ve Bosch gibi firmalar yer almaktadır (Tablo-68). Ülkemizde faaliyet gösteren yabancı sermayeli otomotiv yan sanayi firmalarında Almanya'nın mutlak bir üstünlüğü vardır.

Tablo-68: Otomotiv Yan Sanayinde Yabancı Sermayeli Firmalar

Yabancı Firma	Ülke	Yabancı Firma	Ülke
Abdulrahman MS Al Sudais	A.B.D	Michele Mosser	Fransa
General Motors Dist. Crop.	A.B.D	S. Major	Fransa
General Motors OV. Crop.	A.B.D	Sylea Societe Anonyme	Fransa
Rockwell Int. Finance Crop.	A.B.D	Valeo SA	Fransa
TRW Inc.	A.B.D	Lear Seating Corp.	G.Kore
United Defence L.P.	A.B.D	Mando Mach Corp.	G.Gore
Achter Ebels GmbH	Almanya	Bosal Hold. BV	Hollanda
AE Goetze AG	Almanya	İrausa – Pianfei P. BV	Hollanda
AKG Verwalt GmbH	Almanya	Automotive Prod.Int. Ltd.	İngiltere
Bernd Hugo Lang	Almanya	Flogas Limited	İngiltere
Eckart Hentschell K.G.	Almanya	KSR International	İngiltere
Federn Brand K.G.	Almanya	Lucas Ind PLC	İngiltere
Gebr Bode and Co. Beteiligungen	Almanya	Lucas Ind PLC	İngiltere
Gerhard Rumpp	Almanya	Marine Activitres Ltd.	İngiltere
Grammer AG	Almanya	Sidertee Marketing	İngiltere
H.P. Chemie Pelzer GmbH	Almanya	T N Inter Ltd	İngiltere
Hans Weber	Almanya	Technic Engineering Dist.	İngiltere
HayesLemmerz Holding GmbH	Almanya	Kazırgana INV Ltd.	İrlanda
IMPO Tep. Vest GmbH	Almanya	Candemat SA	İspanya
Knor Bremse F.N. GmbH	Almanya	Autoliv AB	İsveç
Lahnwerk GmbH	Almanya	Bruno Barbieri	İtalya
Mannesman Kronpriz AG	Almanya	Fabio Elmasi	İtalya
Marif . Werk Merten Co KG	Almanya	Fabio Perini	İtalya
Martin Grammer	Almanya	Industrie Magneti Marelli	İtalya
Menzolit Fibron GmbH	Almanya	Roltra Morse	İtalya
Robert Bosch GmbH	Almanya	Ruggerini Motor SPA	İtalya
Susanne Minio Pape	Almanya	Sila Hold. İnd.Srl	İtalya
TSK	Almanya	Trucco Ottovio	İtalya
Volker Geyer	Almanya	TRW SPA	İtalya
W. Karl Simmer	Almanya	Takashimay N.Kagyo Co.Ltd.	Japonya
Webasto AG Fahrzeugt	Almanya	Yazaki Corp	Japonya
Z. F. AG	Almanya	Wipo Establishment	Liechtenstein
S.A. Monroe Europe N.V.	Belçika	Navy Finanz S.A	Lüksenburg
Hendrik Soesilio Parawiro	Endonezya	Victory Holsa	Lüksenburg
Allied Signal SA	Fransa	Thierry Mani	Monako
Compagnie Eurepenna	Fransa	Alcoy Hold. Inc	Panama
Jean Christophe Lemay	Fransa	Wojcieh Piskorz Nalecki	Polonya
Jean Pierre Martin	Fransa	Magefi Investimentos E. Servicos	Portekiz
MGI Couter	Fransa	SC Rulment Alex SA	Romanya

Kaynak: SÖNMEZ, Ayper, İGEME Uzmanlık Tezi, 2002, s.15.

3.5 EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde öncelikle çalışmamızda kullanılan ekonometrik yöntemlerin kuramsal temelleri belirtilecektir. Çalışmada zaman serileri analizi kullanıldığı için, bu yöntem üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmak yararlı olacaktır. Ekonomik bir model, iktisat kuramı tarafından belirlenmiş denge ilişkileri (değişkenler arasındaki ilişkiler) temeline dayanmaktadır. Bu değişkenler arasında ekonometrik bir model oluşturulmadan önce modeli oluşturacak değişkenlerin bazı temel kriterleri sağlamaları gerekmektedir. Bu kriterlerden en önemlisi ve ilk başta incelenmesi gereken, değişkenlerin durağan olup olmadıkları sorunudur. Eğer değişken ele aldığımız dönemde durağan değilse, serinin durağanlaştırılması gerekir. Bu işlem, gerekli dönüşümler yapılarak gerçekleştirildikten sonra seriler arasında uygun ekonometrik modeller oluşturulur.

3.5.1 Zaman Serileri Analizi

Zaman serileri, bir dönemden diğerine (günlük, aylık, yıllık gibi) değişkenlerin değerlerinin ardışık bir şekilde gözlemlendiği sayısal büyüklüklerdir. Bu değişkenler zaman serisi analizlerinde, trend, mevsimsel hareketler, konjonktürel dalgalanmalar ve düzensiz hareketler içerirler. Bu fonksiyonel ilişki aşağıdaki şekilde yazılabilir (Sevüktekin, Nergeleçekenler, 2005: 31-33).

Zaman Serisi= $f(\text{trend, konjonktürel dalgalanmalar, mevsimsel hareketler, düzensiz hareketler})$.

$$Y_t = f(T_t + C_t + S_t + R_t)$$

Zaman serisi analizi Box ve Jenkins'in 1970 yılında yayınlanan kitabı⁴⁴ ile hız kazanmıştır. Kitapta üzerinde özellikle durulan nokta, zaman serisi verilerinin stokastik (olasılıklı) özelliklerinin incelenmesi⁴⁵ ve bir değişkenin önceki dönemlere ilişkin değerleri yardımı ile ileriye yönelik öngörülerde bulunulmasıdır. Zaman serisi

⁴⁴ George Box ve G.M. Jenkins, **Time Series Analysis: Forecasting and Control**, Holden-Day, California, 1970.

⁴⁵ Trend ya da mevsimsellik, deterministik değil de stokastik karakterli olduğunda bunları gidermek için regresyon metodu yerine fark alma metodu önerilmiştir. Örneğin dönemsel 1. ve 2. derece farklar, $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$, $\Delta^2 Y_t = \Delta \Delta Y_t = \Delta(Y_t - Y_{t-1}) = Y_t - 2Y_{t-1} + Y_{t-2}$ biçiminde stokastik trendi giderilmektedir.

analizlerinde belki de en önemli kavram yukarıda da belirttiğimiz gibi durağanlık kavramıdır (Ertek, 2000: 379).

3.5.2 Durağanlık Kavramı

Herhangi bir zaman serisinin bir stokastik (olasılıklı) ya da rassal (tesadüfi) süreç ile ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir. Bu zaman serisi verileri bir örnek gibi işlem görür ve ana sürecin belli bir dönem için gerçekleşmiş durumudur. Nasıl bir ana kütleyle ilişkin varsayımlarda örneklem verisi kullanıyorsak, zaman serilerinde de geride yatan stokastik sürece ilişkin varsayımları yapmak için de bu örnekleme kullanırız (Çolak, 2001: 25).

Herhangi bir zaman serisi geliştirildiğinde elde edilen stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğinin bilinmesi gerekir. Eğer stokastik sürecin niteliği zaman boyunca değişiyorsa; yani seri durağan değilse, serinin geçmiş ve gelecek yapısını basit bir modelle ifade etmek olurlu değildir. Eğer stokastik süreç zaman boyunca sabit ise, serinin geçmiş değerleri kullanılarak seriye ait sabit katsayılı bir model elde edilebilir. Durağan zaman serisinde, bir seride ardı ardına gelen iki değer arasındaki fark, zamanın kendisinden kaynaklanmamakta, sadece zaman aralığından kaynaklanmaktadır (Kutlar, 2000: 12). Seriler durağan ise, meydana gelebilecek bir şok geçici olacaktır. Zamanla şokun etkisi azalacak ve seri uzun dönemde sahip olduğu ortalama seviyesine dönecektir. Durağan serideki bu ilişkinin pratik sonucu serinin ortalamasının ve varyansının zamanla değişmeyeceğidir. Durağan bir serinin uzun dönem öngörülleri koşulsuz ortalamasına yaklaşır. Yani, durağanlık, zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının özellikle zaman boyunca sabit kaldığı şeklinde ifade edilebilir (Sevüktekin, Nerlecekenler, 2005: 199).

Fakat seriler genellikle azalan veya artan bir trende sahip olur. Bazen de serilerdeki büyük dalgalanmalardan dolayı durağanlık ortadan kalkar. Eğer seri durağan değilse⁴⁶, otokorelasyonlar⁴⁷ önemli ölçüde sıfırdan sapar veya gecikmeler arttıkça

⁴⁶ Serinin durağan olmamasının birinci nedeni stokastik trendin varlığıdır. Stokastik trend çoğu zaman rassal süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu, durağan olmayan bir serinin belirli bir ortalama etrafında dağılım göstermemesi ve sabit bir varyansa sahip olmaması anlamına gelmektedir. Serinin deterministik trend içermesi de durağan olmamasına neden olabilir. Deterministik trend zaman yolu grafiği ile belirlenebilir.

sıfırdan uzaklaşır ya da ortaya sahte bir örnek çıkar. Durağan olmayan bir serinin ortalama ve varyansı zamanla bağımsızdır. Bu özelliği sebebiyle, durağan olmayan zaman serileri için durağanlık için dönüşüm uygulamadan geçmiş değerlerden tahmini yapılabilecek sabit katsayılı bir model oluşturulamamaktadır. Zaman serilerini uygun bir modele oturtabilmemiz için bu serilerin önce durağan hale getirilmesi gerekir (Kutlar, 2000: 13)⁴⁸.

Bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olması için aşağıdaki şartları taşıması gerekmektedir.

$$\text{Ortalama: } E(Y_t) = \mu$$

$$\text{Varyans: } \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$$

$$\text{Ortak Varyans (Kovaryans): } \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$$

Bu şartları taşımayan seri durağan değildir. Burada γ_k , k gecikme mesafesine bağlı olarak Y_t ile Y_{t+k} arasındaki ortak varyanstır. Y 'nin sıfır noktasını Y_t 'den Y_{t+m} 'ye kaydırdığımızı düşünelim. Eğer Y_t durağansa Y_{t+m} 'nin ortalaması, varyansı ve ortak varyansı Y_t 'ninkilerle aynı olmalıdır. Kısaca, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve çeşitli gecikmelerdeki ortak varyansı zamandan yani t 'den bağımsız olarak aynıdır (Çolak, 2001: 25). Serinin durağan olup olmadığını test etme yöntemleri de serinin yukarıda sıraladığımız şartları sağlayıp sağlamadığının tespitine yönelik çalışmalardır.

3.5.2.1 Durağanlığın Belirlenmesi Yöntemleri

Bunlardan en kolay yöntem serinin *zaman yolu grafiğine* bakmaktır. Çoğu zaman bu grafik serinin deterministik trend içerip içermediği hakkında bize ipuçları verir. Daha kesin bir yargıya varmak için izlenmesi gereken ikinci yol serinin *korelogramına* bakmaktır. Korelogram, incelediğimiz serinin özellikleri dikkate

⁴⁷ Otokorelasyon, korelasyonun özel bir halidir. Korelasyonda X ve Y gibi iki farklı değişken arasındaki ilişki araştırıldığı halde, otokorelasyonda aynı değişkenin birbirini takip eden değerleri arasındaki ilişkinin derecesi araştırılmaktadır (Akkaya, Pazarlıoğlu, 2000: 443).

⁴⁸ Durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması halinde, sahte regresyon problemleriyle karşılaşılabilir. Bu durumda, regresyon analizi ile elde edilen sonuç, gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Anlamlı görülen parametre tahminleri, sapmalıdır. Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu seriler arasında bir eşbütünlüşme (koenteğrasyon) ilişkisi varsa, gerçek ilişkiyi yansıtabilir. Bu nedenle, tahminlemeye geçmeden önce, ilgili serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir.

alınarak belirlenecek gecikme katsayısına (k) göre, otokorelasyonların, kısmi otokorelasyonların ve Q-istatistik değerlerinin (Box-Pierce Q istatistiği ve Ljung-Box istatistiği) gösterildiği bir grafikdir. Seçilen k değerine göre çizilen korelogramda otokorelasyonun değeri sifıra ne kadar yakın çıkarsa, seri o kadar durağandır. Otokorelasyon fonksiyonu (ACF) incelemesi, trendin varlığı konusunda kabaca bir fikir vermektedir. Yavaşça azalan bir ACF büyük bir karakteristik kök, gerçek birim kök süreci veya trend-durağan bir sürecin göstergesi olabilir. Fakat, bir serinin korelogramına bakarak durağan olup olmadığı konusunda farklı görüşler olursa, durağanlık koşulları sağlanmadan modele ilave edilebilir. Bu da çoğu zaman yukarıda da belirttiğimiz gibi sahte regresyona neden olmaktadır.

Zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için çok sık başvuru alan diğer bir yöntem de *birim kök testidir*. Zaten zaman serilerinde birim kök, durağan olmayan anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla, eğer bir zaman serisinde birim kök varsa, o zaman serisi durağan değildir. Uygulamada durağanlığın tespiti için en çok kullanılan istatistiksel test “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testidir.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada gecikmeli fark terimleri kullanılır. Sıfır hipotezi $\delta = 0$ 'dır. Yani Y'de birim kök vardır (Y durağan değildir) (Gujarati, 1995: 720). Yukarıdaki denkleme Dickey-Fuller testi uygularsak, buna “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) testi denir.

İkinci en sık kullanılan birim kök testi Phillips-Perron birim kök testidir. Phillips ve Peron (1988), içsel bağıntı sorununu gidermek amacıyla gecikme terimlerinin eklenmesi yerine yeni bir yaklaşım getirerek parametrik olmayan bir düzeltme işlemi önermektedir. Phillips ve Peron, içsel bağıntının test istatistiğinin dağılımını etkilemeyecek şekilde δ katsayısının test istatistiğinde değişiklik yaparak Phillips-Perron (PP) birim kök testini geliştirmişlerdir. ADF ve PP birim kök testlerinin ortak noktası, zaman serilerinin birim köke sahip olmasının test edilmesidir. Bununla birlikte, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından ortaya atılan KPSS birim kök testi ile, ilgili serilerin durağanlığı sınanmaktadır (Erdem, 2006: 47).

3.5.2.2 Durağanlığın Sağlanması Yöntemleri

Genellikle trende sahip zaman serilerinin korelogramlarında pozitif otokorelasyonlar gözlenir. Başka zaman serileri için diğer otokorelasyon kalıpları da mümkündür. Bir zaman serisi modelinin kurulması aşamasında öncelikle serilerin durağanlıklarının yok edilmesi gerekmektedir. Durağanlığı sağlamanın en temel yolu *fark alma* yöntemidir. Bazen de serilerin durağanlığını sağlamak için fark alma işlemini tekrarlamak gerekebilir.

Serilerin *logaritmalarını almak* da durağanlığı sağlayabilir. Durağanlığı sağlamanın üçüncü bir yolu da *deterministik trendin elimine edilmesidir*. Elimine etme işlemi, zaman üzerine regresyon uygulayıp artıklarla çalışarak yapılabileceği gibi modele bir zaman trendi ilave ederek de gerçekleştirilebilir. Bu aşamada son yıllarda çok sıkça kullanılan birim kök (unit root) testlerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

3.5.2.3 Birim Kök Testleri

Birim kök testi zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Zaman serilerinde birim kök durağan olmayan anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla eğer bir zaman serisinde birim kök varsa o zaman serisi durağan değildir.

Önce şu modeli ele alalım.

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada ε_t stokastik bir hata terimi olup, $E(\varepsilon_t) = 0$, $\text{Var}(\varepsilon_t) = \sigma^2$, $\text{Kov}(\varepsilon_t, \varepsilon_{t-s}) = 0$, $s \neq 0$ dır. Zaman serisi analizinde böyle bir hata terimi *beyaz gürültü hata terimi* diye adlandırılır. Eğer $\rho = 1$ ise birim kök sorunu söz konusudur. İlişki,

$$Y_t = Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

şeklini alır ve Y_t serisi durağan değildir. Birim kökü belirlemek için ρ 'nun 1'e eşit olup olmadığını regresyon modelinde test etmemiz gerekir. Fakat regresyon modelinde katsayıların 0'a eşit olup olmadığını yani 0'dan farklı olup olmadığını test edebiliriz. Bu durumda ρ 'nun 1'e eşit olup olmadığını test etmek için $Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t$ ilişkisinden şu denklem elde edilebilir.

$$\Delta Y_t = (\rho - 1) Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ dir.

$\delta = (\rho - 1)$ yazarsak, $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ eşitliğini elde ederiz. Bu eşitlikte δ 'nın sıfıra eşit olup olmadığını test edersek ρ 'nun 1'e eşit olup olmadığını test etmiş oluruz. $\delta = 0$ olduğunda,

$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = \varepsilon_t$ dir.

Buradan $\Delta Y_t = \varepsilon_t$ serisi, yani birinci fark durağan olacaktır. Çünkü ε_t serisi (beyaz gürültü) durağandır. Böylelikle orijinal bir serinin birinci farkı durağan ise bu seriye birinci dereceden durağan (birinci dereceden bütünleşmiş) denir ve $I(1)$ şeklinde gösterilir. Eğer serinin orijinal hali durağan değilse, serinin birinci farkı alınır ve tekrar Dickey-Fuller testi uygulanır. Bu da durağan değilse serinin ikinci farkı alınır ve tekrar Dickey-Fuller testi uygulanır. Bu işlem seri durağan hale gelinceye kadar devam eder ve seri d'ninci farkında durağan hale geldiyse, o zaman serisi d'ninci dereceden durağandır ya da d'ninci dereceden bütünleşmiş denir.

Bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için birim kök testi şu şekilde yapılır. Hipotezimiz,

$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t$ eşitliğine göre; $H_0: \rho = 1,$

$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ eşitliğine göre; $H_0: \delta = 0$ olup, durağan olmama durumunu ifade eder.

Bunun için uygulanan test Dickey-Fuller testi'dir. Bu testin % 1, % 5 ve % 10 önemlilik düzeylerine göre kabul-red sınırları (kritik değerleri) MacKinnon tarafından yapılmış olan Monte Carlo simülasyonları'na göre hesaplanmıştır. Bu değerlere MacKinnon Kritik Değerleri denilmektedir. Bilgisayar paket programı tarafından hesaplanan alışılmış t istatistikleri bu hipotez testinde τ (tau) istatistiği ya da Dickey-Fuller test istatistiği diye adlandırılır. Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon Kritik Değerleri'nin mutlak değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir ve bu da serinin durağan olmadığını gösterir. Eğer Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon Kritik Değerleri'nin mutlak değerinden büyükse H_0 hipotezi red edilir ve bu da serinin durağan olduğunu gösterir.

Dickey-Fuller testinde kullanılan başlıca regresyon kalıpları şunlardır:

Sabit terimsiz model : $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$

Sabit terimli model : $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$

Sabit terimli ve trend faktörlü model: $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \beta_2 t + \varepsilon_t$

Burada t zaman ya da genel eğilim değişkenidir. Eğer ε_t ardışık bağımlı ise kullanılacak regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

bu modele DF sınaması uygulanırsa, buna Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) sınaması adı verilir.

Eğer iki zaman serisi arasında bir ilişkiden bahsediyorsak ve aralarında istatistiksel bakımdan anlamlı bir regresyon buluyorsak bu ilişkinin gerçek mi, yoksa sahte mi olduğunu anlamak için birim kök testi ile serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduklarını saptamak gerekir. Bunun için en önemli gösterge R^2 ve Durbin-Watson d istatistiği arasındaki ilişkidir. Eğer $R^2 > d$ ise sahte regresyon olma ihtimali vardır. Eğer her iki seri de aynı dereceden durağan (bütünleşmiş) çıkıyorsa bu ilişki gerçek bir ilişkidir ve regresyon gerçektir denir. Bu serilere de eşbütünleşmiş seriler denir. Diğer bir anlatımla regresyonun gerçek olması için serilerin eş bütünleşmiş seriler (aynı dereceden durağan seriler) olması gerekir (Çolak, 2001: 25-27).

3.5.2.4 Nedensellik Analizi

Uygulamalı ekonometrik çalışmalarda, zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi için en sık kullanılan yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir. Granger, nedenselliği şu şekilde tanımlamıştır; “Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında X’in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir”. Bu tanımlamanın doğruluğu test edildikten sonra ilişki $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir. Bu test ile bir tahmin değil nedensellik çıkarılması yapıldığı için değişkenler önceden durağanlaştırılmalıdır.

Granger Nedensellik Analizi aşağıdaki iki denklem kullanılarak yapılmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + v_t$$

Granger nedensellik analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. İlk denklemdeki β katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X'in Y'nin nedeni olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde ikinci denklemde δ katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da Y'nin X'in nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda Y ile X arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi var demektir. Sadece ilk denklemdeki β katsayıları sıfırdan farklı ise X'ten Y'ye doğru tek yönlü, sadece ikinci denklemde ki δ katsayıları sıfırdan farklı ise Y'den X'e doğru tek yönlü nedensellik vardır. Her iki katsayının da sıfırdan farklı olmaması durumunda iki değişken arasında nedensellik yoktur denir (Karaca, 2003: 250).

3.5.2.5 Eşbütünleşme (Co-integration)

Eşbütünleşme⁴⁹ teorisi, iki zaman serisi arasında uzun dönem denge ilişkisinin olup olmadığını bulmak için kullanılan ve iktisat teorisi için önemli olan denge ilişkisini doğrudan tahmin etmeye olanak sağlayan analiz yöntemidir (Utkulu, 2005: 1-14).

Eşbütünleşme analizi, serilere fark alındığı zaman kaybolan uzun dönem bilgilerini seriye tekrar kazandırmak amacıyla yapılır ve böylece kısa ve uzun dönem dinamikler bir arada tutulmuş olur. Değişkenlerin eşbütünleşmiş olması için, bir takım şartların sağlanması gerekmektedir. Bu şartları özetle belirtecek olursak (Hepaktan, 2006: 159);

- Seriler aynı düzeyden bütünleşmiş olmalıdır.

- Y_t ve X_t 'nin aynı düzeyden bütünleşmiş olmaları koşulu ile, Y_t ve X_t arasında $Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t$ ile gösterilen uzun dönem denge ilişkisinin var olması gerekir. Burada tanımlanan denklem, eşbütünleşme regresyon denklemidir.

-Denklemden elde edilen hata teriminin durağan bir sürece sahip olması gerekir.

⁴⁹ Klasik eşbütünleşme teknikleri: 1- Engle and Granger (1987) ve 2- VAR modelleme tekniğine dayalı olarak geliştirilen Johansen Sistem Yaklaşımı (1988).

$Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t$ ilişkisinde $\varepsilon_t = Y_t - \alpha - \beta X_t$ şeklinde ifade edilen kalıntılar I(0) ise, iki zaman serisi arasında eşbütünleme var demektir. Bunu anlamak için geliştirilen bazı testler vardır. Engle-Granger eşbütünleme testi bunlardan biri olup, ilgili test aslında eşbütünleme için yapılan ADF testinden ibarettir (Ertek, 1996: 392-393).

3.5.2.6 Hata Düzeltme Modeli (ECM)

Bir regresyon modelinde yer alan değişkenlerin şoklara verdiği tepkiler, ekonomi politikası açısından çok önemlidir. Bu çerçevede dinamik analiz yöntemleri, sistemdeki değişkenlerden birisine gelen şokun, diğer değişkenlere etkisi ve bu şokun atlatılarak yeniden uzun dönem dengeye yönelip yönelmeyeceğini belirlemeye yönelik uygulanmaktadır. Burada önemli olan uyum sürecidir. Bu amaç doğrultusunda yaygın olarak kullanılan dinamik analizlerden birisi, hata düzeltme modelidir (Öztürk, Acaravcı, 2003: 197-206).

Hata düzeltme modeli, uzun dönem ve kısa dönem dinamiklerini bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Hata düzeltme modelinde, sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamikleri, dengedeki sapma tarafından etkilenirler. Hata düzeltme modeli, fark alınarak durağan hale getirilmiş değişkenlerle oluşturulan regresyona, eş bütünleşme ilişkisi artıklarının (uzun dönem dengeye uyumlaşmayı yansıtan bir hata düzeltme terimi) ilave edilmesiyle elde edilir (Temurlenk, 1998: 61). ECM kavramı İngiltere’de ücretler ve fiyatlar üzerine Sargan(1964) tarafından yapılan çalışmaya kadar uzanmaktadır. Hata düzeltme modelleri, zaman serileri analizcileri ile ekonometrik yöntemleri savunanlar arasındaki tartışmayı çözüme ulaştırarak, bir senteze bağlamak açısından önemli katkılar sağlamıştır. Hata düzeltme modeli ile, hem kısa dönem hem de uzun dönem dinamiklerinin ayarlanma süreçleri eşanlı olarak modellenir. ECM’ler çok sayıda faydalı özelliklere sahiptir ama belki bunların en önemlisi, durağan olmayan zaman serileri ve sahte korelasyon problemleriyle ilgili uygun yaklaşımı ekonometrisyenlere sağlamasıdır.

Y_t ve X_t eşbütünleşik iki seri yani, $Y_t, X_t \sim CI(1,1)$ ise Y_t ve X_t serileri için hata düzeltme modeli kurulabilir. Bu amaçla, öncelikle serilerin eşbütünleşme ilişkisine sahip olup olmadıkları, aşağıdaki denklemler kullanılarak incelenebilir:

$X_t = \alpha_0 + \beta_0 Y_t + \mu_t$ denklemi kullanılarak yapılan eşbütünleşme analizinde serinin eşbütünleşik olduğu sonucuna varılırsa, bu denklemden elde edilen hata terimi kullanılarak hata düzeltme modeli şöyle tahmin edilir:

$\Delta X_t = a_0 - b_0 \mu_{t-1} + \sum_{i=1}^m c_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^n d_j \Delta Y_{t-j} + e_t$ Modeldeki μ_{t-1} denge hata terimi, yukarıdaki $X_t = \alpha_0 + \beta_0 Y_t + \mu_t$ eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimidir.

$\Delta X_t = a_0 - b_0 \mu_{t-1} + \sum_{i=1}^m c_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^n d_j \Delta Y_{t-j} + e_t$ denkleminde tahmin edilen $(-b_0)$ katsayısı, 0 ile -1 arasında çıkmalıdır. Eğer $(-b_0)$ katsayısı pozitif çıkarsa, bu seri kararsız olur ve dengeye ulaşma süresini belirleyemeyiz. Ayrıca $(-b_0)$ katsayısının istatistiksel olarak da anlamlı olması gerekmektedir.

Hata düzeltme modelinin tahmini için önerilen değişik yaklaşımlar vardır. Bunlar arasından; Engle-Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger yöntemi, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Engle ve Granger, hata düzeltme modellerinin eşbütünleşme teorisi ile birlikte kullanılabileceğini göstermiştir (Hepaktan, 2006: 160-161).

3.5.2.7 Engle-Granger İki Aşamalı Modelleme Yöntemi

Engle-Granger yöntemi basit bir analize dayanmaktadır. Buna göre denklem en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin edildikten sonra, bu regresyonun hata terimi çekilerek durağanlığının araştırılmasına dayanmaktadır. Engle-Granger yönteminde önemli olan, $Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t$ ilişkisi, $\varepsilon_t = Y_t - \alpha - \beta X_t$ şeklinde ifade edildiğinde ε_t hata terimlerinin I(0) ve dolayısıyla durağan olup olmama konusudur. Buradaki ε_t , uzun dönem denge patikasından sapmalar olarak değerlendirilmektedir.

$Y_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t$ için $Y_u = a + bX_u$ regresyonu ve bunun yardımı ile $\varepsilon_t = Y_t - Y_u$ hata terimleri bulunur ($\Delta \varepsilon_t = \delta \varepsilon_{t-1} + v_t$ ilişkisi ele alınır). Bunun için de regresyon ADF test istatistiği bulunur. MacKinnon kritik değerleri çerçevesinde ADF testi yapılır. Yapılan ADF testi sonucunda elde edilen ADF test istatistiği mutlak değer olarak tablo değerinden büyükse, yani ε_t hata terimi I(0) ise iki zaman serisi arasında uzun dönemde bir ilişki vardır.

3.6 UYGULAMA

Çalışmada, 1980 – 2005 dönemine ait veriler kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomiye ve otomotiv sektörüne etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle otomotiv sektörü ile ilgili verilere aylık, üç aylık veya altı aylık ulaşma olanağı bulunmadığından analizde kullanılacak bütün değişkenler yıllık olarak alınmıştır. Modellerin tahmininde, Eviews 5.0 paket programından yararlanılmıştır.

3.6.1 Araştırmada Kullanılan Veriler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Öncelikle araştırmamızda kullandığımız değişkenleri tanımlayalım (Tablo-69).

Tablo-69: Değişkenlerin Açıklamaları

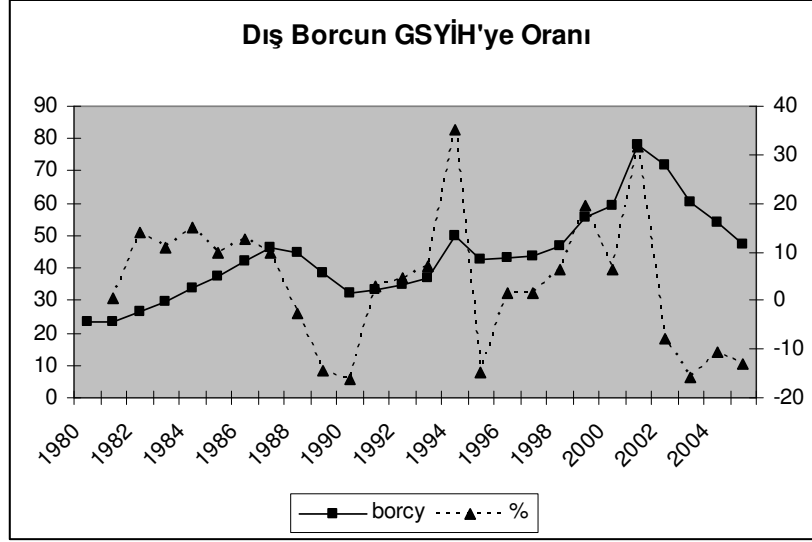
YTL (Cari)	YTL (1987=100)*		Oran %	Açıklama
gsyih	gsyihsb(y)			
borc	borcsb		borcy	Dış Borç - borc/GSYİH
acik	aciksb		aciky	Dış Ticaret Açığı - acik/GSYİH
tssy	tssysb(i)		tssyy	Toplam Sabit Sermaye Yatırımları - tssy/GSYİH
tas	tassb		tasy	Yurtiçi Tasarruflar - tas/GSYİH
		dolkur		Dolar kuru (yıl ortası)
		dth		Dış Ticaret Haddi
		ticaret		Dışa Açıklık Endeksi (ihracat+ithalat)/GSYİH
		ufe		Üretici Fiyatları Endeksi
fdi	fdisb		fdii – fdiiy	Doğrudan Yabancı Yatırımlar – fdi/tssy – fdi/GSYİH
		ist		Otomotiv Sektöründe İstihdam Adedi
		issaat		Otomotivde Yılda Çalışılan İş Saati Toplamı
ossy	ossysb		ossysd	Otomotivde Sabit Sermaye Yatırımları – ossy/sd
satd	satdsb			Otomotiv Satış Değeri
katmd	katmdsb			Otomotivde Yaratılan Katma Değer
topgel	topgelsb			Otomotiv Sektöründe Toplam Gelir
isgmal	isgmalsb		isgmalsd	Otomotiv Sektöründeki İşgücü Maliyeti – isgmal/sd
elekt	elektsb		elektsd	Otomotivde Elektrik tüketim Değeri – elekt/sd
Otvx	otvxsb		otvxsd	Otomotiv Sektörü İhracatı – otvx/satış değeri
Otvm	otvmsb		otvmsd	Otomotiv Sektörü İthalatı – otvm/satış değeri
		tcgk**		Otomotivde toplam çevirici güç kapasitesi (bg)
		okko		Otomotivde kapasite kullanım oranı

*Sabit değerler değişken adının sonuna “sb” ilave edilerek gösterilmiştir. **tcgk: otomotivde toplam çevirici güç kapasitesi (bg) “Yıl sonunda işyerlerinin sahip oldukları taşıt araçlarının motorları dışındaki çeviricilerin (kurulu güç) kapasite ve sayısına, elektrik motorlarının kapasite ve sayılarının ilavesiyle bulunur. Çeviricilere ve elektrik motorlarına ilave edilen sabit ve hareketli birimler ile makinelere takılan motorlar kapasiteye dahildir”.

1980’lerin başlarında GSYİH’ye oranı %25’ler civarında olan dış borçların 1986 yılından itibaren %40’lar düzeyine geldiğini, 1989-1993 yıllarında %35’lere gerilediğini ve 1994 krizinde de %50’ye ulaştığını görmekteyiz. Krizden sonra dış borçlar, oran olarak azalma eğilimine girse de 1999 yılında %56’ya yükselmiştir. 2001

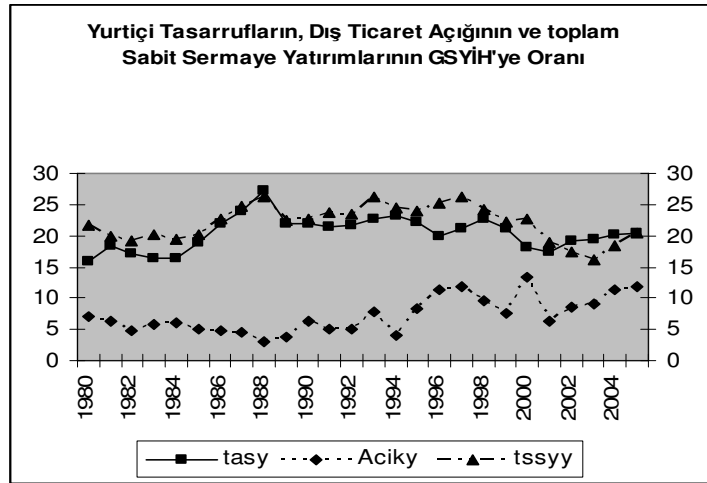
yılında tarihi rekora ulaşan dış borçlar GSYİH'nin %78'ine erişmiş, bugün ise %47'ye kadar gerilemiştir (Grafik-1).

Grafik-1:

Dış ticaret açığının (aciky) ulusal gelire oranına bakacak olursak (Grafik-2); Türkiye'nin 1980 yılında dış ticaret açığının ulusal gelire oranı yaklaşık %7 olmuştur. 1980'den sonra uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme stratejilerinin sonucu olarak 1993 yılına kadar bu oran %3 ile %6 arasında yer almıştır. 1993 yılında %8, 1997'de %12, 2000'de %13,5 ve nihayet 2005 yılında da %11,86 olmuştur. Son 3-4 yıldır dış ticaret açığının oran olarak düşmemesinin önündeki en büyük engellerden birinin aşırı değerli YTL olduğunu söyleyebiliriz.

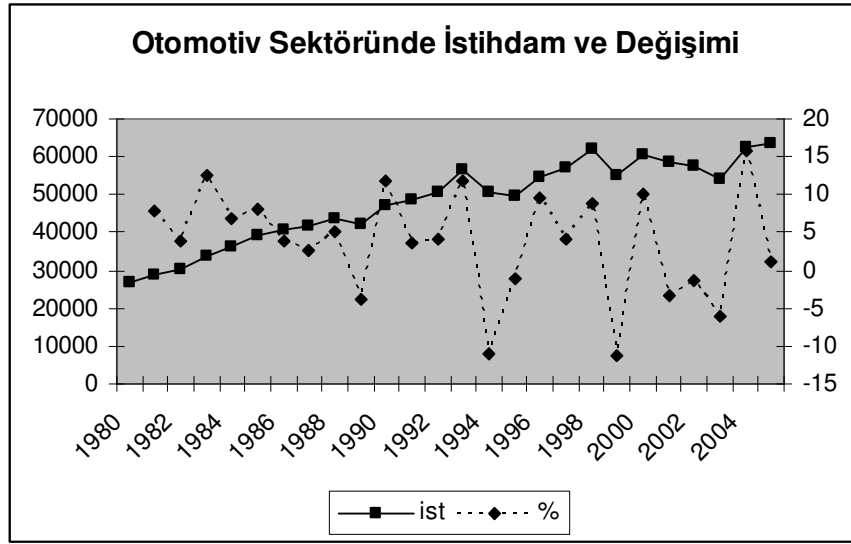
Grafik-2:

1980 yılından itibaren geçen 25 yılda *toplam sabit sermaye yatırımlarının* ulusal gelire oranında (tssyy) hemen hemen fazla bir değişme olmamıştır. Toplam sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelire oranının en yüksek olduğu yıllar 1993 ve 1997 yıllarıdır (%26,3). 2001-2004 yılları arasında ise yatırımlarda çok büyük düşüşler meydana gelmiştir. Bu yıllarda sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelire oranı yaklaşık sırasıyla, %19, %17, %16 ve %18 olmuştur. 2005 yılında ise bu oran %20 civarındadır.

Yurtiçi tasarrufların ulusal gelire oranı (tasy) 1980 yılında %16 iken, 1986'da %22, 1994'te %23, 2001'de %17 ve 2005 yılında da %20 olmuştur.

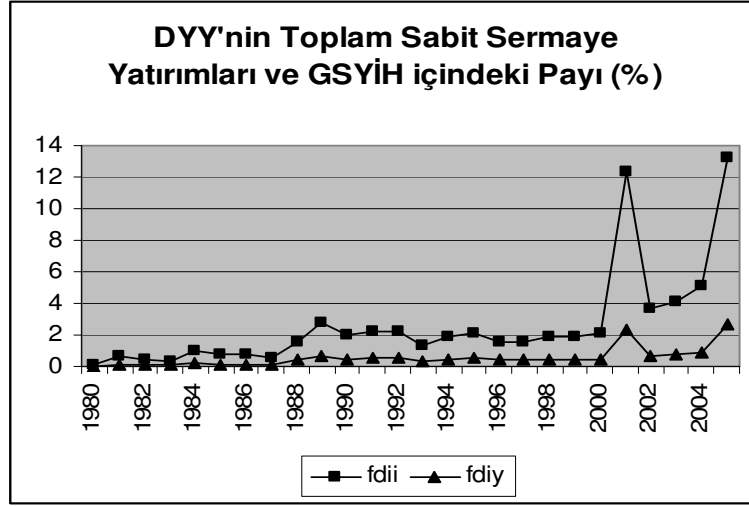
Grafik-3:

Otomotiv sektöründe *istihdam edilen işgücü sayısı*, yukarıdaki Grafik-3'de de görüldüğü gibi kriz dönemleri dışında mutlak olarak devamlı artış göstermiştir. Sadece yıldan yıla artış oranlarında bazı düşüşler yaşanmıştır. Fakat 1994, 1999 ve 2001 yıllarında otomotiv sektöründe de tüm sektörlerde olduğu gibi işçi çıkarmalar meydana gelmiştir. 2001 yılında ekonomide yaşanan krizin etkilerini, otomotiv sektörü 2002 ve 2003 yıllarında da yaşamış, işçi çıkarmalar az da olsa devam etmiş, fakat 2004 ve 2005 yılları otomotiv sektörü için çok olumlu geçmiştir.

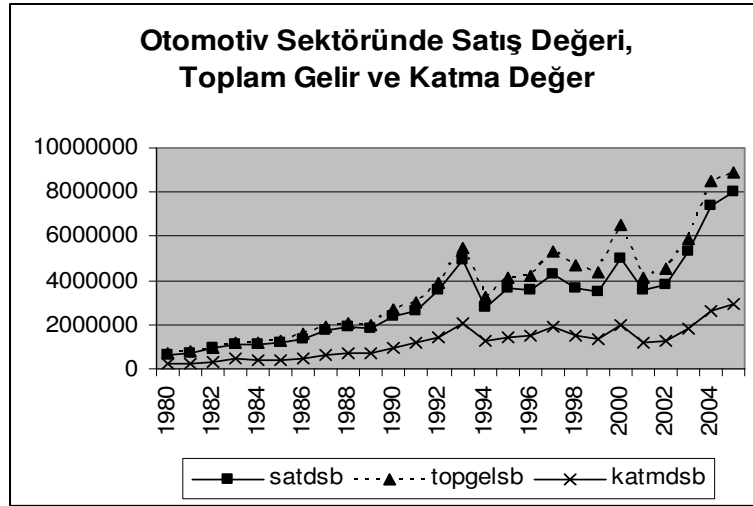
Aşağıdaki Grafik-4'de de *doğrudan yabancı yatırımların toplam sabit sermaye yatırımları ve GSYİH içindeki payları* gösterilmiştir. 2000 yılında sırasıyla %2,1 ve %0,5 olan paylar 2005 yılında %13,2 ve %2,7'ye yükselmiştir.

Grafik-4:

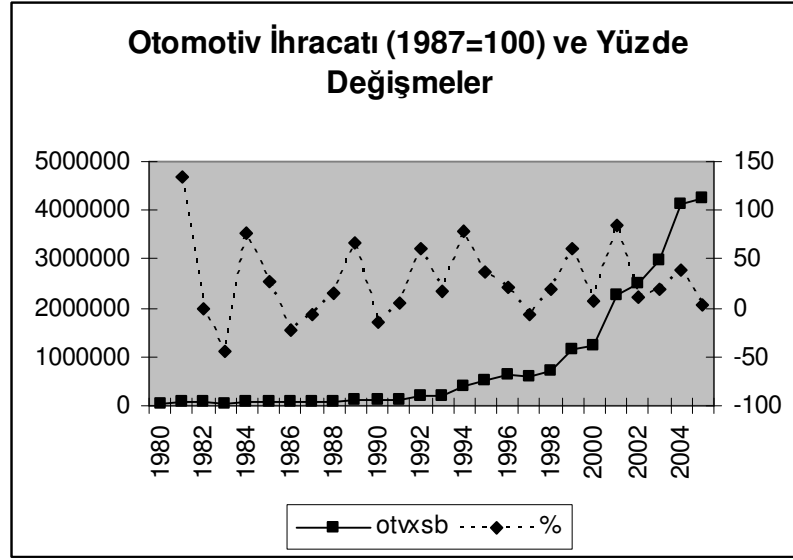
1980-2005 döneminde, *otomotiv sektörünün satış değeri, toplam geliri ve yaratılan katma değerine* ait verilere baktığımızda; sektörün 1993, 1997 ve 2000 yıllarında yüksek oranlı büyüme gerçekleştirdiğini görmekteyiz. 1994 ve 2001 yıllarında ise sektör küçülmüştür. 2002 yılından itibaren ise sektörde büyük bir canlanma yaşanmış ve satış değeri, toplam gelir ve katma değer büyüklükleri 1987 sabit fiyatları ile rekor düzeylere erişmiştir (Grafik-5).

Grafik-5:

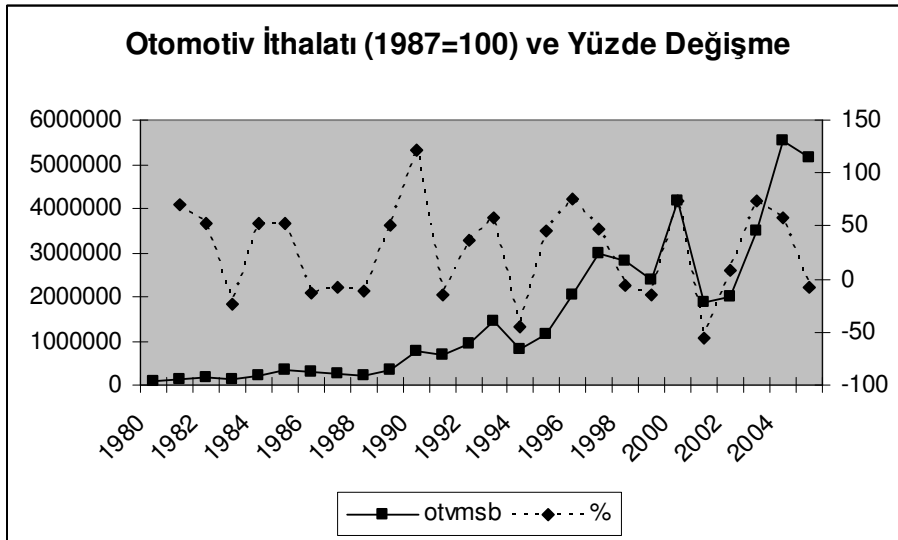
Otomotiv ihracatı özellikle 1990 yılından sonra artmaya başlamıştır. İhracatta 1997 ve 2001 yıllarında duraksama olmuş, onun dışında devamlı artış trendi göstermiştir (Grafik-6).

Grafik-6:

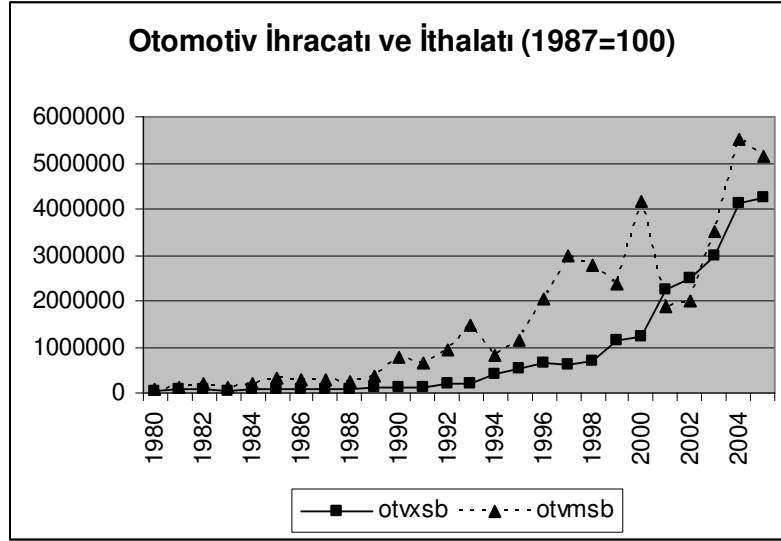
Otomotiv ithalatı ise ekonomik kriz yıllarında büyük oranda azalmıştır. 1994 ve özellikle 2001 yılında ithalatta büyük oranlı düşüşler meydana gelmiştir (Grafik-7).

Grafik-7:

Aşağıda ki Grafik-8'de ise otomotiv ihracat ve ithalatı birlikte gösterilmiştir. 1995-2000 döneminde otomotiv ithalatı, otomotiv ihracatının ortalama üç katı düzeyinde gerçekleşmiştir. Son yıllarda otomotiv sektöründe ki yüksek oranlı ihracat artışları sonucu ithalat ile ihracat hemen hemen eşitlenmiştir.

Grafik-8:

3.6.2 Model Denemeleri

Çalışmanın temel amacı doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ölçmek ve otomotiv sektörünü özel bir incelemeye tabi tutmaktır. Otomotiv sektörünün 1980-2005 yılları arasında nasıl bir gelişme gösterdiği ve doğrudan yabancı yatırımların sektör üzerinde ki etkilerinin araştırılması için yukarıda belirttiğimiz yıllık bazdaki veri setlerinden faydalanılmıştır. Bu verilere T.C. Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu ve Hazine Müsteşarlığı veri tabanlarından ulaşılmıştır. Ayrıca, Yabancı Sermaye Derneği (YASED), HM Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü ve Otomotiv Sanayi Derneği'nden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında kullandığımız veriler, çeşitli özet istatistikler ve grafiklerle tanıtılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki aşamada, çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılarak yukarıdaki zaman serilerinden uygun olanlar arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

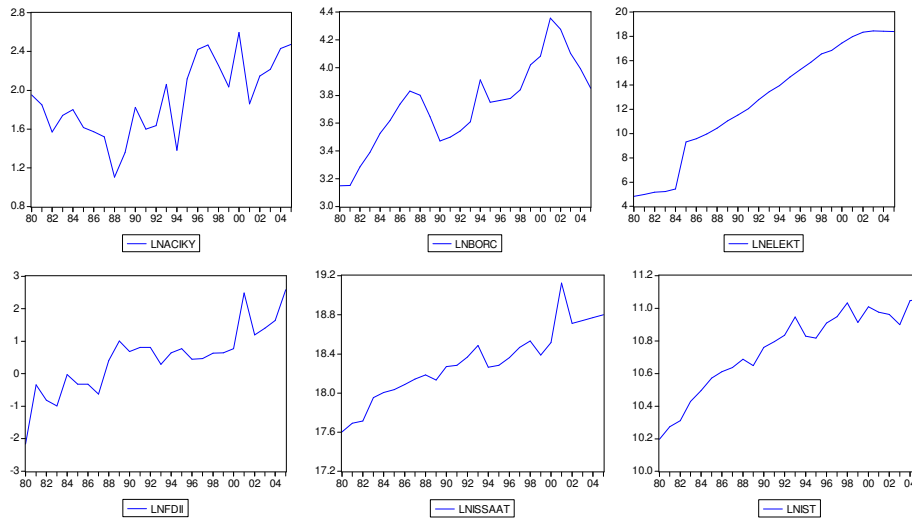
Araştırmamızda kullandığımız veriler yıllık olduğu için, zaman serilerinin mevsimsellikten arındırılmasına gerek yoktur. Bilindiği gibi aylık veya üçer aylık verilerle çalışılması halinde serilerden mevsim bileşenlerinin kaldırılması gerekmektedir. Bu işleme de mevsim etkisinden arındırma veya mevsimsel düzeltme adı verilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi otomotiv sektörüne ilişkin verilere aylık veya üç aylık edinmek mümkün olmadığı gibi çoğu veriye yıllık bazda (1990

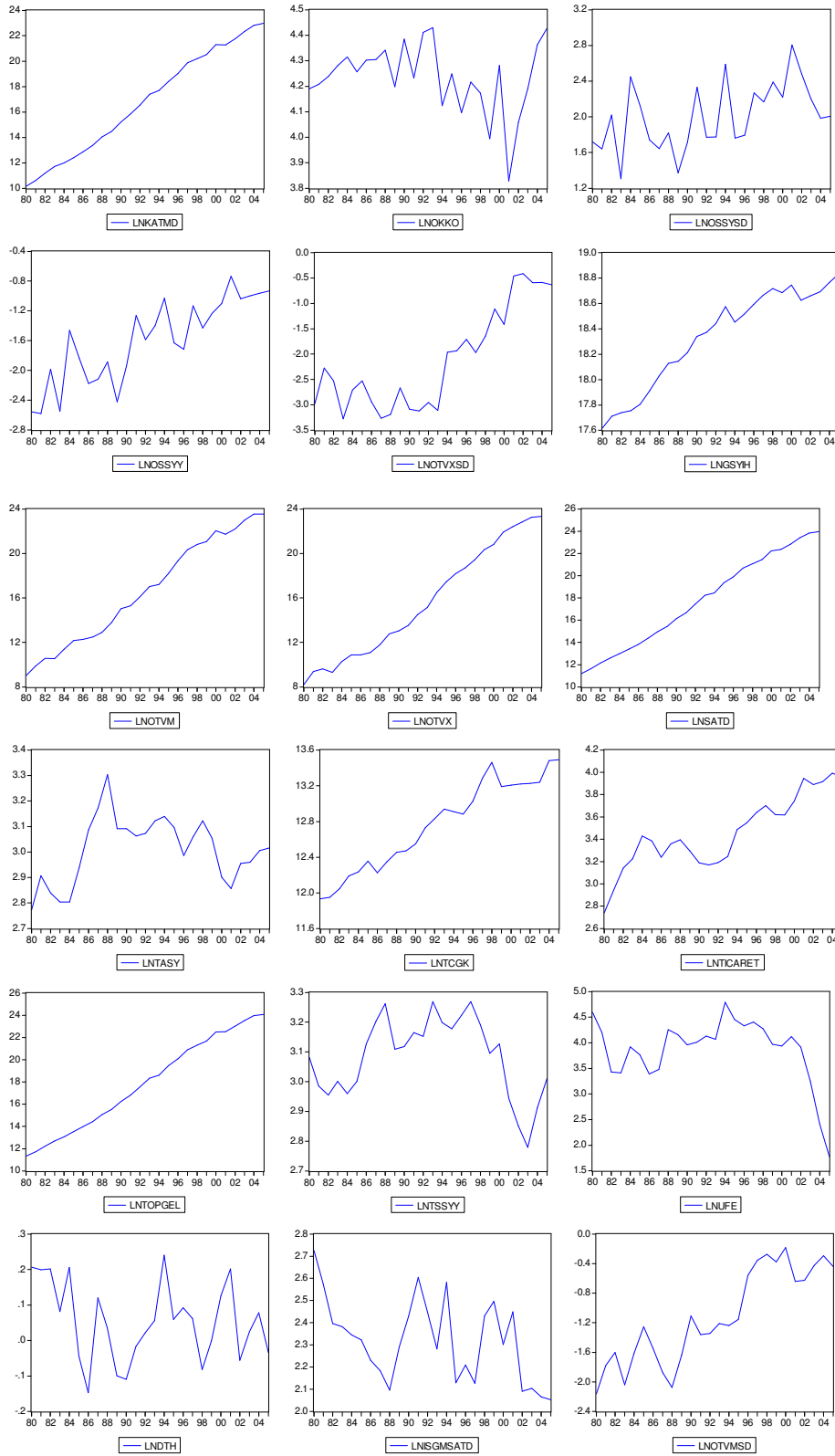
öncesi) dahi ulaşılması imkansızdır. Sektörün ülkemizde henüz 40 yıllık bir geçmişi olduğu, sektörde üretim miktarlarının ancak 1990'larda belli seviyelere ulaşabildiği düşünülürse, 1980-2005 yılları arasında yıllık serilerle çalışmanın zorunluluğu anlaşılacaktır. Ek Tablo 1, Ek Tablo 2 ve Ek Tablo 3'te yıllık veriler sunulmuştur.

Mevsimsellikten arındırmaya gerek olmadığından değişkenlerin logaritmaları alınmış ve bu değerler üzerinden çalışılmıştır. Logaritması alınarak uygulamada kullanılacak olan veriler Ek Tablo 4'te gösterilmiştir. Logaritmaları alınmış serilerin durağan olup olmadıklarının araştırılması ve eğer durağan değilse çeşitli yöntemlerle durağan hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla serilerin önce zaman yolu grafiklerine bakmak gerekmektedir.

Seriler arasındaki ilişkiler araştırılırken veya ölçülürken regresyon tekniğini kullanabilmek için, öncelikle analiz edilecek zaman serilerinin durağan olması gerekmektedir. Aşağıda ki model denemelerinde de, modelde kullanılacak değişkenlerin önce durağanlığı araştırılmış (zaman yolu grafiklerine ve koroegramlarına bakılmış, son olarak da birim kök içerip içermediği ADF Dickey-Fuller Birim Kök Testi ile araştırılmıştır), sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerine bakılmış, Engle-Granger Eş-bütünleşme yöntemi uygulanarak değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri belirlenmiş ve son olarak da hata düzeltme modelleri yardımıyla değişkenler arasında kısa dönemde bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

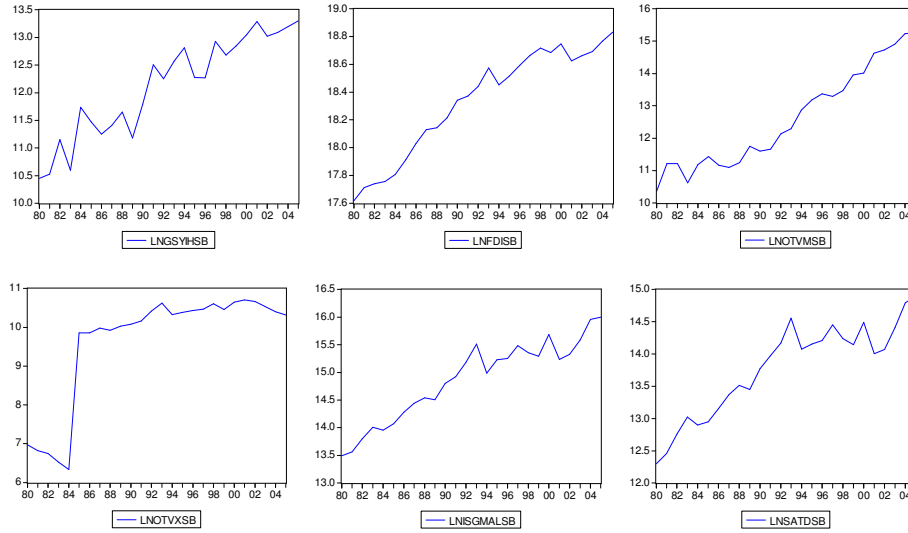
Grafik-9: Zaman Yolu Grafikleri

Yukarıdaki Grafik-9'da da görüldüğü gibi logaritması alınmış ve uygulamaya esas olan değişkenler düzeyde durağan değillerdir. Yukarıda zaman yolu grafiklerini gösterdiğimiz serilerin (değişkenlerin) bazılarının sabit değerleri üzerinden grafiklerini de gösterelim (Grafik-10).

Grafik-10: Zaman Yolu Grafikleri

Değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları otokorelasyon fonksiyonları incelenerek de anlaşılabilir. Bunu anlamak için serilerin korolegramına bakılmış ve düzeyde durağan olmadıklarına karar verilmiştir.

3.6.3 Birim Kök Testleri

Bundan sonraki aşama değişkenlere “birim kök testi” uygulamak ve durağanlıklarına bakmaktır. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi uygulanmıştır.

3.6.3.1 Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Değişkenlerin düzey değerleri için yapılan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, ADF test istatistiği değerleri %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerinden mutlak değer olarak küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği şeklindeki H_0 hipotezi kabul edilmekte ve serilerin düzeyde durağan olmadıkları sonucuna varılmaktadır. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ADF test istatistiği değerleri %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerinden mutlak değer olarak

büyük olduğu için serilerin birim kök içerdiği şeklindeki H_0 hipotezi red edilmekte ve serilerin birinci farkda durağan oldukları sonucuna varılmaktadır. Düzey ve birinci farklara ilişkin ADF testi sonuçları, Tablo-70’te görülmektedir.

Tablo-70: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEYDE I(0)			BİRİNCİ FARKTA I(1)		
	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli	Sabit Terimsiz ve Trendsiz	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli	Sabit Terimsiz ve Trendsiz
Inaciky	-2.148233	-3.717348**	0.297486	-7.459123*	-7.463838*	-7.565695*
Inaciksb	-0.513357	-4.077083**	1.331082	-7.736291*	-7.616055*	-7.482054*
Inborcy	-1.958185	-3.340875	0.899875	-3.439973**	-3.631902**	-3.413236*
Inborcsb	-2.165630	-2.405319	1.060553	1.060553	-2.843245	-2.046955**
Indth	-3.705028**	-3.354135	-3.425146*	-5.935324*	-5.882414*	-5.988225*
Inelekt	-1.244912	-1.251349	2.793818	-4.994101*	-5.207096*	-3.404466*
Inelektsb	-1.901222	-1.726330	0.637783	-5.140025*	-5.358358*	-5.032918*
Infddi	-2.381916	-4.894796*	-1.510488	-7.691991*	-7.407933*	-7.379653*
Infdisb	-1.983492	-4.332365**	1.579257	-7.330321*	-6.983992*	-6.672158*
Infddiy	-2.436388	-4.723110*	-2.727764*	-7.436839*	-7.123229*	-7.126654*
Ingsyhsb	-1.645222	-1.448479	3.751646	-5.278407*	-5.486196*	-3.644853*
Inisgmalsb	-0.861745	-2.415834	2.062657	-3.775282*	-3.704412*	-3.343573*
Inisgmalsd	-3.213901**	-3.428929	-0.996438	-6.798000*	-6.641389*	-6.785259*
Inissaat	-1.680080	-4.241415	2.378180	-5.646925*	-5.669718*	-6.222405*
Inist	-2.424265	-2.517500	2.680378	-6.479810*	-6.952576*	-5.171126*
Inkatmd	-0.789464	-1.040858	9.497377	-5.077361*	-5.061492*	-0.662987
Inkatmdsb	-1.472396	-2.441803	2.082841	-5.496649*	-5.440678*	-4.705058*
Inokko	3.576398**	-3.673328	0.397229	-8.825604*	-8.697400*	-8.973551*
Inossysb	-1.197190	-0.993101	3.682986	-5.085233*	-5.216930*	-1.234737
Inossysd	-3.968088*	-4.913644*	0.039099	-6.517546*	-6.378525*	-6.668652*
Inossyy	-0.123910	-7.751401*	-2.628247**	-5.335296*	-5.083089*	-3.444888*
Inotvmsb	-1.331739	-3.612128	2.000206	-5.666042*	-5.530602*	-4.996480*
Inotvmsd	-1.539470	-3.225253	-1.799163	-4.786676*	-4.676324*	-4.739657*
Inotvxsb	-0.071629	-2.165180	3.068170	-6.094686*	-6.431629*	-4.751137*
Inotvxsd	-0.792429	-2.234811	-1.282141	-6.248469*	-6.432203*	-6.174992*
Insatd	-0.571041	-2.710555	10.16992	-5.531709*	-5.418542*	-0.539342
Insatdsb	-1.213252	-2.831101	2.233965	-6.394594*	-6.284738*	-5.191298*
Intasy	-2.161248	-2.073559	0.437160	-4.416272*	-4.314625**	-4.516747*
Intassb	-5.107814*	-1.708003	0.437837	-4.285980*	-5.525452*	-1.513581
Intcgk	-0.867024	-2.532786	2.729187	-4.882651*	-4.811342*	-3.844545*
Inticaret	-1.730130	-2.399054	2.054365	-3.878405*	-3.788384**	-3.631946*
Intopgel	-0.568937	-2.715752	-0.109477	-5.403770*	-5.302492*	-0.562410
Intopgelsb	-1.181391	-2.849382	2.170173	-6.627435*	-6.545124*	-5.324628*
Intssyy	-1.574807	-1.597449	-0.229661	-4.093947*	-4.083378**	-4.208925*
Intssysb	-1.454873	-1.336756	1.683407	-4.301878*	-4.380310**	-3.922599*
Inufe	0.021139	-0.128296	-1.378339	3.436869**	-3.687045**	-3.332881*

ADF Testi Kritik Değerler: (MacKinnon Kritik Değerleri)

%1	-3.724070	-4.440739	-2.660720	-3.737853	-4.394309	-2.664853
%5	-2.986225	-3.632896	-1.955020	-2.991878	-3.612199	-1.955681
%10	-2.632604	-3.254671	-1.609070	-2.635542	-3.243079	-1.608793

* %1’de anlamlı, ** %5’de anlamlı.

3.6.4 Model 1

Yukarıda da belirttiğimiz gibi analizimizde yararlandığımız tüm serilerin logaritmik değerlerini kullanıyoruz. Aynı zamanda değişkenlerin her ikisi de 1987 fiyatlarına göre hesaplanmıştır. Serinin başındaki “ln” harfleri logaritmalarının alındığını, sonundaki “sb” harfleri de serilerin sabit fiyatlarla ifade edildiğini göstermektedir.

3.6.4.1 Özet İstatistikler

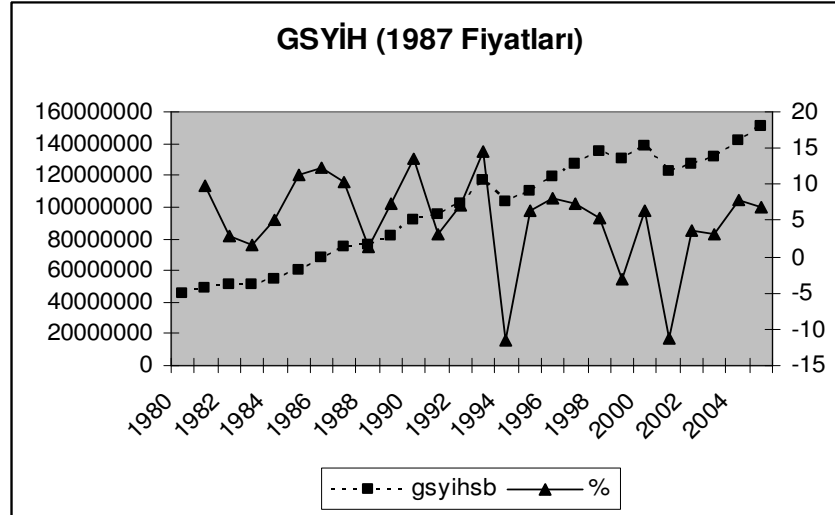
Aşağıdaki Tablo-71, otomotiv satış değeri ve gayri safi yurtiçi hasıla serilerinin inceleme dönemindeki çeşitli özet istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo-71: GSYİH ve Otomotiv Satış Değerleri

	SATD	GSYİH
Ortalama	3088127	98182560
Standart sapma	1950424	33689227
Min. – Max.	621284 – 7991308	44827796 – 1.51E+08
Orta Değer (Medyan)	3116690	1.03E+08

Örnek dönemindeki yıllık ortalama GSYİH miktarı 1987 fiyatları ile 98,2 milyon YTL, otomotiv satış değeri ise 3 milyon YTL’dir.

Grafik-11:

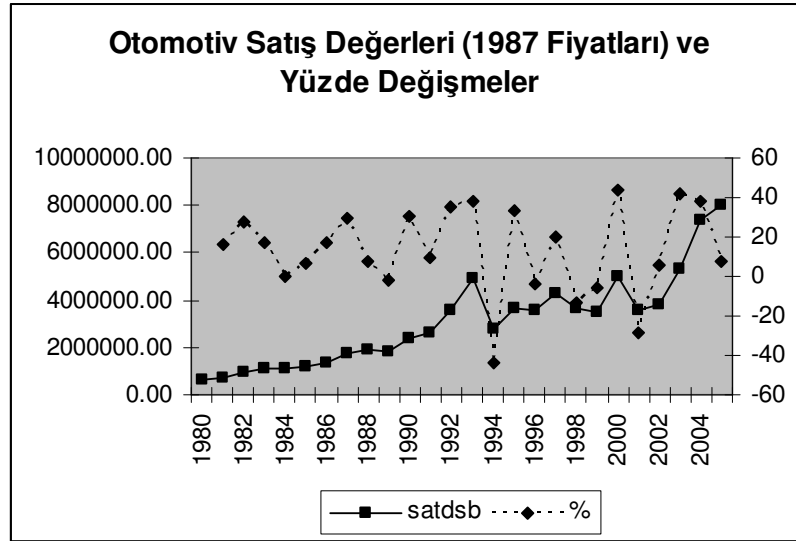

1980-2005 döneminde Türkiye'nin GSYİH'sinde artış hızları değişmekle birlikte hemen hemen istikrarlı bir yapı söz konusudur. Geçen çeyrek asır boyunca ekonomide üç tane kriz yaşanmış ve bu da kendisini GSYİH'de düşüş olarak

göstermiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomi küçülmüştür. Son dört yıldır, özellikle de son iki yıldır ekonomi yüksek büyüme hızları yakalamıştır. 2005 yılında Türkiye'nin GSYİH'si cari fiyatlarla 487 milyar YTL, 1987 yılı fiyatları ile 151 milyon YTL'dir (Grafik-11).

Otomotiv satış değerinde ise 1993 yılına kadar düzenli artışlar yaşanmıştır. 1994, 1999 ve 2001 yılları otomotiv satış değerinin azaldığı yıllardır. 1993'te yakaladığı 4.9 milyon YTL'lik satış değerini ancak 2000 yılında yakalayan sektör, 2003 yılında 5.4 ve 2005 yılında da 8 milyon YTL'lik satış değerine ulaşmıştır. Satış değerinde oransal olarak en yüksek artış 2000 yılında (%44), ve en büyük düşüş de 1994 yılında (%43,5) yaşanmıştır (Grafik-12).

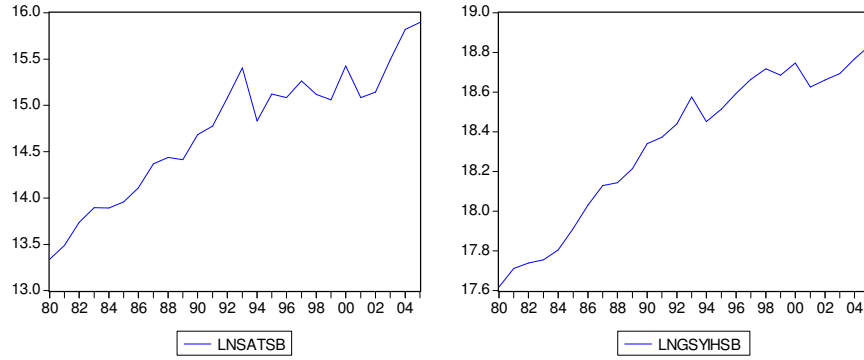
Grafik-12:

3.6.4.2 Durağanlık Analizi

Otomotiv satış değeri ile gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığımız bu modelde; ilk önce değişkenlerin durağan olup olmadıklarına bakmak gerekmektedir. Kullandığımız iki değişkenin zaman yolu grafikleri aşağıda çizilmiştir. Bu grafiklere baktığımızda, kabaca iki serinin de durağan olmadığını söyleyebiliriz. Serilerin korelegramlarına da bakılmış ve serilerin durağan olmadıkları saptanmıştır. Korelegram, otokorelasyonların, kısmi otokorelasyonların ve Q-istatistik değerlerinin gösterildiği bir grafikdir.

Grafik-13: Otomotiv Satış Değeri ve GSYİH

Durağanlığı belirlemek için son olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Her iki seride düzeyde durağan çıkmadığı için (ADF test istatistiği kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için) birinci farkları alınmış ve bu test için, $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$ denklemi sabit terimli, sabit terim ve trendli ve sabit terimsiz ve trendsiz olarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Denklemden bağımlı değişkenin kaç gecikmeli değerine yer verileceğine, maksimum gecikme uzunluğu 5 olmak üzere Schwarz bilgi kriteri kullanılarak karar verilmiştir. ADF birim kök testinin sonuçları aşağıdaki Tablo-72’de verilmektedir. Yukarıda ki Tablo-70’de görüldüğü gibi, testin sonucu hem GSYİH hem de satış değeri serisinin düzeyde durağan olmadıkları yönündedir. O yüzden serilerin birinci farkları alınmış ve tekrar ADF birim kök testi uygulanmıştır. Birinci farklarda hesaplanan ADF test istatistikleri mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden yüksektir.

Tablo-72: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Sabit Terimli ADF-t İstatistiği	Sabit Terim ve Trendli ADF-t İstatistiği
Ingisyhsb	-5.278407	-5.486196
Insatdsb	-6.394594	-6.284738
MacKinnon Kritik Değ. (%1)	-3.737853	-4.394309

Ingisyhsb ve Insatdsb değişkenleri eğer düzeyde durağan çıkarsalardı, bu iki seri kullanılarak yapılacak regresyon analizinin sahte olmayacağını söyleyebilirdik. Fakat birinci farkda durağan çıkmaları eş-bütünleşme analizinin yapılmasını da gerekli

kılmıştır. Fakat Engle-Granger eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modellerini yapmadan önce Granger nedensellik analizini yapmakta fayda vardır.

3.6.4.3 Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizinin sonuçları, gayri safi yurtiçi hasıla ile otomotiv satış değeri arasında, gayri safi yurtiçi hasıladan otomotiv satış değerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hesaplanan F test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermiştir. Bu nedensellik ilişkisi ikinci ve üçüncü gecikmelerde daha kuvvetli olarak görünürken, dördüncü gecikmede ilişki kaybolmaya başlamaktadır. Diğer yönlü bir ilişki ise yoktur. Çünkü hesaplanan F test istatistiği, katsayıların istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmadığına işaret etmektedir.

Tablo-73: Nedenselliğin Yönü

Gecikme	Nedensellik Yönü			F Değeri	Prob. Değeri
1	lnsatdsb	→	lngsyihsb	0.31847	0.57824
	lngsyihsb	→	lnsatdsb	2.35875	0.13884
2	lnsatdsb	→	lngsyihsb	0.10815	0.89804
	lngsyihsb	→	lnsatdsb	5.37356	0.01414
3	lnsatdsb	→	lngsyihsb	0.17422	0.91227
	lngsyihsb	→	lnsatdsb	3.98098	0.02699
4	lnsatdsb	→	lngsyihsb	0.27047	0.89176
	lngsyihsb	→	lnsatdsb	2.87467	0.06588

Granger nedensellik analizine göre, gayri safi yurtiçi hasıla otomotiv satış değerini etkilerken, otomotiv satış değeri gayri safi yurtiçi hasılayı etkilememektedir. Bu nedenle, otomotiv satış değerinin bağımlı (sonuç), gayri safi yurtiçi hasılanın ise bağımsız (neden) değişken olarak yer alacağı bir regresyon analizi yapmak olurlu olmaktadır.

3.6.4.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli

Satış değerine ilişkin uzun dönem denklemi aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$\text{lnsatdsb} = - 17.96084032 + 1.78273368 * \text{lngsyihsb}$$

$$(-11.49572) \quad (20.92671)$$

$$R^2 = 0.948044 \quad DW = 0.948383 \quad F = 437.9274 \quad \text{Probability}(F \text{ istatistiği}) = 0.000000$$

Uzun dönemli modeldeki katsayılar, istatistiki olarak anlamlı olsa da, eşbütünleşme teorisinde açıklandığı gibi, bu katsayılar sahte ilişkinin sonucu da olabilir. Bu açıdan koentegrasyon ilişkisinin varlığının ortaya konması için hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığının belirlenmesi gereklidir. Aşağıdaki model, bunun için, değişkenlerin birinci farkları alınarak kurulmuş kısa dönemli bir modeldir. Bu modeldeki hata düzeltme mekanizmasını temsil eden hata1 değişkeni, uzun dönemli modelden elde edilmiş hata teriminin 1 gecikmesinin alınmış halidir. Hata teriminin kısa dönemli modele dahil edilmeden önce, durağanlık testi yapılmıştır.

Denklemden elde edilen hata terimine, ADF testi uygulandığında, ADF test istatistiği, -2.557551 (Prob. 0.0128) olarak hesaplanmıştır. Mackinnon kritik değerleri; %1 için; -2.661, %5 için; -1.955'dir. Modelin hata terimlerine ilişkin olarak hesaplanan test istatistiği değeri söz konusu kritik değerlerden (%5) mutlak değer olarak büyük olduğu için, serinin birim kök içerdiğini belirten H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir deyişle, hata teriminin durağan olduğu söylenebilir. Hata teriminin durağan olduğu bulunduktan sonra kısa dönemli modele ilave edilmesinde bir engel kalmamıştır. Modelde yer alan hata1 katsayısının değeri, hata düzeltme mekanizmasının (ECM) büyüklüğünü gösterir. Bu katsayının 0 ile -1 arasında olması gereklidir. Bu, uzun dönemde değişkenler arasında bir eşbütünleşme ya da denge ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme mekanizmasının katsayısı, kısa dönemde değişkenlerde meydana gelen değişimlerden ortaya çıkan sapmanın ne kadar sürede ortadan kalkabileceğini gösterir. Bu katsayı, -1'e ne kadar yaklaşıyorsa, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki denge ilişkisi o kadar güçlüdür ve istikrarlıdır.

Hata1 değişkenini de içeren kısa dönem modeli de aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$\begin{aligned} d(\lnsatdsb) = & -0.02651708816 + 2.538874253*d(\lnsyihsb) \\ & (-0.752697) \qquad \qquad \qquad (5.718392) \\ & -0.4771451867*hata1(-1) \\ & (-2.584286) \end{aligned}$$

$$R^2 = 0.640882 \quad DW = 1.589983 \quad F = 19.63064 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.000013$$

Aşağıdaki modelde ise değişkenlerin birinci farkları alınmış ve satış değeri ile gayri safi yurtiçi hasıla, gayri safi yurtiçi hasılanın bir gecikmeli değeri ve satış değerinin bir gecikmeli değeri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir ve modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. DW (Durbin-Watson) istatistiğinin değeri, modelin hata terimleri arasında ardışık bağımlılık problemi olmadığını göstermektedir.

$$d(\text{Insatd}) = - 13.45332778 + 1.942983735*d(\text{Ingsyihsb}) + 0.82512*\text{Ingsyihsb}(-1) \\ (-2.531906) \quad (3.598943) \quad (2.609320) \\ - 0.07116479917*\text{Insatd}(-1) \\ (-2.450551)$$

$$R^2 = 0.449189 \quad DW = 2.122227 \quad F = 5.708531 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.005087$$

Modelde satış değeri ile gayri safi yurtiçi hasıla ve gayri safi yurtiçi hasılanın bir gecikmeli değeri arasında aynı yönde (pozitif) ve kuvvetli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Satış değeri ile satış değerinin bir gecikmeli değeri arasında ise ters yönde (negatif) ve zayıf bir ilişki vardır.

3.6.5 Model 2

Burada otomotiv satış değeri ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki araştırılacaktır. Önce serilerin durağan olup olmadıklarına bakılacak sonra iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi gecikme değerleri de dikkate alınarak incelenecektir. Ardından Engle –Granger Eş-Bütünleşme Yöntemi ve hata düzeltme modelleri ile değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkiler belirlenmeye çalışılacaktır.

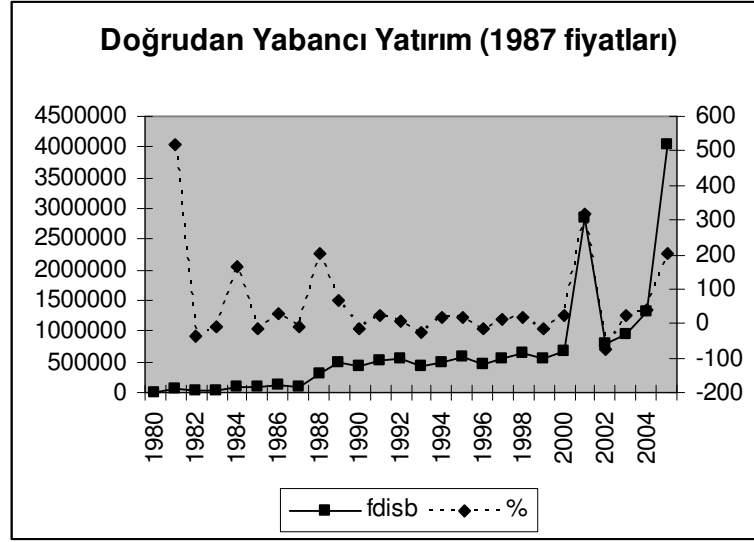
3.6.5.1 Özet İstatistikler

Aşağıdaki Tablo-74, otomotiv satış değeri ve doğrudan yabancı yatırım serilerinin inceleme dönemindeki çeşitli özet istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo-74: Ortalama Satış ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri

	SATD	FDI
Ortalama	3088127	650074
Standart sapma	1950424	884051
Min. – Max.	621284 – 7991308	11380 – 4043629
Orta Değer (Medyan)	3116690	493801

Grafik-14:

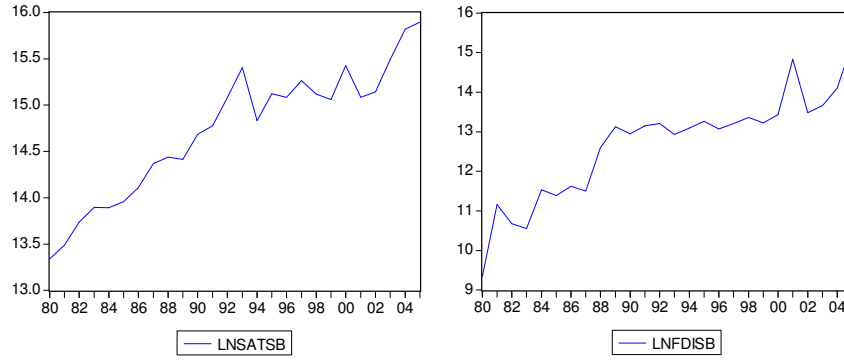

Türkiye'nin 1980-2005 döneminde çektiği *doğrudan yabancı sermaye miktarı* potansiyelinin çok altında kalmıştır. 2002 yılına kadar, 2001 yılı hariç tutulacak olursa yılda ortalama 1 milyar dolar doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Yabancı Sermaye Derneği'nin yıllık ortalama 25-30 milyar dolar DYS potansiyeline sahip olduğumuzu belirtmesine rağmen, bu rakam yıllarca 1 milyar dolarda kalmıştır. 2003 yılından itibaren gerek makro göstergelerdeki görece gelişmeler, gerekse yabancı yatırımcılar lehine yapılan düzenlemeler nedeniyle DYS girişinde gözle görülür artışlar meydana gelmiştir. 2003 yılında 1,8 milyar dolara yükselen DYS girişi 2004 yılında 2,8 milyar dolar olmuştur. Türkiye, DYS miktarındaki asıl sıçramayı 2005 yılında gerçekleştirmiş ve bu yıl ülkeye çekilen yabancı sermaye miktarı 9,7 milyar doları bulmuştur.

3.6.5.2 Durağanlık Analizi

Otomotiv satış değeri ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığımız bu modelde; ilk önce değişkenlerin durağan olup olmadıklarına bakmak gerekmektedir. Kullandığımız iki değişkenin zaman yolu grafikleri aşağıda çizilmiştir. Bu grafiklere baktığımızda, kabaca iki serinin de durağan olmadığını söyleyebiliriz. Serilerin korelogramlarına da bakılmış ve serilerin durağan olmadıkları saptanmıştır.

Grafik-15: Otomotiv Satış Değeri ve DYY

Durağanlığı belirlemek için son olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Her iki seride düzeyde durağan çıkmadığı için (ADF test istatistiği kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için) birinci farkları alınmış ve bu test için, $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ denklemi sabit terimli, sabit terim ve trendli ve sabit terimsiz ve trendsiz olarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Denklemden bağımlı değişkenin kaç gecikmeli değerine yer verileceğine, maksimum gecikme uzunluğu 5 olmak üzere Schwarz bilgi kriteri kullanılarak karar verilmiştir. ADF birim kök testinin sonuçları aşağıdaki tablo-75'te verilmektedir. Yukarıda ki tablo-70'de görüldüğü gibi, testin sonucu hem doğrudan yabancı yatırım hem de satış değeri serisinin düzeyde durağan olmadıkları yönündedir. O yüzden serilerin birinci farkları alınmış ve tekrar ADF birim kök testi uygulanmıştır. Birinci farklarda hesaplanan ADF test istatistikleri mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden yüksektir.

Tablo-75: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Sabit Terimli ADF-t İstatistiği	Sabit Terim ve Trendli ADF-t İstatistiği
lnfdisb	-7.330321	-6.983992
lnsatdsb	-6.394594	-6.284738
MacKinnon Kritik Değ. (%1)	-3.737853	-4.394309

lnfdisb ve lnsatdsb değişkenleri eğer düzeyde durağan çıksalardı, bu iki seri kullanılarak yapılacak regresyon analizinin sahte olmayacağını söyleyebilirdik. Fakat birinci farkda durağan çıkmaları eş-bütünleşme analizinin yapılmasını da gerekli kılmıştır. Fakat Engle-Granger eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modellerini yapmadan önce Granger nedensellik analizini yapmakta fayda vardır.

3.6.5.3 Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizinin sonuçları, doğrudan yabancı yatırım ile otomotiv satış değeri arasında, doğrudan yabancı yatırımdan otomotiv satış değerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hesaplanan F test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermiştir. Bu nedensellik ilişkisi birinci ve ikinci gecikmelerde daha kuvvetli olarak görünürken, üçüncü gecikmede ilişki kaybolmaya başlamaktadır. Otomotiv satış değerinden doğrudan yabancı yatırıma doğru da zayıf da olsa bir nedensellik ilişkisi vardır. Burada ilk belirttiğimiz nedensellik ilişkisi yönünde regresyon denklemi oluşturularak uzun ve kısa dönem ilişkileri araştırılacaktır.

Tablo-76: Nedenselliğin Yönü

Gecikme	Nedensellik Yönü			F Değeri	Prob. Değeri
1	lnsatdsb	→	lnfdisb	3.41751	0.07799
	lnfdisb	→	lnsatdsb	20.4083	0.00017
2	lnsatdsb	→	lnfdisb	2.50482	0.10827
	lnfdisb	→	lnsatdsb	6.59350	0.00669
3	lnsatdsb	→	lnfdisb	2.47421	0.09886
	lnfdisb	→	lnsatdsb	2.25070	0.12178

3.6.5.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli

Satış değerine ilişkin uzun dönem denklemi aşağıda kurulmuştur.

$$\text{lnsatdsb} = 8.683156955 + 0.4767292299 * \text{lnfdisb}$$

$$(15.15689) \quad (10.60845)$$

$$R^2 = 0.824226 \quad DW = 1.925532 \quad F = 112.5392 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.000000$$

Modelde R^2 değeri DW testinden küçük olduğu için ilk bakışta model anlamlı gibi görünmektedir. Fakat satış değeri ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ki bu anlamlı ilişki sahte bir regresyondan da kaynaklanabilir. İki değişken arasında ki koentegrasyon ilişkisinin belirlenebilmesi için hata düzeltme modeline bakılması gerekmektedir. Hata düzeltme modeli (ECM) yukarıda da belirtildiği gibi uzun dönem denkleminde elde edilecek hata teriminin (burada; hata2) bir gecikmeli değerinin modele ilave edilmesiyle oluşturuluyordu. Bu oluşturduğumuz model artık değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini değil, kısa dönem ilişkisini yansıtmaktadır. Hata2 serisinin de modele dahil edilmeden önce durağanlığının sınanması gerekmektedir.

$$d(\text{hata2}) = -0.9726259564 * \text{hata2}(-1) \\ (-4.810665)$$

$$R^2 = 0.490614 \quad DW = 1.765680$$

Uzun dönem denkleminde elde ettiğimiz hata terimine ADF birim kök testi uyguladığımızda ADF test istatistiğinin değeri -4.810665 (Prob. 0.0000) olarak hesaplanmıştır. Mackinnon kritik değerleri; %1 için; -2.660720, %5 için; -1.955020'dir. Modelin hata terimlerine ilişkin olarak hesaplanan test istatistiği değeri söz konusu kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu için, serinin birim kök içerdiğini belirten H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir deyişle, hata teriminin durağan olduğu söylenebilir. Hata teriminin durağan olduğu bulunduktan sonra kısa dönemli modele ilave edilmesinde bir engel kalmamıştır.

Hata2 değişkenini de içeren kısa dönem modeli de aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$d(\text{lnsatdsb}) = 0.09431378083 + 0.03603454991 * d(\text{lnfdısb}) \\ (1.30187) \quad (6.08293) \\ + 0.3642382434 * \text{hata2}(-1) \\ (2.23876)$$

Satış değerinin bağımlı ve doğrudan yabancı yatırımın bağımsız değişken olarak alındığı bu kısa dönem modelde aynı yönde zayıf bir ilişki söz konusudur. Hata teriminin bir gecikmeli değeri ile satış değeri arasında ise yine aynı yönde ve nisbeten daha güçlü bir ilişki söz konusudur. Parantez içindeki t istatistikleri de modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

3.6.6 Model 3

Otomotiv sektöründe ki istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu başlık altında, yukarıda ki model denemelerinde de yapıldığı gibi önce iki serinin bazı özet istatistiksel değerleri verilecek, ardından serilere ait toplam ve yüzde değişimlerin yer aldığı grafiklerle değişkenler tanıtılacaktır.

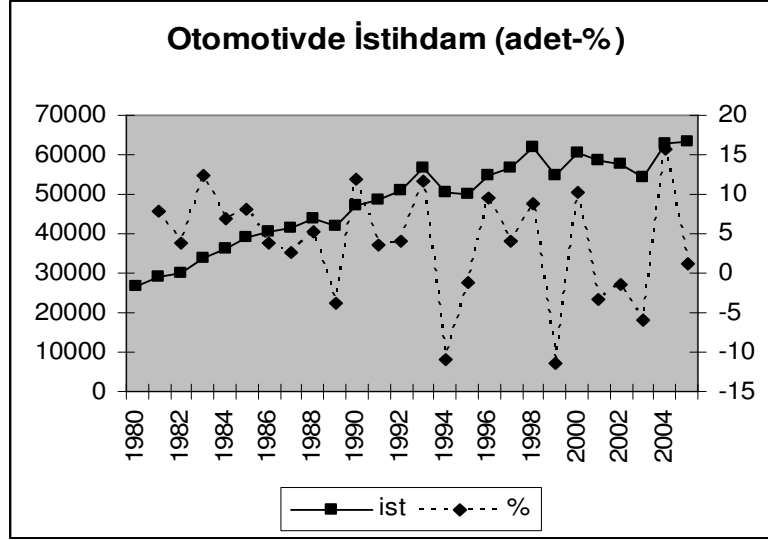
3.6.6.1 Özet İstatistikler

Aşağıdaki Tablo-77, otomotiv sektöründeki istihdam adetleri ve doğrudan yabancı yatırım serilerinin inceleme dönemindeki çeşitli özet istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo-77: Ortalama İstihdam ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri

	İST	FDI
Ortalama	48144	650074
Standart sapma	10967	884051
Min. – Max.	26859 – 63447	11380 – 4043629
Orta Değer (Medyan)	50152	493801

Grafik-16:

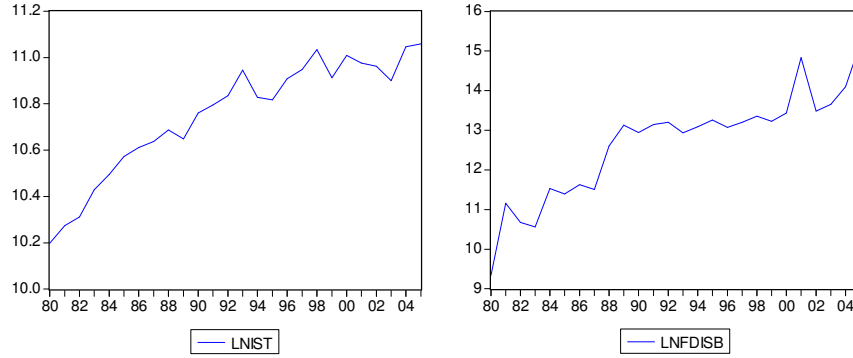
Otomotiv sektöründe *istihdam edilen işgücü sayısı*, yukarıdaki Grafik-16'da da görüldüğü gibi kriz dönemleri dışında mutlak olarak devamlı artış göstermiştir. Sadece yıldan yıla artış oranlarında bazı düşüşler yaşanmıştır. Fakat 1994, 1999 ve 2001 yıllarında otomotiv sektöründe de tüm sektörlerde olduğu gibi işçi çıkarmalar meydana gelmiştir. 2001 yılında ekonomide yaşanan krizin etkilerini, otomotiv sektörü 2002 ve 2003 yıllarında da yaşamış, işçi çıkarmalar az da olsa devam etmiş, fakat 2004 ve 2005 yılları otomotiv sektörü için çok olumlu geçmiştir.

3.6.6.2 Durağanlık Analizi

Otomotiv sektöründeki istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığımız bu modelde; ilk önce değişkenlerin durağan olup

olmadıklarına bakmak gerekmektedir. Kullandığımız iki değişkenin zaman yolu grafikleri aşağıda çizilmiştir. Bu grafiklere baktığımızda, kabaca iki serinin de durağan olmadığını söyleyebiliriz. Serilerin korelogramlarına da bakılmış ve serilerin durağan olmadıkları saptanmıştır.

Grafik-17: Otomotivde İstihdam ve DYY

Durağanlığı belirlemek için son olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Her iki seride düzeyde durağan çıkmadığı için (ADF test istatistiği kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için) birinci farkları alınmış ve bu test için, $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$ denklemi sabit terimli, sabit terim ve trendli ve sabit terimsiz ve trendsiz olarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Denklemde bağımlı değişkenin kaç gecikmeli değerine yer verileceğine, maksimum gecikme uzunluğu 5 olmak üzere Schwarz bilgi kriteri kullanılarak karar verilmiştir. ADF birim kök testinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir. Yukarıda ki tablo-70'de görüldüğü gibi, testin sonucu hem otomotivdeki istihdam hem de doğrudan yabancı yatırım serisinin düzeyde durağan olmadıkları yönündedir. O yüzden serilerin birinci farkları alınmış ve tekrar ADF birim kök testi uygulanmıştır. Birinci farklarda hesaplanan ADF test istatistikleri mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden yüksektir.

Tablo-78 : ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Sabit Terimli ADF-t İstatistiği	Sabit Terim ve Trendli ADF-t İstatistiği
Inist	-6.479810	-6.952576
lnfdisb	-7.330321	-6.983992
MacKinnon Kritik Değ. (%1)	-3.737853	-4.394309

lnist ve lnfdisb değişkenleri eğer düzeyde durağan çıksalardı, bu iki seri kullanılarak yapılacak regresyon analizinin sahte olmayacağını söyleyebilirdik. Fakat birinci farkda durağan ıkımları eę-bütünleşme analizinin yapılmasını da gerekli kılmıştır. Fakat Engle-Granger eę-bütünleşme testi ve hata düzeltme modellerini yapmadan önce Granger nedensellik analizini yapmakta fayda vardır.

3.6.6.3 Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizinin sonuçları, otomotiv istihdamı ile doğrudan yabancı yatırım arasında, doğrudan yabancı yatırımdan otomotiv istihdamına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hesaplanan F test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermiştir. Bu nedensellik ilişkisi birinci, ikinci ve üçüncü gecikmelerde daha kuvvetli olarak görünürken, dördüncü gecikmede ilişki kaybolmaya başlamaktadır. Burada belirttiğimiz nedensellik ilişkisi yönünde regresyon denklemi oluşturularak uzun ve kısa dönem ilişkileri araştırılacaktır.

Tablo-79: Nedenselliğin Yönü

Gecikme	Nedensellik Yönü			F Değeri	Prob. Değeri
1	lnist	→	lnfdisb	2.07880	0.16344
	lnfdisb	→	lnist	10.5482	0.00369
2	lnist	→	lnfdisb	0.68701	0.51515
	lnfdisb	→	lnist	3.36601	0.05606
3	lnist	→	lnfdisb	1.26569	0.31959
	lnfdisb	→	lnist	3.56982	0.03778
4	lnist	→	lnfdisb	1.02852	0.42905
	lnfdisb	→	lnist	1.83708	0.18193

3.6.6.4 Engle-Granger Eę-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli

İstihdama ilişkin uzun dönem denklemi ağağıda oluşturulmuştur.

$$\ln_{ist} = 8.588456427 + 0.1707689496 * \ln_{fdisb}$$

$$(44.55646) \quad (11.29412)$$

$$R^2 = 0.841644 \quad DW = 1.668289 \quad F = 127.5571 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.000000$$

Modelde R^2 değeri DW testinden küçük olduğu için ilk bakışta model anlamlı gibi görünmektedir. Fakat istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ki bu anlamlı ilişki sahte bir regresyondan da kaynaklanabilir. İki değişken arasında ki koentegrasyon ilişkisinin belirlenebilmesi için hata düzeltme modeline bakılması

gerekmektedir. Hata düzeltme modeli (ECM) yukarıda da belirtildiği gibi uzun dönem denkleminde elde edilecek hata teriminin (burada; hata3) bir gecikmeli değerinin modele ilave edilmesiyle oluşturuluyordu. Bu oluşturduğumuz model artık değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini değil, kısa dönem ilişkisini yansıtmaktadır. Hata3 serisinin de modele dahil edilmeden önce durağanlığının sınanması gerekmektedir.

$$d(\text{hata3}) = -0.8583930627 * \text{hata3}(-1) \\ (-4.103712)$$

$$R^2 = 0.411178 \quad DW = 1.719688$$

Uzun dönem denkleminde elde ettiğimiz hata terimine ADF birim kök testi uyguladığımızda ADF test istatistiğinin değeri -4.103712 (Prob. 0.0002) olarak hesaplanmıştır. Mackinnon kritik değerleri; %1 için; -2.660720, %5 için; -1.955020'dir. Modelin hata terimlerine ilişkin olarak hesaplanan test istatistiği değeri söz konusu kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu için, serinin birim kök içerdiğini belirten H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir deyişle, hata teriminin durağan olduğu söylenebilir. Hata teriminin durağan olduğu bulunduktan sonra kısa dönemli modele ilave edilmesinde bir engel kalmamıştır.

$$d(\ln \text{ist}) = 0.02928368866 + 0.03065318221 * d(\ln \text{fdısb}) \\ (2.162223) \quad (1.369061) \\ - 0.4091690105 * \text{hata3}(-1) \\ (-2.736873)$$

$$R^2 = 0.254103 \quad DW = 2.579472 \quad F = 3.747353 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.039762$$

Parantez içindeki t değerleri modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki kısa dönemli ilişkide otomotivde ki istihdam ile doğrudan yabancı yatırım arasında pozitif ve zayıf bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Modelde Durbin-Watson değeri 2.58 olarak bulunmuş ve R^2 değerinden (0.25) büyüktür.

3.6.7 Model 4

Burada otomotiv ihracatı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki araştırılacaktır. Önce serilerin durağan olup olmadıklarına bakılacak sonra iki değişken

arasındaki nedensellik ilişkisi gecikme değerleri de dikkate alınarak incelenecektir. Ardından Engle-Granger Eş-Bütünleşme Yöntemi ve hata düzeltme modelleri ile değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkiler belirlenmeye çalışılacaktır.

3.6.7.1 Özet İstatistikler

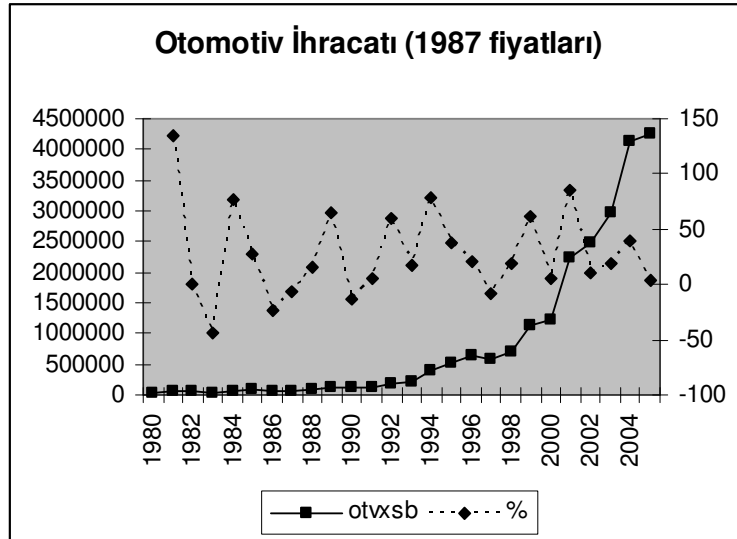
Aşağıdaki Tablo-80, otomotiv ihracatı ve doğrudan yabancı yatırım serilerinin inceleme dönemindeki çeşitli özet istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo-80: Ortalama Otomotiv İhracatı ve Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri

	OTVX	FDI
Ortalama	872183	650074
Standart sapma	1266744	884051
Min. – Max.	31612 – 4255704	11380 – 4043629
Orta Değer (Medyan)	201731	493801

1990'lı yıllara kadar çok düşük seviyelerde olan otomotiv ihracatımız, 1994'ten sonra artmaya başlamıştır. Özellikle 1999'dan itibaren otomotiv ihracatındaki artış hızı çok yükselmiştir. 2005 yılında otomotiv ihracatı 14 milyon dolara (1987 fiyatları ile yaklaşık 4,5 milyon YTL) yaklaşmıştır (Grafik-18).

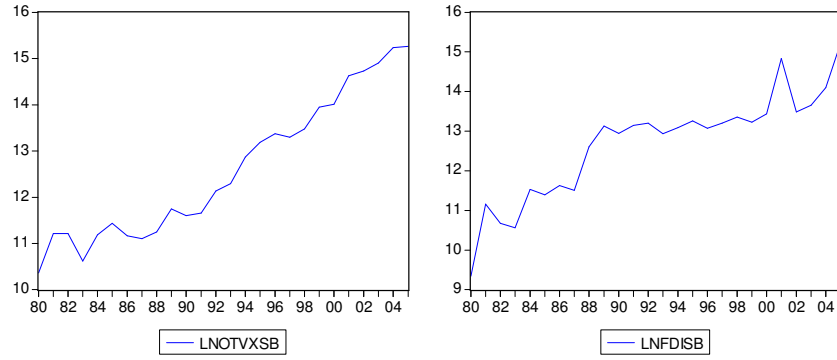
Grafik-18:

3.6.7.2 Durağanlık Analizi

Otomotiv sektöründeki istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığımız bu modelde; ilk önce değişkenlerin durağan olup olmadıklarına bakmak gerekmektedir. Kullandığımız iki değişkenin zaman yolu grafikleri aşağıda çizilmiştir. Bu grafiklere baktığımızda, kabaca iki serinin de durağan olmadığını söyleyebiliriz. Serilerin korelegramlarına da bakılmış ve serilerin durağan olmadıkları saptanmıştır.

Grafik-19: Otomotiv İhracatı ve DYY

Durağanlığı belirlemek için son olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Her iki seride düzeyde durağan çıkmadığı için (ADF test istatistiği kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için) birinci farkları alınmış ve bu test için, $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$ denklemini sabit terimli, sabit terim ve trendli ve sabit terimsiz ve trendsiz olarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Denklemden bağımlı değişkenin kaç gecikmeli değerine yer verileceğine, maksimum gecikme uzunluğu 5 olmak üzere Schwarz bilgi kriteri kullanılarak karar verilmiştir. ADF birim kök testinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir. Yukarıda ki tablo-70'de görüldüğü gibi, testin sonucu hem otomotiv ihracatı hem de doğrudan yabancı yatırım serisinin düzeyde durağan olmadıkları yönündedir. O yüzden serilerin birinci farkları alınmış ve tekrar ADF birim kök testi uygulanmıştır. Birinci farklarda hesaplanan ADF test istatistikleri mutlak değer olarak %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden yüksektir.

Tablo-81: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Sabit Terimli ADF-t İstatistiği	Sabit Terim ve Trendli ADF-t İstatistiği
lnotvxsb	-6.094686	-6.431629
lnfdisb	-7.330321	-6.983992
MacKinnon Kritik Değ. (% 1)	-3.737853	-4.394309

lnotvxsb ve lnfdisb değişkenleri eğer düzeyde durağan çıksalardı, bu iki seri kullanılarak yapılacak regresyon analizinin sahte olmayacağını söyleyebilirdik. Fakat birinci farkda durağan çıkmaları eş-bütünleşme analizinin yapılmasını da gerekli kılmıştır. Fakat Engle-Granger eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modellerini yapmadan önce Granger nedensellik analizini yapmakta fayda vardır.

3.6.7.3 Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizinin sonuçları, otomotiv ihracatı ile doğrudan yabancı yatırım arasında, doğrudan yabancı yatırımdan otomotiv ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hesaplanan F test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermiştir. Bu nedensellik ilişkisi birinci ve ikinci gecikmelerde daha kuvvetli olarak görünürken, üçüncü gecikmede ilişki kaybolmaya başlamaktadır. Burada belirttiğimiz nedensellik ilişkisi yönünde regresyon denklemi oluşturularak uzun ve kısa dönem ilişkileri araştırılacaktır.

Tablo-82: Nedenselliğin Yönü

Gecikme	Nedensellik Yönü		F Değeri	Prob. Değeri	
1	lnotvxsb	→	lnfdisb	0.00425	0.94862
	lnfdisb	→	lnotvxsb	3.21053	0.08693
2	lnotvxsb	→	lnfdisb	2.16801	0.14187
	lnfdisb	→	lnotvxsb	2.63828	0.09747
3	lnotvxsb	→	lnfdisb	3.16325	0.05337
	lnfdisb	→	lnotvxsb	0.71358	0.55807
4	lnotvxsb	→	lnfdisb	1.31619	0.31519
	lnfdisb	→	lnotvxsb	1.70666	0.20835

3.6.7.4 Engle-Granger Eş-Bütünleşme Tekniği ve Hata Düzeltme Modeli

İhracata ilişkin uzun dönem denklemi aşağıda oluşturulmuştur.

$$\text{lnotvxsb} = 12.03504911 + 1.241621873 \cdot \text{lnfdn} \\ (62.92685) \quad (7.182490)$$

$$R^2 = 0.682490 \quad DW = 0.683563 \quad F = 51.58817 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.000000$$

Modelde R^2 değeri DW testinden küçük olduğu için ilk bakışta model anlamlı gibi görünmektedir. Fakat ihracat ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ki bu anlamlı ilişki sahte bir regresyondan da kaynaklanabilir. İki değişken arasında ki koentegrasyon ilişkisinin belirlenebilmesi için hata düzeltme modeline bakılması gerekmektedir. Hata düzeltme modeli (ECM) yukarıda da belirtildiği gibi uzun dönem denkleminde elde edilecek hata teriminin (burada; hata4) bir gecikmeli değerinin modele ilave edilmesiyle oluşturuluyordu. Bu oluşturduğumuz model artık değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini değil, kısa dönem ilişkisini yansıtmaktadır. Hata4 serisinin de modele dahil edilmeden önce durağanlığının sınanması gerekmektedir.

$$d(\text{hata4}) = -0.3690542984 * \text{hata4}(-1) \\ (-2.443715)$$

$$R^2 = 0.196800 \quad DW = 1.967881$$

Uzun dönem denkleminde elde ettiğimiz hata terimine ADF birim kök testi uyguladığımızda ADF test istatistiğinin değeri -2.443715 (Prob. 0.0223) olarak hesaplanmıştır. Mackinnon kritik değerleri; %1 için; -2.660720, %5 için; -1.955020'dir. Modelin hata terimlerine ilişkin olarak hesaplanan test istatistiği değeri %5 anlamlılık düzeyinde söz konusu kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu için, serinin birim kök içerdiğini belirten H_0 hipotezi reddedilir. Diğer bir deyişle, hata teriminin durağan olduğu söylenebilir. Hata teriminin durağan olduğu bulunduktan sonra kısa dönemli modele ilave edilmesinde bir engel kalmamıştır.

$$d(\ln \text{otvxsb}) = 0.1425525674 + 0.2818548396 * d(\ln \text{fdı}) \\ (2.520801) \quad (3.198801) \\ - 0.04939994923 * \text{hata4}(-1) \\ (-0.717653)$$

$$R^2 = 0.328097 \quad DW = 1.938469 \quad F = 5.371416 \quad \text{Prob.}(F \text{ ist.}) = 0.012600$$

Otomotiv ihracatı ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkinin araştırıldığı yukarıdaki kısa dönemli modelde iki değişken arasında pozitif ve zayıf bir ilişki vardır. t istatistik değerleri modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Durbin-Watson test istatistiği değeri R^2 değerinden büyük olduğu için de model anlamlıdır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dünya genelinde 1960'lı yıllarda başlayan ithal ikameci hareketler 1980'li yıllarda yerini liberal politikalara bırakmış, kaynakların etkin kullanımı ve özel girişimin daha fazla kâr elde etme güdüsüne dayalı olarak ortaya çıkan uluslararası rekabete dayalı üretim politikaları, küreselleşme olgusunu gündeme getirmiştir. Serbest mal ve hizmet ticareti ile teknoloji transferi ve rekabet derecesini yükseltecek yasal ve kurumsal düzenlemeler doğrultusunda küreselleşen dünyamızda en fazla serbestisi elde edilen üretim faktörünün sermaye olduğu bilinmektedir.

Mal ve hizmet üretimine yönelik bir tür uluslararası sermaye akışı niteliğindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye ile birlikte yönetim becerisi, know-how ve yeni teknoloji transferi sağlaması ve pazarlama, ihracat ve istihdam olanaklarını artırması dolayısıyla gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarının temel unsurlarından biri durumuna gelmiştir. Ülke ekonomilerinin büyümesinde ve büyüme hızının sürdürülmesinde küçümsenmeyecek bir role sahip olan doğrudan yabancı yatırımlar, ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye entegrasyonu için de vazgeçilemez faktörler arasında yer almaktadır.

1980'li yıllara kadar genellikle gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar, ülke ekonomilerine sağladığı yararların belirginleşmesi ve sermaye yetersizliği çeken ülkeler için dış borçlanmaya alternatif olarak görülmesiyle 1980'lerden sonra gelişmekte olan ülkeler arasında rekabet konusu olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda yabancı sermaye önündeki engelleri kaldırmaya, liberalleşme ve özelleştirme faaliyetlerine ve teşvik tedbirlerine yönelik düzenlemeler yapan gelişmekte olan ülkeler, özellikle 1990'ların ortalarında dünya çapında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları payları oldukça yüksek düzeylere çıkarmışlardır.

1800'lü yıllarda doğal ve tarımsal kaynaklara yönelik olarak başlayan yabancı sermaye yatırımları günümüze kadar bilgi işlemden nükleer maddelere ve hizmet sektörü yatırımlarına kadar uzanan bir gelişim süreci geçirmiştir. Özellikle 1985'den sonra turizm, bilgi işlem, otomotiv, telekomünikasyon ve nükleer maddelere yönelen doğrudan yabancı yatırımlarda son yıllarda hizmetler sektörü ağırlık taşımaya başlamıştır.

Uluslararası olmak dolayısıyla dünya rekabetine açılmak, sanayi ve hizmet üretiminde verimliliğe ve çağdaşlığa zorlayan gerçekçi bir ortam sağlar. Finansman ve üretimde arz fazlasına sahip olan ülkeler, dünya pazarlarına sunum kapısı aramaktadır. Uluslararası yetenek, dil, deneyim ve beceri çağdaş bir kişilik ve rekabet gücü için zorunlu duruma gelmiştir. Kalkınma plan ve programlarında öngörülen yatırım teşvik politikalarının temel özelliği uluslararası nitelik taşımasıdır. Bu amaçla, uluslararası yatırımlara yönelik şirketlere ülke kalkınmasında önemli roller düşmektedir.

Genel olarak bu büyük sermayeli çokuluslu (ulusötesi) şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar ile ucuz işgücü, ucuz hammadde, düşük vergilendirme sistemi ve teşvik tedbirleri olan ülkelerde faaliyet gösterilerek daha yüksek kâr ve daha yüksek rekabet gücü sağlamak amaçlanmaktadır. Ancak, yabancı sermayenin yatırım yerinin belirlenmesinde dikkate alınan en önemli unsur ülkedeki ekonomik ve siyasi istikrar durumudur. Doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli yatırım niteliğinde olması nedeniyle DYY yapacak şirketler yatırım yapacakları ülkede, istikrarlı bir iş ortamının bulunmasına (döviz kuru, enflasyon), ulaşım ve altyapı olanaklarının yeterliliğine, etkin bir çalışma mevzuatının varlığına, pazara giriş olanaklarının ve serbest rekabete dayalı bir piyasanın oluşmuş olmasına çok büyük önem vermektedirler. Yatırım yerinin değerlendirilmesinde ikincil olarak göz önünde tutulan kriterler ise teşvik tedbirleri, yabancı sermaye mevzuatı, işgücü yeterliliği ve kalitesi, güvenlik sorunları ve diğer altyapı unsurlarıdır.

Dış ticaret şirketleri, uluslararası pazarları yakından bilmek ve pratiğe koyabilme açısından en uygun konumdadırlar. Çok uluslu şirketlerin, dış ticaret şirketleriyle ortak çalışmalar yapmalarına; ortak girişim, satın alma ve birleşmelere gidebilmeleri konusunda, bankalara önemli görevler düşmektedir. Çok uluslu şirketler, ortak yatırım planları izleyebilmek için bir koordinasyon ve işbirliği ortamına gerek duymaktadırlar. Ülke öncelikleri, döviz kazandırıcı faaliyetler ve gelecekteki beklentileri açısından en kârlı yatırım ve eylem planları uygulanmalıdır. Bu işlevi yürütebilecek kamu kuruluşları devreye girmelidir.

Çok uluslu şirketler, risk koşulları altında ve uzun vadeli yatırım yapan girişimler olarak, tercihli devlet kredisi ve olanaklarından ya da kamu fonlarına aracılık

eden kurumlardan öncelikle yararlanması gereken kuruluşlardır. Bir kalkınma bankası, bu amaçla teşvik fonlarının çok uluslu şirketlerin yararlanması için aracı olmalıdır.

Gelecekte dünya genelinde beklenen gelişmeler şu şekilde sıralanabilir. Yurt dışında yapılan üretimle gerçekleştirilen satışların hacminde hızlı bir artış olacağı beklenmektedir. Yabancı ülkelerde sürdürülen üretim de artacaktır. Bununla birlikte uluslararası gelişmenin aracı olarak birleşme-satın alma, bütünleşme ve ortak yatırımlara daha çok başvurulacağı görülmektedir. Bu stratejilerin gelişmekte olan ülkelere doğru yayılacağı da bilinmelidir. ÇUŞ için yer seçiminde en etkin olan faktör o pazarlara yakınlık olmaktadır. Ancak tüm işletmelerde genel eğilim, dünyadaki küreselleşme gelişmelerine uyarak uluslararası yatırımlara yönelme biçiminde ortaya çıkmaktadır. ÇUŞ için bu eğilimin, şirketlerin büyüklüğü ile bağlantılı olduğu bilinmelidir.

Gelişmekte olan ülkeler dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını kalkınma hamlelerinin önemli bir parçası olarak değerlendirmektedirler. Gerçekten de uygulamada dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının olumlu etkilerinin olumsuz etkilerine kıyasla daha ağır bastığını kabul etmek gereklidir. En çok yabancı yatırım çeken gelişmekte olan ülkeler arasında gösterdiğimiz ülkeler, yabancı yatırım akışının başladığı 1960'lardan itibaren sanayi ürünleri ihracatlarını hızla arttırmışlardır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye yönelmesinde sadece dışa açık olmak yeterli olmayıp, yönlendirici politikalar ve faktörler de etkili olmaktadır. Özelleştirme politikası, rekabet politikası, sosyal politika, ekonomik ve siyasi istikrar, Dünya Ticaret Örgütü'ne ve politikalarına uyum, ekonomik entegrasyonlara katılım, vergi kolaylıkları ve özendirici politikalar gibi uygulamalar yabancı yatırımlar üzerinde etkili olurken kültürel faktörler de öne çıkmaktadır.

Yabancı sermaye girişlerinin etkin yönetimi, diğer bir deyişle olumlu etkilerinin maksimizasyonu ve olumsuz etkilerinin minimizasyonu oldukça karmaşık bir konu olup, ilgili ülkelerin politik ve kültürel yapıları, kalkınma planları, piyasa koşulları ve kurumsal yapılarıyla yakından ilgilidir. Ülkelerarası farklılaşmalar da, yabancı yatırımların etkin yönetiminde kullanılabilir olan politikaların değişebileceğini ve dolayısıyla genel bir yaklaşım olmayacağını ortaya koymaktadır. Ancak ülkelerin kendi özel koşullarını da dikkate alarak izlemeleri gereken politikalar bulunmaktadır.

Bir yandan ekonomik büyüme ve talebi harekete geçirmek amacıyla sermaye akımlarına izin verilmesi, diğer yandan da bunların getirebileceği istikrarsızlıkların önlenmesi, politik bir seçim konusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle sermaye akışlarını hızlandıran etkenlerin dikkate alınması gerekmektedir. Sermaye akımlarındaki artış, ülkedeki rekabetin ve verimliliğin artması ile oluşan sürekli bir iyileşmenin etkisi ile sağlandığında bunların istikrar sağlayıcı rolleri çok daha fazla olabilmektedir. Buna karşılık sermaye akımları, daha çok dışsal etkilerden ya da kredi kısıtlamalarından kaynaklanmakta ise, ortaya çıkabilecek etkiler istikrarsızlıklara yol açabilecektir.

Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin uluslararası fonlardan yeterince pay alması, bu fonların ülke ekonomileri üzerinde olumlu etkiler yaratması ve yine ülke üzerinde oluşabilecek olası olumsuzlukların giderilmesi amacıyla bu fonların yönetilmesi, esas itibariyle bu ülkelerin rekabetçi bir serbest piyasa ekonomisi oluşturmuş olmalarına bağlıdır. Rekabetçi bir serbest piyasa ve rasyonel makro ekonomik politikalar, enflasyonun düşük tutulmasını ve verimli yatırımların artmasını sağlayacak ve sonuçta gerek yurt içi gerekse yurt dışı işlemlerdeki riskler minimize edilmiş olacaktır. Kısaca bu ülkeler kendilerine yönelen fonların olumlu yönlerini çıkarabilmek ve olumsuz etkilerini giderebilmek amacıyla, bu fonlarla ilgili kısıtlayıcı ve müdahaleci politikalar yerine siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayıcı, piyasaları geliştirici politikaları ön plana çıkarmaları gerekmektedir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan liberalleşme akımına paralel olarak yabancı sermaye ile ilgili ilk yasal düzenlemeyi 1954 yılında 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" ile yapmıştır. İlgili kanuna ek olarak 25 Ocak 1980 tarihli "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" ile uygulamaya konan liberal iktisat politikaları ve kambiyo mevzuatı ile de Türkiye yabancı sermaye konusunda en liberal mevzuata sahip ülkelerden biri haline gelmiştir. 1991 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde kurulan Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Müsteşarlığın ikiye ayrılması sonucu Hazine Müsteşarlığı bünyesinde faaliyetini devam ettirmeye başlamıştır. 9 Kasım 1994 tarihinde tekrar bazı kurumsal düzenlemelere gidilmiş ve konuya ilişkin en son kurumsal düzenleme ise Haziran 2003'te "Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu" çıkarılarak yapılmıştır.

Yukarıda anlatıldığı üzere, oldukça liberal bir anlayışla hazırlanmış yabancı sermaye mevzuatına sahip olan Türkiye, coğrafi konumu, ulaşım ve enerji olanakları, teknolojik altyapısı, ekonomik büyüklüğü ile nüfus büyüklüğü ve niteliği açısından taşıdığı pek çok avantaja rağmen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından olması gerektiği kadar pay alamamaktadır. Fiili doğrudan yabancı sermaye girişini ancak 1990 yılında 1 milyar doların üzerine çıkararak Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca da bu tutarı çok fazla artıramamış ancak 2000 yılında 3 milyar dolar civarında DYY girişi gerçekleştirebilmiştir. 2000 yılından sonra krizinde etkisiyle azalmaya başlayan yabancı sermaye girişi son 2 yıldır artma eğilimine girmiş ve 2005 yılında 10 milyar dolar olmuştur. 2005 yılı hariç tutulursa fiili gerçekleştirmeler genellikle Türkiye GSMH'sının %1'inin de altında kalmaktadır. Oysa GSMH büyüklükleri ve gelişme düzeyleri açısından benzer ülkelerde fiili doğrudan yatırım girişleri 5 milyar ile 20 milyar dolar arasında değişmekte ve bu rakamlar söz konusu ülkelerin GSMH'sının en az %10'u ile en çok %38'ine karşılık gelmektedir. Türkiye'nin de bundan sonraki yıllarda 2005 yılında yakaladığı seviyeyi koruması ve artırması gerekmektedir (ABD tarafından 2000'li yıllara yönelik olarak yapılan "Yükselen 10 Büyük Pazar" çalışmasında Türkiye, Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ayrıca gelecekteki en önemli 8-10 pazardan biri olması beklenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından yaklaşık olarak 30 milyar dolar civarında yatırım olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır).

Türkiye'nin yakın gelecekte dünyanın önemli pazarları arasına gireceğini Dünya Ticaret Örgütü de belirtmektedir. DTÖ'ye göre Türkiye dünya ticaretinde en dinamik 20 ülkeden biridir. Türkiye ekonomisinin büyüklüğü kayıt dışı ekonomi dahil edildiğinde en az 500 milyar dolayında tahmin edilmektedir. OECD tahminlerine göre Türkiye'de kişi başına satın alma gücü paritesi 6300 dolar olarak tahmin edilmektedir. Bu veriler ışığında Türkiye artan satın alma gücüyle dinamik bir pazar oluşturmaktadır. Coğrafi açıdan Doğu Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu'nun ortasında bu pazarlarla ilişki içerisinde olan jeo-politik bir konuma sahiptir. Avrupa Birliği ile gümrük birliği anlaşması olan ve AB üyeliğine aday ülke olarak ilan edilen dışa açık bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyetleri ve Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinin yarattığı pazar, Türkiye'nin potansiyelini daha da artırmaktadır. Büyük pazar

olanaklarına ek olarak eğitimli ve kalifiye insan gücü, alt yapısındaki hızlı gelişmeler, çağdaşlık yolundaki kararlı atılımlarıyla yeni reformlar için de umut verici olmaktadır.

Türkiye'nin, sahip olduğu pek çok avantajlı konuma karşın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında istenen düzeyde başarılı olamamasında, ülkede belli aralıklarla yaşanan ekonomik ve siyasi krizlerin, yüksek enflasyon ve faiz oranlarının, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün, bazı mevzuat uyumsuzluklarının, özelleştirme politikalarının yeterince hayata geçirilememesinin ve insan hakları konusunda yaşanan bazı olumsuzluklara dayalı güven eksikliğinin çok önemli bir payı bulunmaktadır. Ayrıca yabancı sermayeyi doğrudan ilgilendiren patent hakları ve fikri mülkiyet hakları sorunları, bürokratik işlemlerin çokluğu, çifte vergilendirme, yabancıların istihdam edilmesinde yaşanan sorunlar da yabancı yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Yukarıda sayılan sorunlara rağmen, Türkiye doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından mevcut avantajlarını ve yüksek potansiyelini devam ettirmektedir. 1999 yılından bu yana Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesinin, imtiyaz ve uluslararası tahkim konularının çözülerek altyapı projelerine özel sektörün ve yabancı yatırımcıların katılabilmesi olanağının yaratılmasının, komşu ülkelerle olumlu ilişkiler içine girilmiş olmasının ve uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirlerine bağlı olarak uluslararası finans ve değerlendirme kuruluşlarının olumlu değerlendirmelerde bulunmasının uluslararası yatırımcılarda Türkiye lehine olumlu bir bakış açısı yarattığı görülmektedir.

Ekonomik kalkınmanın finansmanında karşılaşılan yapısal darboğazların ve sermaye yetersizliğinin aşılmasında Türkiye'nin iç dinamiklerinin harekete geçirilmesi dışında, kalkınma öncelikleri doğrultusunda "kaliteli" doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi büyük önem taşımaktadır. "Kaliteli yabancı yatırım" kavramından anlatılmak istenen, uzun vadeli, ihracata dönük, ulusal ekonomi ile bütünleşen, çevre ve sosyal standartları yükselten, ileri teknoloji getiren, ar-ge'ye yatırım yapan ve ülkenin rekabet gücünü ve verimliliğini arttıran yatırımlardır.

Unutulmamalıdır ki doğrudan yatırımları teşvik amacıyla artık üçüncü kuşak politikalar uygulanmaktadır. Birinci kuşak politikalar, yatırımlar için mevzuat ve uygulama açısından uygun ortamın hazırlanmasını; ikinci kuşak politikalar birinciye ek olarak ülkelerin ulusal yatırım ajansları kurarak aktif tanıtım politikaları uygulamasını

içermektedir. Üçüncü kuşak politikalar ise birinci ve ikinci kuşak politikalara ilave olarak küreselleşmeyi ve ileri teknoloji sektörlerinin öne çıkmasını dikkate almakta ve yatırım yapılacak ülkenin belli bir gelişmişlik düzeyinde bulunması (doğru ve istikrarlı makroekonomik politikalar, yeterli altyapı v.b.) ve ülkede iyi yetişmiş, tecrübeli işgücü ve temel girdilerin temini gibi koşulların oluşturulmasını hedeflemektedir. Vergi teşvikleri, serbest bölgeler, azaltılmış bürokratik işlemler gibi unsurlar yabancı sermaye girişinde belirleyici olmayan fakat nispi kolaylık getiren yönlendirici faktörler olarak görülmektedir. Belirleyici olan unsurlar ise ekonomik, siyasi ve yasal yönden istikrarlı olmak ve dinamik bir pazarın varlığıdır.

21'nci yüzyılda küreselleşme ve serbest rekabetin öne çıktığı, uluslararası yatırımların büyük önem kazandığı bir dünyada, Türkiye'nin doğrudan yatırımlardan yeterince yararlanamaması, zaman içinde, karşılaştırmalı üstünlüklerini kullanamamasına ve rakibi olan diğer GOÜ'ler karşısında rekabet gücünün zayıflamasına neden olacaktır.

Diğer yandan yabancı sermayenin ülkemize girişi konusunda dikkat edilmesi gereken bir nokta da öncelikli sektörlerin belirlenmesidir. Bu yabancı sermayenin olası olumsuz etkilerini en aza indirmek açısından çok önemlidir. Öncelik verilmesi gereken sektörlerden biri, belki de en önemlisi otomotiv sektörüdür. Türkiye, yıllarca bu ürünleri ithal ederek milyarlarca dolar harcamış ve harcamaktadır. Son iki üç yıl içinde yaşananlar Türkiye'nin bu sektörde çok başarılı olabileceğini göstermiştir. Otomotiv ürünlerinde hala yüksek yurtiçi talebin yanında, yüksek yurtdışı talebin olduğu pazarlara yakın olmanın avantajlarını en iyi şekilde değerlendirmeliyiz. Toplam doğrudan yabancı yatırımlar içinde %10 paya sahip olan bu sektörün payının artırılması hem istihdam hem de ileri teknoloji getirmesi açısından son derece faydalı olacaktır.

Mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştiği küreselleşen dünyada, özellikle gelişmiş ülkelerde sanayiye girdi teşkil eden faktör fiyatlarının giderek birbirine yaklaşması, otomotiv sanayinin rekabet üstünlüğü kazanmasında verimlilik artışına yol açacak firma içi ve firmalar arası idari ve teknik organizasyonun ve kaynakların etkin kullanımının önemini giderek artırmaktadır. Bu kapsamda, AR-GE'ye yatırım, kalite yönetimi, firmalar arasında temelde esneklik ve işbirliğine dayanan ilişkiler ve ortak ürün geliştirme, ürün ve üretim işlemlerinde sürekli gelişme, sıfır hatalı ve tam

zamanında üretim ve teslimat, etkin bir pazarlama, esnek imalat yöntemlerinin uygulanması, çok yönlü/yetenekli iş gücü ve işgücünün etkin kullanımı gibi özellikler ulusal rekabetçi üstünlüğü belirleyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'deki otomotiv sanayinin güçlü sermaye yapısı, kurulan yabancı ortaklıklar, güçlü yan sanayi varlığı, kalifiye işgücü ve düşük iş gücü maliyeti, kalite yönetiminin/sisteminin sağlanmış olması, gelişmiş ve gelişmekte olan pazarlara yakınlık rekabet açısından sektörün güçlü yönlerini oluştururken; aşırı kapasite, firma başına düşük üretim ve düşük kapasite kullanım oranlarından kaynaklanan maliyet dezavantajı, yetersiz ve istikrarsız iç pazar, kalite belgelendirmesi altyapı eksikliği, ana sanayi-yan sanayi arasında yetersiz entegrasyon sektörün zayıf yönlerini oluşturmaktadır.

Otomotiv sektörü, belirttiğimiz bu zayıf yönlerine rağmen üretim ve ihracat merkezi olma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi için, öncelikle verimlilik ve kalite artırıcı yatırımlara önem verilmelidir. Otomotiv sanayinde yeni model geliştirme maliyetleri oldukça yüksek olduğundan firmaların bu konudaki AR-GE faaliyetlerine destek sağlanmalıdır.

Son yıllarda otomotiv yan sanayinde istikrarlı bir ihracat artışı gerçekleştirilmektedir. Yan sanayi firmalarının, edinmiş oldukları deneyimlerini uluslararası marka yaratma yönünde kullanmaları gerekmektedir.

Ana ve yan sanayide karşılıklı fayda ve güven unsurunu oluşturan, aralarındaki ilişkilerin uzun dönemli ve işbirliğine dayalı olmasını sağlayan, ana ve yan sanayini bir bütün olarak daha rekabetçi kılmayı amaçlayan bir yapının kurulmasına yönelik çalışmalara devam edilmelidir. KOBİ niteliğindeki yan sanayi firmalarının çağdaş işletmecilik anlayışıyla yönetilmeleri konusunda gerekli önlemler alınmalıdır.

Bu kapsamda yabancı sermayenin ülkemize çekilmesi ve ortak yatırım olanaklarının cazip hale getirilmesi önem kazanmaktadır. Türkiye'nin komşu ülkeleri potansiyel bir otomotiv pazarı olduğu unutulmamalı ve ülkelere ihracatımızın artırılması hedef alınmalıdır.

Otomotiv sektörünü yapısal ve ekonometrik olarak incelediğimiz üçüncü bölümde yukarıda belirttiğimiz potansiyeli yakalama konusunda bazı ampirik bulgulara da ulaştık. İlk model de ülkemizin gayri safi yurtiçi hasılası ile otomotiv satış değeri arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdık. Gayri safi yurtiçi hasıla ile otomotiv satış değeri arasında

GSYİH'den satış değerine doğru çok güçlü olmasa da bir nedensellik ilişkisinin olduğunu saptadık. Diğer üç model de otomotiv satış değeri, otomotiv ihracatı ve otomotivde yaratılan istihdam ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ki nedensellik ilişkisini araştırmaya çalıştık. Doğrudan yabancı yatırımların, otomotiv satışları, otomotiv ihracatı ve otomotivde yaratılan istihdam üzerinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna vardık. Yani doğrudan yabancı yatırımlarda ki artış sektörün gelirini, ihracatını ve istihdamını artırmaktadır.

Modellerde, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler de araştırılmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Otomotiv satış değeri ile gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki uzun ve kısa dönemli denklemlerde değişkenler arasında pozitif güçlü bir ilişki belirlenmiştir. Gecikme dereceleri arttıkça ilişkinin zayıfladığı görülmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlar ile otomotiv satış değeri ve otomotivde istihdam edilen işgücü arasında kurulan kısa ve uzun dönemli denklemlerde yine aynı yönlü fakat zayıf bir ilişki gözlenmiştir. Otomotiv ihracatı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli denklemde değişkenler arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki bulunurken, kısa dönemli denklemde ilişkinin yönü değişmemekle birlikte derecesi azalmıştır.

Özellikle, pazarlara yakınlık avantajını değerlendirebilmek ve ihracatımızı artırabilmek için sektöre doğrudan yabancı yatırım girişini hızlandıracak önlem ve teşviklerin bir an önce alınması gerekmektedir. Ucuz ve kaliteli işgücümüz, otomotivde üretim ve ihracatın artırılması konusunda en önemli fırsatımızdır.

K A Y N A K Ç A

A- KİTAPLAR ve RAPORLAR

- AKIN, H. Bahadır** **Yeni Ekonomi –Strateji, Rekabet, Küreselleşme-**, Çizgi Kitabevi, Yayın No: 39, 2. Basım, Konya, Mart 2005.
- AKKAYA, Şahin-PAZARLIOĞLU M.Vedat** **Ekonometri I**, Anadolu Matbaacılık, 4. Baskı, İzmir, 2000.
- AKSOY, Tamer** **Ortak Pazarla Muhtemel Bir Entegrasyon Işığında Türk Otomotiv Sanayi Yatırımları**, OSD, Yayın No:20, İstanbul, 1990.
- ALKAN, Selma** **Otomotiv Sektörü**, Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. Sektör İncelemesi:9, Ankara, Mayıs 1996.
- ALKİN, Erdoğan** **İktisat**, İstanbul Üniv. İkt. Fak. Yayını, Yayın No: 1733-314, İstanbul, 1972.
- ALPAR, Cem** **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, AİTİA Yayını 106, Ankara, 1977.
- ALPAR, Cem-ONGUN, M. Tuba** **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Yayın No: 1985/3, 2. Basım, Ankara, Mart 1987.
- AREN, Sadun** **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, Savaş Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 1992.
- ARIBOĞAN, D.Ü.** **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ATO** **Yabancı Sermaye: Hayaller ve Gerçekler Raporu**, Ankara, 2004.

- AYDIN, M. Kemal** **Sermayenin Küreselleşmesi, Değişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.**
- AYDIN, Nurhan** **Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler, Anadolu Üniv. Yayın No: 102, İİBF Yayın No: 107, Eskişehir, 1997.**
- BAHÇEKAPILI, Cengiz** **Türkiye'nin Sektörel Karşılaştırmalı Üstünlüklerine Göre Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2000**
- BAL, Harun** **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye, TBB Yayınları, Ankara, 2001.**
- BAŞOL, Koray** **Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, 4. Baskı, İzmir, 1993.**
- BAYRAKTAR, Fulya** **Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü (GA/03-1-1), Ankara, Ocak 2003**
- BERKSOY, Taner-SALTOĞLU, Burak** **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, İTO Yayın No: 1998-58, İstanbul, 1998**
- BERKSOY, Taner-DOĞRUEL, A. Suut-DOĞRUEL, Fatma** **Türkiye'de Yabancı Sermaye, TÜSES, İstanbul, Aralık 1989.**
- BULUTOĞLU, Kenan** **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970**
- CAVES, Richard E.-FRANKEL, Jeffrey A.-JONES, Ronald W.** **World Trade and Payment An Introduction, Foresman and Company, London, 1990.**

- ÇAPRAZ, İlkay-**
DEMİRCİOĞLU, İpek **Türkiye’den Yurt Dışına Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları, İTO, Yayın No:14, İstanbul, 2003.**
- ÇELİK, Orhan** **Şirket Birleşmeleri ve Birleşmelerde Şirket Değerlemesi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.**
- DEMİRCAN, Daim** **Türkiye’de Yabancı Sermaye, Dilek Matbaası, İstanbul, 1971.**
- DEMİRCAN, Hayrettin** **Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi-35, Ankara, Mart 2003**
- DPT** **1978 Programı, Yayın No: 1643, Ankara, 1979.**
- DPT** **VIII. BYKP Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 2514, ÖİK:532, Ankara, 2000b.**
- DPT** **4. İzmir İktisat Kongresi (5-9 Mayıs 2004), Küreselleşme ve Yabancı Sermaye Çakışma Grubu Raporu.**
- DPT** **III. İzmir İktisat Kongresi, Otomotiv Sanayi Çalışma Grubu Raporu, 4-7 Haziran 1992, İzmir, 1992.**
- DPT** **II. BYKP, Ankara, 1967.**
- DPT** **III. BYKP, Yayın No: 1397, Ankara, 1972.**
- DPT** **VI. BYKP, 1990-1994, Ankara.**
- DPT** **IV. BYKP, Yayın No: 1643, Ankara**
- DPT** **Ekonomik Gelişmeler, Ankara, Mart 2004.**

- DPT** **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2544-ÖİK:560, Ankara, 2000a.
- DPT** **T.C. 2003 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı**, Ankara, Ağustos 2003.
- DUNNING, John H.** **Regions, Globalization and the Knowledge-Based Economy**, Oxford Univ. Pres, New York, 2002.
- DUNNING, John H.** **The Multinational Enterprise**, Lloyds Bank Review, July 1970, No:97
- DUNNING, John H.- GILMAN, Martin** **Alternative Policy Prescription and Multinational Enterprise**, University of Reading, No: 20, DIBS 1973.
- DURAN, Mustafa** **Teşvik Politikaları ve DYS**, TC Başbakanlık Haz. Müst. Araştırma ve İnceleme Dizisi: 33, ANK-Ocak 2003.
- DURAN, Mustafa** **Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği**, TC Başbakanlık Haz. Müst. Araştırma ve İnceleme Dizisi: 32, ANK-Ocak 2003.
- DÜLGEROĞLU, Ercan** **Kalkınma Ekonomisi**, Vipaş AŞ, Yayın No:24, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 2000.
- EBSO** **2002 Yılı Teşvik Belgeli Yatırımlar**, İzmir, Haziran 2003.
- EFE, Arif- TABANOĞLU, Nilgün** **Türk Otomotiv Ana ve Yan Sanayi Araştırması**, MPM Yayınları, Ankara, 1981.
- EFE, Birol** **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi “İzmir Örneği”**, İZTO Yayını, İzmir, 2002.

- EMİROĞLU, Akif** **Ticari Açından Yatırım Projeleri**, Ekin Kitabevi, İstanbul, 2002.
- ERDEM, Başar** **İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın Yapısal Analizi**, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Tez), İzmir, 2006.
- ERDEN, Deniz** **A Survey of Foreign Direct Investment Firms in Turkey**, Boğaziçi Üniv. Yayınları, Yayın No: 585, İstanbul, 1996.
- ERDOST, Cevdet** **Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- ERTEK, Tümay** **Ekonometriye Giriş**, Beta Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- ERTÜRK, Emin** **Uluslararası İktisat Teori-Politika, İktisadi Birleşmeler-Uluslararası Parasal İlişkiler**, Motif Matbaası, İstanbul, 1996.
- FRANK, Isiah** **Foreign Enterprise in Developing Countries**, , The Johns Hopkins University Pres, Baltimore, 1980.
- GÖKDERE, A.-TÖRE N.** **Gümrük Birliği ve Türk Otomotiv Sanayi**, Ankara Üniv. AT Araştırma ve Uygulama Merkezi, Özel Raporlar Dizisi, No: 1, Ankara, Kasım 1994.
- GÖRGÜN, Tuğrul** **Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları**, TC Başbakanlık DTM İGEME, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2004.

- GÖVER, Z. Tuğrul** **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi**, Hazine Müsteşarlığı Mat., Araştırma-İnceleme Dizisi No:40, Ankara, 2005.
- GUJARATİ, Damador N.** **Temel Ekonometri**. Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Birinci Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 1999.
- HAN, Ergül-
KAYA, Ayten Ayşe** **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 3. Baskı, Etam A.Ş. Matbaa, Eskişehir, 1999
- HARMANCI, Mehmet** **Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, TKB-Araştırma (GA0412), Ankara, Mart 2004.
- Hazine Müsteşarlığı
YSGM** **Yabancı Sermaye Raporu-2002**, Ankara, Şubat 2003
- Hazine Müsteşarlığı
YSGM** **Yabancı Sermaye Raporu-2004**, Ankara, Mart 2005
- Hazine Müsteşarlığı
YSGM** **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu**, Ankara, Mayıs 2006.
- HEPAKTAN, C. Erdem** **1980'den Günümüze, Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Yapısal Değişimin Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi**, (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa, 2006.
- HIRST, Paul-
THOMPSON, Grahame** **Küreselleşme Sorgulanıyor**, 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, Eylül 1998.
- IMF** **Balance of Payment Manuel**, Fourth Edition, 1977
- İMKB** **Otomotiv Sektörü**, Sektör Araştırmaları Serisi, No:1, İstanbul, Ekim 1995.

- İSO** **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye: Durum Tespiti ve Stratejik Plan**, İstanbul, 2002
- İYİBOZKURT, Erol** **Küreselleşme ve Türkiye**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999.
- İYİBOZKURT, Erol** **Uluslararası İktisat Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi, 3. Baskı, Bursa, 1995.
- İZLEM, Erdem** **Yabancı Sermaye**, Türkiye İş Bankası A.Ş. Genel Müdürlük İktisadi Araştırma, Ankara, 1994.
- KADILAR, Cem** **SPSS Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2005.
- KADILAR, Cem** **Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
- KARACAN, Ali İhsan** **Finans Ekonomi ve Politika**, Creative Yayıncılık, Ankara, Kasım 1997
- KARADUMAN, Özlem** **Türkiye’de Otomotiv Sanayinde Durumu ve Gümrük Birliği’nin Bu Sektörümüze Muhtemel Etkileri**, HDTM Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, 1996.
- KARAKAYALI, Hüseyin** **Makro Ekonomi**, Emek Matbaası, 4. Baskı, Manisa 2002
- KARAKAYALI, Hüseyin** **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaacılık, 2. Baskı, İzmir, 2003
- KARGÜL, Doğan-EROL, Mikdat** **Ekonomik Rapor-1994**, Otomotiv Yetkili Satıcılar Derneği, İstanbul, 1994.
- KARLUK, S. Rıdvan** **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İTO, İstanbul, Temmuz 1983
- KARLUK, S. Rıdvan** **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Basım, 7. Baskı, İstanbul, Eylül 2003.

- KARLUK, S. Rıdvan** **Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika Temel Bilgiler,** Turhan Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, Haziran 2002.
- KAYMAKÇI, Oğuz** **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansına Etkileri ve AB Ekonomik Kriterlerine Uyumdaki Rolü,** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2001.
- KAZGAN, Gülten** **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri,** Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- KEPENEK, Yakup-YENTÜRK, Nurhan** **Türkiye Ekonomisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- KINDLEBERGER, Charles P.** **Uluslararası İktisat** (Çev: Necdet Serin), Doğan Yayınevi, Ankara, 1970.
- KOVANCILAR, Birol** **İnovasyon Odaklı, İhracat Yönelimli Yatırım Hedefleme Modeli** TÜGİAD Ekonomi Ödülleri Kitapları-4, İstanbul, 2004.
- KURDOĞLU, Çelik** **Üretimin Uluslararasılaşması ve Teknolojik Gelişme",** Ankara Üniv. SBF Yayınları: 494, Ankara, 1982.
- KUTAL, Gülten** **Endüstri İlişkileri Açısından Çok Uluslu Şirketler,** İstanbul Üniv İktisat Fak. Yayını: 459, İstanbul, 1982.
- KUTLAR, Aziz** **Bilgisayar Uygulamalı Ekonometriye Giriş,** Beta Basım Yayım, 1. Basım, Sivas, Temmuz 1998,
- KUTLAR, Aziz** **Ekonometrik Zaman Serileri Teori ve Uygulama,** Gazi Kitabevi, Birinci Baskı, Mayıs 2000, Ankara.
- LİZONDO, J.S. (1995)** **Foreign Direct Investment,** Cambridge: M.I.T. Pres.

- Maliye Hes. Uzm. Vakfı** **Türkiye’de Yatırım İkliminin Geliştirilmesi ve İstihdamın Artırılması İçin Çözüm Önerileri**, Yayın No:15, Ankara, 2003.
- MANİSALI, Erol** **Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Sermaye**, Derin Yayınları, Yayın No: 14, Beşinci Basım, İstanbul, 2004.
- MUTLU, Esin Can** **Uluslararası İşletmecilik, Teori ve Uygulama**, Beta Basım AŞ, İstanbul, 2005.
- MÜFTÜOĞLU, Fahri** **Otomotiv Sanayi**, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, 1984.
- OKTAY, Müjde** **Ortak Girişimler (Joint Ventures)**, İSO Gümrük Birliği Danışma Ofisi Yayın No:1997-6.
- ONGAN, T. Hakan** **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye**, (İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.
- ORHAN, Osman Z.** **Gümrük Birliği Sürecinde Türk Otomotiv Sanayinin ve Otomotiv Yan Sanayinin Rekabet Gücü**, İTO Yayınları, Yayın No: 54, İstanbul, 1997.
- OSD** **Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde Otomotiv Sanayi**, Rapor 2005/6, İstanbul, Temmuz 2005.
- OSD** **Türk Otomotiv Sanayi Genel ve İstatistik Bülteni**, 2005-1, İstanbul, 2005.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz** **Türk AŞ’lerde Yabancı Sermaye (1920-1930)**, SPK Yayınları, Yayın No:82, 2. Baskı, Ankara, 1997.

- ÖNERTÜRK, Pınar** **Uluslararası Sermaye Hareketlerinde ve Mali Piyasalarda Son Gelişmeler**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Yayın No: 1986/273, Ankara, 1986.
- ÖZALP, İnan** **Çok Uluslu İşletmelerin Yönetimi**, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1976.
- ÖZTEKİN, Basri** **Yabancı Sermaye Hakkında Görüşler**, YASED Yayınları No. 3, İstanbul, 1982.
- SELAMOĞLU, Gülnar** **Yabancı Sermaye**, Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, 1985.
- SEVÜKTEKİN, Mustafa-** **Zaman Serileri Analizi**, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, **NERGELEÇKENLER,** Mart 2005, Ankara.
Mehmet
- SEYİDOĞLU, Halil** **Uluslararası İktisat**, Kurtiş Matbaası, İstanbul, Ekim 1999
- SOYTÜRK, Muammer** **Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, YASED Yayın No: 33, İstanbul, 1988
- ŞAHİN, Hüseyin** **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Mayıs 1998, Bursa
- ŞAHİN, Mehmet** **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.S., Yayın No: 3, Ankara, 1975.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet** **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, TEK-Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- ŞATIROĞLU, Kadir D.** **Çokuluslu Şirketler**, Ankara Üniv. SBF Yayınları:536, Ankara, 1984.

- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı YSGM** **2002 Yabancı Sermaye Raporu**, Ankara, Şubat 2003
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı YSGM** **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu**, Ankara, Mayıs 2006.
- TCMB** **The Impact of Globalization on the Turkish Economy**, First Publ. Ankara, 2002.
- TEMURLENK, M. Sinan** **Vektör Otoregresyon Modeli** (Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İstikrar Politikalarının Etkinliği Üzerine Bir Uygulama), Mega Ofset, Erzurum, 1998.
- TOBB** **Ekonomik Rapor 2002**, Yayın No:366, AİM/YM:11, Ankara, 2003.
- TOKGÖZ, Erdinç** **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 1997.
- TOPRAK, Metin** **Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.
- TUNCER, Baran** **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, AÜSBF Yayınları-241, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- TÜMERTEKİN, Erol-ÖZGÜÇ, Nazmiye** **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Türk Metal Sendikası** **Türk Otomotiv Sanayinin Yapısı ve Sorunları Araştırması**, TÜRK-AR Araştırma Dizisi-2, Ankara, 1995.
- ULUDAĞ, İlhan-ARICA, Erişah** **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, Der Yayınları, No:354, İstanbul, 2003.

- UNCTAD** **World Investment Report 1997 (Transnational Corporations)**, Market Structure and Competition Policy, New York and Geneva, 1997.
- UNCTAD** **World Investment Report 1999 (FDI and the Challenge of Development)**, Market Structure and Competition Policy, New York and Geneva, 1999.
- UNCTAD** **World Investment Report 2005 (Transnational Corporations and the Internationalization of R&D)**, Market Structure and Competition Policy, New York and Geneva, 2005
- UNCTAD** **World Investment Report 2004 (The Shift Towards Services)**, Market Structure and Competition Policy, New York and Geneva, 2004
- UNCTAD** **World Investment Report 2003 (FDI Policies for Development: National and International Perspective)**, Market Structure and Competition Policy, New York and Geneva, 2003.
- URAS, T. Güngör** **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İktisadi Yayınlar, İstanbul, 1979
- ÜNSAL, Necla** **Otomotiv Sanayinin Kapasite Kullanımı ve Verimlilik**, MPM Yayınları, Yayın No: 392, Ankara, 1989.
- ÜSTÜNEL, Besim** **Makro Ekonomi**, Mısırlı Matbaacılık, İstanbul, 1990
- ÜSTÜNEL, Besim** **Kalkınmanın Neresindeyiz?** Sevinç Matbaası, SBF Yayın Bürosu, Ankara, Mayıs 1966.
- YASED** **2001 Yılı Raporu**, Ankara, 2001.

- YELDAN, Erinç** **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları 710, İstanbul, 2001**
- YILDIRIM, Nuri** **Kapitalizmin Gelişim Sürecinde Yeni Aşama Uluslar arası Şirketler, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1983**
- YÜKSEL, Öznur** **Uluslararası İşletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1999.**
- YÜKSELER, Zafer** **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş-Yatırım Ortamı İlişkisi, TCMB, Ankara, Aralık 2005.**

C- MAKALELER

- AKDİŞ, Muhammed** *“Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”*, **YASED, İstanbul, 1988.**
- AKGÖNÜL, Hüseyin** *“Küreselleşen Dünyada Uluslararası Sermaye Hareketleri”*, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:II, Sayı:1, Afyon, Temmuz 2000.**
- AKLAN, Nejla Adanur** *“Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”* **Dış Ticaret Dergisi, Sayı:6, Ankara, Temmuz 1997.**
- ALPAR, Cem** *“Yabancı Sermaye Kaynakları”*, **Türkiye Ekonomisi “Sektörel Gelişmeler” İçinde, TEK Yayınları, Ankara 1992.**
- ALPER, Emre-ÖNİŞ, Ziya** *“Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler”*, **Doğu Batı: Ekonomi, Sayı 17, 2001-02.**

- ARIMAN, Abdurrahman** “Türkiye’de Daha Fazla Yabancı Sermaye Çekebilmek İçin İzlenmesi Gerekli Politikalar”. **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB Yayınları, Ankara, 2001.
- ASOMEDYA** “Çok Uluslu Şirketler”, **Asomedyaya-Büyüteç**, Ankara, Kasım 2002.
- ASOMEDYA** “Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler”, **Asomedyaya-Dosya**, Ankara, Temmuz 1999.
- BAYDAROL, Can** “Türkiye’de Yabancı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:6, s.s. 13-18, Ankara, 2002.
- CELASUN, Merih** “Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001”, **Doğu Batı: Ekonomi**, Sayı 17, 2001-02.
- CHRİSTİANSEN, Hans-BERTRAND, Ayse** “Trends and Recent Developments in FDI”, **OECD**, June 2003.
- CÖMERT, Faruk** “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, **Hazine Dergisi**, Sayı 13, Ankara, Ocak 2000
- CÖMERT, Faruk** “Yabancı Sermayenin Düünü, Bugünü ve Geleceği”, **Hazine Dergisi**, Sayı 12, Ankara, Ekim 1998.
- ÇOLAK, Ertuğrul** *Zaman Serilerinde Eşbütünleşim (Cointegration)*, **Bilim Dergisi**, 2001, 2/3. <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/2001-2/3-bilder.DOC>
- DALOĞLU, Hande** “Plan Öncesi ve Planlı Dönemde Otomotiv Sanayi ve Otomobil”, **Iktisat Dergisi**, Sayı: XXXII, İstanbul, Haziran 1991.

- EFE, Birol** “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Küresel Eğilimler” **İZTO**, Bülten, Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, 2004
- EMİL, Dilek** “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İzlenen Yabancı Sermaye Politikaları”, **Hazine Dergisi Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı**, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ankara, 2003.
- ENER, Meliha** “DYY’ın Gelişmekte Olan Ülkelerde Yerli Yatırım Üzerine Etkisi” Selçuk Üniv. **Karaman İİBF Dergisi**, Haziran 2005, Sayı:1 Cilt:5, ss.115-125.
- ERDAL, Fuat-
TATOĞLU, Ekrem** “Locational Determinants of FDI in an Emerging Market Economy: Evidence From Turkey”, **Multinational Business Review**, Vol.10, No.1, 2002.
- ERKUTLU, Hakan-
ERYİĞİT, Süleyman** “Uluslararasılaşma Süreci”, **Gazi Üniv. İİBF Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, Ankara, Haziran 2001.
- GÖKTAŞ YILMAZ,
Özlem** “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, 2005.
- GÖNENSOY, Emre** “Türkiye Ekonomisi ve Yabancı Sermaye”, (Açık Oturum), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 11, Kasım-1982.
- GUGU, Kemal** “Gümrük Birliği’ne Giriş Sürecinde Türk Otomotiv Sektörünün Mevcut Durumu ve Geleceği”, Araştırmalar-2, **Gümrük Kontrolörleri Derneği**, Yayın No: 5, Ankara, Ocak 1996.
- GÜNEY, Tarık** “Otomotiv Sanayinin Türk Ekonomisindeki Yeri”, **I. Otomotiv ve Yan Sanayi Sempozyumu**, TMMOB, Yayın No: 117, Bursa, 4-8 Kasım 1985.

- GÜNGÖR, Bayram** “*Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Yabancı Direkt Sermaye Politikaları*”, İktisat İşletme Finans, Yıl:17, Sayı:200, ss.73-4, Kasım 2002.
- GÜNGÖR, Hande** “*Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar*”, **İKV Dergisi**, Sayı 149, Mayıs-Ağustos 2001.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir** “*Teknoloji Transferinin Teorik Bazı Sorunları*” **Teknoloji Transferi Sorunu ve Türkiye**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları No: 1974/5, 1974
- KAMINSKY, Graciela** “*Küreselleşme, Sermaye Hareketleri ve Krizler*”, **İktisat İşletme Finans**, Yıl:16, ss.16-26, Ankara, 2003.
- KARABALIK, Hakan** “*Orta Avrupa Ülkelerinde YSY ve Özelleştirme*”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:3, Sayı:9, ss.73-86, Ankara, 1998.
- KARACA, Orhan** “*Türkiye’de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi*”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, İstanbul, 2003, ss. 247-255.
- KARACASULU, Nilüfer** “*Teknoloji ve Transferi*”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl.5, Sayı:18, ss.38-55, Ankara, 2000.
- KARALAR, Rıdvan** “*Sermayenin Evrenselleşmesi: ÇUŞ*”, **Uluslar arası İşletmecilik** (Seçme Yazılar), Der: İnan Özalp, Eskişehir, 1986.
- KARLUK, Rıdvan** “*Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı*”. **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB Yayınları, Ankara, 2001.
- KÖK, Recep-
DELİKTAŞ, Ertuğrul-
KARAÇUKA, Mehmet** “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Yüzyüncü Yılına Hazırlanırken: Temel Dönüşümleri Açıklayan Analitik Yaklaşımlar ve Küreselleşmeden Beklentiler*”, **DEÜ İİBF Tartışma Bildirisi**, No: 04/01, İzmir, Mart 2004.

- KÖKSAL, Mustafa** “Çokuluslu İşletmelerin Genel Özellikleri Faaliyet Gösterdikleri Sektörler ve Faaliyet Nedenleri”, **Kocaeli Üniv. İİBF Dergisi**, 1301-3645, Kocaeli, 2003.
- KULA, Ferit** “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, **C.Ü. İİBF Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Sivas, 2003.
- LOEWENDAHL, Henry-ERTUGAL, Ebru** “Turkey’s Performance in Attracting FDI”, EPRI, WP No:8, November 2001.
- LOUNGANI, P.-RAZIN A.** “How Beneficial is FDI for Developing Countries”, **Finance and Development**, 38(2), 2001.
- MASCA, Mahmut** “Üretimin Uluslararasılaşması ve Çok Uluslu Şirketler”, **AKÜ İİBF Dergisi**, Cilt:II, Sayı:1, Afyon, Temmuz 2000.
- MITTELMAN, J.H.** “Küreselleşme Sorunu: Kıyılarda Yaşamak”, (Çev.:Y. Acar), **İlim ve Sanat**, No: 39, İstanbul, Ağustos 1995
- OKSAY, Suna** “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ocak 1998, Sayı: 8
- OMAN, Charles** “New From of International Investment in Developing Countries”, **Investing in Development: New Roles for Private Capital**, Transaction Booke, Washington, 1986.
- ÖĞÜTÇÜ, Mehmet** “FDI and Regional Development: Sharing Experiences from Brasil, Chine, Russia and Turkey”, **OECD International Conference on Regional Development and FI in Brasil**, 12-13 December 2002.

- ÖĞÜTÇÜ**, Mehmet “*How to Improve the Business Environment for FDI- Globally and in Turkey*”, Turkish Daily News, Paris, 4 July 2002.
- ÖNALP**, Tahsin “*Türk Otomotiv Sanayinin Başlangıcı ve Bazı Anılar*”, **Otomotiv Sanayinin Haberler Dergisi**, Yıl 2, Sayı 8, İstanbul, Ekim 1996.
- ÖZTÜRK**, İlhan-
ACARAVCI Ali “*Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma*”, **Review of Social, Economic and Business Studies**, Vol.2, Fall 2002-2003, ss.197-206.
- ÖZYILDIZ**, R. Hakan “*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü*”, **Hazine Dergisi**, Sayı: 11, Ankara, Temmuz 1998.
- ROBERTS**, R. (1994) “*International Financial Centres*”, Edward Elgar Publishing Company, London.
- RODRİK**, Dani “*Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkeler*”, **İktisat İşletme Finans**, Yıl:12, Sayı:138, s.s. 6-9, Ankara, 1997.
- SCHILLACI** C. Elita “*Designing Successful Joint Ventures*”, **The Journal of Business Strategy**, Vol.8, No:2, Fall 1987.
- SEZAAL**, S. Rana “*Küresel Çağın Yeni Yöneticileri: Ulusötesi Kapitalist Sınıf mı?*”, **Stratejik Analiz Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Asam Yayını, Cilt:2, Sayı:18, Ankara, 2001.
- SEZİN**, Temel “*Dünya Ekonomisinde Çok Uluslu Şirketlerin Kalkınma, İstihdam ve Sosyo-kültürel Yapı Üzerinde Etkileri*”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:6, Ankara, Haziran 1990/2.

- TAĞRAF, Hasan** “Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **CÜ İİBF Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Sivas, 2002.
- TANDIRCIOĞLU, Haluk- ÖZEN, Ahmet** “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:4, İzmir, 2003.
- TATOĞLU, Ekrem- GLAİSTER, Keith W.** “Trends and Patterns of Europea FDI in Turkey”, **European Business Review**, Volume:96, N.6, pp.11-21, 1996.
- TEKİN, Suat** “Dünya’da ve Türkiye’de YSY ve Beklentiler”, **YASED** Yayın No: 33, İstanbul, 1988.
- TÜTEK, Hülya** “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Firmalar ve Yükselen Ekonomiler”, **İktisat İşletme Finans**, Yıl:13, Sayı:148, ss.66-70, Ankara, 1998.
- US, Melek** “Türkiye’ye Yabancı Sermaye Neden Gelmiyor?”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:1, Sayı:6, ss. 6-9, Ankara, 2002.
- UTKULU, Utku** “The External Debt, Private Investment And Growth: The Long-Run Evidence With Fractional Cointegration”, **International Conference on Business, Economics and Management**, Yasar University, Izmir Turkey, 16-18 June 2005.
- YAMAK, Rahmi- KORKMAZ, Abdurrahman** “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi” **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, 2005, ss. 11-29
- YÖNAYMAN, Faruk** “Türkiye’de Yabancı Yatırımlar”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:1, Sayı:6, ss. 10-12, Ankara, 2002.

ZENGİN, Ahmet “Türkiye Ekonomisi Açısından DYSY’na İlişkin Bir Değerlendirme”, **İktisat-İşletme-Finans**, İnc-Araş, 18. Yıl, Şubat 2003-52.

ZWART, Sara G. “The New Antitrust: An Aerial View of Joint Ventures and Mergers”, **The Journal of Business Strategy**, Vol.7, No: 4, Spring 1987.

D- İNTERNET

AKDİŞ, Muhammed “Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”,
<<http://makdis.pamukkale.edu.tr/Ysermaye.htm>> (Erişim Tarihi: 11.01.2003)

ÇALIŞKAN, Özgür “Dünya Yatırım Raporu-2002 Çerçevesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Değerlendirmeler”
<<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak2003/dunya.htm>> (Erişim Tarihi: 29.03.2003)

ÇOLAK, Ertuğrul “Zaman Serilerinde Eşbütünleşim (Countegration)”,
<http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/2001-2/3-bilder.DOC> (Erişim Tarihi: 30.04.2006)

FORTUNE “The 2005 Global 500”,
<<http://www.fortune.com/fortune/global500>> (Erişim Tarihi: 24.08.2005)

GÖKBEL, Serpil “DYSY ve Türkiye”, < <http://www.eso-es.net/>> (erişim Tarihi: 05.01.2003)

GÖVDERE, Bekir “DYSY’nin Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”
<<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yab.ser..htm>> (Erişim Tarihi: 13.01.2005)

- GÜR, Betül** “Yeni Dünya Düzeninde Ulusaşırı Şirketlerin Yeri”
<<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/yeni%20odunya.htm>> (Erişim Tarihi: 19.10.2004)
- İNSEL, Aysu- SUNGUR, Nesrin** “Sermaye Akımlarının Temel Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”,
<<http://www.tek.org.tr/dosyalar/serhar0303.pdf>> (Erişim Tarihi: 21.08.2005)
- KARACA, Orhan** “Türkiye’de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?”, Tartışma Metni 2005/4, <<http://www.tek.org.tr>> (Erişim Tarihi: 10.05.2006)
- KARACASULU, Nilüfer** “Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri”, <<http://www.econturk.org/dtm5.htm>> (Erişim Tarihi: 02.01.2003)
- OKSAY, Suna** “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi”
<<http://bsy.marmara.edu.tr/makaleler/cokulus.htm>> (Erişim Tarihi: 05.02.2003)
- ÖZİLHAN, Tuncay** “Zorunlu İhtiyaç: Yabancı Sermaye”, <<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/4.pdf>>, (Erişim Tarihi: 10.04.2004)
- SERBEST, A. Hamit** “Yabancı Sermaye ve Bir Örnek”
<<http://www.turkstudent.net/art/1769>> (Erişim Tarihi: 14.03.2005)
- TABAN, Sami** “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”
<<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-01.pdf>> (Erişim Tarihi: 16.05.2006)

- TUNCA, Zafer** “Kaynak Açığını Gidermenin Bir Yolu da Yabancı Sermaye”,
<<http://www.toprakisveren.org.tr/Yayin/zafertunca.htm>>,
(Erişim Tarihi: 08.04.2004)
- US, Melek** “Türkiye’de Yatırım Ortamı”,
<http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=547&id=33> (Erişim Tarihi: 02.01.2003)
- UZGÖREN, Nevin–
UZGÖREN, Ergin** “Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulaması”
<<http://www.tdcif.org/img/makale/zamanserisi.doc>>
(Erişim Tarihi: 30.04.2006)
- WORLDBANK** <<http://rru.worldbank.org/DoingBusiness/ExploreTopics/StartingBusiness>> (Erişim Tarihi: 29.04.2006)
- YORGUN, Sayım** “Küresel Dünyanın Egemen Gücü: Çok Uluslu Şirketler”,
<http://www.geocities.com/dehlizcjbnet_yazilar/Yazilar/OkUlusluSirketler.htm> (Erişim Tarihi: 10.01.2003)

<http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/ticaret.htm>

<http://www.unctad.org/Templates/StartPage.asp?intItemID=2527&lang=1>

http://www.cepr.org/default_static.htm

<http://www.imf.org/>

<http://www.worldbank.org/>

http://www.oecd.org/home/0,2987,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html

<http://www.wto.org/>

<http://www.nber.org/>

<http://www.foreigntrade.gov.tr/>

<http://www.die.gov.tr/>

<http://sanayi.tobb.org.tr/>

<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>
<http://www.dpt.gov.tr/>
<http://devdata.worldbank.org/>
<http://www.yased.org.tr/page.asp?pageID=1223>
<http://www.treasury.gov.tr/index.htm>
<http://www.doingbusiness.org/ExploreTopics/StartingBusiness/Details.aspx?economyid=191>
<http://www.investinturkey.gov.tr/cms/index.php?a=180>
<http://www.taysad.org.tr/anamenuler.asp>
<http://www.osd.org.tr/istatis.htm>
<http://www.uib.org.tr/>
<http://www.otam.itu.edu.tr/>
http://www.odd.org.tr/frontside1/entitalfocus.aspx?primary_id=95&target=productialdbl&type=11&detail=double
<http://www.igeme.org.tr/>
<http://www.treasury.gov.tr/yabancisermaye.htm>
<http://www.atkearney.com>
<http://www.doingbusiness.org/ExploreTopics/StartingBusiness/>
<http://www.investinturkey.gov.tr/cms/index.php?a=91>
<http://www.heritage.org/research/features/index/indexoffreedom.cfm>
http://www.foreignpolicy.com/issue_janfeb_2001/atkearney.html
<http://www.transparency.org/documents/cpi/2002/cpi.2002.html>
<http://www.atkearney.com/main.taf?p=5,3,1,140,8>
<http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/114/otomotivyansanayi.pdf>

EKLER

EK 1 Orijinal Veriler (Cari değerler - YTL)

YIL	FDI\$*	FDIYTL	GSYİH (YTL)	ossy	tssy
1980	18	1,328	5,230,617	4,050	1,156,000
1981	95	11,295	7,901,027	5,982	1,589,000
1982	55	8,962	10,492,190	14,425	2,034,000
1983	46	10,398	13,905,810	10,844	2,799,000
1984	113	41,500	21,997,150	50,940	4,284,000
1985	99	51,674	35,095,480	56,028	7,115,000
1986	125	84,460	51,079,320	58,037	11,671,000
1987	115	98,852	74,721,540	89,943	18,497,000
1988	354	507,706	129,224,500	196,032	33,775,000
1989	663	1,408,167	227,324,000	201,060	51,622,000
1990	684	1,784,489	393,010,000	564,190	89,892,000
1991	810	3,385,357	630,116,900	1,783,412	150,156,000
1992	844	5,807,797	1,093,368,000	2,239,902	258,406,000
1993	636	7,025,696	1,981,867,000	4,899,088	525,506,000
1994	608	18,129,440	3,868,429,000	13,787,960	952,322,000
1995	885	40,573,078	7,762,455,000	15,174,216	1,882,225,000
1996	722	58,908,581	14,772,110,000	26,519,590	3,757,812,000
1997	805	122,712,619	28,835,880,000	92,877,982	7,728,372,000
1998	940	245,907,522	52,224,950,000	124,879,433	13,022,212,000
1999	783	329,752,123	77,415,270,000	225,231,944	17,328,839,000
2000	982	613,954,206	124,583,500,000	415,339,286	28,573,893,000
2001	3352	4,117,485,141	178,412,400,000	855,052,791	33,470,391,000
2002	1137	1,716,268,180	277,574,000,000	985,431,191	47,470,495,000
2003	(998) 1752	2,622,163,299	359,762,900,000	1,324,161,881	62,984,709,000
2004	(1343) 2837	4,044,914,504	430,511,500,000	1,640,742,374	79,214,116,000
2005	(1841) 9686	13,037,356,000	486,821,000,000	1,918,873,774	98,824,663,000

* Toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımları. Parantez içindeki rakamlar yabancı yatırımcıların gayrimenkul alımlarını göstermektedir.

EK 1 Orijinal Veriler (Cari değerler) - Devamı

Yıl	borc	acik	tas	Tefe (1987=100)	Deflator (1987=100)
1980	1,218,734	368,782	836,899	11.7	10.42
1981	1,848,840	502,913	1,445,888	16.1	15.05
1982	2,801,415	504,653	1,794,164	20.7	19.31
1983	4,116,120	792,742	2,294,459	27.0	24.32
1984	7,479,031	1,330,568	3,629,530	40.7	36.13
1985	13,090,614	1,766,840	6,633,046	58.2	55.24
1986	21,453,314	2,464,887	11,186,371	75.5	74.92
1987	34,446,630	3,410,818	17,858,448	100.0	100.00
1988	57,892,576	3,890,979	35,149,064	170.5	169.73
1989	87,292,416	8,850,424	50,011,280	279.5	297.84
1990	126,549,220	24,374,974	86,462,200	425.7	469.52
1991	208,568,694	31,149,463	134,845,017	661.4	747.34
1992	378,305,328	56,089,280	236,167,488	1072.0	1221.85
1993	733,290,790	155,548,460	449,883,809	1698.0	2044.83
1994	1,934,214,500	154,010,790	893,607,099	3747.0	4238.28
1995	3,306,805,830	645,134,860	1,715,502,555	7064.7	7931.97
1996	6,381,551,520	1,664,534,577	2,924,877,780	12426.8	14119.63
1997	12,630,115,440	3,405,160,836	6,142,042,440	22591.9	25587.35
1998	24,336,826,700	4,980,935,333	11,855,063,650	38812.9	44859.12
1999	43,120,305,390	5,931,326,821	16,412,037,240	59422.5	69868.16
2000	73,878,015,500	16,710,558,069	22,674,197,000	89965.6	105414.99
2001	139,161,672,000	11,449,605,906	31,043,757,600	145384.5	163739.97
2002	199,853,280,000	23,775,672,917	53,294,208,000	218222.1	236408.79
2003	218,016,317,400	33,056,918,260	69,434,239,700	274086.9	289596.00
2004	233,337,233,000	48,938,190,143	86,963,323,000	304483.2	317004.37
2005	229,292,691,000	57,778,396,000	99,311,484,000	322417.2	335675.93

EK 1 Orijinal Veriler (Cari değerler) - Devamı

Yıl	katmd	satd	topgel	isgmal	elekt	otvx	otvm
1980	25598	72493	84654	11064	124	3689	8336
1981	41329	115699	124742	15159	147	11889	19498
1982	71798	191430	203917	21025	177	15317	38619
1983	122164	293515	327576	31763	185	11076	38202
1984	162519	439665	468755	45914	229	29380	87774
1985	244300	671619	752598	68517	11080	53762	191560
1986	388590	1015248	1197709	94463	14411	53379	216218
1987	640920	1737458	1866209	154176	21566	66188	266470
1988	1258561	3179650	3517524	258753	34624	130512	398707
1989	1935332	5090040	5557974	503419	63221	354697	989752
1990	4080255	10138641	11386356	1151772	101469	464385	3349831
1991	7724092	17305292	20039674	2339606	170774	764840	4446938
1992	15218623	38017675	42062375	4394027	357745	1988689	9895275
1993	35496505	83042770	92524043	8140412	700001	3700642	24711448
1994	48434266	103425195	120765980	13670863	1139317	14551261	30056704
1995	98809751	260572933	289874831	21903859	2295110	37638980	82017216
1996	183758574	441501802	523090147	40253979	4235172	79959016	252115673
1997	426361530	960854460	1194545221	80622581	7908976	134297909	672709050
1998	592400175	1429467740	1806035839	162577344	15667841	275468745	1085132340
1999	823657904	2063819515	2608039090	250395329	20707303	680561214	1415870546
2000	1766779861	4501850707	5820783637	450004475	37834886	1094113911	3741869577
2001	1751281386	5167255658	6006863529	598711843	64724787	3266227025	2718375482
2002	2814301385	8234657892	9878458345	667007289	93583901	5440132385	4406144959
2003	4970926066	14672544626	16121774944	1203148659	102987301	8140380243	9601128747
2004	8092654991	22578944553	25885434787	1783736620	100392765	12568178129	16822681083
2005	9465984675	25765353287	28554952850	2009697556	97465281	13721124000	16580028000

EK 2 Orijinal Veriler

Yıl	ist	ossysd	issaat	tekg	okko	ufe	borcy	ticaret	dth
1980	26859	5.586746	44115763	152689	66.0	108.36	23.30	15.51	0.23
1981	28987	5.170313	48236357	155252	67.2	37.57	23.40	18.93	0.22
1982	30075	7.535392	49382153	170336	69.3	29.19	26.70	23.15	0.22
1983	33823	3.694530	62684401	197101	72.3	30.43	29.60	25.13	0.09
1984	36124	11.586094	66055265	206341	74.8	50.37	34.00	30.88	0.23
1985	39034	8.342230	67966180	232350	70.6	43.21	37.30	29.54	-0.04
1986	40553	5.716534	71554616	204327	73.9	29.56	42.00	25.50	-0.14
1987	41645	5.176701	75766860	231138	74.1	32.50	46.10	28.75	0.13
1988	43788	6.165207	79006658	256224	76.8	70.48	44.80	29.82	0.04
1989	42098	3.950067	75036935	260770	66.6	63.98	38.40	27.00	-0.09
1990	47109	5.564750	85920122	282080	80.2	52.30	32.20	24.21	-0.10
1991	48785	10.305587	87339324	337428	68.9	55.35	33.10	23.79	-0.02
1992	50744	5.891739	95013729	373888	82.4	62.09	34.60	24.31	0.02
1993	56719	5.899476	106814650	415462	83.9	58.40	37.00	25.71	0.06
1994	50443	13.331336	85582659	403933	61.8	120.67	50.00	32.70	0.27
1995	49862	5.823405	87187568	394022	70.0	88.54	42.60	34.71	0.06
1996	54628	6.006678	94228704	454771	60.1	75.90	43.20	38.07	0.10
1997	56875	9.666186	104679733	587337	67.8	81.80	43.80	40.49	0.06
1998	61886	8.736079	111716009	700677	64.9	71.80	46.60	37.31	-0.08
1999	54878	10.913355	96814576	535165	54.3	53.10	55.70	37.30	0.00
2000	60434	9.225968	110090321	543103	72.4	51.40	59.30	42.27	0.13
2001	58449	16.547522	101933814	551388	46.0	61.60	78.00	51.72	0.22
2002	57641	11.966875	133648812	553736	57.9	50.10	72.00	48.92	-0.05
2003	54168	9.024760	137732399	562716	66.0	25.60	60.60	50.17	0.03
2004	62714	7.266692	141815986	714572	78.5	11.09	54.20	54.24	0.08
2005	63447	7.447496	145899572	722691	83.7	5.89	47.10	52.42	-0.03

EK 2 Orijinal Veriler

Yil	ossyy	fdii	fdiy	dolkur	tasy	aciky	tssyy	isgmsatd
1980	0.077429	0.114869	0.025387	0.0000738	16.0	7.050459	21.8	15.26216
1981	0.075712	0.710808	0.142953	0.0001189	18.3	6.365165	19.8	13.10210
1982	0.137483	0.440619	0.085418	0.0001629	17.1	4.809793	19.2	10.98313
1983	0.077982	0.371493	0.074775	0.0002260	16.5	5.700794	20.1	10.82159
1984	0.231575	0.968719	0.188660	0.0003673	16.5	6.048819	19.3	10.44295
1985	0.159644	0.726271	0.147239	0.0005220	18.9	5.034380	20.1	10.20177
1986	0.113621	0.723676	0.165351	0.0006757	21.9	4.825606	22.8	9.30443
1987	0.120371	0.534421	0.132294	0.0008596	23.9	4.564705	24.6	8.87365
1988	0.151699	1.503201	0.392887	0.0014342	27.2	3.011023	26.1	8.13778
1989	0.088446	2.727842	0.619453	0.0021239	22.0	3.893308	22.4	9.89028
1990	0.143556	1.985148	0.454057	0.0026089	22.0	6.202126	22.6	11.36022
1991	0.283029	2.254560	0.537259	0.0041795	21.4	4.943442	23.7	13.51960
1992	0.204863	2.247547	0.531184	0.0068813	21.6	5.129954	23.4	11.55785
1993	0.247196	1.336939	0.354499	0.0110467	22.7	7.848582	26.3	9.80267
1994	0.356423	1.903709	0.468651	0.0298182	23.1	3.981223	24.5	13.21812
1995	0.195482	2.155591	0.522683	0.0458453	22.1	8.310964	24.0	8.40604
1996	0.179525	1.567630	0.398782	0.0815908	19.8	11.268090	25.1	9.11751
1997	0.322092	1.587820	0.425555	0.1524380	21.3	11.808763	26.3	8.39072
1998	0.239118	1.888370	0.470862	0.2616037	22.7	9.537463	24.3	11.37328
1999	0.290940	1.902909	0.425952	0.4211394	21.2	7.661701	22.1	12.13262
2000	0.333382	2.148654	0.492805	0.6252079	18.2	13.413139	22.8	9.99599
2001	0.479256	12.301873	2.307847	1.2283667	17.4	6.417494	19.0	11.58665
2002	0.355016	3.615442	0.618310	1.5094707	19.2	8.565526	17.3	8.10000
2003	0.368065	4.163174	0.728859	1.4966685	19.3	9.188529	16.1	8.20000
2004	0.381115	5.134291	0.939562	1.4257718	20.2	11.367452	18.4	7.90000
2005	0.394164	13.215353	2.687793	1.3460000	20.4	11.868509	20.3	7.80000

EK 3 Orijinal Veriler (1987=100)

Yil	Satdsb	Topgelsb	Isgmalsb	Elektsb	Otvxsb	Otvmsb	Ossysb
1980	621284.52	725507.57	94821.46	1062.71	31611.97	71443.06	34709.59
1981	720782.45	777118.59	94437.65	915.78	74067.45	121470.62	37266.71
1982	923119.79	983334.99	101387.42	853.53	73863.05	186229.17	69560.69
1983	1085147.42	1211073.54	117430.24	683.96	40949.67	141234.56	40091.10
1984	1081004.05	1152527.61	112888.72	563.04	72237.73	215810.21	125246.14
1985	1153043.08	1292068.75	117630.76	19022.27	92299.27	328872.15	96189.50
1986	1345341.34	1587126.92	125176.29	19096.53	70734.21	286518.34	76906.90
1987	1737602.80	1866364.53	154188.85	21567.80	66193.26	266492.33	89950.50
1988	1865262.03	2063467.34	151790.97	20311.30	76561.60	233891.48	114997.26
1989	1820906.27	1988304.56	180092.65	22616.62	126888.84	354073.06	71927.02
1990	2381500.03	2674580.07	270543.66	23834.40	109080.89	786853.15	132524.52
1991	2616661.68	3030116.28	353762.15	25822.03	115648.28	672403.11	269662.36
1992	3546562.76	3923881.53	409906.51	33373.03	185519.22	923102.56	208954.20
1993	4890670.50	5449054.84	479416.48	41225.43	217943.34	1455341.05	288523.92
1994	2760250.20	3223047.55	364853.09	30406.52	388349.50	802164.53	367978.22
1995	3688388.01	4103153.92	310047.29	32487.09	532776.60	1160946.81	214789.75
1996	3552826.02	4209378.71	323929.33	34081.01	643441.25	2028809.67	213406.81
1997	4253096.06	5287497.52	356865.27	35008.04	594452.06	2977658.25	411112.19
1998	3682975.09	4653190.00	418875.01	40367.66	709735.87	2795806.62	321747.62
1999	3473129.26	4388977.23	421381.49	34847.59	1145292.53	2382718.73	379034.91
2000	5003967.09	6470007.93	500195.97	42054.82	1216146.51	4159221.05	461664.38
2001	3554200.71	4131709.37	411812.81	44519.74	2246613.52	1869784.02	588132.16
2002	3773521.85	4526791.38	305655.27	42884.71	2492933.97	2019110.51	451572.63
2003	5353244.84	5881993.26	438966.08	37574.68	2969999.39	3502950.19	483117.48
2004	7415498.28	8501433.57	585824.36	32971.53	4127708.59	5524995.31	538861.43
2005	7991307.73	8856521.90	623322.00	30229.55	4255704.28	5142413.71	595152.36

EK 3 Orijinal Veriler (Devamı)

Yil	GSYİHSB	FDISB	TSSYSB	TASSB
1980	44827795.73	11380.31	9907231.18	7172447.32
1981	49221873.69	70364.08	9899163.40	9007602.88
1982	50595769.63	43217.74	9808418.97	8651876.61
1983	51410843.73	38442.54	10348117.20	8482789.22
1984	54084378.21	102035.79	10533067.98	8923922.40
1985	60252316.39	88714.83	12215112.35	11387687.80
1986	67687028.82	111921.22	15465658.38	14823459.31
1987	74727767.31	98860.06	18498541.55	17859936.39
1988	75806316.00	297833.04	19813257.72	20619317.95
1989	81322680.66	503756.31	18467207.25	17890989.74
1990	92315461.86	419164.76	21115039.05	20309401.61
1991	95277372.04	511885.83	22704468.13	20389357.62
1992	101997248.03	541793.16	24105974.27	22031405.57
1993	116718872.39	413767.06	30948831.46	26495184.03
1994	103242076.89	483845.27	25415924.95	23848919.76
1995	109876899.41	574308.51	26642736.99	24282794.77
1996	118873210.90	474045.49	30239632.55	23536895.76
1997	127638235.38	543171.29	34208623.58	27186944.14
1998	134555810.07	633572.38	33551286.97	30544168.89
1999	130279434.40	554928.25	29162093.52	27619240.09
2000	138478988.95	682431.93	31760897.82	25203175.99
2001	122717651.50	2832135.58	23021986.02	21352871.36
2002	127197944.04	786477.78	21753295.94	24422005.25
2003	131258683.40	956690.37	22979829.15	25332925.90
2004	141390899.90	1328452.55	26015925.58	28560961.78
2005	150990998.61	4043628.77	30651172.72	30802163.72

EK 3 Orijinal Veriler (Devamı)

Yil	borcsb	aciksb	katmdsb
1980	10444876.40	3160565.14	219381.75
1981	11517918.44	3133053.24	257471.70
1982	13509070.49	2433551.61	346226.58
1983	15217609.74	2930826.13	451649.66
1984	18388688.59	3271466.12	399585.36
1985	22474114.01	3033330.28	419417.00
1986	28428552.11	3266309.02	514934.47
1987	34449500.73	3411101.81	640973.41
1988	33961229.57	2282545.30	738303.29
1989	31227909.37	3166142.61	692343.91
1990	29725578.72	5725520.99	958425.04
1991	31536810.15	4709981.56	1167928.03
1992	35291047.82	5232412.35	1419702.85
1993	43185982.78	9160776.61	2090509.62
1994	51621038.44	4110297.43	1292631.77
1995	46807559.15	9131829.83	1398643.74
1996	51353227.11	13394739.80	1478730.64
1997	55905547.09	15072497.19	1887233.31
1998	62703007.49	12833210.73	1526298.93
1999	72565644.96	9981621.24	1386104.91
2000	82118040.45	18574379.32	1963838.62
2001	95719768.17	7875398.50	1204586.33
2002	91582519.71	10895172.87	1289650.15
2003	79542762.14	12060742.14	1813631.17
2004	76633867.74	16072543.34	2657833.23
2005	71116760.34	17920380.82	2935942.53

Ek Tablo 4: Logaritmalı değerler

yil	lnaciky	lnborcy	lndolkur	lndth	lnelekt	lnfdii	lnfdiy	lnisgmsatd
1980	1.95309	3.14845	-9.51454	0.20701	4.82028	-2.16397	-3.67353	2.72538
1981	1.85084	3.15274	-9.03729	0.19926	4.99043	-0.34135	-1.94524	2.57277
1982	1.57065	3.28466	-8.72207	0.20125	5.17615	-0.81958	-2.46020	2.39636
1983	1.74061	3.38777	-8.39477	0.08207	5.22036	-0.99022	-2.59327	2.38154
1984	1.79986	3.52636	-7.90945	0.20605	5.43372	-0.03178	-1.66781	2.34593
1985	1.61629	3.61899	-7.55792	-0.04436	9.31290	-0.31983	-1.91570	2.32256
1986	1.57394	3.73767	-7.29979	-0.14707	9.57575	-0.32341	-1.79968	2.23049
1987	1.51835	3.83081	-7.05907	0.11996	9.97887	-0.62657	-2.02273	2.18309
1988	1.10228	3.80221	-6.54715	0.03654	10.45230	0.40760	-0.93423	2.09652
1989	1.35926	3.64806	-6.15449	-0.09934	11.05439	1.00351	-0.47892	2.29155
1990	1.82489	3.47197	-5.94883	-0.10907	11.52751	0.68569	-0.78953	2.43012
1991	1.59806	3.49953	-5.47757	-0.01750	12.04810	0.81295	-0.62128	2.60414
1992	1.63510	3.54385	-4.97895	0.02162	12.78758	0.80984	-0.63265	2.44737
1993	2.06033	3.61092	-4.50562	0.05599	13.45884	0.29038	-1.03705	2.28266
1994	1.38159	3.91202	-3.51264	0.24050	13.94594	0.64380	-0.75790	2.58159
1995	2.11758	3.75185	-3.08248	0.05965	14.64629	0.76807	-0.64878	2.12895
1996	2.42198	3.76584	-2.50604	0.09240	15.25893	0.44956	-0.91934	2.21020
1997	2.46884	3.77963	-1.88100	0.06163	15.88351	0.46236	-0.85436	2.12713
1998	2.25523	3.84160	-1.34092	-0.08179	16.56712	0.63571	-0.75319	2.43127
1999	2.03623	4.01998	-0.86479	-0.00027	16.84600	0.64338	-0.85343	2.49590
2000	2.59624	4.08261	-0.46967	0.12508	17.44874	0.76484	-0.70764	2.30218
2001	1.85903	4.35671	0.20569	0.20177	17.98565	2.48376	0.81032	2.44985
2002	2.14775	4.27667	0.41176	-0.05566	18.35437	1.19387	-0.57186	2.09186
2003	2.21796	4.10430	0.40324	0.02523	18.45012	1.40393	-0.43107	2.10413
2004	2.43075	3.99268	0.35471	0.07800	18.42460	1.63594	-0.06234	2.06686
2005	2.47389	3.85227	0.29714	-0.03413	18.39501	2.58138	0.98872	2.05412

Ek Tablo 4: Logaritmalı değerler (Devamı)

Yıl	lnissaat	lnist	lnkatmd	lnokko	lnossysd	lnossyy	lnotvmsd	lnotvxsd
1980	17.60233	10.19836	10.15027	4.18965	1.72040	-2.55840	-2.16289	-2.97825
1981	17.69162	10.27460	10.62932	4.20767	1.64293	-2.58082	-1.78066	-2.27536
1982	17.71510	10.31145	11.18161	4.23844	2.01961	-1.98425	-1.60078	-2.52555
1983	17.95362	10.42890	11.71312	4.28082	1.30685	-2.55128	-2.03905	-3.27713
1984	18.00600	10.49471	11.99855	4.31482	2.44981	-1.46285	-1.61125	-2.70568
1985	18.03452	10.57219	12.40615	4.25703	2.12133	-1.83481	-1.25449	-2.52512
1986	18.08597	10.61037	12.87028	4.30271	1.74336	-2.17488	-1.54660	-2.94547
1987	18.14317	10.63694	13.37066	4.30542	1.64417	-2.11718	-1.87492	-3.26768
1988	18.18504	10.68712	14.04548	4.34120	1.81892	-1.88586	-2.07630	-3.19306
1989	18.13349	10.64776	14.47579	4.19870	1.37373	-2.42536	-1.63759	-2.66378
1990	18.26893	10.76022	15.22167	4.38452	1.71645	-1.94103	-1.10744	-3.08340
1991	18.28531	10.79518	15.85985	4.23266	2.33269	-1.26221	-1.35880	-3.11910
1992	18.36953	10.83455	16.53803	4.41159	1.77355	-1.58542	-1.34599	-2.95058
1993	18.48661	10.94586	17.38494	4.42963	1.77486	-1.39758	-1.21209	-3.11085
1994	18.26499	10.82860	17.69572	4.12390	2.59012	-1.03164	-1.23576	-1.96117
1995	18.28357	10.81701	18.40871	4.24850	1.76189	-1.63229	-1.15595	-1.93484
1996	18.36124	10.90830	19.02913	4.09601	1.79287	-1.71744	-0.56029	-1.70867
1997	18.46642	10.94861	19.87080	4.21656	2.26863	-1.13292	-0.35651	-1.96776
1998	18.53147	11.03305	20.19969	4.17285	2.16746	-1.43080	-0.27560	-1.64658
1999	18.38831	10.91287	20.52927	3.99452	2.38999	-1.23464	-0.37681	-1.10940
2000	18.51681	11.00931	21.29242	4.28221	2.22202	-1.09847	-0.18490	-1.41454
2001	19.12345	10.97591	21.28361	3.82864	2.80624	-0.73552	-0.64231	-0.45871
2002	18.71073	10.96199	21.75798	4.05872	2.48214	-1.03559	-0.62535	-0.41455
2003	18.74082	10.89985	22.32687	4.18965	2.19997	-0.99950	-0.42410	-0.58914
2004	18.77004	11.04634	22.81422	4.36310	1.98330	-0.96466	-0.29429	-0.58585
2005	18.79843	11.05796	22.97097	4.42724	2.00788	-0.93099	-0.44083	-0.63009

Ek Tablo 4: Logaritmalı değerler (Devamı)

yil	lnsatd	lntasy	lntcgk	lnticaret	lntopgel	lntssyy	lnufe	lnelektsb
1980	11.19125	2.77259	11.93616	2.74148	11.34633	3.08191	4.59310	6.96858
1981	11.65875	2.90690	11.95280	2.94075	11.73400	2.98568	4.20050	6.81978
1982	12.16228	2.83908	12.04553	3.14199	12.22547	2.95491	3.42719	6.74939
1983	12.58968	2.80336	12.19147	3.22406	12.69948	3.00072	3.41444	6.52790
1984	12.99377	2.80336	12.23729	3.43011	13.05784	2.96011	3.91999	6.33335
1985	13.41745	2.93916	12.35600	3.38575	13.53129	3.00072	3.76584	9.85337
1986	13.83064	3.08649	12.22748	3.23868	13.99592	3.12676	3.38777	9.85726
1987	14.36793	3.17388	12.35077	3.35864	14.43942	3.20275	3.48124	9.97896
1988	14.97228	3.30322	12.45381	3.39518	15.07327	3.26194	4.25561	9.91893
1989	15.44280	3.09104	12.47139	3.29584	15.53074	3.10906	4.15888	10.02644
1990	16.13186	3.09104	12.54995	3.18677	16.24793	3.11795	3.95700	10.07889
1991	16.66652	3.06339	12.72911	3.16927	16.81322	3.16548	4.01277	10.15898
1992	17.45356	3.07269	12.83171	3.19089	17.55466	3.15274	4.12875	10.41550
1993	18.23487	3.12236	12.93715	3.24688	18.34298	3.26957	4.06732	10.62681
1994	18.45436	3.13983	12.90900	3.48738	18.60937	3.19867	4.79331	10.32241
1995	19.37839	3.09558	12.88416	3.54703	19.48496	3.17805	4.45435	10.38860
1996	19.90569	2.98568	13.02755	3.63943	20.07526	3.22287	4.32942	10.43650
1997	20.68333	3.05871	13.28335	3.70106	20.90103	3.26957	4.40428	10.46333
1998	21.08057	3.12236	13.45980	3.61926	21.31440	3.19048	4.27388	10.60578
1999	21.44782	3.05400	13.19033	3.61899	21.68186	3.09558	3.97218	10.45874
2000	22.22775	2.90142	13.20505	3.74408	22.48470	3.12676	3.93964	10.64673
2001	22.36561	2.85647	13.22019	3.94584	22.51617	2.94444	4.12066	10.70369
2002	22.83162	2.95491	13.22444	3.89019	23.01362	2.85071	3.91402	10.66627
2003	23.40924	2.96011	13.24053	3.91542	23.50344	2.77882	3.24259	10.53409
2004	23.84028	3.00568	13.47944	3.99342	23.97695	2.91235	2.40604	10.40340
2005	23.97230	3.01553	13.49074	3.95929	24.07510	3.01062	1.77326	10.31658

Ek Tablo 4: Logaritmalı değerler (Devamı)

Yıl	lnkatmdsb	Intssysb	lnsatsb	lnfdisb	lnborcsb	Intassb	lnisgmalsb
1980	12.29857	16.10878	13.33954	9.33964	16.16162	15.78576	11.45975
1981	12.45867	16.10796	13.48809	11.16144	16.25941	16.01358	11.45570
1982	12.75485	16.09875	13.73551	10.67401	16.41887	15.97329	11.52670
1983	13.02066	16.15232	13.89723	10.55692	16.53796	15.95355	11.67360
1984	12.89818	16.17003	13.89340	11.53308	16.72725	16.00425	11.63416
1985	12.94662	16.31818	13.95792	11.39318	16.92787	16.24804	11.67531
1986	13.15179	16.55413	14.11216	11.62555	17.16290	16.51172	11.73748
1987	13.37074	16.73320	14.36802	11.50146	17.35501	16.69807	11.94593
1988	13.51211	16.80186	14.43891	12.60429	17.34073	16.84174	11.93026
1989	13.44784	16.73151	14.41484	13.12985	17.25682	16.69981	12.10123
1990	13.77305	16.86550	14.68324	12.94602	17.20752	16.82659	12.50819
1991	13.97074	16.93807	14.77741	13.14586	17.26667	16.83052	12.77638
1992	14.16596	16.99797	15.08149	13.20264	17.37914	16.90798	12.92368
1993	14.55292	17.24785	15.40284	12.93306	17.58103	17.09247	13.08032
1994	14.07219	17.05089	14.83083	13.08952	17.75944	16.98725	12.80725
1995	14.15101	17.09803	15.12070	13.26092	17.66156	17.00528	12.64448
1996	14.20669	17.22466	15.08325	13.06906	17.75424	16.97408	12.68828
1997	14.45062	17.34799	15.26316	13.20518	17.83917	17.11825	12.78511
1998	14.23836	17.32859	15.11923	13.35913	17.95392	17.23468	12.94533
1999	14.14201	17.18838	15.06057	13.22659	18.10000	17.13402	12.95129
2000	14.49041	17.27375	15.42574	13.43342	18.22367	17.04248	13.12276
2001	14.00165	16.95196	15.08364	14.83055	18.37694	16.87670	12.92832
2002	14.06988	16.89528	15.14352	13.48422	18.33275	17.01100	12.63021
2003	14.41084	16.95013	15.49321	13.65644	18.19181	17.04762	12.99218
2004	14.79302	17.07422	15.81908	14.09953	18.15455	17.16755	13.28078
2005	14.89254	17.23818	15.89386	15.21265	18.07983	17.24310	13.34282

Ek Tablo 4: Logaritmalı değerler (Devamı)

yıl	Inossysb	Ingsyihsb	Intopgelsb	Inaciksb	Inotvmsb	Inotvxsb
1980	10.45477	17.61834	13.49463	14.96626	11.17666	10.36129
1981	10.52586	17.71185	13.56335	14.95752	11.70743	11.21273
1982	11.14995	17.73938	13.79871	14.70486	12.13473	11.20997
1983	10.59891	17.75536	14.00702	14.89079	11.85818	10.62010
1984	11.73804	17.80606	13.95747	15.00075	12.28215	11.18772
1985	11.47408	17.91405	14.07176	14.92517	12.70342	11.43279
1986	11.25035	18.03041	14.27744	14.99917	12.56556	11.16668
1987	11.40701	18.12936	14.43950	15.04255	12.49310	11.10033
1988	11.65266	18.14369	14.53990	14.64080	12.36261	11.24585
1989	11.18341	18.21394	14.50279	14.96802	12.77726	11.75107
1990	11.79452	18.34072	14.79930	15.56044	13.57580	11.59984
1991	12.50493	18.37230	14.92411	15.36519	13.41861	11.65831
1992	12.24987	18.44046	15.18259	15.47038	13.73550	12.13091
1993	12.57253	18.57528	15.51095	16.03044	14.19075	12.29199
1994	12.81578	18.45259	14.98584	15.22901	13.59507	12.86966
1995	12.27741	18.51487	15.22727	16.02728	13.96475	13.18586
1996	12.27096	18.59357	15.25283	16.41037	14.52296	13.37459
1997	12.92662	18.66471	15.48086	16.52838	14.90665	13.29540
1998	12.68152	18.71749	15.35306	16.36755	14.84363	13.47265
1999	12.84538	18.68519	15.29461	16.11626	14.68375	13.95117
2000	13.04259	18.74623	15.68269	16.73729	15.24084	14.01120
2001	13.28471	18.62540	15.23420	15.87925	14.44133	14.62493
2002	13.02049	18.66126	15.32552	16.20383	14.51817	14.72897
2003	13.08802	18.69268	15.58741	16.30547	15.06912	14.90407
2004	13.19721	18.76704	15.95575	16.59262	15.52479	15.23323
2005	13.29657	18.83273	15.99666	16.70145	15.45303	15.26377

EK-5: Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu

Kanun No. 4875

Kabul Tarihi : 5.6.2003

Amaç ve kapsam

MADDE 1. — Bu Kanunun amacı, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemektir. Bu Kanun, doğrudan yabancı yatırımlara uygulanacak muameleyi kapsar.

Tanımlar

MADDE 2. — Bu Kanunda geçen;

a) Yabancı yatırımcı: Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan,

1) Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını,

2) Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları,

b) Doğrudan yabancı yatırım: Yabancı yatırımcı tarafından,

1) Yurt dışından getirilen;

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,

- Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),

- Makine ve teçhizat,

- Sınâî ve fikrî mülkiyet hakları,

2) Yurt içinden sağlanan;

-Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,

- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,

Gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla;

i) Yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,

ii) Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı,

c) Müsteşarlık: Hazine Müsteşarlığını,

İfade eder.

Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin esaslar

MADDE 3. — a) Yatırım serbestisi ve millî muamele

Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe;

1-Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir.

2- Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler.

b) Kamulaştırma ve devletleştirme

Doğrudan yabancı yatırımlar, yürürlükteki mevzuat gereğince; kamu yararı gerektirmedikçe ve karşılıkları ödenmedikçe kamulaştırılamaz veya devletleştirilemez.

c) Transferler

Yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.

d) Taşınmaz edinimi

Yabancı yatırımcıların Türkiye'de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynı hak edinmeleri serbesttir.

e) Uyuşmazlıkların çözümü

Özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi için; görevli ve yetkili mahkemelerin yanı sıra, ilgili mevzuatta yer alan koşulların oluşması ve tarafların anlaşması kaydıyla, milli veya milletlerarası tahkim ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabilir.

f) Nakit dışı sermayenin değer tespiti

Nakit dışındaki sermayenin değer tespiti, Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde yapılır. Yabancı ülkelerde kurulu bulunan şirketlerin menkul kıymetlerinin yatırım aracı olarak kullanılması halinde, menşe ülke mevzuatına göre değer tespitine yetkili makamların veya menşe ülke mahkemelerince tespit edilecek bilirkişilerin ya da uluslararası değerlendirme kuruluşlarının değerlendirmeleri esas alınır.

g) Yabancı personel istihdamı

Bu Kanun kapsamında kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancı uyruklu personele, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çalışma izni verilir.

27.2.2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanununun 23 üncü maddesi uyarınca Hazine Müsteşarlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte; yabancı sermayeli şirket ve kuruluşlardan hangilerinin bu kapsama gireceği ile söz konusu yönetmelik kapsamında izin verilecek kilit personelin tanımı ve çalışma izinlerine ilişkin özel nitelikteki diğer esas ve usuller belirlenir.

Bu kapsamda istihdam edilecek personele, 4817 sayılı Kanununun 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi uygulanmaz. İstihdam edilecek yabancı uyruklu kilit personele, 4817 sayılı Kanununun 13 üncü maddesinin birinci fıkrasının hangi durumlarda uygulanacağı hazırlanacak yönetmelikte belirlenir.

h) İrtibat büroları

Müsteşarlık, yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş şirketlere, Türkiye'de ticarî faaliyette bulunmamak kaydıyla irtibat bürosu açma izni vermeye yetkilidir.

Politika belirleme ve bilgi isteme

MADDE 4. — Müsteşarlık; kalkınma plân ve yıllık program hedeflerini, ülkenin genel ekonomik durumunu, dünyadaki yatırım eğilimleri ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile özel kesim meslek kuruluşlarının görüşlerini dikkate alarak, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin politikaların genel çerçevesini belirlemeye, bu amaçla diğer kuruluşların faaliyetlerine katılmaya yetkilidir. Doğrudan yabancı yatırımları ilgilendiren mevzuatta yapılacak değişiklik ve yeni mevzuat tasarımları hakkında Müsteşarlığın uygun görüşü alınır.

Müsteşarlık, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin bilgi sistemini kurmak ve geliştirmek amacıyla, yatırımlar hakkındaki istatistiki bilgileri, her türlü kamu kurum ve kuruluşları ile özel kesim meslek kuruluşlarından istemeye yetkilidir.

Yabancı yatırımcılar, yatırımları ile ilgili istatistiki bilgileri Müsteşarlıkça hazırlanacak yönetmelikle belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde Müsteşarlığa bildirirler. Söz konusu bilgiler istatistik amaçları dışında ispat aracı olarak kullanılamaz.

Çeşitli hükümler

MADDE 5. — a) Mevcut yabancı sermayeli kuruluşlar

18.1.1954 tarihli ve 6224 sayılı Kanun kapsamında kurulan şirketler, kazanılmış hakları saklı kalmak kaydıyla bu Kanuna tabidirler.

b) Yönetmelik

Bu Kanunun uygulanmasına ilişkin esaslar Kanunun yayımını izleyen bir ay içerisinde Müsteşarlıkça hazırlanacak yönetmelikle düzenlenir.

c) Yürürlükten kaldırılan hükümler

18.1.1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Mevzuatta, 6224 sayılı Kanuna yapılan atıflar bu Kanunun ilgili hükümlerine yapılmış sayılır.

d) Bu Kanun hükümlerine ilişkin değişiklikler, ancak bu Kanuna hüküm eklenmek veya bu Kanunda değişiklik yapılmak suretiyle düzenlenir.

GEÇİCİ MADDE 1. – Bu Kanunun uygulanmasını göstermek üzere hazırlanacak yönetmelikler yürürlüğe girinceye kadar, mevcut kararname, tebliğ ve genelgelerin bu Kanuna aykırı olmayan hükümlerinin uygulanmasına devam olunur.

Yürürlük

MADDE 6. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 7. — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

EK-6:

Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları

Yürürlüğe Girenler

A.B.D-18.05.1990 / Afganistan-19.07.2005 / Almanya-05.12.1965 / Arjantin-01.05.1995 / Arnavutluk- 26.12.1996 / Avusturya-01.01.1992 / Azerbaycan-08.09.1997 / Bangladeş-21.06.1990 / Belarus-20.02.1997 / Belçika/Lüksemburg-04.05.1990 / Bosna-29.01.2002 / Bulgaristan-22.09.1997 / Çek Cumhuriyeti-01.08.1997 / Çin-20.08.1994 / Danimarka-01.08.1992 / Endonezya-28.09.1998 / Estonya-29.04.1999 / Etiyopya-03.03.2005 / Güney Kore-04.06.1994 / Gürcistan-28.07.1995 / Hırvatistan-21.04.1998 / Hollanda-14.11.1989 / İngiltere-22.10.1996 / İran-13.04.2005 / İspanya-03.03.1998 / İsrail-27.08.1998 / İsveç-08.10.1998 / İsviçre-21.02.1990 / İtalya-02.03.2004 / Japonya-12.03.1993 / Kazakistan-10.08.1995 / Kırgızistan-31.10.1996 / Kuveyt-25.04.1992 / Küba-23.10.1999 / Letonya-03.03.1999 / Litvanya-07.07.1997 / Macaristan-22.02.1995 / Makedonya-27.10.1997 / Malezya-09.09.2000 / Mısır-31.07.2002 / Moldova-16.05.1997 / Mongolya-22.05.2000 / Özbekistan-18.05.1995 / Pakistan-03.09.1997 / Polonya-19.08.1994 / Portekiz-19.01.2004 / Romanya-07.04.1996 / Rusya-17.05.2000 / Slovakya-23.12.2003 / Tacikistan-24.07.1998 / Tunus-28.04.1994 / Türkmenistan-13.03.1997 / Ukrayna-21.05.1998 / Yunanistan-24.11.2001

İmzalanan (Henüz Yürürlüğe Girmemiş)

Avustralya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, Filipinler, Finlandiya, G.Afrika Cumhuriyeti, Hindistan, Katar, Lübnan, Malta, Nijerya, Sırbistan/Karadağ, Slovenya, Sudan, Suriye, Şili, Tayland, Ürdün, Yemen.

Müzakeresi Tamamlanan (İmzalanma Sürecinde)

Mauritius, Uruguay

EK-7: Türkiye'nin Diğer Ülkeler İle İmzaladığı Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları

	Diğer Akit Devlet	İmza Tarihi	Tarih No	Yürürlük Tarihi	Uygulama Tarihi
1)	Avusturya	03.11.1970	01.08.1973 - 14612	24.09.1973	01.01.1974
2)	Norveç	16.12.1971	21.12.1975 - 15445	30.01.1976	01.01.1977
3)	Güney Kore	24.12.1983	02.10.1985 - 18886	25.03.1986	01.01.1987
4)	Ürdün	06.06.1985	15.07.1986 - 19165	03.12.1986	01.01.1987
5)	S. Arabistan (*)	11.01.1989	02.07.1990 - 20566	09.08.1990	01.01.1987
6)	Tunus	02.10.1986	30.09.1987 - 19590	28.12.1987	01.01.1988
7)	Romanya	01.07.1986	21.08.1988 - 19906	15.09.1988	01.01.1989
8)	Hollanda	27.03.1986	22.08.1988 - 19907	30.09.1988	01.01.1989
9)	Pakistan	14.11.1985	26.08.1988 - 19911	08.08.1988	01.01.1989
10)	İngiltere	19.02.1986	19.10.1988 - 19964	25.10.1988	01.01.1989
11)	Finlandiya	09.05.1986	30.11.1988 - 20005	30.12.1988	01.01.1989
12)	K.K.T.C.	22.12.1987	26.12.1988 - 20031	30.12.1988	01.01.1989
13)	Fransa	18.02.1987	10.04.1989 - 20135	01.07.1989	01.01.1990
14)	Almanya	16.04.1985	09.07.1986 - 19159	31.12.1989	01.01.1990
15)	İsveç	21.01.1988	30.09.1990 - 20651	18.11.1990	01.01.1991
16)	Belçika	02.06.1987	15.09.1991 - 20992	08.10.1991	01.01.1992
17)	Danimarka	30.05.1991	23.05.1993 - 21589	20.06.1993	01.01.1991
18)	İtalya	27.07.1990	09.09.1993 - 21693	01.12.1993	01.01.1994
19)	Japonya	08.03.1993	13.11.1994 - 22110	28.12.1994	01.01.1995
20)	BAE	29.01.1993	27.12.1994 - 22154	26.12.1994	01.01.1995
21)	Macaristan	10.03.1993	25.12.1994 - 22152	09.11.1995	01.01.1993
22)	Kazakistan	15.08.1995	08.11.1996 - 22811	18.11.1996	01.01.1997
23)	Makedonya	16.06.1995	07.10.1996 - 22780	28.11.1996	01.01.1997
24)	Arnavutluk	04.04.1994	05.10.1996 - 22778	26.12.1996	01.01.1997
25)	Cezayir	02.08.1994	30.12.1996 - 22863	30.12.1996	01.01.1997
26)	Moğolistan	12.09.1995	30.12.1996 - 22863	30.12.1996	01.01.1997
27)	Ç.H.C.	23.05.1995	30.12.1996 - 22863	30.12.1996	01.01.1997
28)	Hindistan	31.01.1995	30.12.1996 - 22863	30.12.1996	01.01.1994
29)	Malezya	27.09.1994	30.12.1996 - 22863	31.12.1996	01.01.1997
30)	Mısır	25.12.1993	30.12.1996 - 22863	31.12.1996	01.01.1997
31)	Polonya	03.11.1993	30.12.1996 - 22863	01.04.1997	01.01.1998
32)	Türkmenistan	17.08.1995	13.06.1997 - 23018	24.06.1997	01.01.1998
33)	Azerbaycan	09.02.1994	27.06.1997 - 23032	01.09.1997	01.01.1998
34)	Bulgaristan	07.07.1994	15.09.1997 - 23111	17.09.1997	01.01.1998

	Diğer Akit Devlet	İmza Tarihi	Tarih No	Yürürlük Tarihi	Uygulama Tarihi
35)	Özbekistan	08.05.1996	07.09.1997 - 23103	30.09.1997	01.01.1997
36)	ABD	26.03.1996	31.12.1997 - 23217	19.12.1997	01.01.1998
37)	Beyaz Rusya	24.07.1996	22.04.1998 - 23321	29.04.1998	01.01.1999
38)	Ukrayna	27.11.1996	22.04.1998 - 23321	29.04.1998	01.01.1999
39)	İsrail	14.03.1996	24.05.1998 - 23351	27.05.1998	01.01.1999
40)	Kuveyt	06.10.1997	28.11.1999 - 23890	13.12.1999	01.01.1997
41)	Rusya	15.12.1997	17.12.1999 - 23909	31.12.1999	01.01.2000
42)	Slovakya	02.04.1997	03.10.1999 - 23835	02.12.1999	01.01.2000
43)	Endonezya	25.02.2000	15.02.2000-24045	18.05.2000	01.01.2001
44)	Litvanya	24.11.1998	10.05.2000-24045	17.05.2000	01.01.2001
45)	Hırvatistan	22.09.1997	10.05.2000-24045	18.05.2000	01.01.2001
46)	Moldova	25.06.1998	25.07.200-24120	28.07.2000	01.01.2001
47)	Singapur	09.07.1999	18.07.2001-24466	27.08.2001	01.01.2002
48)	Kırgızistan	01.07.1999	12.12.2001-24611	20.12.2001	01.01.2002
49)	Tacikistan	06.05.1996	24.12.2001-24620	26.12.2001	01.01.2002
(*) Bu Anlaşma yalnızca hava taşımacılık teşebbüslerinin faaliyetlerini kapsamaktadır.					